

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İKTİSADİ GELİŞME SÜRECİNDE
GÖÇ OLGUSU: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Orhan KANDEMİR

Enstitü Anabilim Dalı: İktisat

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Tahsin BAKIRTAŞ

MAYIS-2010

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSADİ GELİŞME SÜRECİNDE
GÖÇ OLGUSU: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Orhan KANDEMİR

Enstitü Anabilim Dalı: İktisat

Bu tez 06/05/2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yaşar AKTAŞ

Yrd. Doç. Dr. Tahsin BAKIRTAŞ

Doç. Dr. Tuncay GÜLOĞLU

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. Selim İNANÇLI

Yrd. Doç. Dr. Hayrettin ZENGİN

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Orhan KANDEMİR

06.05.2010

ÖNSÖZ

2009 Küresel İnsani Gelişme Raporu'nun göç olgusu üzerinde yoğunlaştığı düşünüldüğünde, iktisadi gelişme sürecinde Türkiye'nin iç ve dış göç sürecinin ele alınması üzerinde durulmaya değer, önemli bir konudur. Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam, Yrd. Doç. Dr. Tahsin BAKIRTAŞ'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca, bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme de şükranlarımı sunarım. Yetişmemde katkıları olan tüm hocalarıma da minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

Orhan KANDEMİR

06.05.2010

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	v
ŞEKİL LİSTESİ	viii
ÖZET	x
SUMMARY	xi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: GÖÇ KAVRAMI VE GÖÇ OLGUSUNUN TEORİK ÇERÇEVESİ	6
1.1. Göç Kavramı ve Göç Çeşitleri.....	6
1.2. Göç Olgusunun Teorik Çerçevesi.....	8
1.2.1. Ekonomik Göç Teorileri.....	9
1.2.1.1. Neo-Klasik Yaklaşım.....	9
1.2.1.2. İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı.....	15
1.2.2. Tarihsel –Yapısalcı Yaklaşım.....	18
1.2.3. Göç Sistemleri ve İlişkiler Ağı (Network) Teorisi.....	19
1.2.3.1. Göç Sistemleri Teorisi.....	21
1.2.3.2. İlişkiler Ağı Teorisi.....	21
BÖLÜM 2: GÖÇ VE GELİŞME ARASINDAKİ İLİŞKİYİ AÇIKLAYAN TEORİLER	25
2.1. Göçün Gelişme Üzerindeki Etkisi.....	25
2.1.1. Göç İyimsercileri.....	26
2.1.1.1. Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi.....	27
2.1.1.2. Göçün Göç Gönderen Ülkenin Gelişmesine Katkısı.....	28
2.1.2. Göç Kötümsercileri.....	31
2.1.3. Çoğulcu Bakış Açısı.....	33
2.2. Gelişmenin Göç Üzerindeki Etkisi: Kısa Dönem ve Uzun Dönem İlişkisi: Ters –U-Etkisi.....	40
BÖLÜM 3: İKTİSADİ GELİŞME SÜRECİNDE ULUSLARARASI GÖÇ HAREKETLERİ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	42
3.1. Dünyada Yaşanan Göç Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi.....	42
3.2. Dünyada Göçün Genel Görünümü.....	44
3.3. Uluslararası İşgücü Göçünün Ekonomik Sebepleri.....	48
3.3.1. Daha İyi Gelir ve Yaşam Koşullarına Kavuşma İsteği: İnsani Gelişme Kavramı.....	49
3.3.1.1. İnsani Gelişme Endeksi Kavramı ve Ortaya Çıkışı.....	49
3.3.1.2. Dünyanın En Önemli Göç Koridorlarını Oluşturan Ülkelerin İnsani Gelişme Endekslerinin Karşılaştırılması.....	52
3.3.2. Göç Edilen Ülkelerdeki Daha İyi Ücret, Sosyal Güvence ve İstihdam İmkânı.....	54
3.4. Uluslararası Göçün Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri.....	62
3.4.1. Gelişmekte Olan Ülkeler ve Uluslararası İşçi Havaleleri.....	62

3.4.1.1. Gelişmekte Olan Bölgelere Gelen İşçi Havalelerinin Düzeyi ve Havalelerin Geldiği Bölgeler.....	63
3.4.1.2. Uluslararası İşçi Havalelerinin Önemi.....	68
3.4.2. Göçün İşgücü Piyasalarına Etkileri ve Beyin Göçü Olgusu.....	72
3.5. Türkiye'nin Dış Göçü ve Etkileri.....	79
3.5.1. Türkiye'nin Dış Göçünün Ekonomik Sebepleri.....	79
3.5.1.1. Türkiye Ekonomisinin Döviz İhtiyacı, Demografik Etkenler ve İşsizlik.....	79
3.5.1.2. Avrupa'da Yaşanan Hızlı İktisadi Gelişme, Demografik Etkenler ve İş Gücü İhtiyacı.....	82
3.5.2. Türkiye'den Avrupa'ya Göçün Tarihi Gelişimi.....	83
3.5.3. Dış Göç Sürecinin Türkiye Ekonomisine Etkileri.....	88
3.5.3.1. Havale Gelirleri ve Önemi.....	88
3.5.3.2. Göçün İşgücü Piyasalarına Etkileri ve Beyin Göçü Olgusu.....	100
3.5.3.3. Genel Olarak Türk Dış Göçünün Olumsuzlukları.....	108
BÖLÜM 4: TÜRKİYE'DE YAŞANAN İÇ GÖÇ OLGUSU.....	111
4.1. Türkiye'de Kırdan-Kente Yaşanan İç Göç Olgusu.....	112
4.1.1. Kırdan-Kente Yaşanan İç Göçün Boyutları.....	112
4.1.2. Türkiye'de Kırdan-Kente Göçün Nedenleri.....	114
4.1.2.1. Kırsal Kesimdeki Yetersiz Tarımsal Toprak Miktarı.....	116
4.1.2.2. Gelir Düzeyi ve İstihdam Yönünden Kır-Kent Arasındaki Farklılıklar.....	118
4.1.2.3. Eğitim ve Sağlık Hizmetleri ile Altyapı Yatırımları Yönünden Farklar.....	122
4.1.2.4. İletişim Ağlarındaki Gelişme.....	125
4.1.2.5. Türkiye'de Uygulanan Avrupa Birliği Tarım Politikalarının Türk Tarımına Etkisi.....	126
4.2. Türkiye'de İller ve Bölgeler Arasında Yaşanan İç Göçlerin Ampirik Olarak Değerlendirilmesi	135
4.2.1. İller ve Bölgeler Arasındaki Göçün Genel Görünümü.....	138
4.2.2. İller Arası İç Göçün Nedenleri.....	143
4.2.2.1. Göç Olgusunu Açıklamaya Yönelik Çalışmalar.....	144
4.2.2.2. 2000 Genel Nüfus Sayımına Göre 1995–2000 Döneminde İller Arası Göç Etmiş Kişilerin Göç Etme Nedenleri.....	152
4.2.2.3. İllerin Aldığı Göç İle İllerin Sanayileşme Düzeyleri Arasındaki İlişki.....	153
4.2.2.4. Türkiye'de İller Arası Göçün Ekonomik Belirleyicileri: İller Arası İstihdam, Gelir, İnsani Gelişme ve Kişi Başına Kamu Yatırımları Farklılıkları.....	155
4.2.2.5. Türkiye'de Doğu Bölgeleri ve Kıyı-Batı Bölgeleri Arasındaki Çelişkinin Yarattığı Kitlesele Göç Süreci.....	162
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	173
KAYNAKLAR.....	188
EKLER.....	202
ÖZGEÇMİŞ.....	214

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
FEOGA	: Avrupa Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Milli Hâsıla
HDI	: İnsani Gelişme Endeksi
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IOM	: Uluslararası Göçmen Teşkilatı
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MPI	: Göç Politikaları Enstitüsü
NAFTA	: Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OTP	: Ortak Tarım Politikası
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

- TÜİK** : Türkiye İstatistik Kurumu
- UNDP** : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
- UNESCO** : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu
- VİF** : Varyans Enflasyon Faktörü

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Göç ve Gelişmeye Yönelik Bakış Açıları.....	26
Tablo 2: Göçün Gelişmeyi Etkileme Kanalları.....	34
Tablo 3: En Çok Uluslararası Göçmene Sahip İlk On Ülke (2005).....	45
Tablo 4: En Çok Göç Alan- Veren Ülkeler İle En Büyük Göç Koridorları (2005).....	47
Tablo 5: En Önemli Göç Koridorlarını Oluşturan Ülkelerin İnsani Gelişme Endeksleri.....	53
Tablo 6: İmalat Sanayinin de Saatlik Ücret Katkı Payı (2006).....	55
Tablo 7: Dünyada ve Bölgelerde; İstihdamın Sektörel Dağılımı, İşgücü Verimliliği, Sosyal Güvencesi Olmayan İş Gücü ve Yoksulluk Sınırının Altında Gelir Elde Eden Çalışanlar.....	57
Tablo 8: Gelişmekte Olan Ülkelere Akan Havale Düzeyi 2006–2008 (milyar \$).....	64
Tablo 9: En Fazla İşçi Havalesi Gelen-Gönderen Ülkeler.....	67
Tablo 10: Gelişmekte Olan Ülkelere Net Sermaye Akımı (Milyar Dolar).....	70
Tablo 11: Gelişmekte Olan Ülkelerden Göç Eden Beyin Göçünün Büyüklüğü.....	73
Tablo 12: OECD Ülkelerinin Yetenek Düzeyine Göre Aldıkları Göçmenlerin OECD Ülkelerine Gelen Toplam Göçmen Sayısı İçindeki Payı (%) 2000...	75
Tablo 13: Beyin Göçünün Göç Veren Ülkelere Bilançosu.....	77
Tablo 14: Türkiye’de İşgücü, İstihdam ve İşsizlik (1962 -1978) (Bin Kişi).....	80
Tablo 15: İşkur Tarafından 1961 Yılından 2007 Yılı Sonuna Kadar Yurt Dışına Yapılan Göndermeler.....	85
Tablo 16: Türk Göçmenlerin Sayısı, 1980’ler, 1990’lar ve 2000’ler.....	87
Tablo 17: İşçi Dövizlerinin Dış Ticaret Açığı İçindeki Payı.....	92
Tablo 18: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının, Portföy Yatırımlarının ve İşçi Dövizlerinin Dış Ticaret Dengesi İçindeki Payı (1984–2007).....	94
Tablo 19: İşçi Dövizlerinin Kişi Başına Gelir İçindeki Payı (1968–2006).....	97
Tablo 20: Türkiye’nin İşgücü Piyasası ve Göçün İşsizlik Üzerindeki Etkisi 1988–2006.....	101

Tablo 21: Türk İş Kurumu Aracılığıyla Yurt Dışına Giden Göçmenlerin Durumu (1964–1980).....	105
Tablo 22: ABD’ne En Çok Öğrenci Gönderen İlk 10 Ülke (2007/08 & 2008/09).....	106
Tablo 23: En Çok Öğrenci Kabul Eden Ülkeler (2002/2003) ve İnsani Gelişme Endeksleri (2005).....	107
Tablo 24: Türkiye’de Yüksek Öğrenimdekilerde İşsizlik Oranı	107
Tablo 25: AR-GE Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (%).....	108
Tablo 26: Göç Eden Nüfusun Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı (1975–2000).....	112
Tablo 27: Nüfus Sayımlarına Göre Köy ve Şehir Nüfusları.....	114
Tablo 28: İşsizlik Oranları (2005–2008).....	119
Tablo 29: İstihdamın Sektörel Dağılımı 1990-2008 (%).....	120
Tablo 30: İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayri Safi Milli Hâsıla	120
Tablo 31: Yoksul Fert Sayısının Oranı (%) 2004–2007.....	121
Tablo 32: Sosyal Sigorta Uygulaması Kapsamına Giren İşyeri ve Sigortalı Sayısı.....	122
Tablo 33: Sağlık Ocaklarının Yerleşim Yerlerine (Kent/Kır) Göre Dağılımı (1997–2001).....	123
Tablo 34: Bir Yıldan Uzun Süre Bilgisayar ve İnternet Kullanım Oranları Kır-Kent (2008).....	124
Tablo 35: Türkiye’de Karayolu Ağındaki Gelişmeler.....	125
Tablo 36: Telefon Abone Sayısı ve Telefon Haberleşmesi.....	126
Tablo 37: Tarımda Türkiye- AB Karşılaştırması (2003).....	133
Tablo 38: Tarımsal Desteklemelerin GSYİH ve Bütçe İçindeki Payı (2000–2008)...	133
Tablo 39: Bölgelerin (Düzey 1) Aldığı Net Göçler	140
Tablo 40: Seçilmiş İllerin Net Göç Eden Nüfus Büyüklüklerine Göre Sıralı Dağılımı (1975–2009).....	142
Tablo 41: İller Arası Göç Eden Nüfusun Göç Etme Nedenlerine Göre Dağılımı (1995–2000).....	153
Tablo 42: Göç ve İmalat Sanayi Gelişmişlik Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi...	155

Tablo 43: Basit Korelasyon Katsayıları.....	159
Tablo 44: Varyans Büyütme Faktörü (VIF) Yöntemine Göre Çoklu Bağlantı Testi...	159
Tablo 45: Adım-Adım (step-wise) Regresyon Sonuçları.....	160
Tablo 46: Basit Korelasyon Katsayıları.....	167
Tablo 47: 81 İl İçin Model Tahmini Sonuçları.....	168
Tablo 48: Doğu İlleri ile Çekim Merkezi Konumundaki İllerin Göç Tahmin Sonuçları.....	169
Tablo 49: Batı İlleri ile Çekim Merkezi Konumundaki İllerin Göç Tahmin Sonuçları.....	170

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Göç Teorileri.....	9
Şekil 2: Göç Sürecinde Başlangıç, Varış ve Ara Engeller.....	16
Şekil 3: Uluslararası Göçmen Stokunun Dağılımı (Milyon).....	45
Şekil 4: İnsani Gelişme Endeksinin Oluşumu.....	51
Şekil 5: Dünyada ve Bölgelerde İstihdamın Sektörel Dağılımı ile İşsizlik Oranları (2006).....	58
Şekil 6: Dünyada ve Bölgelerde İşgücünün Verimlilik Düzeyleri, Sosyal Güvencesi Olmayan Nüfus ve Yoksulluk Sınırının Altında Gelir Elde Eden Çalışanlar.....	59
Şekil 7: Gelen Havalelerin Kaynağı Olan Bölgelere Göre Dağılımı 2008 (%).....	65
Şekil 8: Tüm Gelişmekte Olan Ükelere Akan Havalelerin Geldiği Bölgelere Göre Dağılımı (2008).....	65
Şekil 9: Gelişmekte Olan Ükelere Yönelen Havale ve Sermaye Akımları.....	70
Şekil 10: OECD Ülkelerinin Yetenek Düzeyine Göre Aldıkları Göçmenlerin OECD Ülkelerine Gelen Toplam Göçmen Sayısı İçindeki Payı (%) 2000.....	75
Şekil 11: 1962–1978 Yılları Arasında Göçün İşsizliği Azaltıcı Etkisi.....	81
Şekil 12: Dış Ticaret Dengesinin Gelişimi 1965–2000.....	82
Şekil 13: İşkur Tarafından 1961 Yılından 2007 Yılı Sonuna Kadar Yurt Dışına Yapılan Göndermeler.....	86
Şekil 14: Dünyada 1993–2002 Döneminde En Fazla İşçi Döviz Girdisine Sahip Ülkeler (Yıllık Ortalama – Milyon \$).....	88
Şekil 15: Meksika, Türkiye ve Tüm Gelişmekte Olan Ükelere Gelen Havaleler 1990–2005, (1990–92=100).....	90
Şekil 16: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Portföy Yatırımları ve İşçi Dövizlerinin Seyri (1984–2007).....	95
Şekil 17: Kişi Başına Düşen Havalelerin Kişi Başına Gelir İçindeki Payı (%) (1969–2006).....	98

Şekil 18: İşçi Dövizlerinin Dış Ticaret Açığı İçindeki Payı.....	99
Şekil 19: Yurt Dışına Gönderilen İşçilerin İşsizlik Üzerindeki Etkisi 1988–2006.....	102
Şekil 20: Bölgelerin (Düzey–1) Nüfus, İstihdam, Tüketim, Yeşil Kart ve Okuma-Yazma Bilmeyenlerin Oranları.....	164

Tezin Başlığı: İktisadi Gelişme Sürecinde Göç Olgusu: Türkiye Örneği	
Tezin Yazarı: Orhan KANDEMİR	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Tahsin BAKIRTAŞ
Kabul Tarihi: 06 Mayıs 2010	Sayfa Sayısı: XI (ön kısım) + 201 (tez) + 12 (ekler)
Anabilimdalı: İktisat	Bilimdalı: İktisat
<p>Bu çalışmada; Türkiye'nin iç ve dış göç süreci iktisadi açıdan analiz edilmiştir. Bu çerçevede; uluslararası göç hareketlerinin teorik yapısının, nedenlerinin ve gelişmekte olan ülkelere etkilerinin Türkiye bağlamında değerlendirilmesi ve son olarak Türkiye'nin iç göç sürecinin belirleyicilerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir.</p> <p>Genel olarak göç; özgür insanların refahlarını artırmak amacıyla yaşadıkları coğrafik mekânı terk ederek, farklı bir coğrafik mekâna yerleşmeleridir. İnsanların bir başka ülkeye göç etme özgürlüğüne sahip olması için; yapısal şartların varlığının yanı sıra göç sistemleri teorisinin işaret ettiği şekilde ülkeler arasında göçmen akımı konusunda gerekli anlaşmalar yapılmış olmalıdır. Ancak bu koşullar altında ekonomik göç teorisinin savunduğu gibi, göçmenler daha iyi yaşama imkânına sahip olacakları gelişmiş ülkelere göç edeceklerdir. Türkiye'nin, 1960'larda Almanya ile başlayan daha sonra diğer AB ülkelerine de yönelen ve ekonomik krizle birlikte 1970'lerde önemi kaybeden dış göç sürecinde de tüm göç teorilerinin etkilerini görmek mümkündür. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'nin dış göç sürecine de öncelikle yön veren temel unsur yapısal şartlar olmuştur. Daha sonra AB ülkeleriyle yapılan göçmen anlaşmaları göç sistemleri teorisini, son olarak daha iyi iş ve gelir imkânına sahip olmak isteyen insanların göçü ise ekonomik göç teorilerine uygundur. Göç sürecinde, göçmenlerin akrabalarını ve çevrelerinde ki diğer insanları göç için cesaretlendirmeleri ilişkiler ağının önemine dikkat çekmektedir.</p> <p>Türkiye'de, 1960'lardan 1970'lerin başına kadar yaşanan hızlı dış göç süreci ile önemli ölçüde döviz kazancı elde edilmesine ve iç piyasada işsizlik baskısı azaltılmış olmasına rağmen, dış göç sürecinin bu gün geldiği nokta beşeri sermayenin bedava ihracı şeklinde ortaya çıkan "beyin göçü" olgusudur. Günümüzde yabancı iş gücü talebini durduran gelişmiş ülkeler; Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yeterli çalışma şartları ve ekonomik imkânları bulamayan araştırmacı, uzman, üniversite öğrencisi gibi yetişmiş beyinleri ülkelere çekmek için birbiriyle yarışmaktadır.</p> <p>Türkiye için göçün diğer önemli boyutu da 1950'li yıllardan itibaren önce kırsal-kent sonra kent-kent ağırlıklı hale gelen iç göç sorunudur. Çalışmada yapılan ampirik analizler, bu gün ülkenin en temel sorunu olan iç göçün en önemli belirleyicisinin daha iyi istihdam imkânına kavuşma isteği olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle iç göç sürecinin önlenmesi için; kamu kaynaklarını göç alan bölgelere aktarmak yerine, göç veren bölgelere aktararak bu bölgelerde istihdam ve eğitim imkânlarının artırılması, yoksulluğun önlenmesi dolayısıyla da göç veren bölgelerin insani gelişme yönünden yaşanır hale getirilmesi gereklidir.</p>	
Anahtar kelimeler: Göç, İnsani Gelişme, Bölgesel Gelişme, İstihdam İmkânı, Yoksulluk	

Title of the Thesis: Migration Phenomenon in the Economic Development Process: Turkey Sample	
Author: Orhan KANDEMİR Supervisor: Assist. Prof. Dr. Tahsin BAKIRTAŞ	
Date: 06 May 2010	Nu. of pages: XI (pre text) + 201 (main body) + 12 (appendices)
Department: Economy	Subfield: Economy
<p>In this study, internal and external migration process of Turkey has been analyzed with respect to economic dimension. Within this framework the aim is to analyze theoretical structure of international migration movements, their causes and impacts on developing countries as regards Turkey and finally to identify the determiners of the internal migration process in Turkey.</p> <p>In general terms, migration is the settlement of free people to a different geographical place in order to increase their welfare. In order for people to possess the freedom of migration to another country, in addition to structural conditions, necessary agreements regarding the flow of migrants must be signed amongst countries, as pointed out by migration systems theory. However, as advocated by economic migration theory, under these circumstances, migrants will emigrate to developed countries that offer better living conditions. It is possible to view the impacts of all migration theories on the external migration process of Turkey that was initiated during the 1960s with Germany then spread to other EU members, and with the economic crisis this migration process lost impetus in the 1970s. Parallel to the global trend, structural conditions have been the primary element guiding external migration process of Turkey. Migration agreements signed with EU countries subsequently are compatible with theory of migration systems and finally migration of people seeking better jobs and income matches the theory of economic migration. In the process of migration, encouragement of migrants for their relatives and close friends indicates the significance of the network of relations.</p> <p>Although significant amounts of foreign exchange were saved and the pressure of unemployment was soothed in internal market in Turkey during the rapid external migration process from the 1960s till the beginning of the 1970s, the current external migration process is the free exportation of human capital which is termed as “brain drain”. At present, developed countries- which no longer accept foreign labor- compete with each other in order to attract trained minds like researchers, specialists or university students who have limited economic and working conditions in developing countries like Turkey.</p> <p>Another critical aspect of migration for Turkey is the internal migration which as of 1950s first took place as rural-urban then urban-urban centered. Empirical analyses conducted in this study indicate that the most significant determiner of internal migration which is presently the basic problem of the country is the drive to have better employment opportunities. Based on this fact, in order to prevent internal migration process, instead of transferring public funding to immigrant receiving regions, the funds should be transferred to emigrant regions so that in these regions employment and education opportunities can be improved, poverty be prevented; hence, these regions are to be more liveable as regards human development.</p>	
Keywords: Migration, Human Development, Regional Development, Employment Opportunity, Poverty	

GİRİŞ

Göçün temel nedeni, ülkeler ya da bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarıdır. Fakat toplumsal refah dağılımının ülke içi ya da ülkeler arası dengesizliği sonucunda ortaya çıkan göç süreci, çoğu zaman bu dengesizliği daha da derinleştirmektedir.

Ekonomik gelişmenin tüm dünya üzerinde aynı düzeyde gerçekleşmesi olanaksızdır. Gelişme farklılıkları ülkelerarası olduğu gibi ülke içindeki bölgeler hatta aynı bölge ya da kent içinde bile olabilmektedir.

Gelişme farklılıkları; belli bölgelerde doğal kaynakların fazla olmasına, bölgelerin coğrafik konumuna, bölgede gerçekleşen beklenmedik bir buluşa, turizm potansiyeline sahip tarihi ve doğal güzelliklerin varlığına bağlıdır. Bu nedenlerle belli bölgelerde başlayan ekonomik canlılık istihdam olanaklarının artmasını sağlarken bu bölgelerde ücretler ve hayat düzeyi iyileşmektedir. Bu faktörlere özellikle büyük kentlerin konfor ve diğer avantajlarının artışı da eklenince hızla gelişen bölge ya da kentler çevre bölgelerdeki nüfusu kendine çekmektedir.

Göç olgusu genel olarak iç ve dış göç olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Dış göç süreci genellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere gelişmiş sanayi ülkelerine yönelen bir işçi akımı olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle ikinci dünya savaşı sonrası dönemde hızlı bir büyüme dönemine giren Avrupa ülkeleri gereksinim duydukları iş gücü ihtiyacını işsizliğin yaygın olduğu ve çok yüksek düzeyde dövize ihtiyaç duyan gelişmekte olan ülkelere karşılamışlardır. Bu süreç Lewis (1954)'in ifade ettiği göç modeline aynen uymaktadır. Çünkü nüfus artış oranı düşük gelişmiş ülkeler sanayileri için gerekli iş gücünü öncelikle kendi tarım sektörlerinden çekmişler fakat iş gücü ihtiyacının hala kapanmaması nedeniyle ve özellikle alt düzey işlerin yapılabilmesi için gelişmekte olan ülkelere göçmen işçi kabul etmeye başlamışlardır.

Gelişmiş ülkeler açısından oldukça olumlu olan bu sürece gelişmekte olan ülkelere gönüllü olarak katılmışlardır. Gelişmekte olan ülkeler için dış göçün iki önemli avantajı vardır. Bunlardan birincisi işçi havaleleri yoluyla sağlanan döviz gelirleri iken, diğeri ülkenin kendi iç dinamikleriyle bir türlü çözülemeyen yüksek düzeydeki işsizlik baskısının azaltılmasıdır. Kendi doğal kaynaklarını işleyecek bilgi birikimi ve

teknolojiye sahip olmayan az gelişmiş ülkeler ihracat yoluyla elde edemedikleri dövizleri, ülke dışına işçi göndererek elde etmeye çalışmışlardır. Diğer taraftan önemli ölçüde vasıfsız işçi barındıran gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri işsizlik baskını azaltmak için dış göçü önemli bir araç olarak kullanmışlardır.

Avrupa ülkelerinin yabancı işçi kabul süreci, 1973 krizinden sonra yavaşlamış ve günümüzde sadece beyin göçü denilen vasıflı iş gücünün göçü şekline dönüşmüştür. Ekonomik kriz sonrası dönemde yabancı iş gücü, Lewis (1954)'inde ifade ettiği gibi gelişmiş ülkelerdeki yerli halkın ve sendikaların tepkisiyle ülkeye kabul edilmemiştir. Buna karşın gelişmenin temel dinamiği olarak görülen eğitilmiş insanların ülkeye çekilmesi için gelişmiş ülkeler arasında büyük bir rekabet yaşanmaktadır. Eğitilmiş halkına yeterli sosyo-ekonomik imkânları ve gerekli çalışma şartlarını sağlayamayan gelişmekte olan ülkeler beşeri sermaye güçlerini kolayca kaybetmektedir.

Bugünlerde gelişmiş ülkeler, kendi sınırları içinde üretim tesisi kurup, ucuz yabancı iş gücünü ülkelere kabul etmek yerine, üretim tesislerini gelişmekte olan ülkelere taşıyarak, buradan elde ettikleri kazançları ülkelere aktarma yolunu seçmektedirler. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı şeklinde devam eden bu süreç sermaye birikiminin yetersiz, işsizliğin yüksek olduğu gelişmekte olan ülkeler için adeta bir kurtuluş olarak görülmektedir.

Gelişmenin temel dinamiği olan göç süreci tarihsel süreçte gelişmiş ülkelerin talepleri doğrultusunda şekillenmiştir. Yani gelişmiş ülkelerin isteğiyle başlamış, önemli düzeylere ulaşmış ve günümüzde beyin göçü dışında bitme noktasına gelmiştir. Bu gün kitlesel dış göç süreci önemini kaybetmesine karşın Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en büyük problemi bölgesel gelişmişlik farklılıklarından doğan iç göç sorunudur. İç göç süreci ülkelerin kendi kontrolünde olmasına karşın iyi yönetilmezse beraberinde pek çok problemi de ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye’de 1950’li yıllardan sonra önemli düzeyde iç göç akımlarıyla karşılaşmıştır. Önceleri kırdan kente yaşanan iç göç süreci, sonraları kent-kent ağırlıklı hale gelmiştir. Başlangıçta sanayileşmenin bir gereği olarak ortaya çıkan iç göç süreci Türkiye’de iyi yönetilememiştir. Bu başarısız iç göç yönetimi mekânsal kutuplaşmayı yani “büyükşehir” sorunları ile “azgelişmiş bölge” sorunlarını daha da derinleştirmiştir.

Gelirin düşük olduğu kırsal ve azgelişmiş yörelerimizden, metropol denilen büyük kentlere akan göç, nüfusun mekânsal dağılımını önemli ölçüde değiştirmektedir. Bu nedenle 1927 yılında nüfusun %76'sı köylerde yaşarken, bu oran 2008 yılında %25'e düşmüştür.

Göç dalgalarıyla hızla büyüyen kentlerde beliren; eğitim ve sağlık hizmetleri yetersizlikleri, gecekondulaşma, su, enerji, altyapı ve genel olarak belediye hizmetlerinin yetersizliği, trafik sıkışıklığı, kalabalık, izdiham, gürültü ve çevre kirliliği, suç ve suçlu artışı, sosyal kutuplaşma gibi büyük kent sorunları, kamu yatırım ihtiyacını artırarak, kamu maliyesine ilave bir yük getirmektedir.

Bunların yanında hızla göç veren geri kalmış bölgelerde, bir taraftan yatırımların temel belirleyicisi olan bölgesel talep hacmi daralırken, diğer taraftan gelişmenin temel unsurları olan genç ve yetenekli işgücü ile sermaye bölge dışına akmaktadır. Bu durum, geri kalmış bölgeyi daha da durgunluğa itmekte ve kaçınılmaz olarak kamu müdahalesini gerekli kılmaktadır. Böylece; bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları, hem geri kalmış yöreler açısından hemde gelişmiş bölgeler açısından düzeltilmesi gereken bir sorun olmaktadır. Türkiye'nin bölgesel gelişmişlik haritası incelendiğinde, ülkenin batısında yer alan Marmara, Ege, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgelerinin nisbi olarak geliştiği buna karşın, Doğu Anadolu, Karadeniz'in dağlık bölgeleri ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı yörelerinin; gelir, istihdam ve dolayısıyla genel olarak refah bakımından, Türkiye ortalamalarının oldukça altında kaldığı görülmektedir (Dinçer ve diğ.,2003). Bu durum geri kalmış bölgelerin sürekli göç vermesine yol açarken gelişmiş bölgeleri de kitleler açısından yaşanamaz kılmaktadır. Bu nedenle iç göçün nedenlerinin tespit edilmesi ve buna göre önlem alınması çok önemli bir hal almaktadır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmada gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'nin iç ve dış göç sürecinin iktisadi açıdan analiz edilmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede;

Yüzyılın en önemli ekonomik ve toplumsal sorunu olan göç olgusunun teorik çerçevesini belirleyerek, gerek uluslararası gerekse Türkiye'nin dış göç sürecinde hangi teori ya da teorilerin daha belirleyici olduğunun tespit edilmesi,

Uluslararası göçün nedenlerinin ve sonuçlarının, gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye bağlamında değerlendirilmesi,

Türkiye'nin en önemli sorunu olan iç göç sürecini etkileyen faktörleri belirleyerek, gerekli politika önlemlerinin alınmasına katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda özellikle, göçmenlerin gerek iç, gerekse dış göç sürecinde insani gelişme yönünden gelişmiş bölgelere göç ettikleri,

Türkiye'nin iç göç sürecinde illerin istihdam imkânlarının, diğer ekonomik faktörlere göre daha etkili bir belirleyici olduğu hipotezlerinin doğruluğu araştırılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Çalışmada öncelikle uluslararası göçün teorik çerçevesi, gelişme üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileriyle ilgili düşünceler yorumlanarak gelişmekte olan ülkelerin göç sürecinden nasıl etkilendikleri Türkiye bağlamında değerlendirilmiştir. Bu nedenle çalışma, gerek uluslararası göçün nedenlerini gerekse göçün gelişmekte olan ülkeler üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini ortaya koyması açısından önemlidir.

Türkiye'de hızla gelişen iç göç süreci sonucunda, hem göç alan gelişmiş bölgelerde hem de göç veren az gelişmiş bölgelerde kamu yatırım ihtiyacı gün geçtikçe artmaktadır. Bu nedenle devletin en önemli hedeflerden birisi bölgesel gelişme farklılıklarının azaltılarak göçün önlenmesidir. Türkiye'de iç göçün nedenlerinin ortaya konulduğu bu çalışma, göçü önlemeye yönelik hangi tedbirlerin alınması gerektiği konusunda politika yapıcılara önemli ölçüde yol gösterebilecektir. Türkiye'de iç göç sürecinin önlenmesi sayesinde bir taraftan zaten kıt olan kamu kaynaklarından tasarruf sağlanırken, diğer taraftan tüm ülkede dengeli ve sürdürülebilir bir gelişme süreci yakalanabilecektir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada öncelikle mevcut göç teorileri incelenmiş ve hangi teorinin uluslararası göç sürecinde daha etkili olduğu yorumlanmıştır. Uluslararası göçün nedenleri ve gelişmekte olan ülkelere etkisi ulusal ve uluslararası veriler incelenerek analiz edilmiştir. Türkiye'nin iç göç sürecinin değerlendirilmesi aşamasında ise, özellikle TÜİK'in verileri kullanılarak basit ve çoklu regresyon modelleri kurulmuş bu sayede iç göçün belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde göç kavramı ve göçün teorik çerçevesi ele alınırken, ikinci bölümde göç ve gelişme arasındaki ilişkiyi açıklayan teoriler incelenmiştir. Üçüncü bölümde uluslararası göçün sebepleri ve gelişmekte olan ülkelere etkisi Türkiye bağlamında incelenmiştir. Dördüncü bölümde Türkiye'nin iç göç süreci ve nedenleri ortaya konulmuştur. Bu bölümde öncelikle Türkiye'de karşılaşılan ilk iç göç olgusu olan ve 1950'lerden sonra ortaya çıkan kırdan kente yaşanan göç süreci ele alınmış daha sonra 1980 sonrası dönemde ağırlıklı hale gelen kentten kente yönelen göç süreci incelenmiştir. Türkiye'de iller arası iç göçün nedenleri ekonometrik model yoluyla açıklanarak iç göçü önlemeye yönelik politikaların temel noktaları belirlenmeye çalışılmıştır.

BÖLÜM 1: GÖÇ KAVRAMI VE GÖÇ OLGUSUNUN TEORİK ÇERÇEVESİ

1.1. Göç Kavramı ve Göç Çeşitleri

a) Göç Kavramı

Literatürde birçok göç tanımı yapılmış olup, bunların ortak özelliği insanların belli amaçlarla, belli bir zaman dilimi içinde yaşadıkları coğrafik alandan ayrılarak başka bir coğrafik alana yerleşmeleridir. Farklı kişilerce yapılan ve birbirine benzeyen göç tanımları aşağıda verilmiştir;

Lee (1966:49)'ye göre göç; devamlı, sürekli ya da geçici yer değişikliği olarak tanımlanmaktadır. Ne kadar kısa ya da uzun olursa olsun ya da ne kadar kolay ya da zor olursa olsun her göçün bir başlangıç noktası, bir varış noktası ve çeşitli ara engelleri vardır. Mesafede bu ara engeller içindedir.

İnsan sermayesi yaklaşımına göre göç; İnsanların bilgi ve becerilerini kendi evleri dışında yabancı ülkede kullanabilme yatırımdır (Vogler ve Rotte, 1999: 3).

Kurt (2007)'a göre göç; bireylerin ya da toplulukların içinde yaşadıkları coğrafi mekan ve sosyo-kültürel çevreden ayrılarak başka bir coğrafi alana ve sosyo-kültürel çevreye girmesi olarak tanımlanmıştır.

İçduygu ve Sirkeci (1999)'ye göre göç; insanların belli bir zaman boyutu içinde bir yerleşim alanından başka bir yerleşim alanına geçişidir. Dolayısıyla göç durağan bir olgu değil nedenleri ve sonuçları ile birlikte algılanan bir süreçtir.

Türkiye İstatistik Yıllığı (2006:27) sayım günündeki daimi ikametgah yeri ile sayımdan beş yıl önceki daimi ikametgah yeri farklı olan kişileri göç eden nüfus olarak tanımlamıştır. Ülke sınırları içindeki belli alanlar (il, bölge vb.) arasındaki nüfus hareketliliği ise iç göç olarak tanımlanmaktadır.

Apan (2006)'a göre göç, birey ve grupların ekonomik, sosyal, kültürel vb. nedenlerden dolayı bir yerden başka bir yere gitmeleridir.

Akan ve Arslan (2008:1-5)'a göre göç; bir birey ya da grubun bulunduğu yerden başka bir yere yerleşmek amacı ile taşınması olayı olarak tanımlanabilir. Göç kısa süreli ve

geçici yer değiştirmeler şeklinde olabileceği gibi devamlı yani kalıcı nitelikte de olabilmektedir. Fakat göç ister kısa dönemli ister uzun dönemli olsun ya da ulusal sınırlar içinde ya da ulusal sınırları aşan bir biçimde gerçekleşsin bu hareketin temel unsuru bireydir. Göç olgusu toplumların sosyo-kültürel, ekonomik, politik, vb. yapısı ile doğrudan ilişkisi olan etkileyici bir olaydır. Göç dinamik bir süreç olup, belli bir yerleşim yerinde yaşayan nüfusun belli bir kısmının çeşitli nedenlerle bulunduğu yerden başka bir yere yerleşmek üzere gitmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bütün bu tanımlardan yola çıkarak göçü şu şekilde tanımlayabiliriz; göç, özgür insanların refahlarını artırmak amacıyla yaşadıkları coğrafik mekânı terk ederek, farklı bir coğrafik mekâna yerleşmeleridir. Refahlarını artırmak isteyen özgür insanlar, istihdam imkânı, ücret düzeyi ve insani gelişme yönünden gelişmiş ülke ya da bölgelere göç etmektedirler.

b) Göç Çeşitleri

Göç ilk bakışta basit bir coğrafik mekân değiştirme süreci olarak görülmesine karşın, gerek nedenleri gerekse sonuçları ile bireylerin ve toplumun üzerinde büyük değişikliklere yol açmaktadır (Yenigül, 2005:274).

Göçü; iç-dış göç, gönüllü ya da zorunlu göç, süreli ya da kalıcı göç gibi çeşitli biçimlerde sınıflandırabiliriz. Akım yönlerine göre iç göçler ise kırdan-kıra, kentten-kıra, kentten-kente ya da kırdan-kente olabilmektedir. Türkiye'deki iç göçler ağırlıklı olarak kentten-kente göç şeklindedir (Kurt, 2007). Kocaman (2008:18)'ın yaptığı çalışmada 1975–2000 yılları arasında Türkiye'de yerleşim birimleri arasındaki göçlerin yarıdan fazlasının kentten-kente göçler şeklinde olduğu görülmüştür. Örneğin 1995–2000 yılları arasında göçlerin %57'8'i şehirden şehre göç şeklindeyken %17,46'sı köyden şehre, %20,06'sı şehirden köye ve %4,68'i köyden köye göç şeklinde olmuştur.

Göç, ulusal sınırlar içerisinde olabileceği gibi ulusal sınırların ötesine, hatta kıtalar ötesine de taşabilmektedir. Ulusal sınırlar içerisinde gerçekleşen göçlere iç göçler, ulusal sınırların dışına taşan göçlere ise dış göçler denilmektedir. Dış göçler genellikle geri kalmış ülkelerden gelişmiş ülkelere yönelik bir akım şeklindedir (Çelik, 2006:149).

Türkiye'de az gelişmiş bölgelerden iş olanaklarının daha geniş olduğu sanayi ve ticaret merkezleriyle iklim koşullarının daha elverişli olduğu turizm merkezlerine doğru yoğun

bir gönüllü iç göç yaşanmaktadır. Yaşanılan bölgenin doğal koşulları, sel baskını, deprem, yerleşim yerinin baraj gölü altında kalması ve terör nedeniyle ortaya çıkan göçler zorunlu göç şeklidir (DPT, 2001a:30).

1.2. Göç Olgusunun Teorik Çerçevesi

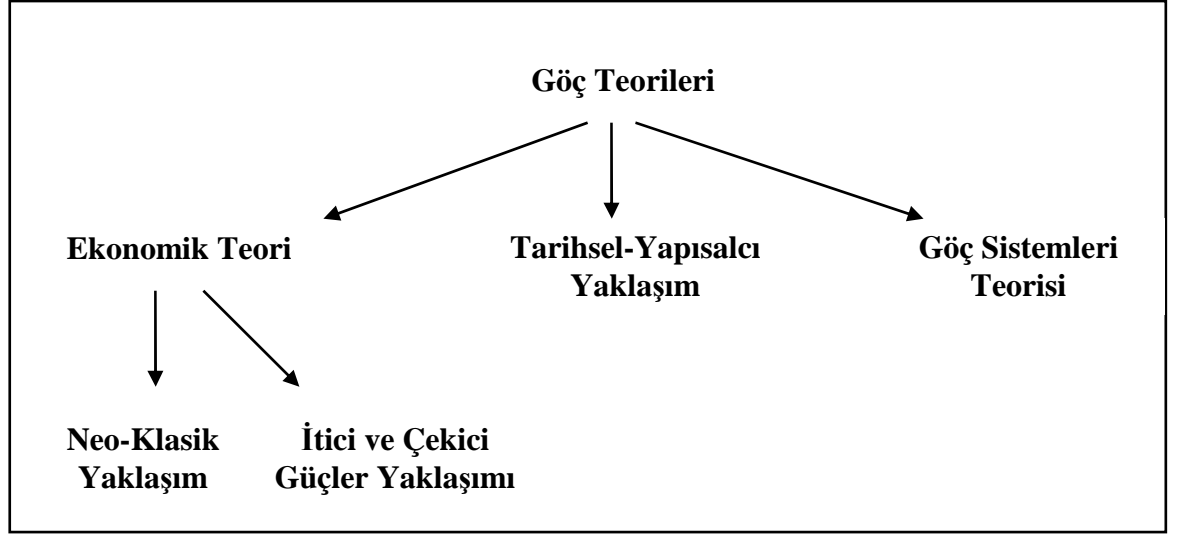
Bir devletin sahip olduğu nüfus konusu ilk defa İÖ. 6. Yüzyılda Çinlilerin dikkatini çekmesine karşılık nüfusun yer değiştirmesi anlamına gelen göç konusu ancak 19. yüzyılda bilimsel tartışmalara konu olmuştur (Unat, 2006:20).

Neo-klasikler göç üzerine ilk sistematik teoriyi oluşturmuşlardır. Göçün istatistiksel kurallarını formüle eden 19. yüzyıl coğrafyacısı Ravenstein'dir (Castles ve Miller, 2008:31). Dr. William Farr'ın göçün etkilerini kesin olmayan kurallara bağlı olarak açıklaması Ravenstein'in dikkatini göç konusuna çekmiştir (Ravenstein, 1885:1). Ravenstein 17 Mart 1885'te göçün kuralları adlı meşhur yazısını yazmıştır. Bu yazıyı sadece 1881 İngiliz nüfus sayımına dayandırmasına karşılık, 1889'da 20'den fazla ülke için bu çalışmayı tekrarlayarak fikrinin doğruluğunu teyit etmiştir. Buna karşın Ravenstein'in yazıları N.A. Humphreyes tarafından herhangi bir kanuna, kurala bağlı olmadan yazıldığı, S. Bourne's tarafından da bahsedilen göçün kanunlarının kategorisel olarak formüle edilmemesi nedeniyle eleştirilmiştir. Fakat tüm bu eleştirilere rağmen Ravenstein'in bu görüşleri zamanın önemli bir deneyim olup, göç teorisi için bir başlangıç olması açısından önemli olmuştur (Lee, 1966:47-48).

Castles ve Miller (2008:30)'e göre göç teorisinin açıklanmasıyla ilgili olarak üç farklı yaklaşım olup, bunlar ekonomik teori, tarihsel-yapısalcı yaklaşım ve göç sistemleri teorileridir. Ataç (1983:102)'a göre göç teorilerinin açıklanmasıyla ilgili neo-klasik ve tarihsel-yapısalcı yaklaşımlar mevcut olup, bunlardan ilki göçü mikro ölçekte ele alırken ikinci akım göçü makro düzeyde ele almaktadır. Yine benzer şekilde Wood (1982:300) göçü, dengeli yaklaşım (neo-klasik model) ve tarihsel yapısalcı yaklaşım çerçevesinde değerlendirmiştir.

Buradan hareketle bu çalışmada göç teorileri; *ekonomik teori, tarihsel-yapısalcı yaklaşım ve göç sistemleri teorileri* şeklinde üç bölümde ele alınmıştır.

Şekil 1. Göç Teorileri

1.2.1. Ekonomik Göç Teorileri

Uluslararası göç hareketlerinin en eski kuramı ekonomik gelişme ile ilgili olarak geliştirilmiştir. Lewis (1954), Haris ve Todaro (1970), Todaro (1976) gibi araştırmacılar yaptıkları çalışmalarda göçü bu yönüyle ele almışlardır (Unat, 2006:22).

Genel olarak bakıldığında göçün en temel nedeni ekonomik sebeplerdir. Göç veren bölgeye göre daha yüksek gelir ve istihdam imkânı, daha iyi kamu hizmeti alabilme imkânı dolayısıyla daha iyi hayat beklentisi bireylerin göç etme güdülerini artıran en önemli sebeplerdir.

1.2.1.1. Neo-Klasik Yaklaşım

Neo-klasik ekonomi perspektifi göç üzerine ilk sistematik teoriyi kurmuş olup, bu çalışmalar da göç olgusu genel olarak ele alınmıştır (Castles ve Miller, 2008:31).

Literatürde gelişmekte olan ülkelerde kırdan kentte göç olgusunun açıklanmasında Todaro (1976)'nın mikro ve makro açıdan yaptığı yaklaşımlar çok ünlüdür. Mikro yaklaşım bölgesel ve kişisel koşullara bağlı olarak bireylerin göç olasılığı üzerinde dururken makro yaklaşım kır-kent göçünün brüt oranıyla ilgilenmişlerdir. Bu nedenle makro yaklaşımda tahminlerde toplu göç rakamları kullanılırken, mikro yaklaşımda bireysel göç kararları üzerinde durulmaktadır (Banerjee ve Kanbur, 1981:7).

Neo-klasik Ekonominin Makro Kuramı: Göç konusuna bilimsel yönden ilk katkıyı 19. Coğrafyacısı Ravenstein göçün kurallarını formülize ederek yapmıştır. O göçü kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak görmüş ve göçün daha çok ekonomik sebeplere bağlı olduğunu açıklamıştır. Makro düzeyde neo-klasik teori göçü iş gücü arz ve talebinin coğrafik farklılıklarıyla açıklamıştır. Bunun sonucu olarak iş gücü ücretlerin düşük olduğu alanlardan, iş gücünün kıt olduğu dolayısıyla da ücretlerin yüksek olduğu bölgelere gitmektedir. Kapital ise bunun tersi yönde hareket etmektedir. Bu göç süreci; neo-klasik dünya da Heckscher-Ohlin'in "faktör fiyatları eşitliği teorisi" çerçevesinde göç alan ve göç veren bölgelerde ücretlerin yakınsamasını sağlamaktadır. Bunun sonucunda bir denge ortaya çıkmaktadır (Haas, 2008:4-7; Unat, 2006:22; Rotte ve Vogler, 1999:2; Wood, 1982:300).

Basit ekonomik teoriye göre üretim faktörleri nispeten az kazandıkları yerlerden çok kazandıkları yerlere hareket etmektedirler. Böyle bir durum tüm üretim faktörlerinde olduğu gibi iş gücünün de tüm piyasalarda eşit bir kazançta sahip olmasını sağlamaktadır (Munro, 1974:635).

Göç konusuna bilimsel yönden ilk katkıyı yapan 19. coğrafyacısı Ravenstein (1885)'in "Göç Kanunları" isimli çalışması İngiltere'nin 1881 nüfus sayımının doğum yeri verilerine dayanmakta olup, bu çalışmada yedi göç kanunundan bahsedilmiştir (Ravenstein, 1885:198-199);

1. Göçmenlerin büyük çoğunluğunun sadece kısa mesafelerde hareket edeceği tespit edilmiştir. Bunun anlamı göç akımlarının mesafe ile ters orantılı olduğudur.
2. Ülkedeki göçmenler hızlı büyüyen şehirleri çevreler ve orada yığılırlar. Dolayısıyla hızlı büyüyen şehirlerden birinin çekiciliğinin etkisi geçinceye kadar göç akımı devam eder.
3. Göçmenlerin dağılım süreci, emme sürecinin tersidir, fakat benzer özellikler göstermektedir.
4. Göçün her bir ana akımı telafi edici ters bir akım ortaya çıkarmaktadır.

5. Uzun mesafeye göç eden göçmenler genellikle büyük ticaret ya da endüstri merkezlerinden birini tercih etmektedirler.
6. Şehirlerde yaşayan yerli halk ülkenin kırsal kesiminde yaşayanlardan daha az göç etme eğilimindedir.
7. Kadınlar erkeklerden daha fazla göçe meyillidir. Özellikle kadınlar kısa mesafelerde erkeklerden daha fazla göç etme eğilimindedir.

Lewis (1954) yaptığı çalışmada kırsal kesimdeki iş gücü fazlasının zamanla kentsel endüstriye kaydığını ifade etmiştir. İç göç, şehir sektörü için gereken insan gücünü sağlamak için yavaş yavaş tarımdan ayrılan ve kalkınma için gerekli bir süreçtir. Çünkü tarımda iş gücü fazlalığı olduğu sürece buradan ayrılacak iş gücü kırsal üretimin düşmesine yol açmayacağı gibi, kentsel endüstri için gerekli ucuz iş gücünün de kaynağı olacaktır.

Bu tür genel teoriler insanların nüfusun yoğun olduğu yerlerden seyrek olduğu yerlere, gelir düzeyinin düşük olduğu yerlerden yüksek olduğu yerlere göç etme eğilimlerini vurgulamaktadır (Castles ve Miller, 2008:31).

Neo-klasik ekonominin makro bakış açısı aşağıdaki varsayımları içermektedir (Massey ve diğ., 1993:433-434);

1. İşçilerin uluslararası göçü ülkeler arasındaki ücret farklılıklarından ileri gelmektedir.
2. Ücret farklılıklarının ortadan kaldırılması işçi hareketlerini sona erdirecektir. Dolayısıyla bu ücret farklılıklarının olmadığı yerde göç hareketleri de olmayacaktır.
3. Uluslararası işçi hareketlerine neden olan birincil yani en önemli mekanizma iş gücü piyasalarıdır. Buna karşın diğer piyasaların uluslararası göç üzerinde önemli bir etkisi yoktur.
4. Hükümetlerin göç akımlarını kontrol etmesinin yolu, hem işçi gönderen, hem de işçi alan ülkelerde işgücü piyasasını denetlemesi ve etkilemesidir.
5. İnsan sermayesinin yani yüksek vasıflı işçilerin yer değiştirmesi, vasıfsız işçilerin göçünden farklı nitelikte sonuçlar ortaya çıkarır.

Neo-klasik Ekonominin Mikro Kuramı: Mikro düzeydeki neo-klasik göç teorisine göre, bireysel göçmenler rasyonel insanlar olup, göç için fayda-maliyet hesaplaması yapmaktadırlar. Göçmenler özgür seçim yapabildikleri ve bilgiye tam olarak ulaşabildikleri bir ortamda en verimli oldukları ve en yüksek kazanç elde edecekleri yerlere göç etmektedirler. Yüksek ücret biçimindeki potansiyel kazançların, göçün fırsat maliyetlerini yani taşınma maliyeti, taşınma nedeniyle yaşanan geçici işsizlik ve göçün psikolojik maliyeti şeklindeki faktörleri dengelemesi gereklidir (Haas, 2008:4-7). Bireyler göçün kazançları neden olduğu maliyetlerden büyük olması halinde göç edeceklerdir (Çelik, 2005:168).

Sjaastad, Borjas ve Todaro'nun geliştirdiği bu modele göre bireyler rasyonel düşünerek maliyet/kar hesabı yapmakta ve yüksek kar elde edecekleri yerlere göç etmektedirler. Bu insan sermayesine yapılan bir çeşit yatırım olarak değerlendirilebilir. İnsanlar her ne kadar yüksek kazanç sağlamayı umdukları yerlere göç etmek isteseler de, yolculuk ve taşınma maliyeti, yeni dil öğrenme maliyeti ve uyum sağlamayla ilgili diğer maliyetlere katlanmak zorundadırlar (Unat, 2006:23). Özet olarak kişinin göç kararı verebilmesi için, gelecekte gideceği ülkede elde edeceği gelirin kişinin evinde sahip olduğu gelir artı göç için yapacağı maliyetlerden fazla olması gereklidir (Rotte ve Vogler, 1999: 3; Alvarez-Plata ve diğ., 2003:17-18).

Beşeri sermaye yaklaşımı olarak da adlandırılan bu teoriyle uyumlu pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda (Todaro (1969), Hatton (1995), Alvarez-Plata ve diğerleri (2003) gibi) ortak nokta kişilerin istihdam, ücret ya da gelir yönünden görece daha iyi bölge ya da ülkelere göç etme kararı vermeleridir.

Göç ekonomisiyle ilgili modern literatür üç konuya odaklanmış olup bunlar (Borjas, 1989); 1. Herhangi bir ülkeye akan göç akımlarının büyüklük ve kompozisyonunu neyin belirlediği, 2. Göçmenlerin gittikleri ülkenin ekonomisine adapte olup olmadıkları, 3. Göçmenlerin gittikleri ülke ekonomisine ne gibi etkilerinin olduğudur. Göçmenlerin davranışlarını belirleyen şey daha iyi ekonomik fırsatların elde etmektir. Neo-klasik teoriye göre bireyler faydalarını maksimum düzeye çıkarmayı amaçlamaktadırlar. Bu nedenle bireyler refahlarını maksimize edecekleri bir ülke ararlar ve kendilerine “göç teklifi” yapma yönünde rekabet içinde olan ülkelere birini seçebilecekleri gibi doğdukları ülkede kalmanın kazançlı olduğunu da düşünebilirler.

Neo-klasikler göç kararının beklenen gelir farklılıklarına bağlı olduğunu ve bu farklılığın göçmenin bir iş bulmasına bağlı olarak elde edebileceği kentsel gelir ile kırsal gelir arasındaki farktan kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Neo-klasiklerin öncülüğünü M.P. Todaro yapmıştır (Karabulut ve Polat, 2007:3). Todaro (1969) ve Haris-Todaro (1970) yaptıkları çalışmalarda kırdan kente yönelen iki sektörlü bir iş gücü göçünü ele almışlardır (Haas, 2008:4–7).

Göçmenlerin kırdan kente göç etmesi başlıca iki faktöre bağlı olup bu faktörler; kır-kent arası gerçek gelir farklılıkları ve şehirde modern bir iş bulma olasılığıdır. Bu faktörlerden şehirde bir işe girebilme ihtimali daha önemli rol oynamaktadır (Todaro, 1969:139). J. R. Haris ve M.P. Todaro (1970:126-142) kır ve kentlerden oluşan “iki sektörlü” bir modeli kullanmışlardır. Bu çalışmada kırsal kesimde pozitif marjinal üretim olmasına ve kentlerde önemli derecede işsizlik olmasına karşın, kırdan kente iş gücü göçünün gittikçe arttığı vurgulanmıştır. Onlara göre, kentsel beklenen gelir kırsal reel gelirden büyük olduğu sürece işgücü göçü devam edecektir.

Neo-klasik anlayışın mikro kuramı aşağıdaki varsayımları içermektedir (Massey ve diğ., 1993: 435–436);

1. Uluslararası göç hem uluslararası kazanç, hem de uluslararası istihdam farklılıklarından kaynaklanmaktadır.
2. Beşeri sermayenin özelliklerindeki (eğitim, deneyim, işbaşı eğitimi, dil ve yetenek gibi) iyileşme insanların gidecekleri ülkede yaşadıkları ülkeye göre daha uygun ücretli bir iş bulma imkânını artırdığı gibi, gidilen ülkede iş bulma olasılığını da yükselten bir olgudur. Bu durum diğer faktörler sabit kalmak kaydıyla göçü artıracaktır.
3. Göçün maliyetlerini düşüren bireysel karakteristikler, sosyal şartlar ve teknolojik gelişme göçün net kazançlarını yükseltecek olup, bu durum uluslararası göç olasılığını da artıracaktır.
4. Ülkelerarası göç hareketleri, bireysel maliyet/kar hesabına dayanmaktadır.
5. Ülkeler arasında kazanç ve istihdam farklılıkları yoksa ülkelerarası göç hareketleri ortaya çıkmayacaktır. Göç beklenen kazanç eşitlenene kadar devam eder.

6. Beklenen kazanç farklılıklarının büyüklüğü ülkelerarası göç akımlarının büyüklüğünü belirlemektedir.
7. Göç kararları ülkelerin iş gücü piyasaları arasındaki düzensizlik ve dengesizlikten kaynaklanmaktadır. Diğer piyasalar bu göç kararından direkt olarak etkilenmemektedir.
8. Göç kabul eden ülkedeki şartlar göçmenler için psikolojik açıdan çekici ise göçün maliyetleri negatif sayılabilir.
9. Hükümetler göçü kontrol etmek için öncelikle göç gönderen ve alan ülkelerdeki beklenen kazançları etkilemeye yönelik politikalar uygulamalıdır. Örneğin göçmenlerin gideceği ülkede istihdam olasılığı düşürülebileceği gibi, göç gönderen ülkede geliri yükseltmeye yönelik uzun vadeli gelişme programları uygulanabilir ya da göçün maddi ve manevi maliyetleri artırılmaya çalışılabilir.

Neo-klasik Modele Yönelik Eleştiriler:Neo-klasik göç teorisi, sosyal teorinin fonksiyonalist paradigması içine yerleştirilebilir. Çünkü neo-klasikler faktör fiyatları eşitliği gibi merkezi argümanı kabul ederek, ekonominin dengeye geleceğini varsaymış olmalarına karşın gelişme üzerindeki yapısal kısıtlamaları ve piyasa aksaklıklarını büyük ölçüde görmemezlikten gelmişlerdir. Bu yapısal kısıtlamaların ve piyasa aksaklıklarının olmaması pek çok gelişmekte olan ülke için çok az gerçekçidir. Fayda ve diğer mikro ekonomi teorileri göçmenlerin göçün maliyet ve yararları hakkında mükemmel bilgi sahibi oldukları ve işgücünün eş yönlü olarak hareketli olduğu gibi pekde gerçekçi olmayan varsayıma dayanmaktadır. Pek çok gelişmekte olan ülkede faktör piyasaları mükemmellikten uzak olup, finansal hizmetlere erişim ve sermaye güçlükleri vardır. Hatta marjinal gruplar için finansal hizmetlere erişim imkansızdır. Özellikle gelir farklılıklarına yoğunlaşmış neo-klasik çerçeve içinde bu günkü göç modellerini açıklamak çok zordur. Neo-klasik teori hükümet kısıtlamaları gibi sınırlayıcı faktörleri açıklayamamaktadır. Neo-klasik göç ekonomisi aynı zamanda tarihsel ve Avrupa merkezli olduğu için de eleştirilmiştir. Çünkü neo-klasik teori, ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda Avrupa'nın modernleşmesini sağlayan ve tarımdan sanayiye akan tarihsel göç sürecinin gelişmekte olan ülkelere de aynen ortaya çıkacağını ve bu sürecin gelişmekte olan ülkeleri de modernleştireceğini ileri sürmüştür (Haas, 2008:4-7).

Ampirik çalışmalar neo-klasik teorinin geçerliliği ile ilgili kuşkular uyandırmaktadır. Çünkü genel olarak az gelişmiş ülkelerden zengin ülkelere göç edenlerin çok azı yoksul kişilerdir. Göç edenler daha çok orta sınıflardır. Neo-klasik göç teorileri basitleştirici, günümüz ve gelecekteki göç teorilerini açıklamaktan yoksun olduğu için eleştirilmiştir (Castles ve Miller, 2008:32–33).

Neo-klasik teori, dengesi, tarih dışı ve aşırı derecede indirgeyici olduğu için de eleştirilere maruz kalmıştır. Bu görüşe göre bir dengesizlik sonucu ortaya çıkan göç sonuçta bir denge sağlamaktadır. Fakat Myrdal göçün “Birikimli Nedensellik” süreci ile dengesizliği daha da artıracığını, iş gücü gönderen ülkelerin durumunu daha da kötüleştirici bir etki yaratacağını vurgulamaktadır (Ataç, 1983:103).

1.2.1.2. İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı

İtme-çekme modeli basit bir bireysel seçim ve eşitlik modeli olduğu için geniş ölçüde neo-klasik mikro modele benzemektedir (Haas, 2008:8–11). Bu modelde, insanları doğdukları yerlerden ayrılmaya zorlayan demografik büyüme, düşük yaşam standartları, ekonomik fırsat yoksunluğu ve siyasal baskılar itici faktörleri ifade ederken, emeğe olan talep, boş araziler, cazip ekonomik fırsatlar ve siyasal özgürlükler çekici faktörleri ifade etmektedir (Castles ve Miller, 2008:31).

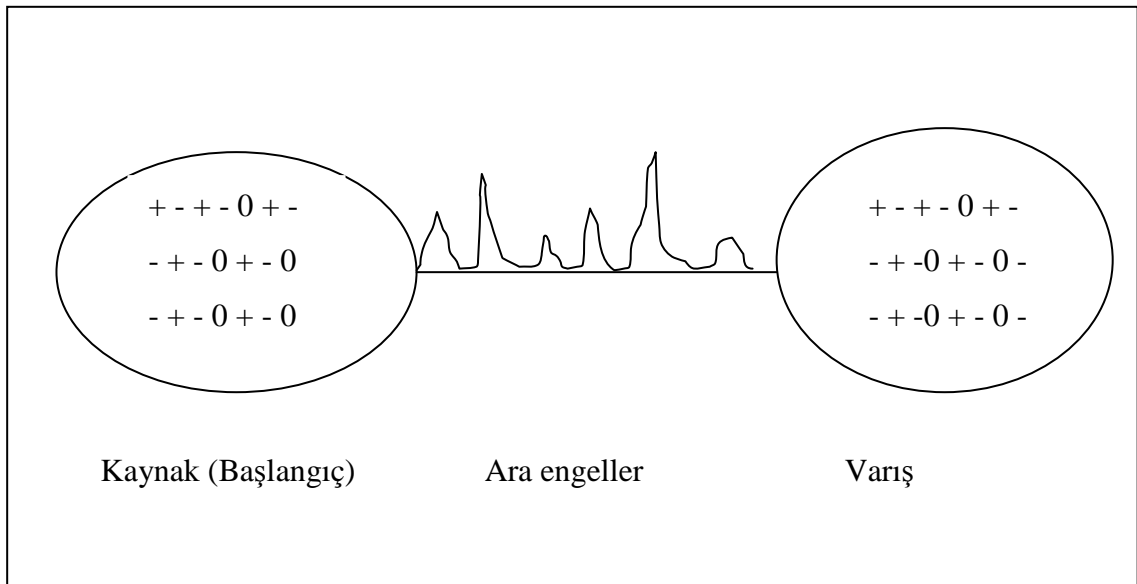
Ravenstein (1885) İngiltere'nin 1881 yılı nüfus sayımına dayalı olarak yaptığı çalışmada, ülkedeki göçmenlerin hızlı büyüyen, büyük ticaret ya da endüstri merkezi konumundaki şehirlere yığıldıklarını ve bu şehirlerin çekiciliğinin etkisi geçinceye kadar göç akımının devam edeceğini vurgulamıştır.

Lee görünüşte bu terimi kendisi kullanmasa da onun göçle ilgili analizleri itme çekme modeli olarak adlandırılmıştır. Lee (1966) Ravenstein'in 19. yüzyıl göç kurallarını yeniden inceleyerek revize etmiş ve göçle ilgili yeni analitik çerçeveyi ileri sürmüştür. Onun bakış açısına göre göç kararı; *bulunulan yerdeki faktörlere, gidilecek yerdeki faktörlere*, uzaklık, fiziksel engeller, göç yasaları gibi faktörlerden oluşan *engellere* ve *kişisel faktörlere* bağlıdır. Lee (1966;54–55)'nin argümanına göre göç oturlan belli yerlerden gidilecek belli yerlere olmakta ve bu gidilen spesifik (belli) yerler sadece yüksek yerel fırsatlar sunan yerler olmayıp, aynı zamanda gidilen bu yerlerden dönen

bilgi akımları sayesinde daha sonraki göçmenlerin gidişi de kolaylaşmaktadır (Haas, 2008:8-11).

Lee (1966:49-50)'ye göre göç hareketlerini etkileyen 4 temel faktör aşağıdaki şekilde görülmektedir. Bu faktörler; başlangıç noktasıyla ilgili faktörler, varış noktasıyla ilgili faktörler, ara engel ve zorluklar ile kişisel faktörlerden oluşmaktadır. Bireyler yaşadıkları bölgelerin ve gidecekleri bölgelerin artı ve eksi yönlerine bakacaklar ve ara engelleri de dikkate alarak göç edip etmemeye karar vereceklerdir.

Şekil 2. Göç Sürecinde Başlangıç, Varış ve Ara Engeller

Kaynak: Lee (1966:50)

Haris-Todaro (1970) modeli göç sürecinde mevcut basit gelir farklılıkları yanında beklenen gelir farklılıklarına da bakılması gerektiğini ifade etmektedir. Gidilen yerdeki beklenen gelir düzeyi sadece fiili ya da ortalama kazançla bağlı olmayıp aynı zamanda iş bulma olanağına da bağlıdır. Gelir farklılıkları kişilerin iş bulamama riskine oranla daha ağır basarsa, kırsal göçmenler için şehirler çekici olmaktadır (Haas, 2008:4-7). Günümüzde Türkiye’de de aynı durum söz konusudur. Özellikle İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara, Adana gibi büyük illerimizde işsizlik oranı yüksek olmasına karşın hala bu illere yoğun olarak göçün devam etmesinin nedeni bu illerde daha iyi bir iş bularak, daha yüksek bir gelir elde etme beklentisidir.

Issah ve diğerleri (2005) yaptıkları çalışmada insanların göç etmelerinde sadece gelir farklılıklarının değil, aynı zamanda altyapı ve konfor farklılıklarının da güçlü bir etkiye

sahip olduğunu açıklamışlardır. Büyük şehirlerin sağladıkları daha iyi eğitim, sağlık ve alt yapı yatırımları gibi faktörler insanları şehirlere çekmeye devam etmektedir. Yine Gallaway ve Vedder (1971), Büyük Britanya'dan ABD'ne yönelen göç olgusunda itici ve çekici faktörlerin önemli olduğunu vurgulamışlardır.

İnsanlar genel olarak iyi bir çevreden ya da nüfus baskısının az olduğu yerlerden taşınmazlar fakat onlar daha tatmin edici doyurucu hayat yaşayabilecekleri yerlere gitmektedirler. Aslında pek çok göçmen, göreceli olarak nüfus yoğunluğunun düşük olduğu ve çevrenin daha az bozuk olduğu yerlerden yüksek nüfuslu yerlere göç etmektedirler. İnsanlar genellikle kalabalık şehir, kasaba, zengin tarımsal alanlara toplanmaktadır. Çünkü bu nüfus yoğunluğuna rağmen buralarda iyi sosyal ve ekonomik fırsatlar dediğimiz bireysel özgürlük güvenlik, eğitim, sağlık, ücretli iş, girişim aktiviteleri, eğlence gibi fırsatlar vardır (Haas, 2008: 10).

Modele Yönelik Eleştiriler: İtme-çekme modellerine, çok analitik bir çerçevesi olması ve tümüyle teoriksel olması sebebiyle kuşkuyla yaklaşılmaktadır. Analiz sonuçları düşük ücret, yüksek nüfus baskısı ya da çevresel bozulmayı kapsamakta olup, gidilecek yerdeki göçe sebep olan iyi şartlara pek yer vermemiştir. İtme çekme modelleri aynı zamanda farklı oluşu ve iç sosyal tabakalaşmayı da yok sayma eğilimindedir. Bu modellerin diğer bir eksik yönü ise itici ve çekici faktörlerin genellikle birbirini yansıtmasıdır. Mesela büyük şehirlerdeki ya da göç alan ülkelerdeki yüksek ücret göçmenleri çekerken düşük ücret göç gönderen yerleri itici kılmaktadır. Modele yönelik diğer bir eleştiride kısmen kişisel özlem ve isteklerden habersiz olmasıdır. Bu nedenle bu model geri dönen göçmenleri, benzer yerler arası göçü, eş zamanlı göç olgusunu açıklayamadığı gibi göçün etkilerine de dikkat çekmemiştir. İtme ve çekme modeli statik bir model olup, göçe sebep olan dışsal faktörlere odaklanmıştır (Haas, 2008:9–11).

İtme ve çekme modelleri nüfusun yoğun nüfuslu bölgelerden seyrek nüfuslu bölgelere hareket ettiğini ileri sürerse de çok yoğun nüfuslu olmasına karşın Almanya, Hollanda gibi gelişmiş ülkeler önemli ölçüde göç almaktadır. İtme-çekme modelleri belli bir göçmen grubunun neden bu ülkeye değil de diğer ülkeye gittiğini açıklayamamaktadır. Örneğin Cezayirliilerin çoğu Türklerin aksine Almanya yerine Fransa'ya gitmektedir. Diğer taraftan göç sadece iki ülke arasındaki gelir farklılıklarından kaynaklanmamakta

ayrıca güvenlik, iş imkanı, yatırım sermayesine erişim ve uzun dönemli risk yönetimi ihtiyacı gibi nedenlerle de ortaya çıkmaktadır (Castles ve Miller, 2008:32–33).

1.2.2. Tarihsel –Yapısalcı Yaklaşım

1970’lerde ortaya çıkan tarihsel-yapısalcı yaklaşım uluslararası göçü açıklamak amacıyla Neo-klasik gelişmeci–modernizasyoncu yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım dünya ekonomisindeki eşitsiz ekonomik ve siyasal güç dağılımına vurgu yapmaktadır. Temelleri marksist politik ekonomiye dayanan bu yaklaşıma göre, kapitalist sistem zenginleri daha zengin yapmayı ve yoksul ülkelerin kaynaklarının sömürülmesini sağlayan bir sistemdir. Dolayısıyla kapitalist genişleme dünya daki bu eşitsizlikleri pekiştirici etki yapmaktadır (Castles ve Miller, 2008:34–35; Haas, 2008:7–8).

Dengeci yani neo-klasik model ekonomik davranışların önemine işaret ederken tarihsel yapısalcı yaklaşım politik, sosyal ve ekonomik tüm yapı üzerindeki dinamik bakış açısını vurgulamaktadır. Dengeci yaklaşım her şeyden önce bireysel tercihleri gösterirken daha sonra ortaya çıkan yapısalcı yaklaşım yapısal şartların bu seçimi kesin olarak etkilediğini ortaya koymaktadır (Wood, 1982:312).

Tarihsel yapısalcı yaklaşım savunucuları neo-klasik göç teorisini bireylerin serbest tercih yaptıkları şeklindeki görüşleri nedeniyle eleştirmişlerdir. Yapısalcılara göre bireyler yapısal güçler tarafından sınırlandırılıp baskı altında tutulduklarından özgürce seçim yapamamaktadırlar. Dahası global ekonomik sistemde yaşanan birleşmeler sonucu olarak geleneksel ekonomik yapı baltalanmakta ve insanlar bu nedenle taşınmaya zorlanmaktadır. Bu süreçte geçimlik, sosyal güvencisi olmayan kırsal nüfus yükselerek, köklerinden yani yaşadığı yerlerden koparak şehir işçi sınıfının bir parçası olmakta bu durumda zaten ucuz iş gücüne bel bağlayan merkez alanlar için yararlı olmaktadır (Haas, 2008:7–8).

Neo-klasik yaklaşım göçlerin tarihsel nedenlerini göz ardı edip, devletin rolünün önemini azaltırken, tarihsel yapısalcı yaklaşım her şeyin sermayenin çıkarları tarafından belirlendiğini kabul edip, göç eden bireylerin eylem ve isteklerine yeterince önem vermemiştir (Castles ve Miller, 2008:34–35). Buradan çıkan sonuca göre; neo-klasik yaklaşımda göç olgusunun temelinde birey vardır ve bireyler göç konusunda kendi

iradeleri doğrultusunda hareket edebilirler. Fakat tarihsel-yapısalcı yaklaşımda göç olgusunu belirleyen en önemli unsur sermayenin emek gücü arayışıdır. Emek göçü kapitalizmin merkez ülkelerinin ihtiyaç duyduğu işgücünü sağlamayı amaçlamaktadır.

Modele Yönelik Eleştiriler: Tarihsel yapısalcı yaklaşım çok sınırlayıcı ve katı olduğu için eleştirilmiştir (Haas, 2008:7–8);

Bu eleştirinin nedeni, bireylerin makro güçlere adaptasyon konusunda mağdur ve tehlikeye giren pasif kimseler olarak ele alınmaları ve bireysellik dışında daha çok yönetsel olmaları nedeniyledir. Bu katı tarihsel yapısalcı yaklaşım yakın tarih tarafından da red edilmiştir. Bunun nedeni, eskinin gelişmekte olan ve iş gücü ihraç eden ülkelerinin son on yılda devamlı olarak ekonomik büyüme gerçekleştirmeleri ve bunu global kapitalizme sıkı sıkıya bağlı olmaları sayesinde gerçekleştirmiş olmalarıdır. Bir çok Güney Avrupa ülkesi ve bazı Asya kaplanları global kapitalizm içine girmeleri ve belki de yüksek iş gücü göçünün onlar için iyi olması nedeniyle 10 yıl önce çizilen kötümser tabloya rağmen böyle bir büyüme süreci yakalamışlardır. Bu konuda yayılan ortak görüş; öz gelişmeyle ilgili olan tüm problemlerin suçlusunun kapitalizm olamayacağı fakat küresel kapitalist sistemle birleşen bölge ya da ülkelerde göçün etkisinin ülke ya da bölgelerin içinde bulunduğu ekonomik güçler ve sosyo politik iç bağlantılar gibi geniş kuramsal yapılara bağlı olduğudur. Bu yüzden göç küresel kapitalizmle birleşmiş farklı gelişme bölgeleri ve insan grupları üzerinde pozitif ya da negatif etkiler yapmaktadır. Göç otomatik olarak sefaletten ümitsizliğe bir uçuş olarak yorumlanamaz. Göç sadece nadiren yoksul insanların yaptığı bir taşınma değil aynı zamanda göç tersi yönde gelen sermaye, bilgi, fikir, davranış ve geri dönen göçmenler nedeniyle gelişmeyi kolaylaştıran bir olgudur (Haas, 2008:7–8).

1.2.3. Göç Sistemleri ve İlişkiler Ağı (Network) Teorisi

Oldukça karmaşık bir olay olan göç olgusunun açıklanmasında neo-klasik yaklaşım gelir farklılıklarına dayalı olarak açıklama yaparken, tarihsel yapısalcı yaklaşım makro düzeyde sosyal ve ekonomik etkenleri ve bunların tarihsel gelişimini ele alarak açıklama yapmaktadır. Göçün gelir farklılıkları nedeniyle ortaya çıktığını savunan neo-klasik görüş yeterli değildir. Çünkü aralarında gelir farkları bulunan ülkeler arasında hiçbir iş gücü akımı yok iken bazen aniden iş gücü akımlarının ortaya çıkmasını neo-klasik yaklaşım açıklayamamaktadır. Tarihsel-yapısalcı yaklaşım ise göçü makro

düzyeydeki ekonomik ve sosyal etkenler bağlamında ele almakta bu etkenlerin bireysel kararlar üzerinde nasıl etkili olduğunu açıklamamaktadır (Ataç, 1983:108–109).

Ağ ve göç sistemleri teorileri her şeyden önce göçü şekillendiren ve daimi hale getiren faktörler üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu teorik bakış açısı esas itibariyle üst düzeyde statik ve tarihsel olan itme-çekme, neo-klasik ve yapısalcı yaklaşımlarla çelişmektedir (Haas, 2008:23).

Ekonomik teori ve tarihsel yapısalcı yaklaşıma yönelik pek çok eleştiri sonucu göç sistemleri teorisi ortaya çıkmıştır. Göç sistemleri teorisi birbirinden karşılıklı olarak göçmen alan-veren iki ya da daha fazla ülke tarafından oluşturulur. Bu teori genellikle göç veren ve alan ülkeler arasındaki sömürgecilik, siyasal etkileşim, ticaret, yatırım ya da kültürel bağlara dayanan ve önceden var olan bağlantılar üzerinden ortaya çıkmaktadır. Örneğin İngiltere’deki Hint, Pakistan ve Bangladeş göçü İngiltere’nin Hint coğrafyasındaki sömürgeci varlığıyla bağlantılı iken Fransa’da mevcut Cezayirli göçmenler Fransa’nın Cezayir’deki sömürgeci varlığıyla bağlantılıdır. Yine Almanya’da mevcut Türk nüfusu ise Almanya’nın 1960-1970’lerdeki emek talebinin bir sonucudur. Bu yaklaşımda herhangi bir göç hareketi makro ve mikro yapıların etkileşiminin bir sonucudur. Makro yapılar büyük ölçekli kurumsal etmenleri işaret eder. Bu kurumsal etmenler ise dünya piyasasının ekonomi politikasını, devletlerarası ilişkileri, göç alan-veren ülkeler tarafından göç yerleşimini kontrol etmek amacıyla düzenlenen kanunları, yapıları ve uygulamaları içermektedir. Fakat mikro yapılar ise göçmenlerin göç ve yerleşme sorunlarıyla başa çıkmak için kendileri tarafından geliştirilen enformel toplumsal ağlardır. Bu enformel ağlar kişisel ilişkileri, aile ve arkadaş bağlarını, sosyal ve ekonomik konularda karşılıklı yardımlaşmayı kapsamaktadır (Castles ve Miller, 2008:36–37).

İş gücü göçünü etkileyen pek çok sebep vardır. Kuşkusuz herkesçe bilinen en köklü sebep ekonomik faktörlerdir. İnsanlar daha iyi yaşayabilecekleri yerlere taşınmaktadırlar. Fakat sadece bu ekonomik faktörler yalnız başlarına gerçek göç hareketlerini açıklayamamaktadır. Bu durum bizim dikkatimizi yeni göç akımlarını yaratan milletlerin durumuna, coğrafik yakınlıklarına, kurumlarına, sosyal ağlara, sosyal ve tarihsel faktörlere de çekmektedir (Haas, 2008: 19).

1.2.3.1. Göç Sistemleri Teorisi

Coğrafyacı Mabogunje (1970) tarafından geliştirilen göç sistemleri teorisinde göç sistemi, insanların, malların, hizmetlerin, bilginin akım ve karşı akımlarının bağlandığı yerler kümesi olarak ifade edilmektedir. O göç sistemleri içindeki bilgi akımı ve geri bildirim mekanizmasına odaklanmıştır. Mabogunje geri bildirim mekanizmasının önemini vurgulamış olup, bu geri bildirim göçmenlerin gidiş süreci ve kabul edilmeleriyle ilgili bilgilerin göç gönderen ülkeye geri dönüşüyle ilgilidir. Elde edilen bu bilgiler göçmenleri daha uzağa yapılacak göçler için cesaretlendirecektir (Haas, 2008:21–23).

Uluslararası göç sistemi genel olarak, merkez durumunda olan bir ya da birkaç ülkeden oluşan bir bölge ile çok yüksek sayıda göçmen yollayan belli sayıdaki ülkeden oluşmaktadır. Bu yaklaşımın aşağıdaki ilginç varsayımları vardır (Unat, 2006:38-39);

1. Göç sisteminde yer alan ülkeler coğrafik açıdan yakın olmak zorunda değildir, önemli olan fiziki yakınlıktan çok siyasal ve ekonomik ilişkilerdir. Bu nedenle yakınlık göç hareketlerini artırmadığı gibi uzaklıkta göçe engel değildir.
2. Çok kutuplu sistemlerde mevcuttur. Bu durumda dağınık halde bulunan merkez ülkeler birbiri ile örtüşen gönderen ülkelerin göçmenlerini kabul etmektedirler.
3. Ülkelerin tek bir göç sistemine mensup olması zorunlu değildir. Çoğulcu üyelikte söz konusu olmaktadır. Fakat bu çoğulcu üyelik daha çok göç gönderen devletlerde görülen bir durumdur.
4. Sistemlerin istikrarlı yapıları yoktur. Bu nedenle ülkeler toplumsal değişme, ekonomik dalgalanma ya da siyasal nedenlerle sistemden çıkabilir ya da sisteme girebilir.

1.2.3.2. İlişkiler Ağı Teorisi

İlişkiler ağı teorisi, göç sistemleri teorisi olarak bilinen diğer yaklaşımlarla sıkı sıkıya bağlıdır. Bu teorinin temel varsayımı, göçle birlikte ekonomik, kültürel, sosyal ve kurumsal şartların hem göç gönderen, hem de göç alan ülkede değiştiği şeklindedir. Ağ teorileri çoğunlukla göçmen ve göçmen olmayanlar arasındaki kişisel ilişkilerin rolü üzerinde durmuştur (Haas, 2008:21–23). Ağ oluşumu ile iletişim artarken toplumlar

arası hareket imkânı da yükselmektedir. Bu ağlar sayesinde ailelerin bileşimi artacak, dolayısıyla ikinci kuşak göçler ortaya çıkarak, havale gelişi ve büyüme yükselecektir (Xenogiani, 2006:18).

Uluslararası göç kararı, diğer insanların ne yaptığına bağlıdır. Uluslararası göçe sebep olan en önemli değişken uluslararası göç ağlarıdır. Daha önce göç eden aile bireyleri ve komşular insanları göç konusunda etkilemektedir. Bu öncü göçmenler, eve sadece para göndermemekte nasıl göç edileceğine, nasıl iş bulunacağına, hangi ücretlerin bekleneceğine, risk ve masrafların ne olduğu, bunların nasıl üstesinden gelinebileceğine dair bilgileri de göndermektedirler. Eski göçmenler yeni göçmenleri finanse ederken risklere karşı da güvence altına almaktadırlar. Örneğin Meksikalı bir kadının Kalifornia’da kardeşi varsa o da oraya göç edecektir. Çünkü göç edilen yerde yeni gelen kardeşe ev, beslenme, iş konularında yardımcı olunacaktır. Kurulan bu göç ağlarının yararı uluslararası göçlerde, iç göçlere göre daha fazla olup, iyi göç ağlarına sahip ülkeler dışarıya daha çok göçmen yollamaktadır (Taylor, 2006:4–5).

İlişkiler ağı kuramı göçün zaman ve mekân açısından sürdürülebilirliğini artırmaktadır. Yabancı bir ülkeye ilk kez giden göçmenler özellikle illegal yollardan gitme yolunu seçerlerse yardım alacakları bir ilişkiler ağı olmadığı için yüksek meblağda masraf ödemek zorundadırlar. Ancak daha sonra onları izleyerek gelecek yeni göçmenlerin soydaşlık ve dostluk esasları çerçevesinde göç masrafları azalacaktır. Böylece göç hareketleri sınırsız bir şekilde devam edecektir (Unat, 2006:34–36).

Lee (1966;54–55) yaptığı çalışmada gidilen yerden ana ülkeye doğru geriye giden bilgi akımlarının göçü kolaylaştırdığını ifade etmiştir. Arkadaşların ve akrabaların yardımı sayesinde yeni göçler çok kolaylaşmaktadır. Çünkü bu akraba ve arkadaşlar sayesinde gidilen ülkede kolayca bilgiye ulaşıldığı gibi onlardan iş bulma, yaşanacak yerin bulunması ve oturma izinlerinin alınması gibi pek çok konuda yardım da alınmaktadır (Haas, 2008:19).

Literatürde iç ve dış göç sürecini açıklamaya yönelik pek çok modelde networku ifade eden göç stoku ya da gecikmeli göç değişkenleri kullanılmıştır. Geenwood (1970) ABD’deki eyaletler arası göçü açıklamak için, Dunlevy ve Gemery (1977) ABD’ne yerleşmiş Avrupalı göçmenlerin durumlarını açıklamak için, Alvarez-Plata ve diğerleri (2003) Orta ve Doğu Avrupa’dan Avrupa Birliği ülkelerine yönelecek göç akımını

açıklamak için ve Hatton (1995) İngiltere'nin dış göçünü açıklamak için kurdukları modellerde ilişkiler ağının (networkun) önemine dikkat çekmişlerdir.

Bu kuramın dayandığı temel varsayımlar aşağıdaki gibidir (Unat, 2006:35–36);

1. İlişkiler ağı göç hareketini özendirmediği için göç etme isteğini sürekli olarak yaygınlaştırmaktadır.
2. İlişkiler ağıyla ücret farklılıkları önemini kaybetmektedir. Çünkü göçmen ağları sayesinde göçün yol açtığı masraflar ve içerdiği riskler azalmaktadır.
3. Göçmen ilişkiler ağları ne kadar çok kurumsallaşırlarsa göçmenler için sosyo-ekonomik açıdan daha az seçici olmaktadır.
4. İlişkiler ağı kurulduktan sonra göçmen kabul eden ülkelerin hükümetleri bu akımı denetlemekte güçlük çekmektedir.
5. Göçmenlerle, ailelerinin birleştirilmesini hedefleyen politikalar bu ağları güçlendirmektedir. Çünkü bu ilişkiler ağına sahip fertlerin ailelerine özel giriş hakkı tanınmaktadır.

Sonuç olarak ülkelerin uyguladıkları göç politikaları ve bu konuda yaptıkları düzenlemeler kadar göçmenlerin göç sürecini etkileyen kişisel ilişkileri de göç sürecinde önemli rol oynamaktadır.

Bütün bu göç teorilerini genel olarak değerlendirdiğimizde şu sonuçlara ulaşabiliriz; her ne kadar ilk göç teorisi ekonomik teori olmasına karşın, ülkeler arasında göç sürecinin başlayabilmesi için öncelikle göç alan ve veren ülkelerin yapısal şartlarının buna uygun olması ve ülkelerin göç sürecini başlatmak için istekli olması gereklidir. Eğer ülkeler göçmen gönderme ve alma konusunda istekli olurlarsa aralarında bir anlaşma yaparak göç sürecini başlatabilirler. Ülkeler arasında göç süreci konusunda yapılan anlaşmalar yukarıda görüldüğü gibi göç sistemleri teorisini işaret etmektedir. Göç için gerekli yapısal şartlar ise; göçmen kabul etmeye istekli ve iş gücü arzı yetersiz gelişmiş ülkelerle, iş gücü arzı fazlası olan ve döviz sıkıntısı çeken gelişmekte olan ülkelerin durumunu işaret etmektedir. Ülkeler arasında göç için gerekli yapısal şartların uygun olması ve ülkeler arasında yapılan anlaşmalar göçmenlere gerekli göç kanallarını da açacaktır. Uygun göç kanallarının oluşturulması sayesinde göçmenler göç edebilme

özgürlüğüne kavuşmaktadırlar. Göç etmek için gerekli kanalların açık olduğu bu ortamda, insanların göç edip etmemeleri yaptıkları değerlendirmelere bağlıdır. Kuşkusuz ki bu değerlendirmeler ekonomik koşullara bağlı olarak yapılacaktır. Yaşadıkları ülke ya da bölgelere göre daha fazla istihdam, daha iyi gelir ve daha yüksek hayat standardına kavuşmak isteyen göçmenler gelişmiş ülkeye göç edecektir. Gelişmiş ülkeye göç eden ilk göçmenlerin öncelikle akrabalarına ve çevrelerindeki diğer insanlara aktardıkları bilgiler göçü teşvik edecektir. Bu durum göç sürecinde ilişkiler ağının önemini vurgulamaktadır.

BÖLÜM 2: GÖÇ VE GELİŞME ARASINDAKİ İLİŞKİYİ AÇIKLAYAN TEORİLER

2.1. Göçün Gelişme Üzerindeki Etkisi

Birçok göç teorisi daha çok göç sürecine yoğunlaşmış olup, göçün göç gönderen ülkeler üzerindeki etkilerini açıklamamıştır. Geçmiş kırk yıldan fazla bir süredir göçün göç gönderen ülkeler üzerinde gelişmeyle ilgili olarak nasıl bir etkisinin olduğuyla ilgili hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar iki radikal karşıt yaklaşım arasındadır. Bunlardan birincisi *dengeli büyüme* teorileri iken diğeri *asimetrik büyüme* teorileridir. Buradan hareketle bu tartışmanın taraflarını *göç iyimsercileri* (optimist yaklaşım) ve *göç kötümsercileri* şeklinde ifade edebiliriz (Haas, 2008:23). Yine aynı şekilde Wood (1982:300), göç ve gelişme arasındaki ilişkiyi, dengeci yaklaşım (neo-klasik model) ve tarihsel yapısalcı yaklaşım çerçevesinde değerlendirmiştir. Ona göre göçle ilgili mikro ekonomik ve yapısalcı perspektif arasındaki farklılık özellikle karmaşık analiz seviyesiyle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır.

Haas (2007:3–4), ikinci dünya savaşından sonraki dönemde göç ve gelişme arasındaki ilişkiyi dört zaman periyoduna ayrılarak incelemektedir;

1. 1973'ten önceki dönem: 1950-1960'larda göç ve gelişme arasında iyimser düşünceler hâkim olmuştur. Bir taraftan işçi havaleleri şeklinde gelen sermaye ve diğer taraftan giden işçilerin geri dönmesiyle ülkeye gelen bilgi birikimi gelişmeyi olumlu yönde etkilemektedir.
2. 1973–1990 dönemi: 1970-1980'lerde göç ve gelişme arasında kötümser düşünceler hâkim olmuştur. Bu dönemde beyin göçü ve bağımlılığı artırdığı için göç olayının gelişmeyi engellediği düşünülmüştür.
3. 1990–2001 dönemi: Artan ampirik çalışmaların etkisi altında çok ayrıntılı ve ince bir bakış açısı ile konu araştırılmıştır.
4. 2001 sonrası dönem: Bugünü de kapsayan bu dönemde göç ve gelişme arasındaki yayınlar hızla artmış bu yayınlarda genellikle iyimsercilerin görüşleri ağırlıktadır. Bu gün işçi havalelerinin yeniden keşfedilmesiyle birlikte göç ve gelişme arasındaki iyimser düşünceler yeniden yükselmiştir.

Tablo 1’de göç ve gelişmeyle ilgili bu iki farklı bakış açısı özetlenmektedir. Göçle ilgili iyimser düşünceye sahip olanlar geniş ölçüde neo-klasik göç teorisinden ve gelişmeci modernizasyon teorisinden etkilenmişlerdir. Onlar göçün genellikle göç gönderen ülkeler üzerinde iyimser bir etkiye sahip olacağını ifade etmişlerdir. Katı neo-klasik düşünce göçün gelişme üzerindeki etkisini tümüyle faktör fiyatları eşitliği teorisiyle açıklamasına karşın, ortak gelişmeci bakış açısı göçün, göç akımına ters yönde işçi havalesi ve yatırım şeklinde ortaya çıkan bir sermaye akımı, bilgi akımı, oluşturacağını dolayısıyla da işçi gönderen ülkelerin gelişeceğini ileri sürmektedir. Göçle ilgili kötümser düşüncelerin çoğu yapısalıcı sosyal teoriye dayanmaktadır. Neo-marksist düşünceye dayalı olan bu yapısalıcı dünya sisteminde, göçün göç gönderen ülkeler üzerinde negatif etkisinin olacağı ve az gelişmiş ülkelerin bu durumlarının ileride daha da bozulacağı ifade edilmektedir (Haas, 2008:24–26).

Tablo 1. Göç ve Gelişmeye Yönelik Bakış Açıları

Göç İyimsercileri	Göç Kötümsercileri
Fonksiyonalist	Yapısalıcı
Neo-klasik	Neo-marksist
Modernleştirici	Parçalanmaya, bölünmeye yol açıcı
Net olarak kuzeyden güneye transfer	Net güneyden kuzeye transfer
Beyin gücü kazancı	Beyin göçü
Daha çok eşitlik	Daha çok eşitsizlik
İşçi dövizli yatırımları	Tüketim
Gelişme	Bağımlılık
Az göç	Çok göç

Kaynak: Haas (2008: 24)

2.1.1. Göç İyimsercileri

Gelişmeci ve neo-klasik bakış açısı göçün gelişmeye olumlu etki edeceğini savunmaktadır. Bu çerçevede 1950 ve 1960’larda büyük ölçekli kapital transferi ve endüstrileşme ile yoksul ülkelerinde zengin yani kazanan ülkeler tarafına geçebilecekleri savunulmaktaydı. Bu dönemde önemli bir iş gücü göçü gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru akmıştır. Gelişme konusunda göçe iyimserlikle bakan bu yaklaşıma göre, göç sayesinde kuzeyden güneye yatırımların hızı artmakta,

geleneksel toplum hızla liberalizmi keşfetmekte, rasyonel ve demokratik düşünceler yaygınlaşmakta, modern bilgi ve eğitim göç veren bölgelerde gelişmektedir. Bu düşünceyle birlikte ülkelerine geri dönen göçmenlerin değişimin, yenilikçiliğin ve yatırımcılığın önemli bir aracısı olduğunun farkına varılmıştır. Göç edilen ülkelere göçmenlerin gittiği ana ülkeye transfer edilen bu bilgi, deneyim, yetenek gibi akımlar gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkışa geçmesinde çok katkıda bulunmaktadır. Geriye dönen göçmenlerin elde ettikleri paraların büyük bölümüyle memleketlerinde yatırım yaparak girişimcilik yapmaları beklenmektedir. Neo-liberal düşünceye bağlı optimist düşünce sistemi 1950-1960'larda geçerli olmuştur (Haas, 2007:3-4).

2.1.1.1. Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi

Dengeli büyümeyi savunan neo-klasik düşüncenin savunucuları göçü faktör fiyatları eşitliği süreciyle gidilen ülke ile göç veren ülke arasında ücret seviyesini eşitleyen bir olgu olarak algılamışlardır. Bu bakış açısı iş gücünün kırsal tarımsal alanlardan şehirlerdeki endüstriyel sektörlere kaymasını ekonomik büyümenin ön koşulu olarak görmüştür. Bu nedenle göç gelişme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır (Todaro, 1969:139).

Bu neo-klasik (dengeci) anlayışta, işçilerin coğrafik hareketleri, dünya daki toprak, iş gücü, doğal kaynak dağılımındaki dengesizlik nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Göçmenlerin akımlarının büyüklüğü ve etkisi üretim faktörlerinin gelir farklılığına bağlıdır. İş gücü; sermayenin seyrek iş gücünün bol olduğu dolayısıyla ücretlerin düşük olduğu bölgelerden, kapitalin bol olduğu buna karşın iş gücünün kıt olduğu bu nedenle de ücretlerin yüksek olduğu bölgelere hareket etmektedir. Göçle birlikte insan sermayesi düşük üretken olduğu alanlardan yüksek üretken olduğu alanlara doğru giderek gelişmeyi teşvik etmektedir (Wood, 1982:300). Dolayısıyla göç gönderen bölgelerde iş gücü azalmakta, kıtlaşan iş gücünün marjinal verimliliği ve ücret düzeyi yükselmektedir. Buna karşın iş gücü akımlarının tersine sermaye, bol olduğu gelişmiş ülkelere göç veren gelişmekte olan ülkelere doğru akmaktadır (Haas, 2007:4).

2.1.1.2. Göçün, Göç Gönderen Ülkenin Gelişmesine Katkısı

Göç işgücünün düşük ücretli ülkelerden yüksek ücretli ülkelere taşınması olup, üç kazananlı bir sonuca yol açmaktadır. Bu üç kazanan taraflardan birisi göçmenler, diğeri göç alan ülke ve sonuncusu göç veren ülkedir. Göçmenlerin göçle elde edecekleri yarar yüksek ücret, göç alan ülkenin yararı daha çok istihdam ve daha yüksek gayri safi milli hâsıla, göç gönderen ülkenin yararı ise vatandaşlarını dış ülkede istihdam edebilme imkânı, gelen işçi havaleleri ve işçilerin yurt dışından geri dönüşleridir (Martin, 2006b:12–13).

Kalifornia Üniversitesinden Philip L. Martin bir konferans açılışında sunduğu çalışmada göçün kaynak ülkede gelişmeyi üç kanal yoluyla etkilediğini ifade etmiştir. Üç -R- olarak ifade ettiği bu kanallar; işçilerin göç ederek yurt dışına gitmeleri süreci (recruitment), İşçi havaleleri (remittances) ve geri dönüşler (returns) şeklindedir (Hollifield ve diğ., 2006:3–4).

Buradan hareketle, iyimser bakış açısı çerçevesinde göçün göç veren bölgeler ya da ülkeler üzerindeki en önemli etkisi; işsiz vatandaşlarının *yurt dışındaki istihdam imkânları*, işçilerin ülkelerine geri döndüklerinde getirdikleri *yurt dışı yetenek ve deneyim kazanımları* ile sonuncusu belki de az gelişmiş ülkeler için en önemlisi olan *işçi havaleleridir*.

a) Yurt Dışı İstihdam İmkânı, İşçi Dönüşleri ve Kazanılan Yetenekler

Göçün göçmenlere ve onların ülkelerine en büyük yararı vasıfsız işçilerin yurt dışına göç etmeleri nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Çünkü vasıfsız işçiler göç gönderen ülkede kolayca ikame edilebilirken düşük yetenekleri nedeniyle yurt dışında çok istenen kişiler değillerdir (Hollifield ve diğ., 2006:3–4).

Wood (1982:301)'a göre, göç edenler göç veren ülkede düşünce yapısının değişmesine aracılık ederken yurt dışında kazanılan yeteneklerini tarımda, iş hayatında ve gelişmeyi destekleyen diğer girişimlerde kullanmaktadırlar. Dengeci modele göre iş gücünün uluslararası göçü; kademe kademe ülkelerin ekonomik büyümelerinin ve sosyal refah düzeylerinin yakınsamasını sağlamaktadır.

Ülkelerine geri dönen göçmenlerin oynadıkları rol ile ilgili çelişkili bir bakış açısı vardır. İyimser bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde geri dönen göçmenler değişime aracılık etmekte, kazandıkları dövizleri ülkede yatırıma dönüştürmekte ve onların yurt dışında kazandığı yetenekler ülkenin gelişmesini hızlandırmaktadır. Kötümser bakış açısına göre ise, göçmenler yurt dışında çalışmalarına karşın, dinlenmek ve emeklilik amacıyla ülkeye geriye dönmektedirler. Bu durum onların gelişmeye katkılarını sınırlandırmaktadır (Hollifield ve diğ., 2006:3-4).

Göç nedeniyle ülkedeki iş gücü arzındaki hızlı düşüş eğer ülkede geniş bir işsiz havuzu yoksa çıktı miktarını düşürür, aksine ülkede geniş bir işsiz havuzu varsa giden işçiler ikame edilebileceği için üretim düşmez. Buna karşın yetenekli, vasıflı iş gücünün göçü tabii ki üretimi azaltacaktır. Bilgi ve hareket maliyeti düştükçe aile fertleri ilk giden göçmenlerle birlikte göç etmekte ve hane halkı göçü bir geçinme stratejisi olarak görmektedir. Göç sayesinde göç gönderen ülke ekonomisi yeniden yapılanmaya başlanmakta, tarım makineleşirken, iş gücüne katılma oranı artmaktadır (Xenogiani, 2006:18).

Sonuç olarak, az gelişmiş ülkeler vasıflı olmayan iş gücünü yurt dışında istihdam edilebildikleri ölçüde dış göç sürecinden yarar sağlamaktadır. Bu sayede hem hükümetler üzerindeki işsizlik baskısı azalmakta, hemde ülkeden yurt dışına gönderilen bu vasıfsız işçilerin yerlerine kolayca ikame edilebilecek çok sayıda işçi olduğu için üretimde de her hangi bir azalma olmamaktadır. Yurt dışında belli bir bilgi birikimine kavuşan göçmenlerin tekrar geri dönmesi, ülkenin gelişme sürecine de olumlu etki yapmaktadır.

b) Havaleler

Az gelişmiş ülkelerin en önemli sorunu, ülkede yapılacak yatırımlar için yurt içi tasarrufların yetersiz olması ve ithalat için gerekli döviz kaynaklarının bulunamamasıdır.

Bu nedenle az gelişmiş ülkelere doğru akan işgücü göçünün sonucunda ülkeye gelen işçi havaleleri ödemeler dengesini iyileştirmekte, tasarrufları ve yatırımları uyarıcı etki yapmaktadır (Wood, 1982:301). Gönderilen havaleler sayesinde tarım ve tarım dışı alanlarda verimlilik artarken yoksulluk azalmakta okullaşma ve

sağlıkla ilgili yatırımlar artmaktadır. İşçilerce gönderilen havalelerdeki yükseliş uluslararası göçmen sayısındaki artış hızından daha fazladır. Tahmini olarak 1970 yılında 2 milyar dolar olan işçi havaleleri tutarı 2004 yılında 216 milyar dolara yükselmiştir. Bu havaleler ekonomik gelişme için çok önemli olup, havalelerin %70'i az gelişmiş ülkelere akmaktadır. Fakat bu paraların tümü formal olarak yani bankacılık kanalıyla ülkeye gelmemektedir (Taylor, 2006:1-2).

Göç gönderen ülkeye gelen işçi havaleleri sayesinde yapılan yatırımlarla verimlilik artmakta, girişimcilik aktiviteleri ortaya çıkmakta ve insan sermayesi iyileşmektedir. Bu havale akımlarının büyüklüğü ve onların kullanımı finansal piyasa şartlarına bağlıdır. Bu işçi transferleri tüketimi arttırırken belki üretken alanlara yatırımları da arttıracaktır. Büyümenin artmasıyla birlikte yoksulluk azalırken, hane halkına havaleler ulaştıkça gelir eşitsizlikleri de azalacaktır (Xenogiani, 2006:18).

Önceleri sadece uluslararası göçün ve havalelerin direkt etkileri üzerinde durulurken günümüzde yapılan yeni çalışmalarda işçi havalelerinin gelir ve üretim üzerindeki dolaylı etkileri üzerinde de durulmaya başlanmıştır (Taylor, 2006:2). Adams ve Page (2003)'e göre gelen işçi havaleleri 3 yolla büyümeye katkı sağlamaktadır. Bunlardan ilki direkt etki olup, bu etki yatırımlar yoluyla ortaya çıkmaktadır. Özellikle üretken aktivitelere yapılan yatırımların büyümeye önemli katkısı vardır. İkincisi tüketim imkânı, beslenme ve sağlığın iyileştirilmesi gibi katkıları vardır. Özellikle işçi havaleleri ile buzdolabı gibi dayanıklı tüketim mallarına yönelik yatırımlar artarken toplumun sağlık düzeyi iyileşmektedir. Bu nedenle bunları üretken yatırımlar gibi kabul edebiliriz. Üçüncüsü, beşeri sermaye yatırımları olarak ifade edilen sağlık ve eğitim alanlarına yapılan harcamalar ile beslenme için yapılan harcamaları etkilemektedir. Bu alanlara yapılan harcamaların artması ise uzun dönemde verimliliği artırmaktadır (Xenogiani, 2006:19).

Birçok araştırmacı kabul etmese de göç eden işçilerin gönderdikleri paraların işçilerin geride kalan ailelerinin geçimleri ve hayatta kalmalarına önemli katkısı vardır. Göç gönderen ülkelerde devamlı insani gelişme olduğu gibi ekonomik büyümede sağlanabilmektedir (Haas, 2007:3).

Göçmen havaleleri gelir artışına katkıda bulduklarında ekonomik gelişmeyi desteklemektedir. Gönderilen 1 dolar ülkedeki hem göç veren, hem de göç vermeyen

aileye katkı sağlayacaktır. Kısa dönemde işçi havalesi (dövizi) alan aileler daha kolay girdi alırken, uzun dönemde hem fiziki, hem de beşeri sermaye yatırımları artacaktır. J. M. Keynes'in çarpan teorisi göçmenlerin gönderdiği paralar için de geçerlidir. Bir dolarlık göçmen parası göç veren bölgedeki geliri 2–3 dolar ya da daha fazla artırmaktadır (Taylor, 2006:9–17).

2.1.2. Göç Kötümsercileri

Göçle ilgili kötümser bakış açısı tarihsel yapısalcı yaklaşıma dayanmaktadır. Göçle ilgili tarihsel yapısalcı yaklaşımı özetlemek son derece zordur. Bunun nedenlerinden birisi bu yaklaşımın bağımlılık, iç sömürgecilik, merkez çevre ve küresel yığılma yaklaşımlarını kapsamasıdır (Wood, 1982:301).

1973 yılında ekonomik krizle birlikte tüm dünya da ekonomik darboğaz ve artan işsizlik süreciyle karşılaşmıştır. Bu dönemde uluslararası göç süreci kesintiye uğramıştır. 1960'ların sonlarından itibaren tarihsel yapısalcı yaklaşım ve gittikçe artan ampirik çalışmalar göç ve gelişmeyle ilgili optimist düşünceyi desteklememiştir. Aslında bu araştırmalar neo-klasik ve gelişmeci yaklaşımı tersine çevirmiş ve göçün söylendiği gibi kişiler arası eşitliği sağlamak yerine, eşitsizliği artırdığını ifade etmişlerdir. Neomarksist terminolojiye göre göç ve işçi havalesi eşitsizliğe dayalı kapitalist sistemi çoğaltmakta ve pekiştirmektedir. Bağımlılık ve yapısalcı bakış açısı göçün uluslararası eşitsizlikleri artırdığı ve kalifiye insan kaynaklarını belli ülkelere yoğunlaştırdığı şeklindeki düşüncesinde pek de yalnız değildir. Kısmen gelir artışıyla ilgili içsel büyüme teorilerine dayanan yeni araştırmalar bu sonuçları önceden haber vermiştir. Yapısalcılar göçün gelişme üzerindeki olumsuz etkilerini aşağıdaki gibi sıralamıştır (Haas, 2007:4–5);

1. İnsan sermayesi kaybı ve beyin göçü; göç kötümsercilerine göre göçle ülkedeki insan sermayesi çekilecek, geleneksel köy toplumları ve bunların ekonomileri bozulacaktır. Göç pasif gelişmeye, işçi havalelerine bağımlı ve üretken olmayan toplumlara yol açacaktır. Dahası göç, beyin göçüne (Adams, 1969), kas gücü kaybına (Penninx, 1982) ve gençlerin, sağlıklı bayan ve erkeklerin kırsal alanlardan ayrılmasına (Lewis, 1986) yol açacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerde özellikle işgücü ve insan sermayesi (beyin göçü) kaybı göçün maliyeti olarak dikkat çekmektedir (Taylor, 2006:2). Yale Üniversitesi'nden Mark Rosenzweig beyin göçünün etkileri üzerine çalışmış olup, yetenek-fiyat modelini kurmuştur. Bu model ile yüksek yetenek fiyatlarının yani yüksek ücretin geçerli olduğu bölgelerde dış göçün az olmasına karşın, eğitim seviyesi yükseldikçe göçün hızlandığını ifade etmiştir. Yetenekli işgücüne sahip, gelişmekte olan ülkelerde bu iş gücünün tutulması için; ücretlerin yani yetenek fiyatlarının diğer faktörlerin ve malların fiyatlarından yüksek tutulmasının, yeni teknolojinin kullanılmasının, yatırımların artırılmasının ve kurumsal kalitenin iyileştirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır (Hollifield ve diğ., 2006:6).

2. Gelir dağılımını adaletsiz hale getirmesi: Genellikle yoksul olmayanlar göç ettiği için göç ve işçi havaleleri göç gönderen ülkelerde eşitsizlikleri artırmaktadır. Göç, göç gönderen toplumlarda sosyal dayanışmayı azaltmakta ve sosyo kültürel bütünlüğün altını oymaktadır. Dahası temel pozitif katkısı, göçmenlerin ailelerinin refahını yükseltmek olan göç sürecinin bu katkısı yapay ve tehlikelidir. Çünkü bu havaleler istikrarsız ve geçici gelir kaynaklarıdır.

3. İşçi havalelerinin enflasyonu yükselterek, ekonomiyi zayıflatması: Göç kötümserleri gelen havalelerin çoğunun gösteriş tüketimine, ev gibi tüketime yönelik yatırımlara gittiğini buna karşın havalelerin çok nadiren üretken alanlara yatırıldığını savunmaktadır. Buna ek olarak göçlerle yerel ekonomi zayıflamakta, bağımlılık yükselmekte olup, tüketim ve göçmenlerin ülkede arsa alımları arttığı için, enflasyon baskısı da artmaktadır.

Göç veren bölgelere gelen havaleler nedeniyle yabancı ülke ve şehirlerde üretilen mal ve yiyeceklere talep çok artmaktadır. Bu durum yükselen bağımlılık döngüsünü gittikçe daha da artırmaktadır.

4. Dışa bağımlılığı artırması: Tarihsel yapısalcı yaklaşıma göre göç süreci, göç veren ülkeleri, global politik ekonomik sisteme egemen olan batı ülkelerine bağımlı hale getirmektedir. Kapitalizmin gittikçe yaygınlaşması nedeniyle ekonomisi zayıflayan geleneksel köylü nüfusu yok olmakta, köklerinden, yaşadıkları yerlerden koparak göç etmektedirler. Bu göç sürecinin sonucunda batı dünyasındaki ekonomi merkezlerine çevresel bölgelerden sermaye ve iş gücü akmaktadır.

Frank (1966)'a göre kapitalizm yaygınlaştıkça ortaya çıkan göç sadece gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine zarar vermemekte aynı zamanda “az gelişmişliğin gelişmesi” ne sebep olmaktadır (Haas, 2007:4–5).

2.1.3. Çoğulcu Bakış Açısı

1980 ve 1990'larda işçi göçünün yeni ekonomisi çoğunlukla Amerikalı araştırmacılar tarafından, neo-klasik teoriye (göç iyimsercileri) ve yapısalcı teoriye (göç kötümsercileri) cevap olarak ortaya atılmıştır. Bu gibi araştırmalar, çok katı ve determinist görünmektedir. Araştırmaların sonuçlarına göre göç ve gelişme arasında pozitif ya da negatif sonuçlar çıkabilmektedir (Haas, 2007:6).

Göçün göç gönderen ülkeye etkisi çok çeşitli yollarla olmaktadır. Özellikle şoklarla ilişkili göç süreci, iş gücü arzının verimliliği gibi önemli konularda değişiklik yapmaktadır. Göç süreci aynı zamanda büyük davranışsal ve politik yansımalara neden olmaktadır. Hem şoklar, hemde bunların yansımaları işgücü kaynaklarının elde edilebilirliğini ve verimliliğini etkilemektedir (Katseli ve diğ., 2006:25-26).

Tablo 2. Göçün Gelişmeyi Etkileme Kanalları

Göç ve Şokların İlişkisi		Yapısal Karakteristikler	→	Davranışsal ve Politik Tepkiler		Sonuç Etkileri
		İşgücü arzı değişmesi <0	Göçmenlerin özellikleri (yaş, cinsiyet, şehir, kır)			Yurt dışında kalma süresi
		Yetenek kompozisyonu		İşgücü piyasasının tepkileri		Yoksulluk
Havale akımları >0	→	İşgücü piyasası şartları		Beşeri sermaye tepkileri	Verimlilik	Gelir ve refah dağılımı
		Kredi piyasası şartları		Teknolojik gelişme	→	Sosyal etkileri
İşgücü arzı değişmesi >0				Yatırımlar		
				Ekonomik yeniden yapılandırma	→	

Kaynak: Katseli ve diğ. (2006:26)

Göçün, göç veren bölgelerin gelişmesi üzerindeki etkisi Tablo 2’de görüldüğü gibi bazen olumlu bazen de olumsuz olabilmektedir. Bunun nedeni aşağıdaki faktörlere bağlı olarak açıklanabilir;

1. Negatif işçi şokları ve Lewis modeli: Göç veren bölgelerdeki insan kaynaklarının kaybı negatif etkiler yaratmaktadır. Fakat bu durum W. Artur Lewis’in söylediği gibi, iş gücü gönderen kaynak ülkelerde üretim üzerinde çokta etki etmeyebilir. Göç edenler iş gücünün bol olduğu bölgelerden gidiyorsa, üretimde çokta azalma meydana gelmez. Fakat göç eden kişiler kalanlardan daha yetenekli, daha iyi eğitilmiş ve kırsal alanda verimli ise, bu kişilerin göçü üretimi azalttığı gibi geride kalan kişilerde daha az verimli hale gelecektir (Taylor, 2006:3).

Lewis modeli: Lewis (1954) yaptığı çalışmada kapalı ve açık ekonomide işgücü piyasasını incelemiştir. Smith’den Marx’a kadar bütün klasikler ancak sağ kalmayı sağlayabilecek geçinebilecek ücret karşılığında sınırsız emek arzı bulunabileceği varsaymaktadırlar.

Lewis öncelikle kapalı ekonomi durumunu incelemiştir. Ona göre sınırsız emek arzı tüm bölgeler için geçerli değildir. Özellikle Büyük Britanya ya da Kuzey Batı Avrupa için bu varsayım geçerli değildir. Her şeyden önce sermaye ve doğal kaynaklara göre nüfusun fazla olduğu ülkelerde sınırsız iş gücü bulunduğu ve ekonominin bir çok sektöründe iş gücünün marjinal verimliliğinin hesaba katılmayacak kadar az olduğu kabul edilebilir. Mesela tarım sektöründe gizli işsizlik varken, buradan ayrılacak iş gücü nedeniyle üretim azalmayacaktır. Önemli olan hâsılayı azaltmadan çalışan sayısını düşürebilme durumudur. Böyle ekonomilerde iş gücünün fiyatı onun yaşamasını sağlayacak düzeydedir.

İş gücü arzının sınırsız olması, işçi sıkıntısı çekilmeden yeni endüstrilerin kurulabileceğinin işaretidir. Ancak bu durum kalifiye olmayan iş gücü için doğrudur. Her zaman kalifiye iş gücü eksikliği olabilmesine karşın bu durum geçici bir darboğazdır. Çünkü sermaye bulunduğu anda, sermayedar ya da devlet insanları eğitir. Demek ki; gelişmenin gerçek darboğazı sermaye ve doğal kaynaklardır. Çünkü bunlar olursa kalifiye eleman yetiştirilebilir, ancak belki arada biraz zaman farkı olur.

Çiftçilerin ortalama hâsılası, işçiye verilebilecek minimum ücret düzeyini belirtmektedir. Eğer kişilerin elde edecekleri ücret (sanayi kesiminde) tüketebilecekleri asgari geçimlik düzeyden azsa insanlar çiftliklerini bırakıp iş peşinde koşmazlar. Kapitalist sektördeki ücretlerin geçinme sektörüne bağlı olması nedeniyle kapitalistler tarım kesiminde ücretlerin artışını istemezler. Bu nedenle tarımda yeni tekniklerin kullanılmasını, toprak reformu yapılmasını desteklemezler. Geçinme sektördeki kazançlar, kapitalist ücretlere bir sınır koymaktadır. Kapitalist sektördeki ücretler genellikle geçimlik ücretlerden %30 ya da biraz daha fazladır. Fakat ücretler arasındaki gerçek fark bu kadar yüksek değildir, çünkü kapitalist sektörde hayat pahalıdır. Kira, ulaşım vb. maliyetler vardır.

Ülkede bütün tasarruflar, hemen hemen kira ve kâr elde edenler tarafından yapılır. İşçilerin tasarrufları çok az olup, onların temel amacı ev alımı, yaşlılık, çocuklarının eğitimi gibi giderler içindir. Tasarrufların en belirgin kaynağı kârlardır. Tasarruflar sayesinde kapitalist sistemin genişlemesinin işçilere yararı, ücretler geçinme düzeyinin biraz üzerinde sabit olduğu için, genişlemeyle birlikte daha fazla işçinin geçinme seviyesinin üstünde bir gelire istihdam edilebilmesidir.

Sabit gerçek ücret varlığı varsayımı altında sınırsız emek mevcutsa, kapitalist fazlası devamlı artacak yıllık yatırımlar milli gelirin artan oranını temsil edecektir. Fakat sermaye birikimi, nüfus artışını yakaladığı anda durması gerekir, çünkü artık fazla emek kalmamıştır.

Kapitalist sektör eğer yiyecek maddesi üretmiyorsa, o zaman bu kapitalist sektörün genişlemesi otomatik olarak yiyecek fiyatlarını kapitalist mallara oranla arttıracak dolayısıyla kârları düşürecektir. Bu nedenle genellikle endüstri ve tarım devrimleri birlikte hareket etmektedir. Çünkü kapitalist sektör büyürken talep artışı nedeniyle ortaya çıkacak tarımsal alandaki fiyat artışını önlemek için geçinme sektörünün de üretiminin artması gereklidir. Fakat tarımda verim artışına karşın yinede kapitalist kesimin yüksek talebi nedeniyle fiyat artışı varsa, o zaman fazla üretimin çiftçinin elinden alınması gereklidir. Aksi halde ücretler yükselecektir. Bu nedenle de tıpkı Japonya'da (1880-1910 yılları arasında) olduğu gibi vergiler arttırılabilir. Böylece Japonya'da verimdeki artışın önemli bir kısmı çiftçilerden alınıp sermaye birikiminde kullanılabilmiş ve ücretler, kâr lehine düşük tutulmuştur.

Bütün bu kapitalist genişlemeyle birlikte emek fazlası ortadan kalkınca kapalı ekonominin anlamı artık kalmaz. Çünkü ücretler artık geçinme seviyesine bağlı değildir. Sermaye birikimi emek arzına eriştiği zaman ücretler geçinme seviyesinin üzerine çıkar. Bu durumda kapitalist fazlası azalacaktır. Böyle bir süreçte eğer açık ekonomi durumu varsa kapitalistler ücret artışını dolayısıyla kapitalist fazlasının azalışını iki yolla engelleyebilirler;

1- Göçleri teşvik edebilirler,

2- Ya da sermayelerini geçinme ücreti karşılığında bol emek bulabilecekleri ülkelere ihraç ederler.

Göçmen işçilerin gelişmiş ülkeye gelmesiyle birlikte bu ülkede de ücretler düşecektir. Bu durum ülkedeki sendikaların tepkisini çekeceği için bunu engellemeye çalışacaklardır. Bu nedenle sermaye ihracatı kapitalistler için en iyi kaçış yoludur. Çünkü sendikalar göçleri engellemede çabuk, buna karşın sermaye ihracının kontrol altına alınmasında daha yavaştır. Sermaye ihrac edilen ülkede yabancı sermaye akımına karşın sınırsız emek arzı varsa ücretler yükselmez, fakat zamanla sermaye birikimi emek arzına erişecek ve ücretler yükselmeye başlayacaktır.

2. Havale akımları: Göç veren bölgelerde uluslararası göçün refah etkilerini ölçmeye yarayan 2 önemli unsur gelir eşitsizliği ve yoksulluktur. İşçi havaleleriyle ilgili aşağıdaki noktalar dikkat çekicidir (Taylor, 2006:5-7);

Havale akımlar ve gelir dağılımı: Uluslararası göç edenlerin gönderdikleri havalelerin göç gönderen bölgelerdeki gelir dağılımına etkisi konusunda çelişkili bulgular vardır. Buna göre düşük havale akımlarında bu eşitsizlikler yükselirken, yüksek havale akımlarında gelir eşitliği sağlanmaktadır. Çünkü ilk göç eden öncü göçmenler yani maliyet ve riski alan orta gelir üstü göçmenlerin yaptığı bu para havaleleri gelir eşitsizliklerini direkt olarak artırmaktadır. Çünkü ilk göç akımlarına yoksullar katılamamıştır. Buna karşın zamanla daha çok insan göç ağlarına katıldıkça yoksullar da bu ağa katılacak olup, eşitsizlikler azalmaya başlayacaktır.

Havalelerin kullanımı: Göçün en somut etkisi kişilerin ailelerine gönderdiği paralardır. Gelen havale paralarının etkili yatırımlara dönüştürülmesi sayesinde, yeni gelir kaynakları elde edilerek gelecekte ortaya çıkacak göçe de bir alternatif

oluşturulabilecektir. Uluslararası göç gönderen ülkelerle göndermeyen ülkeler karşılaştırıldığında aynı gelir seviyesindeki ülkeler arasında göç gönderen ülkelerin diğerlerine göre daha fazla yatırım yaptıkları görülmüştür.

Uluslararası göç ve piyasa bozuklukları: Yurt dışına giden aile fertleri yurt dışında ülkelerine göre daha fazla yatırım yapmaktadırlar. Bunun sebebi yerli piyasaların iyi işlememesidir. Bunlar kredi ve sigorta piyasalarının yetersizliği, işlem maliyetlerinin yüksekliği, iletişim ve taşıma alt yapısındaki yetersizlikler nedeniyle bilgiye ulaşmadaki sınırlılıklardır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde bankalar küçük çiftçilere ödünç para vermemektedir. Diğer taraftan alt yapının zayıf olması çiftçilerin tahıllarını piyasaya getirme maliyetlerini yükseltirken piyasa hakkında bilgilerinin yetersiz olmasına yol açmaktadır. İşte bu şekilde ortaya çıkan piyasa bozuklukları nedeniyle göçmenler geçimlerini sağlayamamakta yurt dışına göç etmektedirler. Geçimlik üretim yapan çiftçiler gerekli yatırımları yapmak için kaynağa sahip değildirler. Buna karşın ülkedeki bankalar ve yerel tefeciler geçimlik çiftçilere para vermek için istekli olmayacaklardır. Burada tek yol geçimlik çiftçilerin aile fertlerinin gönderdiği paralarla yatırım yapabilmeleridir. Yani göç onlar için zorunludur. Pek çok çalışmada uluslararası göç özellikle göç gönderen bölgelerde kısa dönemde iş gücü kaybı nedeniyle negatif etki yaratırken uzun dönemde uluslararası göçle gelen paralar nedeniyle yatırımlar artmakta buda üretimi artırmaktadır (Taylor, 2006:5-7).

Kredi piyasasındaki şartlar sadece paranın transfer maliyetini ve göçmenlerin eve para göndermesindeki kanalların seçimini değil aynı zamanda havalelerin yatırıma dönüşmesini de etkilemektedir. Gerçekten havalelerin büyüme ve gelişme potansiyeli belki yerel piyasaların kusurları nedeniyle sınırlı olabilir. Bu yerel piyasalardaki kusurlar kırsal kredi piyasalarının yokluğu ya da eksikliği nedeniyle olabilir. Verimsiz ve iyi işlemeyen bir kredi piyasası, işçi havaleleri şeklinde olan bu tasarrufların hane halkından alınarak, arzu edilen üretken yatırımlara aktarma imkânına engel olmaktadır (Katseli ve diğ., 2006:25-27).

Göç özelliklede havaleler büyüme üzerinde birden fazla anlama gelen etkiye yol açmaktadır. Havalelerin kazançları işgücü kaybının negatif etkisinden daha ağır basmaktadır. Fakat kırsal kredi piyasalarının eksikliği gibi yerel piyasalardaki aksaklıklar gelişme potansiyelini sınırlandırmaktadır. İyi işleyen kırsal bir kredi piyasası

işçi havaleleri nedeniyle ortaya çıkan hane halkının tasarruflarının üretken alanlara yatırım yapabilecek yatırımcılara aktarılması için zorunludur. Diğer taraftan iyi işleyen bir kırsal kredi piyasasının olması, belki de bu kadar çok sayıda kişinin göç etmesini de engelleyecektir (Xenogiani, 2006:17).

3. Pozitif işçi şokları: Daha sonraki göç aşamalarıyla birlikte her bir göçmen evine dönmeye başlayınca bu iş gücü arzı şoku pozitif etki yaratacaktır. Bu tabii ki yine işgücü piyasası şartlarına bağlı olarak gerçekleşir. Bu yüzden göçmen işçilerin yetenek kompozisyonu ve iş gücünün ikame etkisi, gelir ve üretimi ciddi olarak etkilemektedir (Katseli ve diğ., 2006:25-26).

Sonuç olarak çoğulcu bakış açısına göre; göçün göç gönderen ülkeye etkisi olumlu ya da olumsuz olabilmektedir. Eğer göç gönderen ülkenin göçle gönderdiği iş gücünü ikame edebilecek işgücü ülkede mevcutsa, işçilerin gönderdikleri havalelerin verimli yatırımlara dönüştürülmesini sağlayacak iyi işleyen kredi mekanizması ya da piyasa mekanizması varsa ve ilerde yurt dışından ülkeye dönen iş gücü yetenek ve deneyimlerini piyasaya aktarıyorsa bu durumda göç gönderen ülke ya da bölge gelişecektir.

2.2. Gelişmenin Göç Üzerindeki Etkisi: Kısa Dönem ve Uzun Dönem İlişkisi, Ters –U- Etkisi

Göç ve gelişme arasındaki ilişki iki taraflıdır. Göçün gelişme üzerindeki etkilerine yukarıda ki bölümlerde değinilmiştir. Bu etkilerin yanında gelişmenin de göç üzerinde pozitif ya da negatif etkileri olmaktadır.

Genellikle ülkelerin hayat standartları birbirlerine yaklaştıkça göç hareketlerinin azalacağı varsayılmaktadır. Vogler ve Rotte (1999:6–8;2000:488–489) yaptıkları çalışmalarda gelişme sürecinde göçü artıran ve azaltan sebepleri aşağıdaki gibi sıralamışlardır. Gelişme sırasında göçü artıran aşağıda yazılı beş ana sebep vardır;

1. Finansal kısıtlamaların çözümü: Gelişmekte olan ülkelerde kişi başına gelir seviyesi çok düşüktür. Bunun yanında finansal kurumlarda göç için çok zor kredi vermektedirler. Böyle bir durumda göçün finansmanı için geriye aile bireyleri kalmaktadır. Ancak onların destekleriyle göç için finansman sağlanabilecektir.

2. Nüfus büyümesi; Pek çok az gelişmiş ülke tarıma dayalı olarak üretim yapmaktadır. Tarımdan endüstriyel topluma geçişle birlikte nüfusla ilgili değişim süreçleri de yaşanmaktadır. Bu değişim süreci tarımdan sanayiye geçişle birlikte ölüm oranlarının azalması dolayısıyla nüfusun artması şeklindedir. Bununda iki tane önemli sonucu ortaya çıkmaktadır. Birincisi; nüfus artışı nedeniyle daha fazla insan potansiyel göçmen haline gelmektedir. İkincisi; birinci durumda yazılan direkt etki yanında iş gücü pazarı açısından dolaylı bir etki ortaya çıkmaktadır. Bu dolaylı etki iş gücü arzındaki artışın düşük ücret ve yüksek işsizliğe yol açarak göç için insanları güdülemesidir.

3. Geleneksel düzenin bozulması; Ekonomik gelişme sosyal gelişmeye yol açmaktadır. Teknolojik gelişme tarımsal alanda verimliliği arttırırken tarım kesiminde çalışan iş gücü azalmakta buna bağlı olarak köy nüfusu düşmektedir. Bu iş gücü şehirlere göçerken bu göç yeni endüstrinin iş gücü talebini de karşılamaktadır. Ülke içindeki bu hareketlilikle beraber uluslararası göçte artacaktır.

4. İletişim ve ulaşımda sağlanan gelişmeler: Gelişme aynı zamanda daha fazla bilgi demektir. Birincisi yeni teknolojiler modern iletişim içerermekte olup, bu alanlarda istihdam artarken, nüfusun eğitim düzeyi de yükselmektedir. Şehirlerde daha fazla bilgiye ulaşma imkânları gittikçe artarken, ülkeler arası taşıma alt yapısı zamanla

genişlemekte ve uluslararası temas artmaktadır. Bu durum göçle ilgili maliyetleri ve belirsizliği azalttığı için göç süreci hızlanmaktadır.

5. Ağ etkileri: Göç ağları göçü pekiştirici ve sağlamlaştırıcı etkiye sahiptir. Göçmenlerin kendi memleketleriyle kurdukları bağlantılar daha sonra gelecekler için belirsizliği azaltırken gidilen ülkeye yerleşme, uyum, iş bulma konularında önce giden göçmenlerin yardımı göç güdüsünü arttıracaktır.

Gelişmenin yukarıda yazılı olan ve göçü artıran bu beş etkisinin yanında gelişmişliğin aynı zamanda göçü azaltıcı aşağıdaki etkileri de vardır;

1. Gelir düzeyi farklılıklarının azalması: Eğer göç gönderen ve göç alan ülke arasında gelir düzeyi farklılıkları azalır iki ülke arasındaki göçte azalacaktır.

2. Memleket tercihi: Eğer göçmenlerin gelir düzeyleri memleketlerinde yurt dışına göre daha fazlaysa böyle bir potansiyel varsa yurt dışına göç güdüsü azalacaktır.

Bütün bu farklı argümanların birleştirilmesi bizi göç ve gelişme arasında ters U şeklinde bir ilişkiye götürmektedir. Düşük gelir seviyeli üçüncü dünya ülkelerinde finansal kısıtlamaların çözümü, nüfus artışı, sosyal değişim, iletişimin gelişmesi ve göç ağlarının genişlemesi kısa ve orta vadede göçü artırmaktadır. Fakat uzun dönemde gelir düzeyindeki yakınsama ve ülke tercihi göç miktarını düşürmektedir. Yani gelişme süreciyle birlikte, göç ters U şeklinde, kısa dönemde artarken uzun dönemde azalmaktadır. Düşük gelir seviyelerinde göçün yükselişi finansal kısıtların çözümü ile açıklanabilmektedir. Uzun dönemde gelir düzeyi yükseldikçe memleket tercihi gibi faktörler ön plana çıkarak göçü azaltmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme göç üzerinde önemli düzeyde negatif etki yaratmaktadır. Yapılan çalışmalar da gelirdeki %1'lik büyümenin göçü %1,2 oranında azalttığı tespit edilmiştir (Vogler ve Rotte, 1999:8;2000:489).

BÖLÜM 3: İKTİSADİ GELİŞME SÜRECİNDE ULUSLARARASI GÖÇ HAREKETLERİ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Çok önemli bir sosyolojik olgu olan göçler insanların topluluk halinde yaşamaya başlamalarından sonra değişik adlar ve görünüm altında oluşmuştur. Tarihsel süreçte göçler genellikle açlık, savaş, şiddet, kıtlık, iklim koşulları, siyasi ve dini sebepler, eğitim, makineleşme, sanayileşme, ekonomik gereksinim gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Fakat 21. yüzyılda bilgi ve teknoloji alanında meydana gelen gelişmelerden dolayı beyin göçü önemli bir süreç haline gelmiştir (Akan ve Arslan, 2008:6).

Göç sürecinin göç gönderen ülkeye etkisi 3 temel kanal yoluyla olmaktadır. Bu kanallar 3R olarak olarak adlandırılmakta olup bunlar; yurt dışı istihdam imkânları sayesinde işsizlerin işe alınabilmesi (recruitment), İşçi havaleleri (remittances) ve işçilerin geri dönüşleri (returns) şeklindedir. Yurt dışı istihdam imkânları göç alan ülkedeki işverenlere ve o ülkenin politikalarına bağlıdır (Martin, 2006a:96: 2006b:12).

3.1. Dünya da Yaşanan Göç Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi

Dünya da ilk göç dalgası özellikle 17. yüzyılda Avrupa devletlerinin emperyal güçler şeklinde ortaya çıkmasından sonra 1. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüş ve Britanya, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Fransa artan nüfuslarından kurtulabilecekleri koloniler kurmuşlardır (Akan ve Arslan, 2008:7–8). Merkantilizmle gelişme sürecine giren İngiltere'nin de dâhil olduğu bu göçler Batı Avrupa'dan yapılan okyanus aşırı göçlerdir. Önceleri koloniler kurmak amacıyla yapılan bu akımlar sonraları bölgedeki sanayinin ihtiyacını karşılayan bir akım haline gelmiştir (Ataç, 1983:100–102).

İkinci göç dalgası, 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupalı tüccarların Batı Afrika'dan Amerika'nın Güneyine, Brezilya'ya ve Guyana'ya köle taşımalarından ve kölelik sona erdikten sonrada İngilizlerin Güney Asya'dan Doğu Afrika'ya kadar sözleşmeli köle ve işçi götürmelerinden oluşmuştur. Üç yüz yıl süren bu göçler sonucu Kanada, A.B.D., Latin Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda'da kurulacak devletlerin temelleri oluşmuştur. Üçüncü göç dalgası, 1. Dünya Savaşı sonunda imparatorlukların dağılmasıyla oluşmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Orta, Doğu ve

Güney Avrupa’da sınırları etnik yerleşimlerle uyumlu olmayan yeni devletler oluşmuş ve bu devletlerin homojen nüfuslar yaratma çabası içine girmesiyle zorunlu göçler başlamıştır. Özellikle Anadolu’da yaşanan iç savaş yüzünden yaşayan Ermenilerin bir kısmı Suriye’ye bir kısmı başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerine göç etmiştir. 2. Dünya Savaşı’ndan sonra başlayan dördüncü göç dalgası ise, sömürge ülkelerin bağımsızlıklarına kavuşmasıyla başlamıştır. Bu sömürge ülkelerin hükümetleri kendi ülkelerine sömürgecilerce getirilen Avrupalıların geldikleri yerlere dönmeleri konusunda baskı yapmışlardır. Daha sonraki süreçte yaşanan göç dalgası, 1950 ve 1960’lı yıllarda Batı Avrupa, A.B.D. ve petrol üreten Ortadoğu ülkelerinin iş gücü açığını kapatmak amacıyla işçi ithal etmeleriyle olmuştur. Batı Avrupa ülkelerine genelde Türkiye, Kuzey Afrika ve Yugoslavya’dan, A.B.D.’ne Meksika ve Karibik’ten, Suudi Arabistan, Libya, Irak ve Arap Emirlikleri’ne ise Mısır, Yemen, Güney ve Güneydoğu Asya’dan işçi göçü olmuştur (Akan ve Arslan, 2008:7–8).

İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan canlı sermaye birikimi sürecinde sanayinin yarı-nitelikli ve nitelsiz işgücüne yönelik talebi hızla artmıştır. Bu iş gücü açığı o ülkelerin kırsal sektörlerdeki nüfuslarının harekete geçirilmesiyle karşılanamadığı için Güneydoğu Avrupa ve Kuzey Afrika’dan bu ülkelere önemli sayıda göçmen işçi gelmiştir. Kapitalizmde bu şekilde ortaya çıkan iş gücü göçünü “yedek iş gücü ordusu” bağlamında açıklamak mümkündür (Doğan, 2002:23). Bu süreçte Avrupa’nın güneyinden kuzeyine devlet kontrolünde misafir işçi ve göçmen programı uygulamaları ile yönelen işgücü, Avrupa’nın talebini 1973’lere kadar karşılamıştır (Göktürk: 2003). İkinci dünya savaşından sonra büyük yoğunluk kazanan ve daha çok Batı Avrupa ülkelerine yoğunlaşan bu iş gücü akımlarının hızı 1974’den başlayarak kesilmeye başlamıştır (Ataç, 1983:100-102).

Önceleri ‘Demir Perde’, Avrupa’nın Doğu ve Batı devletleri arasındaki olası göçü engellemiş olmasına karşın 90’lı yılların başında Doğu Bloğunun çökmesi ve soğuk savaş döneminin sona ermesi ile bu ülkelerin yurttaşları da hareketlilik kazanmıştır. AB ülkelerinin ulusal düzeydeki göçmen kabul politikalarında 1990 sonrasında değişimler oluşmuş daha sınırlayıcı ve seçici davranılmaya başlanmıştır. Günümüzde gelişmiş ülkelerdeki toplum, yoksul güney ve doğu ülkelerinden gelen kitlesel nüfus akışının, onların işlerinden olmasına, ev fiyatlarının yükselmesine ve sosyal hizmetler üzerinde

aşırı bir baskı oluşmasına yol açtığını düşünmektedir. Dolayısıyla göç ve azınlıklar yaşam standardı, yaşam tarzı ve sosyal bütünlük açısından bir tehlike olarak görülmektedir. Çünkü göçmen grupları genellikle düşük statülü işlerde çalışmakta ve düşük gelir gruplarının yerleştiği alanlarda yaşamaktadır (Göktürk: 2003). Bu nedenle gelişmiş ülkeler sınırlarını öğrenci ve bilim adamlarına açarken düşük yetenekteki işçilere kapatmaktadır.

3.2. Dünya da Göçün Genel Görünümü

Uluslararası göç, pek çok az gelişmiş ülke için küreselleşme ve ekonomik gelişmenin bir ögesidir. Bir çok göçmen doğdukları ülke yerine başka ülkeleri tercih etmektedir. Tahmini olarak 1965 yılında 76 milyon uluslararası göçmen varken bu rakam 2005 yılında 188 milyona yükselmiştir. Uluslararası göçün yükselmesi az gelişmiş ülkeler için hem bir umut hem de kaygı oluşturmaktadır (Taylor, 2006:1).

Bu göçmenler içersinde görece beşeri sermayesi kıt ülkelere gelen milyonlarca yüksek eğitilmiş insanın mevcut olması göç veren ülkeler açısından olumsuz olmasına karşın, göç veren ülkedeki düşük yetenekli işçilerin önemli bir bölümünün ülkelere göre verimliliğin ve ücretlerin yüksek olduğu dış ülkelere gitmeleri ve evlerine havale göndermeleri uluslararası göçün en önemli yararlarıdır.

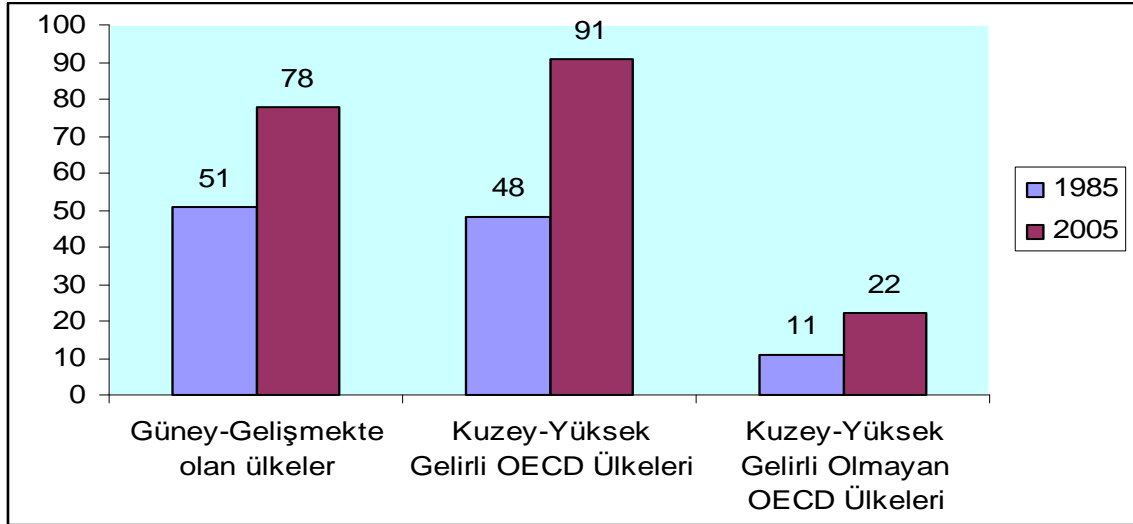
Göç Politikaları Enstitüsünün (MPI) 2005 yılı verilerine göre düzenlenen Tablo 3’de en çok göçmen kabul eden dünyadaki ilk on ülke görülmektedir. 2005 yılı itibariyle tüm dünya da bulunan 191 milyon göçmenin %52’sini bu on ülke barındırmaktadır. En yüksek göçmene sahip ülke %20’lik payla ABD olup, dünya daki her beş göçmenden birisi bu ülkede yaşamaktadır.

Şekil 3’de Güneyde bulunan gelişmekte olan ülkelerle kuzeyde bulunan gelişmiş OECD ülkeleri arasındaki göçmen stokunun 1985 ve 2005 yılları arasındaki dağılımı görülmektedir. Bu yirmi yıllık süreçte, güneyde bulunan gelişmekte olan ülkelere göçmen stoku %50 artarken, kuzeyde bulunan OECD ülkelerinde %100 artmıştır. Bu durum bize beklendiği gibi göçmenlerin gelişmiş ülkelere göç ettiğini yani ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arttıkça daha fazla göçmen aldıklarını göstermektedir.

Tablo 3. En Çok Uluslararası Göçmene Sahip İlk On Ülke (2005)			
	Aldıkları Göçmen Sayısı	Tüm Uluslararası Göçmenler İçindeki Payı (%)	Sıra
ABD	38.354.709	20,2	1
Rusya	12.079.626	6,4	2
Almanya	10.143.626	5,3	3
Fransa	6.471.029	3,4	4
Suudi Arabistan	6.360.730	3,3	5
Kanada	6.105.722	3,2	6
Hindistan	5.700.147	3	7
İngiltere	5.408.118	2,8	8
İspanya	4.790.074	2,5	9
Avustralya	4.097.204	2,2	10
En Yüksek 10 Ülke Toplamı	99.510.985	52,3	
Dünya	190.633.564	100	

Kaynak: Göç Politikaları Enstitüsü (MPI)

Şekil 3. Uluslararası Göçmen Stokunun Dağılımı (Milyon)

Kaynak: Ratha, Dilip (2008)

Aşağıdaki tabloda (tablo 4) Dünya Bankası verilerine göre 2005 yılı itibariyle, en çok göç alan ve veren ülkelerle dünyada ki en önemli göç koridorları görülmektedir. En çok göç alan ülkeleri incelediğimizde, en başta ABD olmak üzere, AB ülkeleri gibi görece gelişmiş ülkelerin üst sıralarda yer aldığını görmekteyiz.

En çok göç veren ülke 11,5 milyon kişiyle Meksika ve Rusya'dır. Daha ilerideki bölümler de daha ayrıntılı olarak görüleceği gibi Meksika için göçmen işçilerin sağladığı havale akımları çok önemli boyutlardadır. Türkiye 4,4 milyon göçmenle en çok göç veren 7. ülke konumundadır.

Dünya daki en önemli göç koridorlarını incelediğimiz de 10,3 milyon göçmenle NAFTA üyesi iki ülke olan Meksika-ABD'lerinin oluşturduğu göç koridoru başı çekerken, Türkiye-Almanya göç koridoru 2,7 göçmenle en önemli 3. göç koridoru konumundadır. En yüksek göçmene sahip ülke olan ABD'nin, çok sayıdaki göç koridorunda göçmen alan ülke konumunda olduğunu görmekteyiz. Bu durum bize göçmenlerin daha fazla iş bulma imkânına, daha iyi ücret ve yaşam koşullarına sahip olacakları ekonomik olarak gelişmiş, ülkelere gittiklerini göstermektedir.

Gelişmiş batılı ülkeler sanayide çalıştıracakları ucuz iş gücünü yıllarca geliştirmekte olan ülkelere göç yoluyla temin etmişlerdir. Bu yolla kapitalizmin temel koşulu olan "Yedek İşgücü Ordusu" oluşturularak sermaye birikimi için gerekli olan kâr marjları yüksek tutulmuştur. Fakat son yıllarda tüm dünya da göç süreci vasıflı iş gücü ile bilim adamları üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır.

Tablo 4. En Çok Göç Alan- Veren Ülkeler İle En Büyük Göç Koridorları (2005)

Göç Alan Ülkeler	Göçmen sayısı (milyon)	Göç Veren Ülkeler	Göçmen sayısı (milyon)	En Önemli Göç Koridorları*	Göçmen sayısı (milyon)
ABD	38,4	Meksika	11,5	Meksika-ABD	10,3
Rusya	12,1	Rusya	11,5	Banladeşh-Hindistan	3,5
Almanya	10,1	Hindistan	10	Türkiye-Almanya	2,7
Ukrayna	6,8	Çin	7,3	Hindistan-B.A. Emirlikleri	2,2
Fransa	6,5	Ukrayna	6,1	Filipinler-ABD.	1,6
Suudi Arabistan	6,4	Banladeşh	4,9	Afganistan-İran	1,6
Kanada	6,1	Türkiye	4,4	Almanya-ABD.	1,4
Hindistan	5,7	İngiltere	4,2	Cezayir-Fransa	1,4
İngiltere	5,4	Almanya	4,1	Hindistan-Suudi Arabistan	1,3
İspanya	4,8	Kazakistan	3,7	Mısır-Suudi Arabistan	1,2
Avustralya	4,1	Filipinler	3,6	Pakistan-Hindistan	1,2
Pakistan	3,3	İtalya	3,5	Hindistan-ABD.	1,1
Birleşik A.E.	3,2	Pakistan	3,4	Çin-ABD.	1,1
İsrail	2,7	Fas	2,7	Vietnam-ABD.	1,1
İtalya	2,5	Mısır	2,4	Kanada-ABD.	1
Kazakistan	2,5	Polonya	2,3	İngiltere-Avustralya	1
Fildişi Sahili	2,4	Sırbistan&Karadağ	2,3	Hindistan-Banladeşh	1
Ürdün	2,2	ABD	2,3	Malezya-Singapur	1
japonya	2	Vietnam	2,2	Burkina Faso-Fildişi Sahilleri	1
İran	2	Özbekistan	2,2	Küba-ABD	1
Singapur	1,8	Afganistan	2	El Salvador-ABD.	0,9
Batı Şeria ve Gazze	1,7	Kolombiya	2	İngiltere-ABD.	0,9
Gana	1,7	Portekiz	2	Sırbistan Karadağ-Almanya	0,9
Kuveyt	1,7	Fransa	1,9	İtalya-Almanya	0,9
İsviçre	1,7	Beyaz Rusya	1,8	Pakistan-Suidi Arabistan	0,8
Malezya	1,6	Cezayir	1,8	Fas-Fransa	0,8
Hollanda	1,6	Endonezya	1,7	Dominik Cumhuriyeti-ABD.	0,8
Arjantin	1,5	Kore	1,6	Kore Cumhuriyeti-ABD.	0,7
Türkiye	1,3	Bosna Hersek	1,5	Hindistan-Nepal	0,7
Özbekistan	1,3	Malezya	1,5	Endonezya-Malezya	0,7

*Eski Sovyetler Birliği hariç tutulmuştur.

Kaynak: World Bank

3.3. Uluslararası İş Gücü Göçünün Ekonomik Sebepleri

Uluslararası Göçmen Teşkilatı (IOM)'nın 2005 Yılı Raporuna göre 1960 yılında 76 milyon olan uluslararası göçmen sayısı 2 kattan fazla artarak 2000 yılında 175 milyona ulaşmıştır. Dünya nüfusunun 1960 yılına 3 milyarken 2000 yılında 6 milyara çıktığı düşünülürse, uluslararası göçmenlerin sayısı 1960'ta dünya nüfusunun %2,5'i iken, 2000 yılında %2,9'una yükselmiştir. Yani 2000 yılında her 35 kişiden 1 tanesi göçmen durumundaydı (IOM, 2005:379).

İktisadi alanda kalkınmış olmasına karşılık işgücü kıtlığı çeken ya da zengin bir doğal kaynağa (petrol gibi) sahip olmasına karşın yeterli işgücü ya da teknik personeli olmayan ülkeler uluslararası piyasalardan işgücü talep etmektedirler. Yabancı işgücü talebi iki şekilde ortaya çıkmaktadır (Seyidoğlu: 2007:675);

1- Sanayileşmiş ülkeler düz ya dayarı nitelikli iş gücüne ihtiyaç duymaktadırlar. Çünkü refah düzeyi yüksek olan ülkelerde yorucu, kirli, ağır ya da ağır prestijli işlerde göreceli olarak ücretler yüksek olsa da bu işlerde çalışacak iş gücü bulunamamaktadır. 1960'larda Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika ve İngiltere gibi Batı Avrupa ülkeleri bu amaçla önemli ölçüde işçi çalıştırmışlardır.

2- Az gelişmiş ülkelerin yüksek nitelikli emek talebi vardır. Az gelişmiş ülkelerde vasıfsız emek bolluğu olmasına karşın nitelikli iş gücü kıt olduğu için sanayileşmiş ülkelere bu ülkelere çok sayıda teknik eleman gelmektedir.

Dünyanın gelişmiş kentlerine göç eden iş gücü başlıca iki grupta toplanmaktadır. Bunlardan birincisi; geldikleri ülkede daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilen elektronik, yazılım, iletişim, finans alanlarında uzmanlığa sahip, genç, yabancı dil bilen iyi bir iş tecrübesi olan yüksek niteliğe sahip iş gücü iken, diğeri; sayıca daha geniş bir grup olan göç ettikleri ülkeye yasa dışı yollarla/kaçak olarak gelen ucuz iş gücüdür. Bunlardan birincisininin göç alan ülke tarafından ülkeye gelişleri teşvik edilmektedir (Doğan, 2002:21). Az gelişmiş ülkelere doktor, mühendis, bilim adamı gibi yüksek derecede eğitilmiş insanlar yüksek ücret ve ileri yaşam koşullarının mevcut olduğu gelişmiş ülkelere göç etmektedir. Bu durum günümüzde beyin göçü olarak ifade edilmekte olup, az gelişmiş ülkelerin geri kalmışlığını daha da pekiştirmektedir.

Gelişmiş ülkelere yönelen işçi göçünün en temel sebepleri; İşçilerin daha iyi gelir, iş ve kariyer imkânı ile daha iyi yaşam koşullarına (daha iyi sağlık ve eğitim hizmetleri) kavuşma isteği olarak sıralanabilir.

Günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeyi insani gelişme endeksiyle ölçülmekte olup, bu endeks işçi göçünün temel belirleyicileri olan kişi başına düşen gelir düzeyini, sağlık ve eğitim hizmetlerini kapsamaktadır. Bu nedenle bu bölümde önce iş gücü göçüyle insani gelişme arasındaki ilişki incelenecek daha sonra göçün diğer temel belirleyicileri olan daha iyi istihdam, ücret, iş güvencesi gibi faktörler ele alınacaktır.

3.3.1. Daha İyi Gelir ve Yaşam Koşullarına Kavuşma İsteği: İnsani Gelişme Kavramı

Genel olarak göçün en önemli nedeni ekonomik faktörler olup, insanlar daha iyi gelir ve yaşama koşullarına sahip olabilmek için göç etmektedirler. Önceleri refahın temel göstergesi olarak kişi başına gelir düzeyi ele alınırken, daha sonraları kişi başına gelir yanında sağlık, eğitim gibi insanca yaşam için gerekli pek çok faktörde refahın temel göstergesi olarak değerlendirilmiştir. İşte insani gelişme kavramı bu noktada ortaya çıkmıştır.

Göçle ilgili temel beklenti göçmenlerin refah düzeyinin yüksek olduğu yerlere göç edecekleri şeklindedir. Bu nedenle bu bölümde ülkelerin gelişmişlik düzeyinin göstergesi olan insani gelişme endeksi ile ülkelerin aldıkları göç arasında ilişki incelenmiş ve gerçekten insanların insani gelişme endeksinin yüksek olduğu yerlere göç edip etmedikleri tartışılmıştır.

3.3.1.1. İnsani Gelişme Endeksi Kavramı ve Ortaya Çıkışı

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini standart bir şekilde ifade etmek için birçok ölçüt kullanılmaktadır. Bu ölçütlerin en fazla kullanılanı kişi başına düşen milli gelir göstergeleridir. İktisadi kalkınma olgusunun temelini bilgi toplumuna geçiş sürecine paralel olarak beşeri kalkınma oluşturmaktadır. Beşeri kalkınma insanların seçeneklerini artırma süreci olarak tanımlanmakta ve sonsuz tercihler yerine bunlardan sadece üçü üzerinde durmaktadır: Bunlar, uzun ve sağlıklı bir ömür, bilgi edinmek ve asgari geçim standardı için gerekli kaynaklara erişmektir. Kalkınmanın evrensel boyutu ise, sağlık, eğitim ve gelir alanlarının kapsadığı koşulların, herkese eşit olanaklarla sunulmasını ve

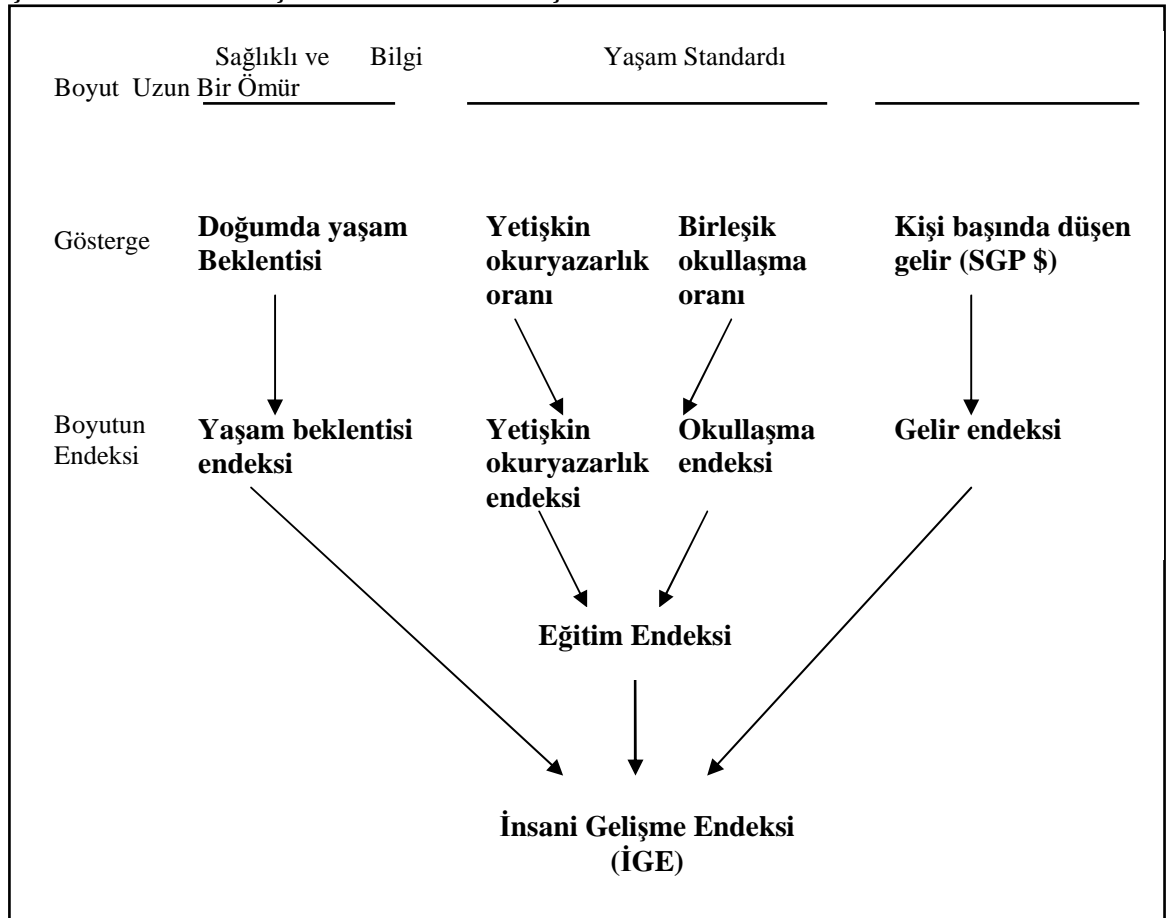
evrensel hayat standartlarına ulaşabilmeyi içermektedir. Beşeri sermaye ile iktisadi kalkınma arasındaki ilişkilerin teorik düzeyde tartışılmaya başlandığı yıllarda Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ölçmek için Beşeri Kalkınma İndeksi (Human Development Indeks-HDI) adı altında çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmalarda iktisadi gelişmişlik düzeyi tespiti için sadece büyüme hızına bakılmamış, refah seviyesini ve kalkınmışlığı gösteren diğer göstergelerde ele alınmıştır (Tuna ve Yumuşak, 2003).

İnsani gelişmenin, geleneksel ekonomik politikalarla örtüşen önemli ortak yönleri mevcut olup, ikisi de ekonomik ilerleme, istihdam ve yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle uğraşmaktadır. Fakat geleneksel ekonomik politikaların temel hedefi ekonominin iyi işlemesi ve büyümesidir. Çünkü ekonomi büyürse dolayısıyla kişi başına gelir artacak insanların yaşam düzeyleri kendiliğinden iyileşecektir. Fakat insani gelişmede insanlar nihai amaçtır. Buna göre, insanların kapasitelerini güçlendirmek, seçeneklerini arttırmak ve insan haklarını güvence altına almak tüm siyasal, ekonomik, sosyal, ulusal, bölgesel ve küresel politikaların amacı olmaktadır (UNDP, 2008:17). Bu nedenle, sosyal açıdan dezavantajlı olan insanların gelişmeleri için gereken ulusal ve uluslararası programların girişimlerini desteklemek için sürekli olarak yeni adımlar atılmaktadır. Bu adımlardan bir tanesi de 1990'lı yıllarda literatürde sıkça kullanılmaya başlanan “insani gelişme” kavramıdır. İnsani gelişme kavramını ilk olarak kullanan UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)'dır. Bu kavramla birlikte gelişme göstergelerinin boyutları da değişmiştir. Bu raporlar, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ortaya koyan insani gelişme göstergelerini içermektedir. 1990 yılında ilk kez yayınlanan İnsani gelişme raporunda insan merkezli gelişmeye dikkat çekilmiştir. Yaşam beklentisi, eğitim ve kişi başına gelir unsurlarına dayalı olan insani gelişme indeksi bu anlamda gelişme analizinin kapsamını genişletmiştir. UNDP 1990 yılından itibaren her yıl insani gelişme raporu yayınlamaktadır. Raporlarda verilen ve her yıl yenilenen insani gelişme göstergeleri, temeli insan olan bir bakış açısı ile 175'ten fazla ülkenin gelişme seviyelerini ölçmektedir (Günsoy, 2005:36–37).

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ekonomik büyümenin getirdiklerinin, o ülkenin insanları için refah ve fırsat anlamına gelmediği anlaşılmış bu nedenle de insani gelişme endeksi üzerin de daha fazla durulmaya başlanmıştır. UNDP

(2002:253;2007/2008:356)'nin İnsani gelişme raporlarına göre insani gelişme endeksinin hesaplanmasında üç temel faktör etkili olmaktadır. Bunlardan birincisi, doğumdan itibaren yaşam beklentisi ile ölçülen *sağlıklı ve uzun bir ömür*; ikincisi yetişkinlerde okur-yazarlık oranı ve tüm eğitim aşamalarını kapsayan okullaşma oranı ile ölçülen *bilgi düzeyi*; üçüncüsü ise, kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla rakamları kullanılarak ölçülen *iyi bir yaşam standardıdır*. Bilgi düzeyinin ölçülmesinde kullanılan okuryazarlık oranının ağırlığı 2/3 iken, okullaşma oranı ise 1/3'tür. Aşağıdaki şekilde insani gelişme endeksinin esasını oluşturan temel faktörler görülmektedir.

Şekil 4. İnsani Gelişme Endeksinin Oluşumu

Kaynak: UNDP, Human Development Report (2002:252; 2007/2008:355)

İnsani gelişme endeksinin hesaplanabilmesi için öncelikle bu üç temel faktörün (yaşam beklentisi, bilgi düzeyi ve kişi başına düşen gelir) her biriyle ilgili bir endeks hesaplanmakta olup, bu faktörlerin endeks değeri 0 ile 1 arasında değişmektedir. Endeks değeri 1'e ne kadar yakınsa o kadar iyi demektir. Endeks değerinin hesaplanmasında aşağıdaki formül kullanılmaktadır.

$$\text{Endeks Değeri} = \frac{\text{Gerçek değer} - \text{Minimum değer}}{\text{Maksimum değer} - \text{Minimum değer}}$$

Yaşam beklentisi ve eğitim endekslerinin hesaplanmasında değerler (minimum, maksimum ve gerçek değerler) direkt alınıp yazılırken, gelir endeksinin hesaplanmasında logaritmik fonksiyonlar kullanılmaktadır.

$$\text{GSYİH Endeks} = \frac{\log y (\text{gerçek gelir}) - \log y (\text{min})}{\log y (\text{max}) - \log y (\text{min})}$$

Bu formüllerle her bir faktör için alt endeks hesaplandıktan sonra bu alt endeksler toplanarak aritmetik ortalamalar alınmaktadır.

İnsani Gelişme Endeksi = 1/3(yaşam beklentisi endeksi) + 1/3(eğitim endeksi) + 1/3(gelir endeksi) (UNDP, 2002:253;2007/2008:356).

3.3.1.2. Dünyanın En Önemli Göç Koridorlarını Oluşturan Ülkelerin İnsani Gelişme Endekslerinin Karşılaştırılması

Genel olarak göçmenlerin kişi başına gelir seviyesi yüksek, eğitim ve sağlık imkânlarının iyi olduğu ülkelere göç etmeleri beklenir. Literatürde bu faktörlerin göçün en önemli sebeplerinden bazıları olduğu ifade edilmektedir. Fakat gerçekten insanlar insani gelişme endeksi yüksek ülkelere mi göç etmektedir? Bu bölümde bu sorunun cevabı bulunmaya çalışılmıştır.

Aşağıdaki tabloda (tablo 5) 2005 yılı itibarıyla dünyadaki en önemli göç koridorlarını oluşturan ülkeler ve onların insani gelişme endeksleri görülmektedir. Tabloya baktığımızda üç istisna (Kanada-ABD, Hindistan-Bangladeş, Hindistan-Nepal) dışında tüm göç koridorlarında beklendiği gibi göç veren ülkelerin insani gelişme endeksleri göç alan ülkelere daha düşüktür.

Türkiye-Almanya göç koridoru 2,7 milyon göçmenle dünyadaki en önemli 3. göç koridorunu oluşturmaktadır. İki ülkenin insani gelişme endekslerine bakıldığında beklendiği gibi Türkiye'nin gelişme endeksi önemli sayıda göçmen gönderdiği Almanya'nın gelişme endeksinden daha düşüktür.

Buradan çıkan sonuç insanların kendi iradeleriyle daha zengin refah düzeyi yüksek ülke ya da bölgelere doğru göç ettiğiidir. Bu durumu Küresel İnsani Gelişme Raporu (UNDP,

2009)'da onaylamış ve uluslararası göçmenlerin dörtte üçünün geldikleri ülkeden daha yüksek insani gelişmeye sahip bir ülkeye gittiklerini ifade etmiştir.

Tablo 5. En Önemli Göç Koridorlarını Oluşturan Ülkelerin İnsani Gelişme Endeksleri

Ülkeler	Ülkelerin İnsani Gelişme Endeksleri (Göç Veren-Göç Alan Ülkeler) (2005)		Göçmen sayısı (2005) (milyon)
Meksika-ABD	0.829		10,3
Banledeşh-Hindistan	0.547		3,5
Türkiye-Almanya	0.775		2,7
Hindistan-B.A. Emirlikleri	0.619		2,2
Filipinler-ABD.	0.771		1,6
Afganistan-İran	----		1,6
Almanya-ABD.	0.935		1,4
Cezayir-Fransa	0.733		1,4
Hindistan-Suudi Arabistan	0.619		1,3
Mısır-Suudi Arabistan	0.708		1,2
Pakistan-Hindistan	0.551		1,2
Hindistan-ABD.	0.619		1,1
Çin-ABD.	0.777		1,1
Vietnam-ABD.	0.733		1,1
Kanada-ABD.	0.961		1,0
İngiltere-Avustralya	0.951		1,0
Hindistan-Banledeşh	0.619		1,0
Malezya-Singapur	0.811		1,0
Burkina Faso-Fildişi Sahilleri	0.370		1,0
Küba-ABD	0.838		1,0
El Salvador-ABD.	0.735		0,9
İngiltere-ABD.	0.946		0,9
Sırbistan Karadağ-Almanya	---		0,9
İtalya-Almanya	0.941		0,9
Pakistan-Suudi Arabistan	0.551		0,8
Fas-Fransa	0.646		0,8
Dominik Cumhuriyeti-ABD.	0.779		0,8
Kore Cumhuriyeti-ABD.	0.921		0,7
Hindistan-Nepal	0.619		0,7
Endonezya-Malezya	0.728		0,7

*Eski Sovyetler Birliği hariç tutulmuştur.

Kaynak: Göç verileri; World Bank (Dünya Bankası)

HDI verileri; UNDP, Human Development Report 2007/2008'den alınmıştır.

UNDP tarafından hazırlanan 2007/2008 insani gelişme raporuna göre Türkiye 177 ülke içinde 84. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin 350 milyar dolarlık dış ticaret hacmine sahip olmasına ve gayri safi yurtiçi hâsılaya (GSYH) göre dünyanın en büyük 17'nci ekonomisi olmasına karşın, İnsani gelişmişlik endeksinde 177 ülke arasında 84. sırada

yer alması Türkiye'nin daha yolun başlarında olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü Türkiye'nin 2005'teki 0.775 oranındaki insani gelişim endeksi değeri, OECD ülkelerinin 0.916 oranındaki bölgesel ortalamasının çok altındadır (Radikal Gazetesi, 28/11/2007).

3.3.2. Göç Edilen Ülkelerdeki Daha İyi Ücret, Sosyal Güvence ve İstihdam İmkânı

Gelişmekte olan ülkelerin temel sorunu yeterince sanayileşmedikleri için ekonomide tarım kesiminin sanayi ve hizmetlere göre daha ağırlıkta olması ve yüksek doğum hızlarıdır. Buna bağlı olarak az gelişmiş ülkelerde istihdam içinde tarım kesiminin ağırlığı sanayi ve hizmetler sektörlerine göre daha fazladır. Bu nedenle az gelişmiş bölgeler de yüksek işsizlik oranları ortaya çıkmakta ve hiçbir güvencesi olmayan kayıt dışı istihdam rakamları hızla artmaktadır.

A. Lewis (1954) 'in de ifade ettiği gibi; sanayi devrimi sonrası hızla sanayileşen Batılı ülkeler öncelikle kendi kırsal nüfuslarını sanayi bölgelerine çekmişlerdir. Daha sonra nüfus artış hızı nispeten düşük olan bu ülkeler sanayinin ihtiyacını nüfus artış hızı yüksek az gelişmiş ülkelerden karşılamaya başlamışlardır. Yani işçi göçünü ilk tetikleyen olay gelişmiş ülkelerin iş gücü talebidir.

Gelişmiş Batılı ülkelerin, göç alarak ülkedeki iş gücü potansiyelini artırmaları kapitalizmin devamı için gerekli olan “Yedek İş Gücü Ordusu” içinde bir koşul olduğu ifade edilmektedir (Doğan, 2002:23). Oluşturulan yedek iş gücü ordusu sayesinde ücretlerdeki artışın önüne geçilecek ve büyümenin temel kaynağı olan kâr oranları artırılarak kapitalizmin sürekliliği sağlanabilecektir.

Gelişmiş ülkelerde iş gücünün kıt ve verimliliğinin yüksek olması bu ülkelerde işçi ücretlerinin yüksek olmasına yol açarken, iş gücünün bol ve vasıfsız olduğu az gelişmiş ülkelerde ise düşük verimlilik ve buna paralel olarak düşük ücretler söz konusudur. Heckscher-Ohlin Teorisi'nde de ifade edildiği şekilde bir ülkede hangi üretim faktörü daha fazla ise o faktör ucuz, kıt olan faktör ise pahalıdır (Seyidoğlu, 2007).

Tablo 4'de görüldüğü gibi en çok göç veren ülke ilk beş ülke sırasıyla Meksika, Rusya Hindistan, Çin, Ukrayna'dır. Bu ülkelerin ortak özelliği (Bkz. Tablo 6) imalat sanayii ücretlerinin düşük olduğu ülkeler arasında yer almalarıdır. Buna karşın önemli ölçüde göç alan ABD ve AB ülkelerinde saatlik ücretler çok yüksek düzeydedir.

Göç gönderen ve göç alan ülkeler arasındaki ücret farklılıkları göçün büyüklüğündeki değişmeyi açıklayan önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle statik model iki ülke arasındaki göçmen sayısını ücret farklılıklarıyla tahmin etmektedir (Dustmann, 2003:353).

Tablo 6. İmalat Sanayiinde Saatlik Ücret Katkı Payı (2006) (*)

Sıra No	ÜLKELER	A.B.D. Doları	Sıra No		A.B.D. Doları
1	Endonezya	0,33	26	Güney Afrika	7,39
2	Romanya	0,53	27	Hırvatistan	7,57
3	Hindistan	0,58	28	Portekiz	7,64
4	Filipinler	0,85	29	Singapur	8,54
5	Tayland	0,92	30	Slovenya	10,20
6	Çin	1,14	31	İsrail-İsrail	12,98
7	Bulgaristan	1,28	32	Yeni Zelanda	14,45
8	Ukrayna	1,74	33	G. Kore	14,70
9	Arjantin	1,75	34	Yunanistan	16,08
10	Şili	2,05	35	İspanya	18,81
11	Rusya	2,18	36	Japonya	20,19
12	Kolombiya	2,20	37	ABD	23,82
13	Ürdün-Jordan	2,37	38	Fransa	24,87
14	TÜRKİYE	2,50	39	İtalya	25,04
15	Malezya	2,74	40	Kanada	25,74
16	Meksika	2,75	41	İrlanda	25,92
17	Slovakya	3,54	42	Avustralya	26,12
18	Litvanya	4,07	43	İngiltere	27,05
19	Estonya	4,34	44	Lüksemburg	27,70
20	Brezilya	4,90	45	Finlandiya	29,86
21	Polonya	4,99	46	Avusturya	30,42
22	Hong Kong	5,16	47	İsviçre	30,67
23	Macaristan	6,29	48	İsveç	31,77
24	Tayvan	6,43	49	Belçika	31,80
25	Çek Cumh.	6,78	50	Hollanda	32,29

* İmalat sanayi işçileri için toplam saat başına yapılan "ücret+yan ödemeler dâhil" brüt ücretler: tüm ödemeler+işveren katkı payı dâhil ücrettir.

Kaynak: DPT (Uluslararası Ekonomik Göstergeler, 2008)

Tablo 7'de, ILO verilerine göre dünya da ve bölgelerde istihdamın sektörel dağılımı, işgücü verimliliği, sosyal güvencesi olmayan iş gücü ve yoksulluk sınırının altında gelir elde eden çalışanların dağılımı görülmektedir. Tablo adeta göçün sebeplerini açıklamak bakımında bize ışık tutmaktadır.

Az gelişmiş bölgelerde iş gücünün bol ve ucuz olması kayıt dışı olan ve sosyal güvencesi olmayan istihdamı artırmaktadır. Bu durum az gelişmiş ülkelerdeki göç etme

kabiliyetine sahip nüfusu, gelişmiş bölgelere göç ederek daha iyi ücret, çalışma koşullarına sahip olma konusunda güdelemekte ve göç onlar için adeta bir kurtuluş yolu olarak görülmektedir.

Tablo 7. Dünyada ve Bölgelerde; İstihdamın Sektörel Dağılımı, İşgücü Verimliliği, Sosyal Güvencesi Olmayan İş Gücü ve Yoksulluk Sınırının Altında Gelir Elde Eden Çalışanlar

	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)	İş gücü verimlilik düzeyleri (Çalışan kişi başına katma değer (\$))	İşsizlik oranları (%)	Sosyal güvencesi olmayan (Vulnerable) istihdamın toplam istihdam içindeki payı (%)	Yoksulluk sınırının altında gelir elde eden çalışanların toplam istihdam içindeki payı (%)
DÜNYA	36,1	21,9	42	19,834	6,3	50,5	43,5
Gelişmiş Ekonomiler&Avrupa Birliği	4,2	24,7	71,2	62,952	6,4	9,4	-
Orta&Güney-Doğu Avrupa (Avrupa Birliği hariç) & Bağımsız Devletler Topluluğu	20,3	25,8	53,8	18,121	8,8	19,8	21
Doğu Asya	40,9	25,6	33,5	12,591	3,6	56,5	35,6
Güney-Doğu Asya&Pasifik	45,4	18,6	36	9,419	6,2	60,1	50,3
Güney Asya	49,4	21	29,6	7,998	5,1	78,3	80,3
Latin Amerika ve Karayipler	19,6	20,8	59,6	18,908	8,6	33,1	25,4
Kuzey Afrika	34,4	20	45,6	14,751	11,5	32,0	42
Sub-Saharan Afrika	65,9	10	24,1	5,062	9,7	73,9	85,4
Orta Doğu	18,1	25,6	56,3	21,910	12,1	33,4	19,3

Sektör payları 2006 tahminleridir.

Yoksulluk sınırı günlük 2 \$ olup, kullanılan değerler 2007 yılı tahmini değerleridir.

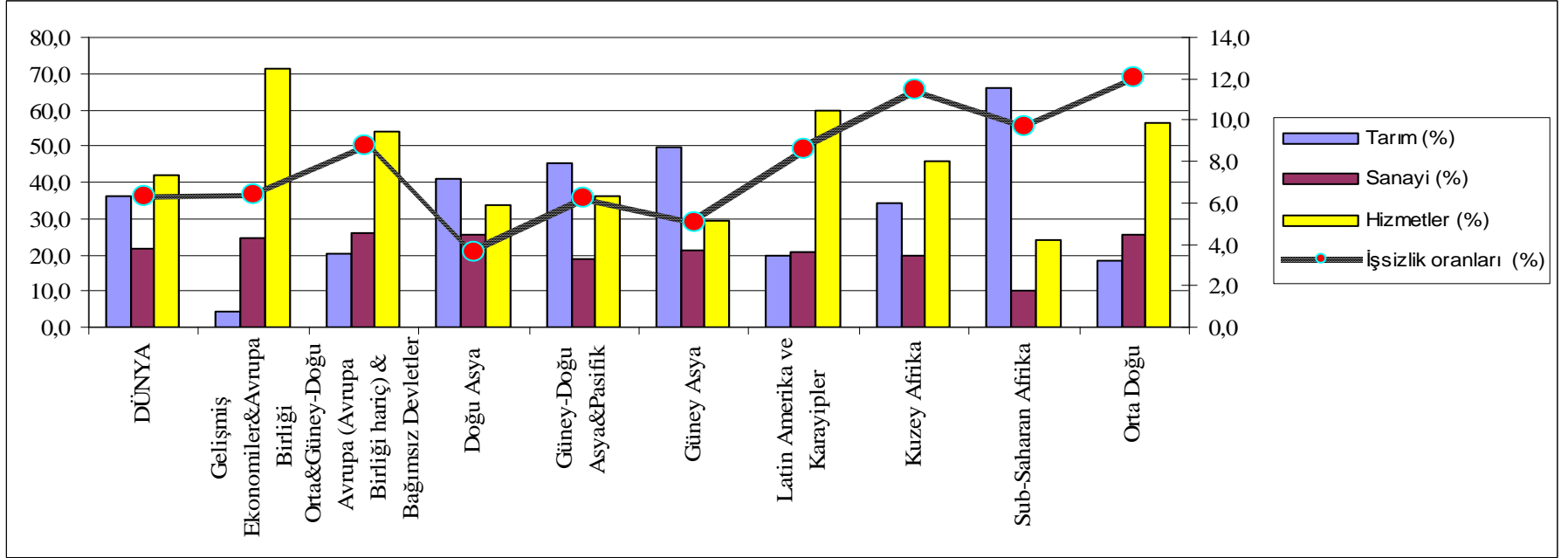
İşsizlik oranları 2006 tahminleridir.

Sosyal güvencesi olmayan (Vulnerable) istihdamın toplam istihdam içindeki payı 2006 verileridir.

Verimlilik düzeyi 2000 yılına göre hesaplanmış olup, 2006 yılı tahminleridir.

Kaynak: ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü)

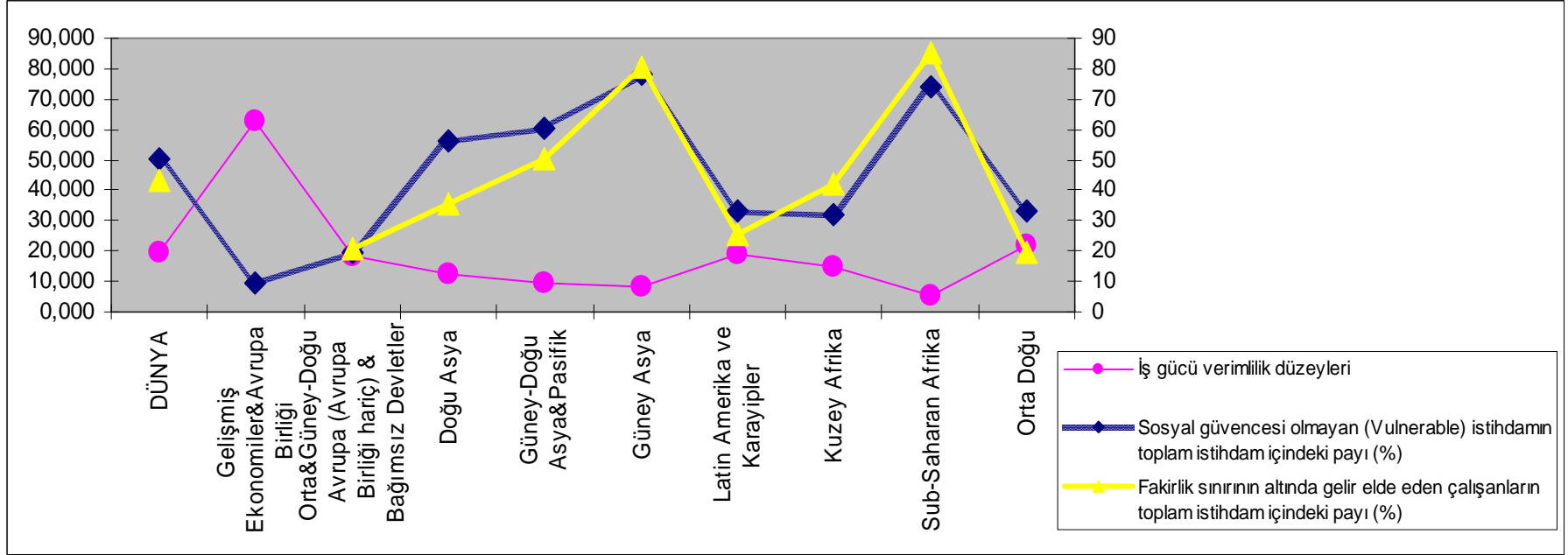
Şekil 5. Dünyada ve Bölgelerde İstihdamın Sektörel Dağılımı ile İşsizlik Oranları (2006)

Kaynak: Tablo 7'ye göre çizilmiştir.

Şekil 5'de Dünya da ve bölgelerde istihdamın sektörel dağılımı ile işsizlik oranları görülmektedir. Gelişmiş ekonomiler ve Avrupa Birliği ülkelerinde tarımın istihdam içindeki payı %4'ler civarında olup, dünya ortalaması olan %36'nın çok çok altındadır. Buna karşın yine bu gelişmiş ekonomilerde sanayi ve hizmetler sektörlerinin istihdam içindeki payları sırasıyla %25 ve %71 gibi dünya ortalamasının oldukça üstündedir. Ayrıca istihdam içinde sanayi ve hizmetler sektörlerinin önemli yer tuttuğu bölgelerde işsizlik oranlarının da görece düşük olduğu görülmektedir. Bu nedenle yeterince sanayileşmemiş, tarım sektörünün önemli yer tuttuğu Sub-Saharan ve Kuzey Afrika ülkelerinde, işsizlik çok yüksek boyutlarda olup göç halk için adeta bir kurtuluş olmaktadır.

Şekil 6. Dünyada ve Bölgelerde İşgücünün Verimlilik Düzeyleri, Sosyal Güvencesi Olmayan Nüfus ve Yoksulluk Sınırının Altında Gelir Elde Eden Çalışanlar

Kaynak: Tablo 7'ye göre çizilmiştir.

Şekil 6'yı incelediğimizde iş gücü verimliliğinin çok düşük olduğu bölgelerde beklendiği gibi yoksulluk sınırının altında gelir elde eden ve sosyal güvencesi olmayan çalışan oranının da fazla olduğunu görmekteyiz. Özellikle düşük gelirli çalışan oranının yüksek olduğu bölgelerde buna paralel olarak sosyal güvenceden yoksun çalışan sayısı da fazladır. Gelişmiş ekonomiler ve Avrupa Birliği ülkelerinde iş gücü verimliliği çok yüksek, sosyal güvencesi olmayan nüfus ise çok düşüktür. Bunun yanında bu gelişmiş bölgelerde çalışanların tamamı yoksulluk sınırının üstünde gelir elde etmektedir. Dolayısıyla insanlar yoksulluk sınırının altında gelir elde ettikleri bölgelerden, daha iyi gelir ve sosyal güvence elde edebilecekleri, AB ülkelerine ya da diğer gelişmiş ülkelere göç etmektedir. Sosyal güvencesi olmayan ve yoksulluk sınırının altında gelir elde eden çalışan sayısının en yüksek olduğu bölgelerden olan Güney Asya'da bulunan Hindistan, Bangledesh, Pakistan ve Afganistan gibi ülkeler 2005 yılı itibariyle dünya da en çok göç veren ülkeler arasında yer almaktadır. Adams ve Richard (2007) yaptıkları çalışmada, gelen havaleler bakımından en fazla havale alan gelişmekte olan bölgelerin Latin Amerika ve Karayipler ile Güney Asya ülkeleri olduğunu ve bu iki bölgenin 2003 yılı itibariyle gelişmekte olan bölgelere gelen havalelerin %65'ini aldığını tespit etmişlerdir. Güney Asya ülkelerinde yoksulluk sınırının altında gelir elde eden ve sosyal güvencesi olmayan işgücünün oranı yüksek olduğu için bu ülkelerin göç vermesi dolayısıyla havale geliri elde etmesi beklenen bir durumdur. Buna karşın Latin Amerika ülkelerinin yüksek düzeyde göç vererek havale geliri elde etmelerinin esas sebebi ABD gibi gelişmiş bir ülkeye mesafe olarak çok yakın olmalarıdır.

Bilindiği gibi göçü etkileyen faktörlerden birisi Lee (1966)'nin de ifade ettiği gibi göçmen gönderen ve göçmen alan bölgeler arasındaki mesafedir. Şekil 6'da görüleceği gibi Latin Amerika bölgesinde iş gücü verimliliğinin yüksek ve yoksulluk sınırının altında gelir elde eden, sosyal güvencesi olmayan çalışan sayısı görece az olmasına karşın, dünyanın en büyük göç koridoru olan Meksika-ABD göç koridoru bu bölgededir. Yine bu bölgenin diğer önemli ülkeleri Küba, El Salvador ve Dominik Cumhuriyetleri, ABD ile dünyanın diğer önemli göç koridorlarını oluşturmaktadır. Dünyanın en büyük göçmen potansiyeline sahip ülkesi ABD, Lee (1966)'nin görüşlerine paralel olarak en fazla göçü kendisine mesafe olarak yakın Latin Amerika ülkelerinden almaktadır.

Sub-Saharan Afrika bölgesinde çalışanların %85'i yoksulluk sınırının altında gelir elde etmesine, %74'ü sosyal güvenceden yoksun olmasına ve çalışan işçi başına verimlilik çok düşük olmasına karşın bu bölge ülkeleri en çok göç veren ülkeler arasında yer almamaktadırlar. Bu bölgede sadece Burkina Faso-Fildişi Sahilleri göç koridoru önemlidir. Gelir ve istihdamın göç üzerinde çok önemli bir belirleyici olduğu düşünülmeye karşın ampirik çalışmalar neo-klasik teorisinin geçerliliği ile ilgili kuşkular uyandırmaktadır. Çünkü genel olarak az gelişmiş ülkelere göç edenlerin çok azı yoksul kişilerdir. Göç edenler daha çok orta sınıflardır. Bilindiği gibi neo-klasik teori bu nedenle eleştirilmiştir. Dolayısıyla göç üzerinde ekonomik faktörler çok önemli olmasına karşın yeterli değildir. Eğer bu örnekte olduğu gibi insanlar göç etmek için yeterli maddi imkânâna sahip değillerse ya da siyasi nedenlerle göç etme imkânları yoksa neo-klasik göç teorisi çokta geçerli olmamaktadır.

Küresel İnsani Gelişme Raporu (UNDP, 2009)'na göre göç, bireylerin ve ailelerin gelirini, eğitimini ve sosyal katılımını geliştirmek ve çocuklarına daha iyi bir gelecek sağlamak konusunda son derece etkin bir rol oynamaktadır. Burada ki en önemli nokta, insanların hangi ülke ya da bölgede yaşayacaklarına karar verebilme özgürlüğüne sahip olmalarıdır. Çünkü eğer insanlar özgür değilse refahlarını artırmak için göç edemezler. İşte Sub-Saharan Afrika bölgesindeki ülkelerin göç verememesinin sebebi bu insanların ekonomik ve siyasi özgürlüklerinin olmamasıdır. Açlığın ve siyasi karışıkların hüküm sürdüğü bölge ülkelerinde insanlar göç etme özgürlüğüne sahip değildir. Küresel İnsani Gelişme Raporu'nun (UNDP, 2009), 2007 yılı verilerini baz alarak oluşturduğu insani gelişme endekslerine göre yaptığı ülke sıralamalarına bakıldığında, Sub-Saharan Afrika ülkeleri orta insani gelişme endeksine sahip ülkeler arasında son sıralarda ya da düşük insani gelişme endeksine sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Adı geçen raporda, göçmenlerin gitmeye çalıştıkları ülkeye girişlerine engel oluşturan politikaların ve yer değiştirirken sahip oldukları kaynakların kıt olmasının büyük ölçüde göçü engellediği ifade edilmektedir. Bu nedenle yoksul ülkelerdeki kişilerin göç oranının çok düşük olduğu vurgulanmıştır. Bunun en önemli kanıtı olarak, Avrupa'ya göç eden Afrikalıların, toplam göçmenler içindeki payının %1'den daha az olması ve insani gelişme düzeyi düşük bir ülkede ortalama dış göç oranının %4'ün altında olmasına karşın, insani gelişme düzeyi yüksek olan ülkelerde ortalama dış göç oranının %8'den daha yüksek olması gösterilmiştir.

3.4. Uluslararası Göçün Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri

Uluslararası göçün gelişmekte olan ülkelere sağladığı en önemli yararlar; İşsizliğin yüksek olduğu ülkedeki vatandaşlara yurtdışı istihdam imkânları yaratması ve ülkeye gelen işçi havaleleridir. Buna karşın uluslararası göçün en önemli olumsuz etkisi ise son dönemlerde sıkça gündeme gelen “Beyin göçü” olgusudur. Eğitimli ve vasıflı insan kaynaklarının yabancı ülkelere gitmesi şeklinde ortaya çıkan bu süreç uluslararası göçe karşı çıkanların en önemli dayanağıdır.

Bu durumu Lucas (2008), uluslararası göçün göç gönderen ülkelere etkisinin karmaşık olduğu şeklinde yorumlamıştır. Ona göre bir tarafta göç gönderen ülkeye negatif etkiler yaratan beyin göçü faktörü mevcut iken, diğer tarafta ülke hükümetlerine çok önemli kolaylıklar sağlayan işçi havaleleri ortaya çıkmaktadır.

Delgado-Wise (2007)’ye göre göç ve gelişmeyle ilgili iki karşıt görüş vardır;

Bunlardan birincisi göçün kısır bir döngüye yol açtığı, diğeri göçün gelişmeyi destekleyen bir olgu olduğudur. Göçün kısır bir döngü olduğu fikrini savunanlara göre göç, gelişmeye karşı bir süreç olup, özellikle iş gücü güneydeki gelişmekte olan ülkelere sanayileşmiş batı ülkelerine kaymakta buda göçmen gönderen gelişmekte olan ülkelerin gelişmesini destekleyen bir süreç olmamaktadır. Aksine göç enflasyon, üretken sistemin parçalanması, ekonomik aktivitelerin terk edilmesi, nüfus azalması ve daha çok göçü cesaretlendirmesi gibi bazı olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Göçün erdemli bir olgu olduğunu savunanlara göre göçmenler mevcut sosyal ağlar ve göçmen organizasyonlarıyla yurt dışında yerel, bölgesel ve hatta ulusal gelişmenin bir ajanı olmaktadır. Özellikle bu anlayış göçmen havalelerinin pozitif etkisini vurgulamaktadır. Mesela Meksika eğitimsiz iş gücünü ABD’ye ihraç ederek önemli düzeyde havale akımı sağlamaktadır (Delgado-Wise, 2007).

3.4.1. Gelişmekte Olan Ülkeler ve Uluslararası İşçi Havaleleri

Literatürde havalelerin ekonomik etkileriyle ilgili olarak analizlerin çoğu üç ana konu üzerine odaklanmıştır. Öncelikle işçi havalelerinin bireysel gelir dağılımı, yoksulluğu hafifletmesi ve bireysel refah üzerindeki direkt etkileri ele alınmıştır. Daha sonra havalelerin istihdam, verimlilik ve büyüme üzerindeki etkileri üzerinde durulmuş ve son

olarak ticari işlemler dengesindeki ve cari hesaplarla ilgili açıkların kapatılmasındaki katkıları ele alınmıştır. Uluslararası göçmen havaleleri geliştirmekte olan ülkeler için çok önemli bir sermaye kaynağı olmuştur. Havalelerin büyüklüğü doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına göre daha az olmasına karşın, resmi kalkınma yardımları ve sermaye piyasası akımlarından çok daha önemli düzeydedir. Bunun yanında havaleler çok kararlı bir sermaye kaynağı olmasına karşın doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında ve portföy yatırımlarında dünya çapında yaşanan durgunluk nedeniyle keskin düşüşler yaşanmıştır (OECD, 2006:153–159).

Genel olarak havale akımlarını etkileyen üç önemli faktör vardır; Bunlar göçmen stoku, göçmenlerin gelirleri ve göç edilen ülkelerdeki gelir farklılıklarıdır (Ratha ve diğ., 2008: 14).

3.4.1.1. Gelişmekte Olan Bölgelere Gelen İşçi Havalelerinin Düzeyi ve Havalelerin Geldiği Bölgeler

Güçlü büyümenin yaşandığı birkaç yıldan sonra geliştirmekte olan ülkelere akan havale akımlarında 2008'in üçüncü çeyreğinde yavaşlama başlamıştır. Bu yavaşlamanın yaşanan finansal kriz nedeniyle 2009'da da devam edeceği beklenmektedir. Resmi kayıtlara göre nominal bazda geliştirmekte olan ülkelere akan havale akımlarının 2007 yılında 265 milyar dolar olmasına karşın 2008 yılında %6,7 artarak 283 milyar dolara yükselmesi beklenmektedir. Fakat reel (GSMH'nın yüzdesi olarak) olarak ele alınırsa havale akımlarında, 2008 yılında 2007 yılına göre % 0,2 düzeyinde bir azalış olacağı tahmin edilmektedir. Tablo 8'de görüldüğü gibi 2007 yılında işçi havaleleri GSMH'nın %2'si iken 2008 yılında GSMH'nın %1,8'ine düşeceği tahmin edilmektedir. Fakat bu düşüşe karşın havale akımlarında geliştirmekte olan ülkelere akan özel sermaye ya da resmi yardımlar kadar azalma olmayacaktır (Ratha ve diğ., 2008: 1).

Tablo 8. Gelişmekte Olan Ülkelere Akan Havale Düzeyi 2006–2008 (milyar \$)

Yıllar	2006	2007	2008e
Gelişmekte olan ülkeler	229	265	283
GSMH'nın yüzdesi olarak	2,1	2,0	1,8
Doğu Asya ve Pasifik	53	58	62
Avrupa ve Orta Asya	39	51	54
Latin Amerika ve Karayipler	57	61	61
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	27	32	35
Güney Asya	40	44	51
Sub-Sahran Afrika	13	19	20
Büyüme Oranı (%)			
Gelişmekte olan ülkeler (%)	18	16	7
Doğu Asya ve Pasifik(%)	13	10	7
Avrupa ve Orta Asya(%)	23	31	5
Latin Amerika ve Karayipler(%)	18	6	0
Orta Doğu ve Kuzey Afrika(%)	10	20	8
Güney Asya(%)	20	11	16
Sub-Sahran Afrika	35	42	6

Kaynak: Ratha ve diğ. (2008: 2)

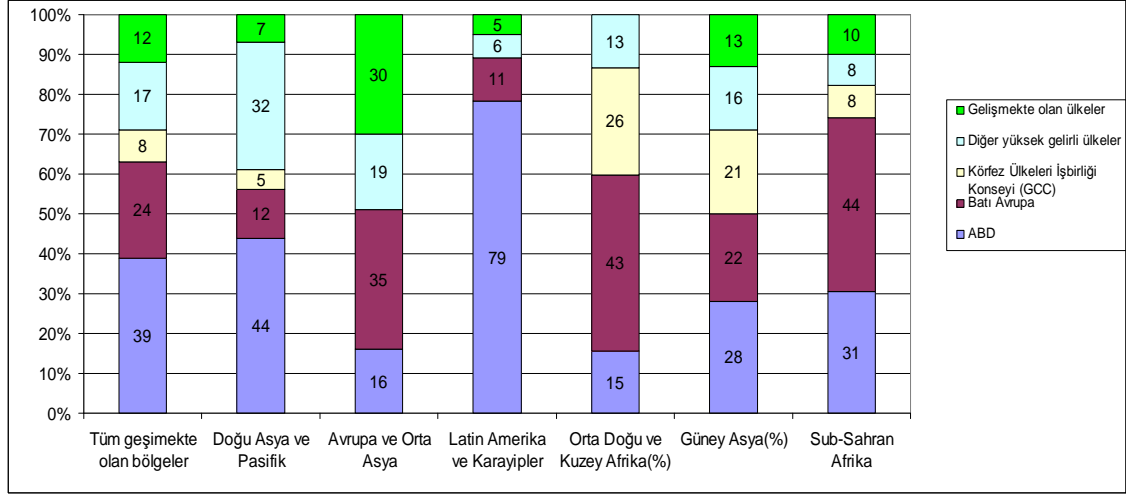
Gelişmekte olan ülkelere akan havale miktarı göç alan yani havalelere kaynaklık eden ülkelerdeki büyüme ve istihdam konusundaki gelişmelere bağlı olacaktır. ABD en çok göç alan ülke olduğu için, en önemli havale kaynağı ülke konumundadır (Ratha ve diğ., 2008:9).

Adams ve Richard (2007) yaptıkları çalışma ile uluslararası havalelerin gelişmekte olan ülkelere etkisini tespit etmek için 115 gelişmekte olan ülkeye ait verileri incelemişlerdir. Onların bulgularına göre gelişmekte olan ülkeler coğrafik olarak kendilerine yakın gelişmiş ülkelerden (ABD, Avrupa ülkeleri gibi) daha çok havale almaktadırlar. Yine aynı çalışmada en fazla havale alan gelişmekte olan bölgelerin Latin Amerika ve Karayipler ile Güney Asya ülkeleri olduğu, bu iki bölgenin 2003 yılı itibariyle gelişmekte olan bölgelere gelen havalelerin %65'ini aldığı, buna karşın Sub-Saharan Africa ülkelerinin aldığı havalelerin payının tüm havalelerin %5'inden az olduğu vurgulanmıştır.

Şekil 7 ve 8'de görüldüğü gibi tüm gelişmekte olan ülkelere akan havalelerin %39'u ABD'den ve yine %24'ü Batı Avrupa'dan gelmektedir. Bu rakamlara petrol zengini

ülkeler ve diğer yüksek gelirli ülkelerde dâhil edildiğinde gelişmekte olan ülkelere akan havale gelirlerinin %88'inin gelişmiş ülkelerden geldiğini buna karşın sadece %12'sinin gelişmekte olan ülkelere geldiğini kolaylıkla görebiliriz.

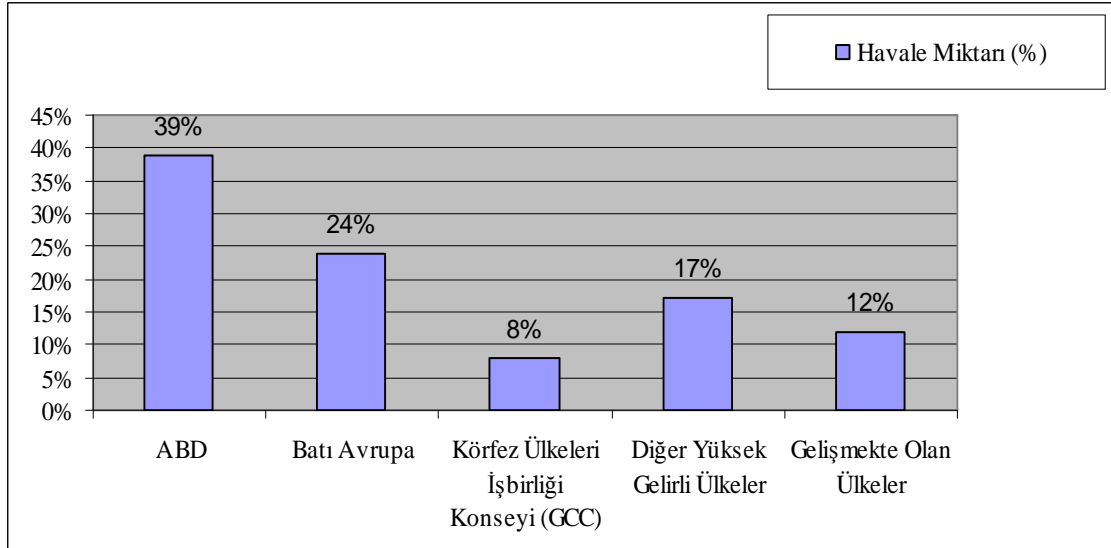
Şekil 7. Gelen Havalelerin Kaynağı Olan Bölgelere Göre Dağılımı 2008 (%)

GCC: Körfez Ülkeleri İş Birliği Konseyi

Kaynak: Ratha ve diğ. (2008: 9)

Şekil 8. Tüm Gelişmekte Olan Ülkelere Akan Havalelerin Geldiği Bölgelere Göre Dağılımı (2008)

Kaynak: Şekil 7'ye göre çizilmiştir.

En fazla işçi havalesi gelen ülkeler (Bkz. tablo 9) sırasıyla 27 milyar dolarla Hindistan, 26 milyar dolarla Çin, 25 milyar dolarla Meksika ve 17 milyar dolarla Filipinlerdir. Tablo 4'te görüldüğü gibi Hindistan'ın en çok işçi havalesi elde ettiği ülkeler göç koridorunu oluşturduğu B.A. Emirlikleri, Suudi Arabistan gibi petrol zengini ülkelerle

ABD gibi gelişmiş bir sanayi ülkesidir. Yine Çin, Meksika ve Filipinler'e gelen işçi havalelerinde en önemli pay göç koridoru oluşturdukları ABD'ye aittir. Dünya Bankası verilerine göre 2006 yılı itibarıyla en fazla işçi havalesi gönderen ülke 42,2 milyar dolarla ABD olup, bu ülkeyi sırasıyla 15,6 milyar dolarla Suudi Arabistan, 14 milyar dolarla İsviçre ve 12,3 milyar dolarla Almanya ve 11 milyar dolarla Rusya ve İspanya takip etmektedir. Tablo 9 incelendiğinde en çok havale gönderen ülkelerin, ABD yanında AB ülkeleri ve petrol zengini ülkeler olduğu kolayca görülecektir. Bu durum istihdam imkânlarının ve yüksek refah düzeyinin göçün en önemli belirleyicisi olduğunu göstermektedir.

Tablo 9. En Fazla İşçi Havalesi Gelen-Gönderen Ülkeler

En fazla İşçi havalesi gelen ülkeler (2007e)		En fazla İşçi havalesi gönderen ülkeler (2006)	
Ülkeler	Havale Tutarı (milyar dolar)	Ülkeler	Havale Tutarı (milyar dolar)
Hindistan	27,0	ABD	42,2
Çin	25,7	Suudi Arabistan	15,6
Meksika	25,0	İsviçre	13,8
Filipinler	17,0	Almanya	12,3
Fransa	12,5	Rusya	11,4
İspanya	8,9	İspanya	11,0
Belçika	7,2	İtalya	8,2
Almanya	7,0	Lüksemburg	7,5
İngiltere	7,0	Hollanda	6,7
Romanya	6,8	Malezya	5,6
Bangladeş	6,4	İngiltere	4,5
Pakistan	6,1	Fransa	4,3
Endonezya	6,0	Kore	4,2
Mısır	5,9	Lübnan	4,1
Fas	5,7	Japonya	3,5
Lübnan	5,5	Kazakistan	3,0
Poland	5,0	Cin	3,0
Vietnam	5,0	Kuveyt	3,0
Sırbistan-Karadağ	4,9	Çek Cumhuriyeti	2,8
Kolombiya	4,6	Avustralya	2,8
Brezilya	4,5	Umman	2,8
Guatemala	4,1	Norveç	2,6
Rusya	4,0	Belçika	2,6
Portekiz	3,8	İsrail	2,4
El Salvador	3,6	İrlanda	1,9
Avusturya	3,5	Danimarka	1,8
Nijerya	3,3	Hindistan	1,6
Dominik Cumhuriyeti	3,2	Avusturya	1,5
Ekvator	3,2	Bahreyn	1,5
Avustralya	3,1	Portekiz	1,4

Kaynak: World Bank

Dünya Bankası gelir gruplarına göre yaptığı sınıflandırmada ülkeleri; düşük gelirli, ortanın altı, ortanın üstü ve yüksek gelirli ekonomiler olmak üzere 4 bölüme ayırmıştır. Beklendiği gibi en çok havale geliri elde eden dört ülkeden ilk üçü olan Hindistan, Filipinler, Çin, ortanın altı gelir grubunda yer alırken sadece Meksika ortanın üstü gelir grubunda yer almaktadır. Tablo 9’da görülen en çok havale geliri elde eden otuz ülkeden sadece Fransa, İspanya, Belçika, Almanya, İngiltere, Portekiz, Avusturya, Avustralya’dan oluşan sekiz ülke üst gelir gurunda yer almaktadır. Yine Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)’nin 2007/2008 İnsani Gelişme Raporu (Human Development Report – 2007/2008)’nda 177 ülkenin insani gelişme endekslerine göre

sıraları yer almaktadır. En çok havale geliri elde eden ilk dört ülke insani gelişme açısından değerlendirildiğinde, Hindistan 128. sırada, Çin 81. sırada, Meksika 52. sırada ve Filipinler 90. sıradadır. Görüldüğü gibi insani gelişme açısından en çok havale gelen ülkelerden Meksika hariç diğer ülkeler orta ve daha alt sıralarda bulunmaktadır. Meksika NAFTA'nın da etkisiyle ABD ve Kanada ile önemli düzeyde ikili ekonomik ilişkiler kurmuş ve buna bağlı olarak son yıllarda oldukça iyi bir gelişme potansiyeli yakalamıştır. Diğer taraftan Hindistan, Çin, Meksika ve Filipinler'de imalat sanayi saatlik işçi ücretlerinin diğer ülkelere göre oldukça düşük olduğu görülmektedir (Bkz. tablo 6).

Bütün bu göstergeler bize en çok göç veren ve dolayısıyla en çok işçi havalesi elde eden ülkelerin görece az gelişmiş ülkeler, buna karşın en çok işçi havalesi gönderen ülkelerin ise gelişmiş sanayi ülkeleri olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle göçün en önemli sebebinin ekonomik kaynaklı olduğu kolaylıkla söyleyebiliriz.

3.4.1.2. Uluslararası İşçi Havalelerinin Önemi

1965–2005 yılları arasında uluslararası göçmen sayısı yılda yaklaşık 3 milyon kişi artarak 1965 yılındaki 78 milyon seviyesinden 2005 yılında 191 milyona yükselmiştir. Buna karşın gelişmekte olan ülkelerin aldığı resmi işçi havalesi miktarı 2000'den bu yana 2 kattan fazla (%118) artmıştır (Marfouk, 2008).

İşçi havalelerinin etkisi oldukça karmaşıktır. Bir yandan negatif etki yaratan beyin göçü faktörü diğer yandan ülke hükümetlerine çok önemli kolaylıklar sağlayan işçi havaleleri bu süreçte etkili olmaktadır. Havaleler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından sonra gelişmekte olan bölgelere gelen en büyük finansal kaynaklardır. Hem borç akımları hemde resmi kalkınma yardımları havalelerin gerisinde kalmaktadır. Önemli göçmen gönderen ülkelerin bazılarında işçi havaleleri ihracat gelirlerini aşmaktadır. Bu nedenle bu ülkelerde havaleler önemli bir gelir ve döviz kaynağıdır (Lucas, 2008).

Uluslararası göçmen havaleleri gelişmekte olan ülkeler için çok önemli bir sermaye kaynağı olmuştur. Havaleler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına göre daha az önemli olmasına karşılık resmi kalkınma yardımları ve sermaye piyasası akımlarından çok daha önemli yer tutmaktadır. Bunun yanında havaleler çok kararlı bir sermaye kaynağı olmasına karşın doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy

yatırımlarında dünya çapında yaşanan durgunluk nedeniyle keskin düşüşler yaşanmıştır (OECD, 2006:153–159).

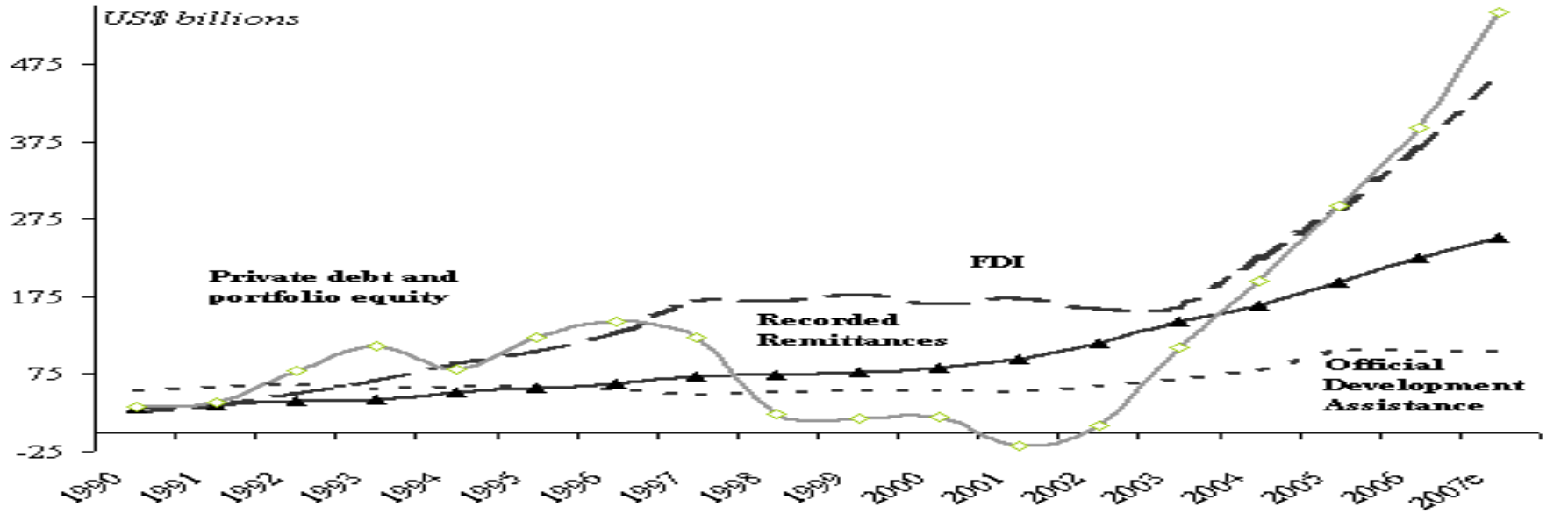
Tablo 10 ve buna göre çizilen şekil 9’da görüldüğü gibi gelişmekte olan ülkelere akan işçi havaleleri 1990–2007 yılları arasında istikrarlı bir artış göstermesine karşın özel borçlar ve portföy yatırımlarında 1998–2002 yılları arasında krizinde etkisiyle çok önemli düşüşler olmuş fakat daha sonra tekrar artış eğilimine girmiştir. Yine 2006 yılı itibariyle 226 milyar dolar olan işçi havaleleri 2007 yılında 251 milyar dolara yükselmiş buna karşın resmi kalkınma yardımları 104 milyar dolarda kalmıştır.

Tablo 10. Gelişmekte Olan Ükelere Net Sermaye Akımı (Milyar Dolar)

Yıllar	1990	91	92	93	94	95	96	97	98	99	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007e
İşçi Havaleleri (Remittances)	31	34	40	42	52	57	62	71	73	77	84	95	116	143	163	194	226	251
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (FDI)	25	35	50	67	89	105	128	169	170	178	166	173	161	162	226	289	368	460
Özel Borçlar ve Portföy Yatırımları (Private debt and portfolio equity)	33	38	80	112	81	122	144	122	23	18	19	(17)	9	109	196	292	393	543
Resmi Kalkınma Yardımları (Official development assistance)	54	58	62	56	59	59	56	49	52	53	54	52	58	69	79	107	104	104

Kaynak: World Bank

Şekil 9. Gelişmekte Olan Ükelere Yönelen Havale ve Sermaye Akımları

Kaynak: Tablo 10'a göre çizilmiştir.

Adams ve Richard (2007) yaptıkları çalışma ile uluslararası havalelerin gelişmekte olan ülkelere etkisini tespit etmek için 115 gelişmekte olan ülkeye ait verileri incelemişlerdir. Bu çalışmada kullanılan ekonometrik modelde işçi havaleleri; gelişmekte olan ülkelerle havale akımlarının geldiği gelişmiş ülkeler arasındaki mesafe yanında, gelişmekte olan ülkelerdeki kişi başına gelir düzeyine, gelir eşitsizliklerine, yoksulluk düzeyine, eğitim düzeyine, nüfus yoğunluğuna ve kredi değerliliğine bağlanmıştır. Ekonometrik modelde, iki ülke arasındaki mesafenin ve göç gönderen ülkedeki kişi başına düşen gelirin havale düzeyini açıklamada çok anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle dünyanın önemli düzeyde havale gönderen gelişmiş bölgelerine (ABD, OECD-Avrupa ya da Arap Körfezi Ülkeleri gibi) coğrafik olarak yakın ülkelerin ve orta gelir gurubundaki gelişmekte olan ülkelerin kişi başına daha fazla havale aldıkları vurgulanmıştır. Bunun sebebi orta gelir grubundaki gelişmekte olan ülkelerde yaşayan insanların yurt dışında çalışmaya daha istekli olmaları ve yurt dışına gidiş maliyetlerini karşılayabilmeleridir. Bu nedenle Latin Amerika ülkeleri coğrafik olarak daha yakın oldukları ABD'ne giderken, Güney Asya ülkeleri yakın oldukları Arap Körfezine göç ederek önemli havale geliri elde etmektedirler. Modelin diğer önemli bulgusunda, önceki araştırmaların aksine gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulluk düzeyinin havale akımları üzerinde etkili olmadığı şeklindedir. Fakat ülkelerin aldığı havale düzeyi gelişmekte olan ülkenin yoksulluk düzeyini düşürmektedir. Daha önceki çalışmalarda gelen dövizlerin daha çoğunun tüketime gittiği daha azının yatırıma gittiği varsayılmasına karşın bu çalışmada, gelen havalelerin daha azının yiyecek gibi tüketim maddelerine daha çoğunun ev eğitim gibi yatırım harcamalarına gittiği tespit edilmiştir (Adams ve Richard, 2007).

Havalelerin yerel yatırımları uyararak ekonomik gelişmeyi destekleyip desteklemediği önemli bir tartışma konusudur. Bazı araştırmalar havalelerin ev ve eğitim yatırımlarına gittiğini ifade etmektedir. Fakat pek çok araştırma sonucuna göre havaleler yatırım dışındaki istenmeyen alanlara harcanmakta ve adaletsizliği artırmaktadır. Havalelerin yerel iş gücü piyasasındaki olumsuz etkilerinden birisi iş gücüne katılma oranını düşürmesidir. Fakat yinede uluslararası göçmen koridorları sayesinde önemli sayıda yoksul insana iş fırsatları sunulmakta, yeteneksiz iş gücünün göçü sayesinde yoksulluk azalırken önemli düzeyde işçi havallesi elde edilmektedir. Uzun dönemde işçi göndererek havale elde etme durumu riskli ve maliyetli olabilmektedir. Bu risk

göçmenlerin yabancı ülkelerdeki iş imkânlarının ortadan kalkması sonucu geri dönmeleri durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu durum Körfez savaşında yaşanmıştır. Göçmenlerin göç veren ülke üzerindeki etkileri onların göç ettikleri ülkede kalıcı ya da geçici olmalarına göre değişmektedir. Geçici göçmenler ailelerini ülkede bırakıp göç etmekte ve ülkeye sürekli göç edenlere göre daha fazla havale getirmektedir. Geriye dönen göçmenler beraberlerinde kazandıkları yetenekleri de getirmektedirler (Lucas, 2008).

3.4.2. Göçün İşgücü Piyasalarına Etkileri ve Beyin Göçü Olgusu

İyimser bakış açısına göre göçün göç veren bölgeler ya da ülkeler üzerindeki en önemli etkisi; işsiz vatandaşlarının *yurt dışındaki istihdam imkânları*, işçilerin ülkelerine geri döndüklerinde getirdikleri *yurt dışı yetenek ve deneyim kazanımları* ile sonucusu belki de az gelişmiş ülkeler için en önemlisi olan *işçi havaleleridir*. Kötümser bakış açısının vurguladığı en önemli konu ise beyin göçü nedeniyle göç veren ülkenin sahip olduğu beşeri sermayeyi kaybetmesidir.

Beyin göçü, iyi eğitim görmüş, düşünen, üreten, kalifiye iş gücünün araştırma yapmak ya da çalışmak amacıyla en verimli oldukları dönemde bir başka ülkeye gidip geri dönmeleri durumudur (Kaya, 2003).

Göç süreci göç veren ülkenin işgücü piyasasına direkt etki etmektedir. Eğer göç edenler zaten işgücü fazlası ise bunların göçü ücretlerin yükselmesi üzerinde çok az etkili olacaktır. Diğer taraftan ülkede kalan iş gücünün istihdam fırsatları da bu sayede artacaktır (Lucas, 2008). Göçün göç veren ülkelere en büyük yararı vasıfsız işçilerin yurt dışına göç edebilmeleri nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Çünkü göç gönderen ülkede vasıfsız işçiler kolayca ikame edilebilirken düşük yetenekleri nedeniyle yurt dışında çok istenen kişiler değillerdir (Hollifield ve diğ., 2006:3-4).

Buna karşın göç nedeniyle ülkedeki iş gücü arzındaki hızlı düşüş eğer ülkede geniş bir işsiz havuzu yoksa çıktı miktarını düşürür, aksine ülkede geniş bir işsiz havuzu varsa giden işçiler ikame edilebileceği için üretim düşmez. Buna karşın yetenekli, vasıflı iş gücünün göçü üretim üzerinde düşürücü etki yapacaktır (Xenogiani, 2006:18).

Yüksek yetenekli göçmenlerin net mali katkıları olduğu için bunların ülkeden ayrılması ülkede mali bir kayba da yol açar. Beyin göçü ülkenin insan sermayesi gibi kıt

kaynaklarının ülkeden ayrılması sonucunu doğurur. Ekonomik büyümenin kaynağı olan insan sermayesinin göçü ekonomik performans ve büyüme yanında ülkenin innavasyon ve modern teknolojiye adaptasyonunu da olumsuz etkilemektedir. İnsan sermayesinin gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere kaçışı bir taraftan uluslararası eşitsizlikleri arttırırken diğer taraftan zengin ülkelerin daha zengin, yoksul ülkelerin ise zenginleşmesini daha maliyetli hale getirmektedir (Marfouk, 2008).

Dünya da Beyin Göçünün Genel Görünümü

Yoksul ya da gelişmekte olan ülkelere yönelen beyin göçü akımları ile zengin ülkeler arasında meydana gelen beyin göçü akımları, zengin ülkelere gelişmekte olan ülkelere yönelen beyin göçü akımlarından daha fazladır. Güney-kuzey göçü daha çok teknolojik gelişmelerle ilgilenen araştırmacı ve öğrencileri kapsarken, kuzey-güney göçü esas olarak toplumsal bilimlerle ilgilenen insanları kapsamaktadır (UNESCO, 2005:107).

Tablo 11. Gelişmekte Olan Ülkelerden Göç Eden Beyin Göçünün Büyüklüğü

2000 Yılı	Toplam Göçmen Sayısı (Bin)	Göç Yapısı		
		Toplam İçindeki Yüzdesi (%)	Vasıflı Göçmenler (Bin)	Toplam İçindeki Yüzdesi (%)
Dünya	58.246	100	20.442	100
Yüksek Gelirli Ülkeler	19.717	34	7.911	39
Gelişmekte Olan Ülkeler	37.289	64	12.339	60
Üst Orta (Upper Middle) Gelirli Ülkeler	15.339	26	3.729	18
Alt Orta (Lower Middle) Gelirli Ülkeler	15.505	27	5.691	28
Düşük Gelirli (Low income) Ülkeler	6.445	11	2.918	14

Kaynak: Docquier ve diğ. (2007:17)

Tablo 11’de 2000 yılı itibariyle dünyadaki tüm vasıflı göçmenlerin %60’ının gelişmekte olan ülkelere geldiği görülmektedir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarının temel dinamiği olan beşeri sermayelerini beyin göçü nedeniyle gelişmiş ülkelere kaptırdıklarını göstermekte dolayısıyla göç olgusuna karşı çıkarları destekler bir görüntü çizmektedir.

OECD ülkelerinde, yabancı ülkelere doğmuş üniversite mezunu nüfus miktarı 1990–2000 yılları arasında yaklaşık %63 düzeyinde artmıştır. Hemen hemen tüm OECD

ülkeleri yüksek vasıflı iş gücünün girişini kolaylaştıran bir mekanizmaya sahip olup bu konuda adeta birbirleriyle yarışmaktadırlar. Yüksek gelirlili ülkeler için profesyonel personelin değişimi çok önemli bir konu olup, gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş bölgelere akan beyin göçü gittikçe artmaktadır. Kuzey Amerika yüksek yetenekteki göçmenler için önemli bir çekim alanı oluşturmaktadır. Tüm OECD ülkelerine gelen yüksek yetenekli göçmenlerin 2/3'ü Kuzey Amerika'da bulunmaktadır. Yüksek yetenekli işçilerin göçünde Avrupa'nın payıda gittikçe artmaktadır. OECD ülkelerindeki vasıfsız göçmenlerin yaklaşık %56'sı Avrupa'da ve üçte biride Kuzey Amerika'da bulunmaktadır. Düşük yetenekli göçmenlerin çok azının düşük gelirlili ülkelerden geldikleri görülmektedir. Bu durumun altında, göç koridorları ve göç edilecek yere olan mesafenin düşük yetenekli göçmenleri engellemesi yatmaktadır. Bu yüzden düşük yetenekli göçmenlerin %52'si diğer OECD ülkelerinden gelmektedir. Örneğin ABD'deki düşük yetenekli göçmenlerin %43'ü Meksika'dan göç etmiştir. Buna karşın OECD ülkelerindeki düşük yetenekli göçmenlerin %9'dan daha azı en az gelişmiş ülkelerden gelmektedir (Lucas, 2008).

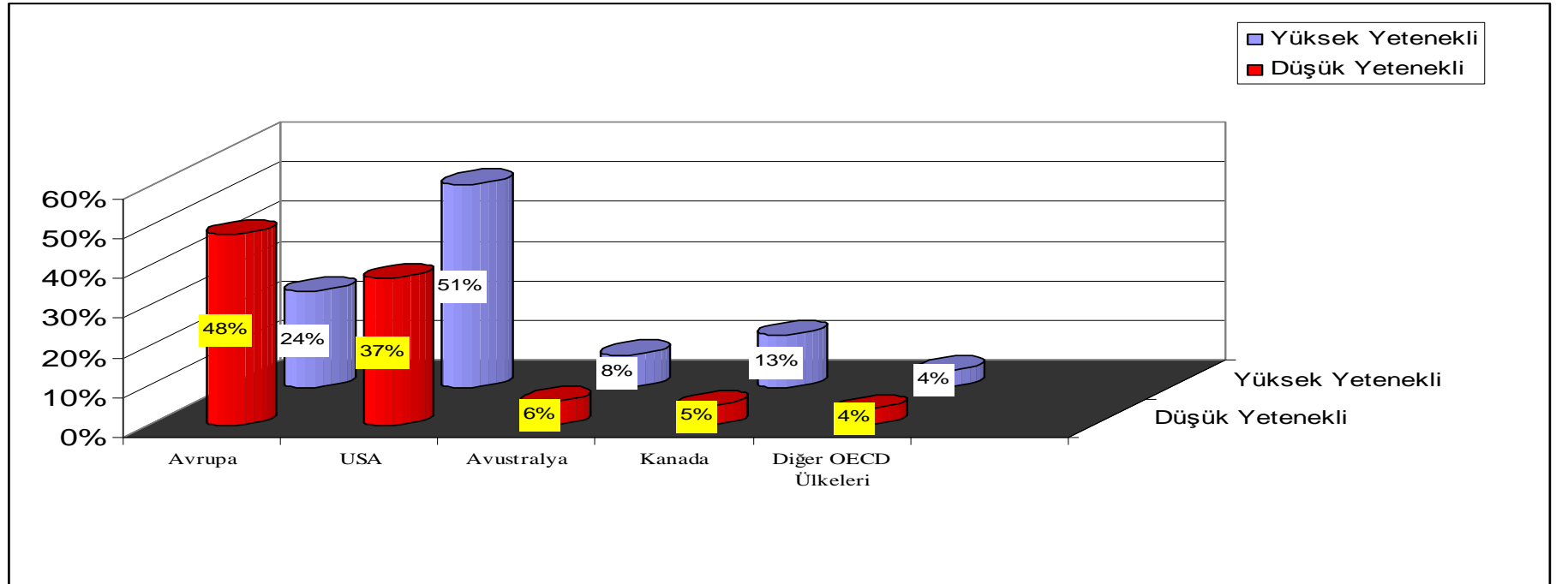
Uluslararası göçü göçmenlerin eğitim durumu açısından inceleyen Docquier ve Marfouk (2006), yetenekli iş gücünün OECD ülkeleri içinde birkaç ülke üzerinde yoğunlaştığını tespit etmişlerdir. Tablo 12'de görüldüğü gibi yetenekli göçmenlerin yaklaşık %50'si ABD barınmaktadır. Bu orana Kanada ve Avustralya eklenirse %70'e, diğer üç büyük Avrupa ülkesi İngiltere, Almanya ve Fransa eklenirse %85'e yükselmektedir.

Tablo 12. OECD Ülkelerinin Yetenek Düzeyine Göre Aldıkları Göçmenlerin OECD Ülkelerine Gelen Toplam Göçmen Sayısı İçindeki Payı (%) 2000

	Avrupa	USA	Avustralya	Kanada	Diğer OECD Ülkeleri
Yüksek Yetenekli	24%	51%	8%	13%	4%
Düşük Yetenekli	48%	37%	6%	5%	4%

Kaynak: Marfouk (2008)

Şekil 10. OECD Ülkelerinin Yetenek Düzeyine Göre Aldıkları Göçmenlerin OECD Ülkelerine Gelen Toplam Göçmen Sayısı İçindeki Payı (%) 2000.

Kaynak: Tablo 12'ye göre çizilmiştir.

OECD, Uluslararası Göç Görünüm Raporu: SOPEMI – 2008’e göre Uluslararası öğrencilerin toplam sayısı 2000 – 2005 yılları arasında %50 dolayında artmıştır. Bu dönemde ABD ve Britanya’daki öğrenci sayısının ayrı ayrı yaklaşık 120.000, Fransa’da ki öğrenci sayısının yaklaşık 100.000 ve Avustralya’daki öğrenci sayısının yaklaşık 85.000 civarında arttığı gözlemlenmiştir. Yeni Zelanda, Çek Cumhuriyeti, Japonya, Kore vasıflı işgücü ihtiyaçlarının çoğunu serbest dolaşım aracılığıyla karşılamaktadır. OECD ülkeleri arasında yüksek vasıflı göçmenleri kendine çekme ve tutma konusundaki rekabet yüksek olmasına karşın işgücü pazarında daha az vasıflı çok sayıdaki işlerde de açıklar ortaya çıkmaktadır. Düşük vasıflı işlerde çalışacak işçilere duyulan talep kısmen göçlerle karşılanmakta olmasına karşın OECD ülkelerinde düşük vasıflı işgücü göçünün yönetilmesi zor bir sorundur. Bu konuda başlıca kaygı noktasını, düşük vasıflı göçmenlerin ev sahibi ülkelerdeki entegrasyonu ve uzun vadeli istihdam edilebilirliği oluşturmaktadır. Birçok OECD ülkesinde halen göçmenlere yönelik geçici iş programları uygulanmaktadır.

Tablo 13. Beyin Göçünün Göç Veren Ülkelere Bilançosu

Positif Etkileri	Negatif Etkileri
<ul style="list-style-type: none">➤ Göç eğitilmiş personele kendi ülkelerinde elde edemeyecekleri denemeye değer, yararlı fırsatlar sunmaktadır.➤ İlgili ülkeye havale ve döviz akımı olmaktadır.➤ Göç beşeri sermaye yatırımlarını uyarıcı etki etmektedir.➤ Yetenekli personelin dönüşü yerel beşeri sermayeyi yükseltirken, yeteneklerin transferini ve yabancı ağ bağlantılarını sağlamaktadır.➤ Teknoloji transferini, girişimcilik faaliyetlerini ve yatırımları artırmaktadır.➤ Beyin gücünün dolaşımı o ülkenin uluslararası piyasalara entegrasyonunu yükseltmektedir.➤ GATT'ın teşvik ettiği gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere yönelen servis sağlayıcıların kısa vadeli hareketi hem göç alan hemde göç veren ülkeye bazı yararlar oluşturur.➤ Bilgi ve haberleşme teknolojilerine izin veren, sağlayan ülkeler göçmenlerden yarar sağlamaktadırlar.	<ul style="list-style-type: none">➤ İnsan sermayesi stokundaki net azalma, özellikle profesyonel deneyim kazanımları vasıtasıyla ortaya çıkar.➤ Düşük insan sermayesi stoğu nedeniyle büyüme ve verimlilik azalmaktadır.➤ Eğitimin sübvansiyonu için yapılan çalışmalara karşın ortaya çıkan göç ülke için ciddi bir mali kayıptır.➤ Yetenekli göçmenlerin gönderdikleri havaleler sonraki zamanlarda gittikçe azalabilir.➤ Eğitim ve sağlık hizmetlerindeki gerekli kalite gittikçe azalmaktadır.➤ Hükümetin öğrenci eğitimiyle ilgili harcamalarının ya da sahip olunan kaynakların yabancı ülkelere daha çok boşaltılması demektir.➤ Yerli halkın kısa vadeli hareketleriyle ilgili imkânlar, gelişmiş ülkelerin göç politikaları tarafından ciddi şekilde kısıtlanır.➤ Göç veren ülkede gelir dağılımında eşitsizliklerin artışına yol açmaktadır.

Kaynak: Wickramasekara (2002:7)

Beyin göçünün yukarıdaki tabloda sayılan etkilerinden önemli olanlarını daha ayrıntılı olarak inceleyebiliriz (Wickramasekara, 2002:7–8);

Dış Ülkelere Göç Olasılığı Göç Veren Ülkedeki Beşeri Sermaye Yatırımlarını Yükseltir: Yüksek ücretli ülkelere göç olasılığı insanları daha yüksek seviyede eğitim almaları konusunda uyarıcı etki yapmaktadır. Eğer yurt dışına göç mümkün fakat ülkedeki tüm insanların göçü mümkün değilse insanlar yüksek ücretli ülkeye gitmek için daha çok eğitim almaya istekli olurlar. Eğitim için göçün insanları güdülemesi sayesinde ülkedeki ortalama beşeri sermaye artmakta dolayısıyla bu durum büyümeyi uyarıcı etki etmektedir.

Havaleler önemli olmasına karşın vasıflı personelden gelen havalelerin ne kadar süreklilikte olacağı kesin değildir: Havaleler gelişmekte olan ülkeler için çok yararlı olmasına karşın, yetenekli göçmenler genellikle aileleriyle birlikte göç etmektedirler. Bu nedenle onların havaleleri zamanla azalmaktadır. Dahası vasıflı kişiler ekonomik ve politik gelişmelere çok duyarlı oldukları için tasarruflarını ülkelerinde tutmak yerine yurt dışında değerlendirmeyi tercih edebilirler. Bu nedenle vasıflı elemanların göçünün pozitif ya da negatif etkisinin olup olmadığı çok açık değildir.

Göçmenlerin dönüşü ve beyin gücünün dolaşımı: Beyin gücünün dolaşımı ve göçmenlerin dönüşlerinin yararlarıyla ilgili literatürde hatırı sayılır sayıda çalışma vardır. Ortak kanı yurda dönen insanların finansal ve sosyal sermayelerini ülkelere getirecekleri ve bununla o ülkenin gelişmesine katkı sağlayacağı yönündedir.

Göçmenlerin ağları (Diasporas Networks) ve bağlantıları: Dünyaya yayılan göçmenler ülkelerinde yatırımcı, refah sağlayıcı, bilgi toplumunun ve teknolojinin habercisi olarak görülürler. Hükümetler göçü kaynakların kaybı olarak görmemelidir. Çünkü göçmenlerin teknik ve girişim yeteneklerinin ülkeye kazandırılmasının, ticari bağlantıları kolaylaştırmak, ülkelerarası eğitimde karşılıklı değişimi sağlamak gibi yararları vardır. Göçmenler teknoloji ve bilginin akışını da sağlamaktadırlar.

3.5. Türkiye'nin Dış Göçü ve Etkileri

3.5.1. Türkiye'nin Dış Göçünün Ekonomik Sebepleri

Türkiye'den yurt dışına işgücü göçü, ikinci dünya savaşını izleyen yıllarda Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan işgücü açığının, bu ülkelerin kendi iş gücü piyasalarından karşılanamaması, buna karşılık bu ülkeleri güneyden çevreleyen ve gelişmekte olan Akdeniz Havzası ülkelerinin kendi ekonomileri tarafından istihdam edilemeyen fazla işgücü arzıyla karşı karşıya kalmasının sonucunda oluşmuştur. 1950'li yılların sonlarında ülkemizden Batı Avrupa ülkelerine önce bireysel planda başlayan göç, 1960'lı yılların başından itibaren devlet tarafından da yurt dışı istihdam politikaları ile özendirilmiştir. Tabii ki ülkemizdeki işgücü fazlasının yanı sıra aynı yıllarda hissedilen döviz sıkıntısı da yurt dışı istihdamın özendirilmesinin en önemli sebebidir (DPT, 2001b:1).

Türk dış göçünün sebeplerini iki yönlü olarak inceleyebiliriz; Bunlardan birincisi Türkiye'den kaynaklanan sebepler, ikincisi ise iş gücü talep eden Avrupa'da yaşanan gelişmelerdir.

3.5.1.1. Türkiye Ekonomisinin Döviz İhtiyacı, Demografik Etkenler ve İşsizlik

a) Demografik Etkenler ve Yaşanan İşsizlik

Göç veren ülkeler sahip oldukları işsizlik baskısını, yeni iş imkânları yaratmak yerine iş gücünü yurt dışına göndererek azaltmaya çalışmışlardır. İşçi gönderen ülkelerin buradaki esas amacı işsizliği azaltmak ve döviz girdisini arttırmaktır. Bu dönemde göç veren ülkeler işçilerin yurt dışına çıkışlarını önleyici tedbirleri almamışlar, sadece işçi çıkışlarını organize etmeye yönelmişlerdir. İşçi kabul eden ülkeler de ekonomik büyümelerini sürdürmek için piyasalardaki işgücü açığını yabancı işçilerle doldurmayı hem ucuz hemde kontrol edilebilir bir yol olarak görmüşlerdir (Tatlıdil, 2007:225–226).

Türkiye'nin işgücü ihracı planlı kalkınma döneminde yoğunluk kazanmış olup, bunun temel sebebi ülkedeki yapısal işsizliktir. İşsizliğin temel nedeni, ise sivil iş gücünün artmasına yol açan yılda %2,5 gibi yüksek nüfus artışıdır. Özellikle 1962–1978 yılları ele alındığında toplam sivil işgücü 13,1 milyondan 16.1 milyona yükselmiştir. Ülkemizde aynı dönemde işsizliği arttıran diğer bir etken ise en geniş iş alanı olan tarım

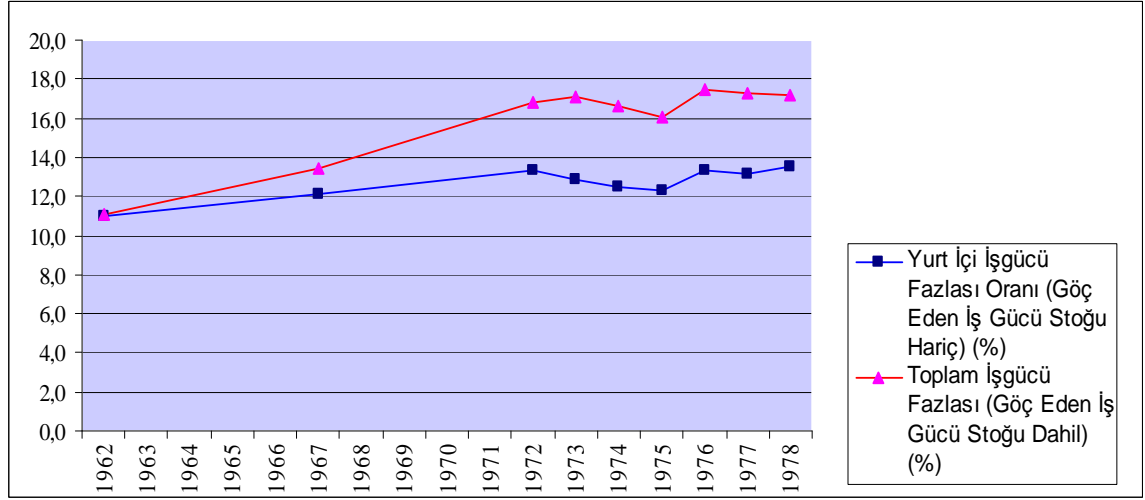
sektörünün artan nüfus paralelinde büyümemesi ve bunun sonucunda işgücünün tarım dışı sektörler doğru akmasıdır. Bu dönemde 655 bin kişi tarım ile uğraşmayı bırakmış, tarım dışı sektördeki iş gücü fazlalığı ise 490 binden 1.435 bine yükselmiştir. Gerçekleşen sektörel yer değiştirmenin sebebi, tarım dışı sektörlerde elde edilen kişi başına gelirin tarım sektörüne göre yaklaşık dört kat fazla olmasıdır. Ayrıca bahsi geçen dönemde ülkemizin Yugoslavya, Yunanistan, İspanya, Portekiz ve İtalya gibi ülkelere nazaran çok daha büyük rakamlara ulaşan aktif nüfusu, Türkiye'yi önemli bir işgücü ihracatçısı durumuna getirmiştir. Bunun yanında Türkiye'de kişi başına düşen GSMH'nın Güney Avrupa ülkelerine göre daha düşük olması ve Türkiye ile Batı Avrupa ülkeleri arasındaki ücret farklarının diğer işgücü gönderen ve alan ülkeler arasındaki farklardan daha fazla olması da Türkiye'yi işgücü ihraç eden ülkeler arasında avantajlı bir konuma getirmiştir (Apak ve diğ., 2002:153-154).

Tablo 14. Türkiye'de İşgücü, İstihdam ve İşsizlik (1962 -1978) (Bin Kişi)

	1962	1967	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Sivil İşgücü	13.133	13.868	15.013	15.236	15.462	15.692	15.925	16.161	16.161
Sivil İstihdam	12.643	13.238	18.917	14.213	14.452	14.468	14.710	14.784	14.726
Tarım	9.740	9.556	9.307	9.390	9.426	9.463	9.280	9.100	9.085
Sanayi	995	1.222	1.491	1.574	1.650	1.691	1.783	1.857	1.906
Yurt İçi İşgücü Fazlası	1.440	1.680	1.996	1.973	1.930	1.924	2.115	2.117	2.175
Yurt İçi İşgücü Fazlası (Dış Göç Hariç) (%)	11,0	12,1	13,3	12,9	12,5	12,3	13,3	13,1	13,5
Yurtdışı İşgücü Stoku	13	204	634	767	758	711	805	815	711
Toplam İşgücü Fazlası	1.453	1.884	2.630	2.740	2.688	2.635	2.920	2.932	2.886
Toplam İşgücü Fazlası (Dış Göç Dâhil) (%)	11,1	13,4	16,8	17,1	16,6	16,1	17,5	17,3	17,2

Kaynak: Apak ve diğ. (2002:156)

Şekil 11. 1962–1978 Yılları Arasında Göçün İşsizliği Azaltıcı Etkisi

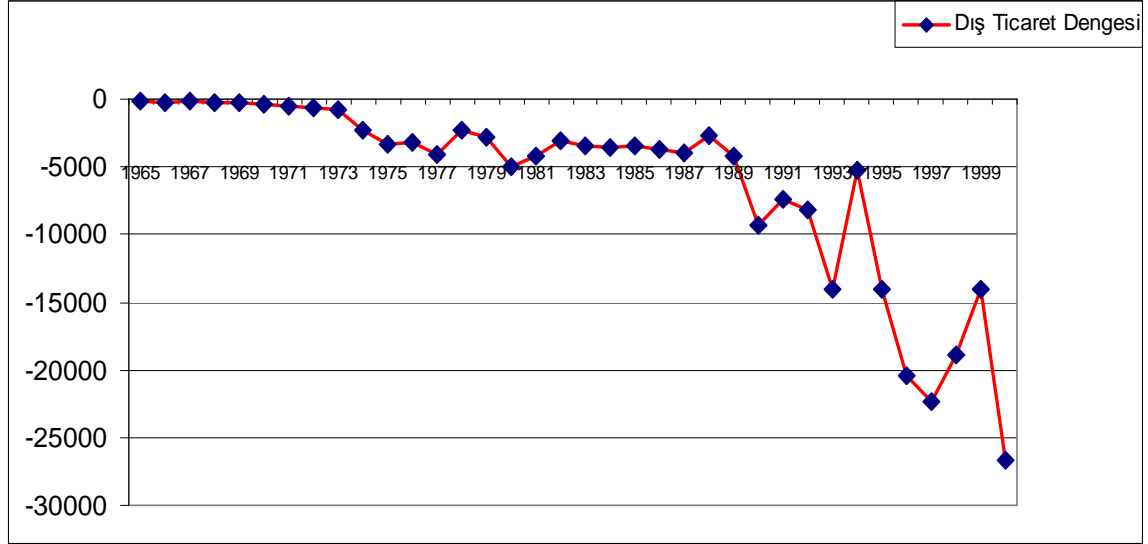
Kaynak: Tablo 14'e göre çizilmiştir.

b) İthal İkameci Sanayileşme Çabaları ve Türkiye Ekonomisinin Döviz İhtiyacı

Türkiye’de 1960 yılından itibaren “ithal ikameci” sanayileşme politikası uygulanmaya başlanmış olup, izlenen bu politika göçün seyrinde de etkili olmuştur. İthal ikameci sanayileşme modelinde ithalatın yasaklanarak yerli sanayinin gelişmesi hedeflenmiştir. Sanayiciler devlet tarafından garanti edilmiş sektörlerde faaliyet göstererek, üretim için tüm ara madde, makine, enerji ve teknolojiyi de dışarıdan ithal etmişlerdir. Ülkenin döviz ihtiyacı normal koşullarda ülke içinde üretilen mal ve hizmetlerin ihracı ile karşılanmasına karşın rekabetten yoksun sanayi üretimi, yurtdışına mal ihraç edebilmeyi zorlaştırmakta, hatta imkânsızlaştırmaktaydı. Bunun sonucunda artan üretime karşın ihracat artmamakta, ithalat ise tam tersine artış göstererek ödemeler dengesi üzerinde negatif bir etki ortaya çıkarmaktaydı. Böyle bir ortamda işçi dövizleri çok daha önemli hale gelmiştir. Yurtdışına göç eden vatandaşların yurda kazandırdığı işçi dövizlerinin ödemeler dengesine sağladığı katkı dışında diğer bir önemli yönü de iç pazarın büyümesine etki etmesiydi. İthal ikameci sanayileşme anlayışında üretimin teknolojik olarak gelişmiş ürünlere yönltilmesi için bu ürünleri ülke içinde alacak yüksek gelirli insanlara ihtiyaç vardı. Bu bağlamda ortaya çıkan pazar sorunu, işçi dövizleri biçiminde ekonomiye sağlanan ek kaynak sayesinde çözümlenmekte ve bu kaynak iç pazarın büyümesine yardımcı olmaktadır (Artukoğlu, 2005:6–7).

1965 yılında 108 milyon dolar olan dış ticaret açığı hızla artmış 1970 yılında yaklaşık üç kattan fazla artarak 360 milyon dolara, 1975 yılında yaklaşık on kat artarak 3.337 milyon dolara ulaşmıştır. Bu durum Türkiye'yi işçi dövizlerine mecbur bırakmıştır.

Şekil 12. Dış Ticaret Dengesinin Gelişimi 1965–2000 (milyon dolar)

Kaynak: Apak ve diğ. (2002:163)'den alınarak çizilmiştir.

3.5.1.2. Avrupa'da Yaşanan Hızlı İktisadi Gelişme, Demografik Etkenler ve İş Gücü İhtiyacı

İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulanmaya başlayan ve 1929 krizine çözüm bulan Keynesyen politikalar Avrupa ülkelerinde hızlı bir büyüme sürecinin yakalanmasına yol açmıştır.

Batı Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayıp 1973 yılına değin devam eden yaklaşık çeyrek yüzyıllık dönem ekonomik büyümenin Altın Çağı olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde kişi başına düşen üretim ve yatırımlarda diğer dönemlere göre büyük artış görülmüştür. Nüfus artışının yavaş olması bu dönemde zenginliği arttırmış, ucuz işgücünün yabancı ülkelere temin edilebilmesi üretkenliği hızla arttırmıştır. Batı Avrupalılar bu dönemde açık ekonomik yapının nimetlerinden en iyi şekilde yararlanmışlar ve ihracat rakamlarını üst düzeyde tutmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkelerinde sanayileşme hızla gelişmiş, tam istihdam ve yüksek üretim rakamları beraberinde ekonomik büyümeyi ve refah seviyelerindeki yükselişi getirmiştir. Batı Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte ABD'nin de finansmanına katkıda bulunduğu yeniden inşa ve yapılanma sürecine

girilmiş ve istihdam edilmek üzere işgücüne yoğun bir şekilde ihtiyaç duyulmuştur. Bir süre sonra yerli işgücü kaynakları yetersiz kalmaya başlamış ve zorunlu olarak yabancı işgücü ithal edilmeye başlanmıştır (Artukoğlu, 2005:7-15).

İkinci Dünya Savaşına katılan Batı Avrupa erkek nüfusun bir kısmı savaş sırasında kaybetmiş diğer bir kısmı ise savaş sonrası fiziki ve psikolojik nedenlerle çalışamaz duruma gelmiştir. Bunun yanında doğum oranlarının düşüşü nüfusta yaşlı nüfus oranının payının artmasına sebep olmuştur. Yine bu dönemde emeklilik yaşının daha erkene alınması ve genç nüfusun eğitime devam etme eğiliminin artması nedeniyle işgücüne katılım gecikmiştir. Bu dönemde daha iyi eğitim imkânına kavuşan yerli işçilerin çoğu daha nitelikli, rahat ve daha iyi ücret ödenen işlere yönelmişlerdir. Bunun sonucu olarak prestiji düşük olan alt düzeydeki işler için yabancı işçi talebi ortaya çıkmıştır. Eğitim düzeyi yüksek yerli işgücü, bedenen çalışılan sektörlerdeki nitelik gerektirmeyen, düşük ücretli işleri yabancı işçilere bırakarak nitelikli işçi ya da fikir işçisi gereksinimi duyan sektörlerle kaymışlardır (Tatlıdil, 2007: 223-225).

Euwals ve diğ. (2007), Hollanda ve Almanya'da bulunan Türk göçmenlerinin durumunu araştıran bir çalışma yapmışlardır. Onlar, Türk göçmenlerinin gittikleri ülke vatandaşlarına göre düşük prestijli işlerde çalıştıklarını, daha düşük istihdam oranına ve daha düşük işte kalma süresine sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Türk işçilerinin iki ülkenin iş gücü piyasasındaki bu kötü durumlarının temel sebebi işçilerin düşük eğitim seviyeleridir.

Bütün bu etkenler Batı Avrupa ülkelerinin iş gücü açığını arttırmış, ortaya çıkan açık ise işgücü fazlası olan ve dövize ihtiyaç duyan Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere kapatılmıştır.

3.5.2. Türkiye'den Avrupa'ya Göçün Tarihi Gelişimi

Türkiye'nin bilinen göç gönderme süreci 1960'ların başından itibaren başlamış ve özellikle 1970'lerde önemli sayıda göçmen Avrupa ülkelerine özellikle de Batı Almanya'ya göç etmiştir. Bu süreç son dönemlerde aile birleşmeleri ve sığınma şeklinde devam etmektedir. Son zamanlarda Türkiye, Afganistan, Bangladeş, İran, Irak ve Pakistan gibi Asya ülkelerinden Avrupa ülkelerine yönelen yasadışı (İrregular) kaçak

göçmenler için geçiş ülkesi konumundadır. Bunun yanında Türkiye Eski Sovyetler Birliği ülkelerinden de yasadışı göç almaktadır (Kirişçi, 2003).

Roma Antlaşması ile 1956 yılında Avrupa Ortak Pazar ülkeleri hukuksal varlığına kavuşmuş ve aynı zamanda bu ülkeler gerçek bir göç bölgesi haline gelmiştir. Türkiye'den Avrupa'ya göçler özellikle o dönemdeki adıyla Federal Almanya (Batı Almanya) üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu ülkeye göç akımı 30 Ekim 1961 tarihinde iki ülke arasında imzalanan İşgücü Alımı Anlaşması ile başlamış, 1963'de Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Anlaşması'nın İmzalanmasıyla daha hızlı bir ivme kazanmıştır (Artukoğlu, 2005:17). Özellikle Türkiye'de Menderes Hükümetinin Askeri darbe ile yıkılmasıyla birlikte 1960'lar boyunca politik bir değişim yaşanmış ve yeni anayasa ile Türk vatandaşlarının yurt dışına göçleri kolaylaşmıştır (Sönmez ve McDonald, 2008).

İki ülke arasında göç konusunda anlaşmanın yapılmasına Batı Almanya'nın ekonomik yönden hızla gelişmesi yanında Türkiye'de kırsal kesimden şehirlere yığılan iç göç olgusu etkili olmuştur. Bu sayede Almanya geçici vasıfsız işçi ihtiyacını, Türkiye'de işsiz olan misafir Türk işçileriyle karşılamıştır. Bu dönemde bu işçilerin kazandıkları yeni yeteneklerle Türkiye'ye dönmeleri ve tarımdan, endüstriye kadar ekonominin yeniden yön verilmesine yardımcı olmaları amaçlanmıştır. Türkiye benzer anlaşmaları Avusturya, Belçika, Hollanda, Fransa, İsveç gibi diğer Avrupa ülkeleriyle de imzalamıştır. İşçiler geçici olarak gittikleri bu ülkelere daha sonra yerleşerek ailelerini de taşımışlardır. Dahası çoğu kez yetenekli iş gücünde bu ülkelere göç etmiştir (Kirişçi, 2003).

İçduygu (2004) Türkiye'den Avrupa'ya yönelen göç hareketleriyle ilgili süreci dört zaman dilimine ayırarak özetlemiştir;

Türkiye'den Avrupa'ya Göçün Tarihi;

- 1961 - 1975 : İşçi göçü
- 1975 - bugün : + Aile birleşimi ve evlilik göçü
- 1980 - bugün : + Kaçak göç ve sığınmacılar
- 1980 - bugün : + Türkiye üzerinden Avrupa'ya yönelen transit göç

Türk işçileri başlangıçta çalışmak amacıyla yurt dışına gitmiş ve belirli bir tasarrufta bulduktan sonra Türkiye'ye dönmeyi planlamışlardır. Fakat bugün için koşulların değişmesi, gidilen ülkede aile düzeninin kurulması, ikinci ve üçüncü kuşağın yetişmesi ile birlikte buldukları ülkelerde kendilerine bir yer edinme çabası içine girmeleri sonucu vatandaşlarımız gittikleri ülkelere yerleşmişlerdir. Bu sayede yurt dışında çalışan işçilerimiz, konuk işçi konumundan çıkmış, o bölgelerde yerleşik bir Türk varlığı haline gelmişlerdir (Alper, 2005:32).

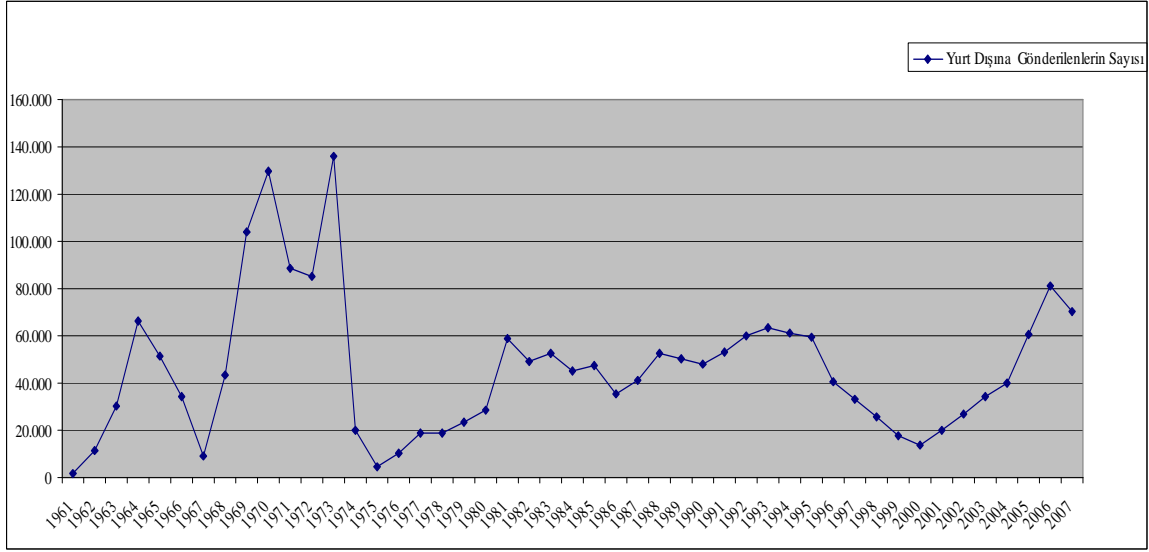
Tablo 15. İşkur Tarafından 1961 Yılından 2007 Yılı Sonuna Kadar Yurt Dışına Yapılan Göndermeler

Yıllar	Gönderilenler	Yıllar	Gönderilenler
1961	1.476	1985	47.362
1962	11.185	1986	35.652
1963	30.328	1987	41.105
1964	66.176	1988	52.752
1965	51.520	1989	50.097
1966	34.410	1990	47.841
1967	8.947	1991	53.025
1968	43.204	1992	60.000
1969	103.975	1993	63.244
1970	129.575	1994	61.145
1971	88.442	1995	59.483
1972	85.229	1996	40.697
1973	135.820	1997	33.321
1974	20.211	1998	25.907
1975	4.419	1999	17.475
1976	10.558	2000	13.645
1977	19.084	2001	20.242
1978	18.852	2002	26.916
1979	23.630	2003	34.151
1980	28.503	2004	40.198
1981	58.753	2005	60.355
1982	49.388	2006	81.379
1983	52.470	2007	70.024
1984	45.425	Toplam	2.157.596

Kaynak: Türkiye İş Kurumu İstatistikleri

Şekil 13'de görüldüğü gibi 1966–67 yılları arasındaki ekonomik krizle birlikte Türkiye'den Batı Avrupa'ya işçi göçü duraksamıştır. Daha sonra 1968 den itibaren Batı Avrupa'ya işçi göçü yine artış sürecine girerek 1973'te yaklaşık 136 bin kişiye ulaşmıştır.

Şekil 13. İşkur Tarafından 1961 Yılından 2007 Yılı Sonuna Kadar Yurt Dışına Yapılan Göndermeler

Kaynak: Tablo 15'e göre çizilmiştir.

Türk işçilerinin önceleri 3–4 yıllık bir dönem için geçici olarak Avrupa'ya göçmeyi ve daha sonra yurt dışındaki çalışmaları sonunda elde edecekleri birikimlerle ülkelerine dönerek yerleşmeyi düşünmelerine karşın, Avrupa'da kalma süreleri giderek uzamıştır. Belki bunun en önemli nedenleri, yurtlarına dönüşte yeni bir iş sahibi olabilmek beklentisinin azalması, bekledikleri birikimleri sağlayamamaları ve zaman süresi içinde çalıştıkları ve yaşadıkları endüstri toplum kültürünün değerlerine ve sosyal yaşamına daha iyi uyum sağlamış olmalarıdır. Özellikle, 1973'ten sonra ailelerin Avrupa'da birleşmeleri, eş ve çocuklarının yeni koşullarda yaşamlarını sürdürme istekleri ve zorunlulukları dönüşü geciktiren faktörlerden biridir (Tatlıdil, 2007:228). Göç periyodu süresince kadın işçilerin oranı zamanla artmış ve yaklaşık göçmenlerin dörtte birine ulaşmıştır. Daha sonraki periyotta daha çok göç etmiş işçilerin ailelerinin göç ettiği bir süreç yaşanmış ve 1974 yılında aile birleşmeleriyle Almanya'da ikamet eden kişi sayısı 1 milyon çıkmış olup, bunun sadece 600.000'i işçilerden oluşmuştur (Sönmez ve McDonald, 2008). 1973 petrol kriziyle birlikte ortaya çıkan ekonomik gerileme sonucu Batı Avrupa Türkiye'den iş gücü alımını durdurmuştur. Fakat Avrupa'daki resesyona karşı ekonomik yönden hızlı bir büyüme yakalayan Orta Doğu ülkeleri Türkiye'den göçmen kabul etmişlerdir.

1970'lerin ortasında çoğu vasıfsız işçiler olmak üzere Arap Yarım Adası'na işçi gönderimiyle ilgili anlaşma yapılmış 1990 sonrası dönemde benzer bir anlaşma Rusya ile de

tekrarlanmıştır (Sönmez ve McDonald, 2008). Göç sürecinde özellikle Libya, Suudi Arabistan ve Irak ön plana çıkmasına karşın, bu göçler çok seyrek işçi ailelerini de içermiştir. Fakat 1991 körfez savaşı nedeniyle başta Irak olmak üzere bölgedeki Türk varlığı azalmıştır. Buna karşın, 1990 başlarında Türk şirketleri Rusya Federasyonu ve diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleriyle inşaat ve endüstriyel alanlarda sözleşmeler yapmışlar, bu sayede Türk işçilerine, mühendislerine ve yöneticilerine yeni iş fırsatları doğmuştur (Kirişçi, 2003).

Tablo 16’da görüldüğü gibi 1973 kriziyle birlikte yurt dışında çalışan toplam işçi sayısındaki artış hızı azalmakla birlikte, 2000’li yılların ortasında Avrupa ülkelerinde bulunan göçmen sayısı 2,7 milyona çıkmıştır. Bunun anlamı tüm dünya da toplam 3,1 milyon olan Türk göçmenlerinin %90’ının Avrupa’da yaşadığıdır.

Tablo 16. Türk Göçmenlerin Sayısı, 1980’ler, 1990’lar ve 2000’ler						
Ülke	1980’lerin ortası		1990’ların ortası		2000’lerin ortası	
	x 1.000	%	x 1.000	%	x 1.000	%
Almanya	1.400,4	59,9	2.049,9	63,4	1.912,2	61,6
Avusturya	75	3,2	136,4	4,2	130	4,2
Belçika	72,5	3,1	79,5	2,4	50	1,6
Danimarka	22	0,9	37	1,1	35	1,1
Fransa	146,1	6,3	198,9	6,1	208	6,7
Hollanda	156,4	6,7	167	5,1	100,2	3,2
İngiltere	10	0,4	29	0,6	52	1,3
İsveç	22	0,9	25	0,8	14	0,4
İsviçre	51	2,2	73	2,2	79,5	2,5
Diğer Avrupa Ülkeleri	42	1,8	87	2,7	120	1,9
Avrupa	1.997,4	85,4	2.852,7	88,3	2.700,9	87,1
Arap ülkeleri	200	8,6	127	3,9	107	3,4
Avustralya	35	1,5	45	1,4	50	1,6
Bağımsız Ülkeler Topluluğu	0	0	50	1,5	36	1,2
Kuzey Amerika Ülkeleri	80	3,4	120	3,7	160	5,1
Diğer Ülkeler	25	1,1	35	1,1	50	1,6
Toplam	2.337,4	100.	3.229,7	100	3.103,9	100

Kaynak: İçduygu (2004)

Türkiye’nin Avrupa ya üyeliğinin konuşulduğu bu günlerde pek çok Avrupalı daha fazla Türk göçmeninin Avrupa ülkelerine adapte olamayacağı konusunda hem fikirdir. Fakat bir diğer görüşe göre de AB üyeliği ile Türk ekonomisinin genişleyeceği dolayısıyla bununla AB ye göç baskısını daha da azaltacağı yönündedir (Kirişçi, 2003).

3.5.3. Dış Göç Sürecinin Türkiye Ekonomisine Etkileri

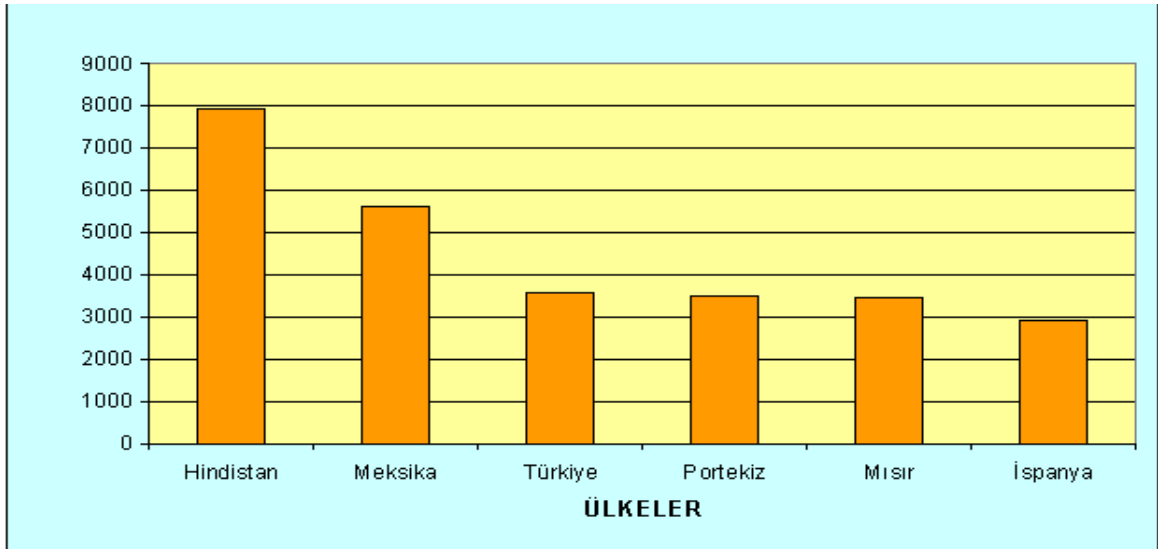
Türkiye'nin dış göçünün en önemli sebebi; sahip olduğu iş gücü fazlası ile döviz ihtiyacıdır. Dış göç süreciyle birlikte işsizlik baskısı azalırken ülkeye önemli ölçüde döviz girişi sağlanmıştır. Buna karşın göç eden nüfusun önemli bir kısmının vasıflı personel olması, dış göçün bağımlılığı artırması Türkiye için bir kayıp olarak değerlendirilmiştir.

3.5.3.1. Havale Gelirleri ve Önemi

a) Türkiye'ye Gelen Havale Akımlarının Düzeyi

Tüm gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye ekonomisi içinde işçi havaleleri çok önemli olmuştur. Şekil 14'de 1993–2002 yılları arasındaki dönemde yıllık bazda ortalama olarak gelen havale düzeyleri görülmektedir. 1993 – 2002 yılları arasındaki dönemde Hindistan yılda ortalama 7.947 milyon dolar işçi döviz girdisi ile ilk sırada yer almaktadır. Yine aynı dönemde Meksika 5.639 milyon dolarlık havale girdisi ile ikinci sırada yer alırken, Türkiye yıllık ortalama 3.578 milyon dolar ile dünya da üçüncü sıradadır (Artukoğlu, 2005:24).

Şekil 14. Dünya da 1993–2002 Döneminde En Fazla İşçi Döviz Girdisine Sahip Ülkeler (Yıllık Ortalama – Milyon \$)

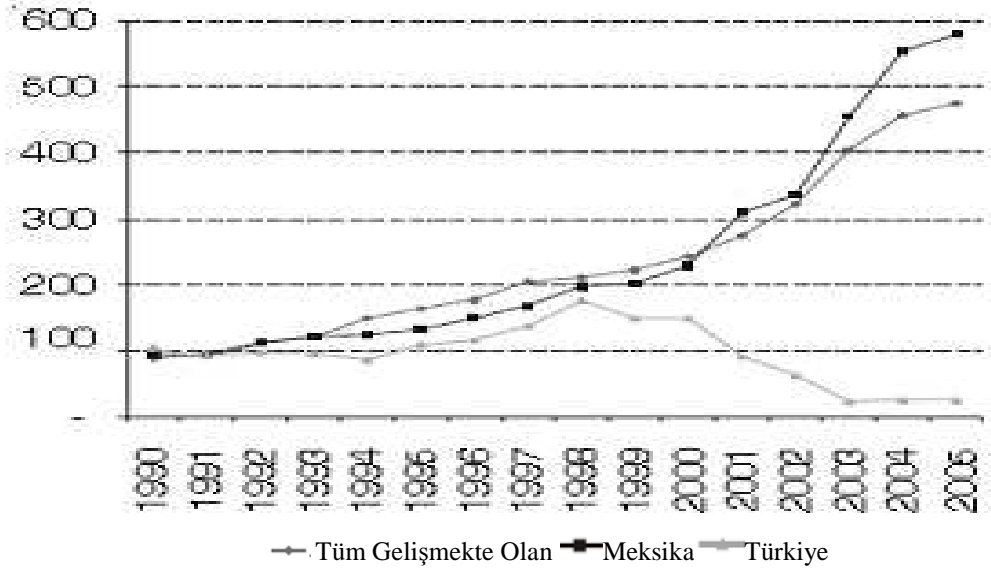
Kaynak: Artukoğlu (2005:24)

Batı Avrupa’da tam istihdamın sağlanmasına karşın yerli iş gücünün yetersiz oluşu yabancı kaynaklı işgücüne ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Türkiye’den 1960’lı yılların başından itibaren Batı Avrupa’ya yönelen göç akımları ile birlikte, ülkeye gelen “işçi dövizleri” döviz sıkıntısının çözümü için yeni bir kaynak olarak ortaya çıkmıştır. Yurtdışındaki vatandaşlarımız gönderdikleri dövizler ile Türkiye ekonomisine olumlu katkılar sağlamışlardır. İşçi dövizleri, tasarrufları ve ödemeler dengesini sürekli bir biçimde destekleyerek ticaret açığımızın kapanmasında önemli bir role sahip olmuş, enerji açığımızı kapatabilmemiz için petrol üreten ülkelerle kurulan ticari ilişkilerimizde kullanılmış, ayrıca tüketim mallarının ithalatını yıllarca finanse etmiştir (Artukoğlu, 2005:19).

Martin (2006a) yaptığı çalışmada, tarihsel süreçte Meksika ve Türkiye arasında işçi göçünü karşılaştırmış ve iki ülke arasında çok keskin farklar olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Türk işçilerinin göçü 1970’lerin başından itibaren azalmaya başlamış ve işçi havalelerinde de özellikle 2002’den sonra düşüşler görülmüştür. Buna karşın Meksika’ya gelen işçi havaleleri dış göçteki artışın sonucu olarak gittikçe yükselmiştir.

Aşağıdaki şekilde (Şekil 15) Türkiye, Meksika ve tüm gelişmekte olan ülkelerin aldığı havale akımları görülmektedir. Meksika, ABD ile kurduğu göç koridoru sayesinde önemli düzeyde işçi havalesi elde etmektedir. 1990 sonrası dönemde Meksika’nın ve tüm gelişmekte olan bölgelerin aldığı havale miktarı artarken, bunun tersine ülkemizin aldığı havale miktarı 2000’li yıllardan sonra düşmeye başlamış, bu düşüş 2003 sonrası dönemde daha da hızlanmıştır. Meksika’nın, NAFTA çerçevesinde işbirliği yaptığı ABD’ne gittikçe daha fazla göçmen göndermesi aldığı havale miktarını da artırmıştır.

Şekil 15. Meksika, Türkiye ve Tüm Gelişmekte Olan Ülkelere Gelen Havaleler 1990- 2005, (1990-92=100)

Kaynak: Martin (2006a)

Türkiye'ye gelen ve ekonomi için çok önemli olan işçi dövizleri 1964'ten 2000'li yıllara kadar istisnalar hariç genellikle artış eğiliminde olmuştur. İşçi dövizlerinin miktarındaki dalgalanmaları aşağıdaki nedenlere bağlanabiliriz (Alper, 2005:37-38);

➤ İlk yıllarda Türkiye'ye giren işçi dövizlerinin düşük olması ilk giden işçilerin sayıca az olmasından ve öncelikli olarak kazançlarının büyük bir kısmı ile temel yerleşme masraflarını karşılamalarından kaynaklanmaktadır. Türk işçilerinin başlangıçta Türkiye'ye kesin dönüşü düşünmeleri, 1964 yılından itibaren tasarruflarının tamamına yakını Türkiye'ye transfer etmelerine yol açmıştır. Aşağıdaki Tablo (Tablo 17)'de görüldüğü gibi 1964-1966 yıllarında artan işçi havaleleri, 1966-1967 yıllarında Almanya'da yaşanan ekonomik krizin etkisiyle yurt dışına gönderilen işçi sayısındaki azalma ve göç eden işçilerin bir kısmının da işlerini kaybetmesi neticesinde 1966 yılındaki 115 milyon dolarlık düzeyinden, 1967 yılında 93 milyona düşmüştür.

➤ 1970 ve 1974 yıllarında Türk lirasının çeşitli kereler devalüe edilmesi, 1970-1974 yılları arasındaki dönemde işçi dövizlerinde artışı da beraberinde getirmiştir. 1975 yılının sonunda Avrupa'yı saran işsizlik dalgası ise Türkiye'ye gönderilen işçi dövizlerinin 1975-1978 yılları arasında azalmasına neden olmuştur. 1976 yılında üç kez, 1977 yılında iki kez ve 1978 yılında üç kez kur ayarlamasına gidilmesine karşın,

işçi dövizlerinin önemli bir bölümünün karaborsada bozdurulması nedeniyle artış sağlanamamıştır.

➤ 1979 yılında ikili kur döviz politikasının uygulamaya konulması, 1980 yılında Türk Lirası'nın yeniden devalüe edilmesi, ticari bankaların Avrupa ülkelerinde şube ve temsilcilikler açmaya başlaması ve Arap ülkelerine doğru göçün artmaya başlaması ile 1979–1982 yılları arasındaki dönemde işçi dövizlerinde artış kaydedilmiştir. Bu dönemde, döviz karşılığı kısa dönem askerlik uygulaması, işçi dövizlerinin efektif karşılığının nakde çevrilmesinde uygulanan kesintinin kaldırılması ve Türkiye'ye gelen işçilerin bildirme zorunluluğu olmaksızın ülkeye döviz getirmelerine izin verilmesi gibi etkenler de söz konusu artışa katkıda bulunmuştur.

➤ 1981 yılında Almanya'da çalışan işçilerin Türkiye'deki ailelerini getirebilmelerine olanak tanınması ve 1983–1984 yıllarında Almanya'nın geri dönen Türk işçilerine teşvik primi uygulaması, 1983–1988 yıllarında işçi dövizlerinde azalmaya yol açmıştır. Bu nedenle, 1961–1981 yılları arasında ailelerinin geçimlerine katkıda bulunmak için ülkeye döviz transfer eden Türk işçileri, artık, 1981 yılından itibaren yatırım amacıyla Türkiye'ye döviz transferinde bulunmaya başlamışlardır.

➤ 1990'lı yıllardan itibaren ise, yurt dışındaki ikinci neslin daha yüksek gelirli işlerde çalışması ve bu dönemde girişimciliğin artması yurda gönderilen işçi dövizlerinde de artışı beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, ortaya çıkan girişimcilik süreci Türkiye'ye önceden aktarılan dövizin bir kısmının geri çağırılmasına da neden olmuştur.

➤ Geçmiş dönemlerde, kur ayarlamaları genellikle işçi dövizlerini artıran bir etken olarak rol oynarken, 1994 ve 2001 yıllarındaki devalüasyonların istikrarsızlık olarak algılandığı ve işçi dövizleri üzerinde olumsuz etki yaptığı görülmektedir.

Erdem ve Sayan (2007:104–105)'a göre 2003 yılından itibaren, işçi gelirlerinin azalmasının nedenleri; işçi gelirleri hesaplama yönteminin değiştirilmesi¹, yurt dışında özellikle Almanya'da yaşayan Türk vatandaşlarının tipik olarak emeklilikten önce

¹2003 yılından itibaren ödemeler dengesi verilerinde “İşçi Gelirleri” ve “Turizm Gelirleri” arasında bir sınıflandırma değişikliği yapılmış, “İşçi Gelirleri” kaleminden yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarının “Turizm Gelirleri” çıkartılmıştır. 2004 yılı Türkiye Ödemeler Dengesinde, işçi gelirleri kaleminin azalması, buna karşın turizm gelirlerinin 8,6 milyon dolar seviyesinden 11,8 milyon seviyesine yükselmesi yapılan hesaplama değişikliği ile açıklanmaktadır (Erdem ve Sayan, 2007:104).

dönmeyi seçmemesi, kalış süresinin uzamasına bağlı olarak yurt dışında doğan yeni nesillerin ortaya çıkması, işçilerin yaşadıkları ülkelere onların ailelilerini yanlarına almalarına izin veren yasaların çıkarılması ve son olarak işçi gelirlerini artırmaya yönelik politikaların terk edilmesi olarak sıralanabilir.

Tablo 17. İşçi Dövizlerinin Dış Ticaret Açığı İçindeki Payı

Yıllar	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	İşçi Gelirleri (Milyon \$)	İşçi Gelirlerinin Dış Ticaret Dengesine Oranı (%)
1964		8,10	
1965	-108,00	69,80	64,63
1966	-228,00	115,30	50,57
1967	-162,00	93,00	57,41
1968	-268,00	107,30	40,04
1969	-264,00	140,60	53,26
1970	-360,00	273,00	75,83
1971	-494,00	471,40	95,43
1972	-678,00	740,00	109,14
1973	-769,00	1.183,00	153,84
1974	-2.245,00	1.425,00	63,47
1975	-3.337,00	1.312,00	39,32
1976	-3.169,00	982,00	30,99
1977	-4.044,00	930,00	23,00
1978	-2.311,00	983,00	42,54
1979	-2.808,00	1.694,00	60,33
1980	-4.999,00	2.071,00	41,43
1981	-4.230,00	2.490,00	58,87
1982	-3.097,00	2.140,00	69,10
1983	-3.507,00	1.513,00	43,14
1984	-3.623,30	1.807,00	49,87
1985	-3.385,40	1.714,00	50,63
1986	-3.648,00	1.634,00	44,79
1987	-3.967,80	2.021,00	50,94
1988	-2.673,40	1.776,00	66,43
1989	-4.167,50	3.040,00	72,95
1990	-9.342,80	3.246,00	34,74
1991	-7.453,60	2.819,00	37,82
1992	-8.156,40	3.008,00	36,88
1993	-14.083,30	2.919,00	20,73
1994	-5.164,10	2.627,00	50,87
1995	-14.072,00	3.327,00	23,64
1996	-20.402,20	3.542,00	17,36
1997	-22.297,60	4.197,00	18,82
1998	-18.947,40	5.356,00	28,27
1999	-14.084,00	4.529,00	32,16
2000	-26.727,90	4.560,00	17,06
2001	-10.064,90	2.786,00	27,68
2002	-15.494,70	1.936,00	12,49

Tablo 17'nin devamıdır.

2003	-22.086,90	729,00	3,30
2004	-34.372,60	804,00	2,34
2005	-43.297,70	851,00	1,97
2006	-54.041,50	1.111,00	2,06
2007	-62.791,00	1.209,00	1,93

Kaynak: 1964-1983 verileri Apak ve diğ. (2002:163)'den, 1984-2007 verilerinden; İşçi dövizleri TCMB EVDS'den, Dış Ticaret dengesi verileri TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2007'den alınmıştır.

b) İşçi Havalelerinin Önemi

Literatürde Ratha (2003), Buch ve Kuckulenz (2004) gibi araştırmacılar işçi gelirlerinin gelişmiş ülkelere kaynağı aktaran önemli bir mekanizma haline geldiğini, gelişmekte olan ülkeler için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından sonra en önemli dış finansman kaynağı olduğunu ve özel sermaye akışlarından daha istikrarlı olduğu ifade etmişlerdir (Erdem ve Sayan, 2007). Araştırmacıların ifade ettiği bu durum tarihsel süreçte Türkiye için de geçerli olmuştur.

Tablo 18. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının, Portföy Yatırımlarının ve İşçi Dövizlerinin Dış Ticaret Dengesi İçindeki Payı (1984–2007) (%)

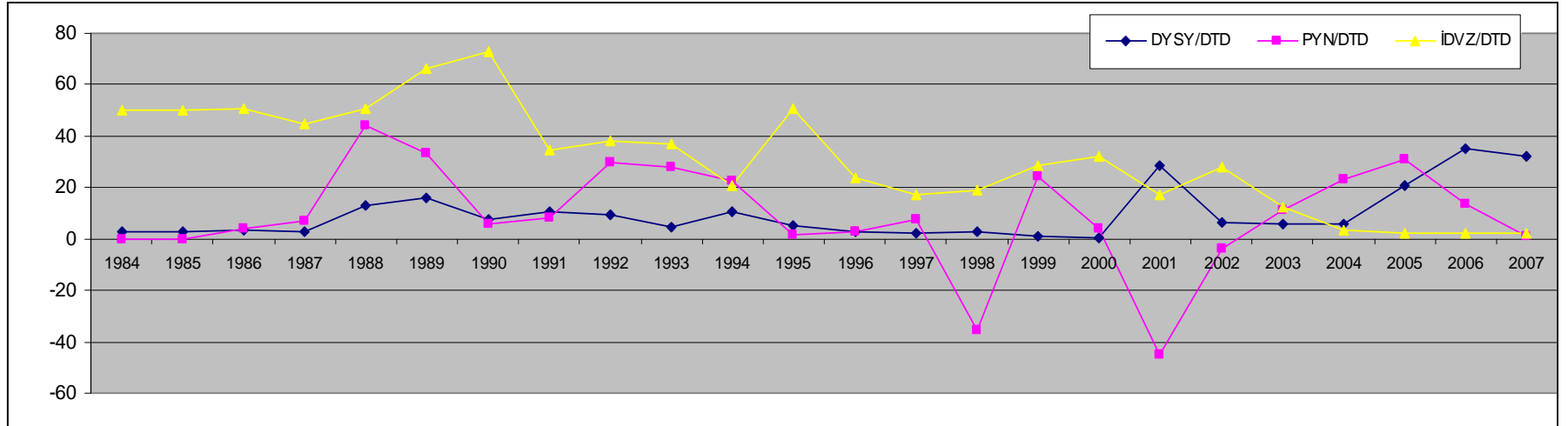
Yıllar	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Net (DYSY) (Yurt dışı-Yurt içi) (Milyon \$) ¹	Portföy Yatırımları Net (PYN) (Yük.-Varl.) (Milyon \$) ¹	Dış Ticaret Dengesi (DTD) (Milyon \$) ¹	İşçi Dövizleri (İDVZ) (Milyon \$) ²	(DYSY/DTD)*100	(PYN/DTD)*100	(İDVZ/DTD)*100
1984	113	0	-3.623,30	1.807	3	0	50
1985	99	0	-3.385,40	1.714	3	0	50
1986	125	146	-3.648,00	1.634	3	4	51
1987	106	282	-3.967,80	2.021	3	7	45
1988	354	1.178	-2.673,40	1.776	13	44	51
1989	663	1.386	-4.167,50	3.040	16	33	66
1990	700	547	-9.342,80	3.246	7	6	73
1991	783	623	-7.453,60	2.819	11	8	35
1992	779	2.411	-8.156,40	3.008	10	30	38
1993	622	3.917	-14.083,30	2.919	4	28	37
1994	559	1.158	-5.164,10	2.627	11	22	21
1995	772	237	-14.072,00	3.327	5	2	51
1996	612	570	-20.402,20	3.542	3	3	24
1997	554	1.634	-22.297,60	4.197	2	7	17
1998	573	-6.711	-18.947,40	5.356	3	-35	19
1999	138	3.429	-14.084,00	4.529	1	24	28
2000	112	1.022	-26.727,90	4.560	0	4	32
2001	2.885	-4.515	-10.064,90	2.786	29	-45	17
2002	958	-593	-15.494,70	1.936	6	-4	28
2003	1.252	2.465	-22.086,90	729	6	11	12
2004	2.005	8.023	-34.372,60	804	6	23	3
2005	8.967	13.437	-43.297,70	851	21	31	2

Tablo 18'in devamıdır.

2006	19.065	7.373	-54.041,50	1.111	35	14	2
2007	20.089	717	-62.791,00	1.209	32	1	2

Kaynak: (1) TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923–2007'den,
(2) TCMB EVDS İşçi dövizleri'den alınmıştır.

Şekil 16. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Portföy Yatırımları ve İşçi Dövizlerinin Seyri (1984–2007) (%)

DYSY:Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Net, PYN:Portföy Yatırımları Net, İDVZ:İşçi Dövizleri, DTD:Dış Ticaret Dengesi

Kaynak: Tablo 18'e göre çizilmiştir.

Şekil 16, işçi dövizlerinin tarihsel süreçte Türkiye için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. 1984–2007 döneminde ülkeye gelen işçi dövizlerinin dış ticaret dengesi içindeki payını, portföy yatırımları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dış ticaret dengesi içindeki payı ile karşılaştırdığımızda işçi dövizlerinin 2003 yılına kadar hem portföy yatırımlarından hem de doğrudan sermaye yatırımlarından daha fazla ve daha istikrarlı bir kaynak olduğu görülmektedir.

c) Yoksulluğa Karşı Havale Akımları

Havaleler göç ve gelişme arasındaki ilişkide en somut ve en az tartışmalı konudur. Havaleler yoksulluğu azaltmada büyük, nispeten kararlı kaynaklardır. Hane halkı araştırmalarından bazıları havalelerin yoksulluğu azalttığını göstermiştir. Karşı ülkeden gelen kişi başına havalelerdeki %10'luk artış yoksul insanların payının ülkede %3,5 oranında azalmasına yol açmaktadır. Havaleler eğitimin ve sağlığın finansmanını sağlamakta ve küçük işletmelerle ilgili kredi sınırlamasının azalmasını sağlamaktadır (Ratha, 2008).

Türkiye’de işçi dövizlerinin daha çoğu konut edindirmeye gitmiştir. Örneğin 1970 yılında gelen dövizlerin yaklaşık yarısı konut alımında kullanılmıştır. Bu durumun temel sebebi göçmen işçilerin yüksek enflasyon döneminde gayrimenkulü en kârlı yatırım aracı olarak görmelerindedir. Tabi ki konuta yapılan harcamalar büyüme ve istihdam üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Sonuçta dış göçle ülkeye gelen tasarruflar ve işçi dövizleri kişi başına düşen gelir seviyesinde pozitif etki yaratan bir faktör olmuştur (Apak ve diğ., 2002:171–181).

Yurt dışı işçi geliri elde eden ailelerin yurt içi harcamalarının artması ülkedeki genel refah düzeyini de yükseltmiştir. Şekil 17’de görüldüğü gibi kişi başına işçi gelirlerindeki artış dolar cinsinden kişi başına gelir artışını da tetiklemiştir. Bu durum bize göçün büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermektedir. Yine Avrupa’ya göçün önemli boyutlara ulaştığı 1969–1972 yılları arasında ülke çok hızlı büyüme sürecine girmiş 1969’daki %4,3 lük büyüme oranı 1972’de 2 kattan fazla artarak %9,2’ye yükselmiştir. Özellikle 1968–73 dönemlerinde kişi başına işçi dövizlerinin kişi başına gelir içindeki payı devamlı artarak 1968 yılındaki %0,59 olan seviyesinden 1973 yılında %4,23’e yükselmiştir. Fakat krizle birlikte işçi alımının durdurulması sonucu 1974’ten itibaren bu pay 1978’e kadar azalmış sonra tekrar artış sürecine girerek 1981 yılına kadar artmıştır. 1981 yılından sonra genellikle dalgalı bir süreç yaşanmasına karşın, 2001 yılından sonra gerek krizin ve gerekse 2003 yılından itibaren, işçi dövizlerinde yapılan hesaplama değişikliğinin de etkisiyle işçi dövizlerinin kişi başına gelir içindeki payı sürekli azalmıştır.

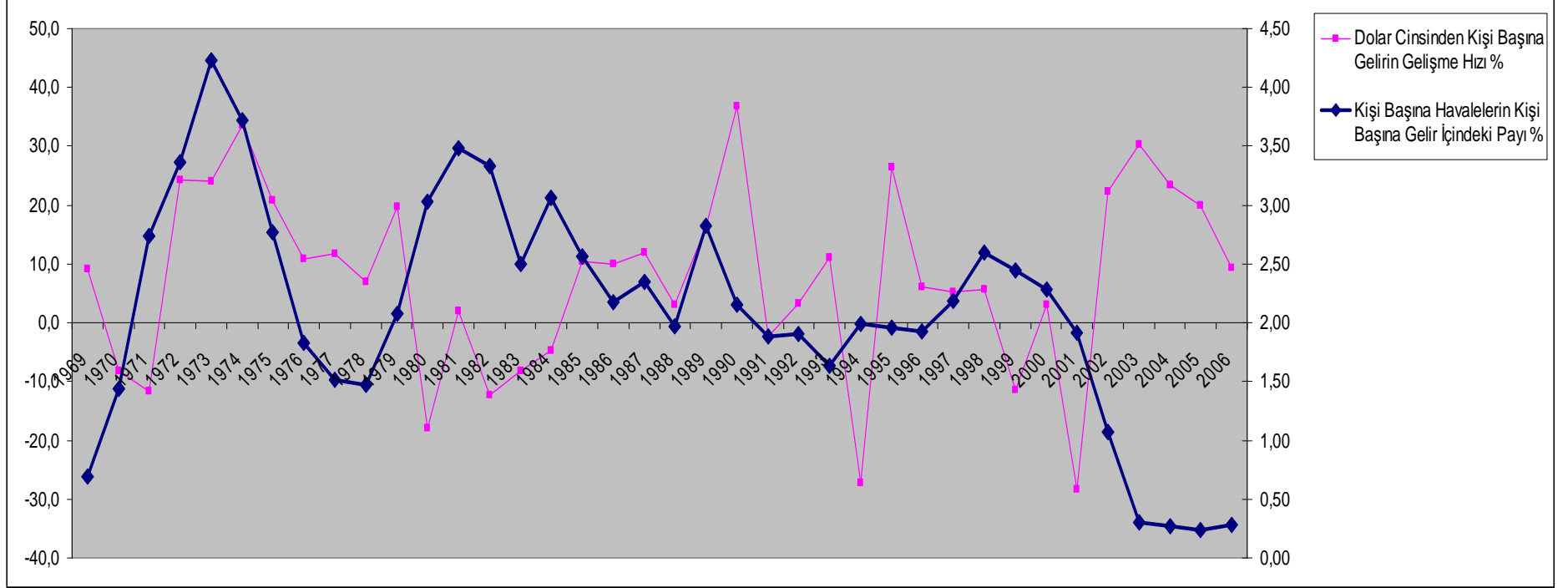
Tablo 19. İşçi Dövizlerinin Kişi Başına Gelir İçindeki Payı (1968–2006)

Yıl	Yıl Ortası Nüfus (1000) ¹	Kişi Başına Gelir (\$)¹	Gelişme Hızı (%)¹	Yurt Dışı İşçi Gelirleri (milyon \$)²	Kişi Başına İşçi Havalesi (\$) (3/1)	İşçi Havaleleri Hariç Kişi Başına Gelir (\$) (2-4)	Kişi Başına Havalelerin Kişi Başına Gelir İçindeki Payı (%) ((4/2)*100)	Yıllık Büyüme (%)¹
	(1)	(2)		(3)	(4)	(5)		
1968	33.585	537	-	107	3,19	534	0,59	
1969	34.442	586	9,1	141	4,08	582	0,70	4,3
1970	35.321	539	-8,1	273	7,73	531	1,43	4,4
1971	36.215	476	-11,6	471	13,02	463	2,73	7,0
1972	37.132	592	24,2	740	19,93	572	3,37	9,2
1973	38.072	734	24,1	1183	31,07	703	4,23	4,9
1974	39.036	980	33,5	1425	36,50	943	3,72	3,3
1975	40.078	1.184	20,9	1312	32,74	1151	2,76	6,1
1976	40.915	1.312	10,8	982	24,00	1288	1,83	9,0
1977	41.768	1.467	11,8	930	22,27	1445	1,52	3,0
1978	42.640	1.567	6,9	983	23,05	1544	1,47	1,2
1979	43.530	1.877	19,7	1694	38,92	1838	2,07	-0,5
1980	44.438	1.539	-18,0	2071	46,60	1492	3,03	-2,8
1981	45.540	1.570	2,0	2490	54,68	1515	3,48	4,8
1982	46.688	1.375	-12,4	2140	45,84	1329	3,33	3,1
1983	47.864	1.264	-8,1	1513	31,61	1232	2,50	4,2
1984	49.070	1.204	-4,7	1807	36,82	1167	3,06	7,1
1985	50.306	1.330	10,4	1714	34,07	1296	2,56	4,3
1986	51.433	1.462	9,9	1634	31,77	1430	2,17	6,8
1987	52.561	1.636	11,9	2021	38,45	1598	2,35	9,8
1988	53.715	1.684	3,0	1776	33,06	1651	1,96	1,5
1989	54.893	1.959	16,3	3040	55,38	1904	2,83	1,6
1990	56.203	2.682	36,9	3246	57,75	2625	2,15	9,4
1991	57.305	2.621	-2,3	2819	49,19	2571	1,88	0,3
1992	58.401	2.708	3,3	3008	51,51	2656	1,90	6,4
1993	59.491	3.004	11,0	2919	49,07	2955	1,63	8,1
1994	60.576	2.184	-27,3	2627	43,37	2141	1,99	-6,1
1995	61.644	2.759	26,3	3327	53,97	2705	1,96	8,0
1996	62.697	2.928	6,1	3542	56,49	2872	1,93	7,1
1997	62.480	3.079	5,1	4197	67,17	3012	2,18	8,3
1998	63.459	3.255	5,7	5356	84,40	3171	2,59	3,9
1999	64.345	2.879	-11,5	4529	70,39	2809	2,44	-6,1
2000	67.461	2.965	3,0	4560	67,59	2897	2,28	6,3
2001	68.618	2.123	-28,4	2786	40,60	2082	1,91	-9,5
2002	69.626	2.598	22,4	1936	27,81	2570	1,07	7,9
2003	70.712	3.383	30,2	729	10,31	3373	0,30	5,9
2004	71.789	4.172	23,3	804	11,20	4161	0,27	9,9
2005	72.065	5.008	20,0	851	11,81	4996	0,24	7,6
2006	72.974	5.477	9,4	1111	15,22	5462	0,28	6,0

Kaynak: (1) TÜİK'den,

(2) TCMB EVDS İşçi dövizleri'den alınmıştır.

Şekil 17. Kişi Başına Düşen Havalelerin Kişi Başına Gelir İçindeki Payı (%) (1969–2006)

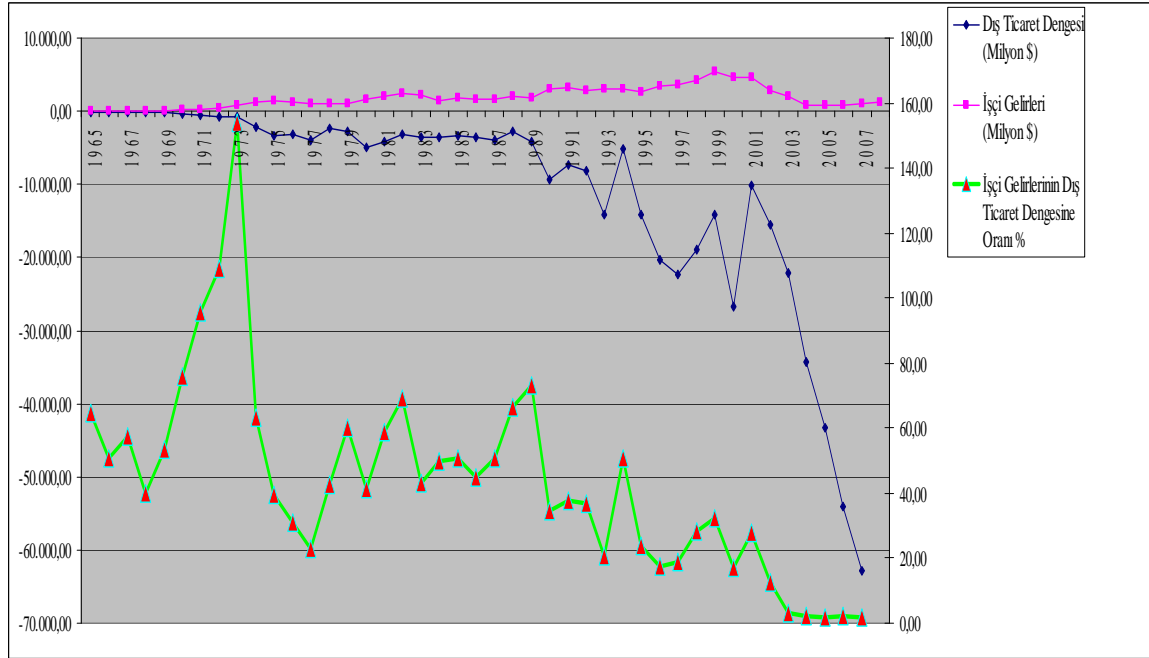
Kaynak: Tablo 19'a göre çizilmiştir.

d) Tarihsel Süreçte Artan Ticaret Açıklarına Karşı Havale Akımları

Gelişmekte olan ülkeler açısından en önemli sorunlardan birisi ekonomik gelişme için yeterli miktarda dövizde sahip olmamalarıdır. Avrupa Birliği ülkeleri iş gücü talep etmeye başladıktan sonra işçi dövizleri Türkiye içinde önemli bir döviz kaynağı haline gelmiştir.

Göçmenlerin gönderdiği havaleler 1960'ların başından itibaren önemli bir döviz girdisi olarak kullanılmış ve Türkiye'nin yıllık dış ticaretinin önemli bir bölümünü oluşturmuştur (Kirişçi, 2003). İşçi gelirlerinin dış ticaret dengesine oranı, 1968 yılında %40 iken, bu oran hızla artarak 1973 yılında tarihteki en yüksek seviyesi olan %154'lük bir düzeye ulaşmıştır. Daha sonraki yıllarda bazen çok az miktarlar da artışlar olmasına karşın genel olarak işçi gelirlerinin dış ticaret dengesine oranı zamanla azalmıştır. Örneğin, bu oran 1990 yılında %35 iken, 2002 yılında %12,5'lere kadar düşmüştür. Bu düşüşte özellikle dış ticaret açıklarının işçi gelirlerine göre çok daha hızlı artmasının etkisi büyüktür.

Şekil 18. İşçi Dövizlerinin Dış Ticaret Açığı İçindeki Payı

Kaynak: Tablo 17'ye göre çizilmiştir.

3.5.3.2. Göçün İşgücü Piyasalarına Etkileri ve Beyin Göçü Olgusu

a) Göçün İşgücü Piyasalarına Etkileri

Dış göç ülkedeki işsizlik sorununu çözmede bir dereceye kadar etkili olmuştur (Ersel, 2002:71). Çünkü özellikle kalifiye göçmenlerin yurt içi iş gücü piyasalarında yarattığı boşluğun doldurulması önemli bir sorundur. Lewis (1954)'inde ifade ettiği gibi eğer göç edenler vasıfsız iş gücü ise ve ülkede yaygın bir işsizlik varsa ülke için göç olumlu olabilir. Çünkü vasıfsız işçilerin yeri kolayca doldurulabildiği için üretim kaybı olmayacaktır.

Türkiye'de işsizlerin ve vasıflı olmayan kişilerin yurt dışına göçü Türkiye'de işsizlik problemiyle ilgili bir rahatlama sağlamıştır. Çünkü çalışan ve vasıflı olmayan bir göçmenin bir başka vasıfsız işçiyle değişimi işsizlik oranını azaltmakta buna karşın üretim düzeyini düşürmemektedir. Aşağıdaki tablo (tablo 20) ve bu tablo ya göre çizilen şekilde yıllar itibariyle mevcut işsiz sayısına iş kur tarafından yıllık bazda yurt dışına gönderilen işçi sayısı ilave edilerek, göçün işsizliği yumuşatıcı etkisi gösterilmeye çalışılmıştır. Şekil 19'da göçün olmaması durumunda ortaya çıkacak işsizlik oranıyla mevcut işsizlik oranları karşılaştırılmıştır. Yurt dışına giden işçiler, işsiz olmaları durumunda doğrudan, çalışmaları durumunda ise yerlerine işsiz birisi işe alınacağı için dolaylı olarak iş gücü üzerindeki işsizlik baskısını düşürmüşlerdir. İş kur tarafından yurt dışına gönderilen işçi sayısının iş gücüne oranı sırasıyla 1990–1993 yıllarında artmış, 1994 krizinden itibaren 2000'li yılların başına kadar azalmış ve 2000 yılından itibaren tekrar artış sürecine girmiştir. Özellikle göç eden işçi sayısının işgücüne oranının arttığı dönemlerde göçün işsizliği hafifletici etkisi önemli düzeylere ulaşmıştır.

Tablo 20. Türkiye'nin İşgücü Piyasası ve Göçün İşsizlik Üzerindeki Etkisi 1988–2006

Yıllar	15+ Yaş (bin) ¹	İşgücü (bin) ¹	İşgücüne dâhil olmayan ¹	İşgücüne katılma oranı (%) ¹	İstihdam edilen (bin) ¹	Eksik İstihdam (bin) ¹	İşsiz (bin) ¹	İşsizlik oranı (%)	Yurt dışına gönderilen işçi sayısı ²	Yurt dışına gönderilen işçilerin işgücüne oranı (%)	Yurt dışına gönderilen işçiler dâhil işsizlik oranı (%)
1988	33.746	19.391	14.355	57,5	17.755	1.281	1.638	8,45	52.752	0,272	8,7
1989	34.315	19.931	14.384	58,1	18.222	1.389	1.709	8,57	50.097	0,251	8,8
1990	35.601	20.150	15.451	56,6	18.539	1.309	1.612	8,00	47.841	0,237	8,2
1991	36.869	21.010	15.859	57,0	19.288	1.513	1.723	8,20	53.025	0,252	8,5
1992	37.984	21.264	16.720	56,0	19.459	1.748	1.805	8,49	60.000	0,282	8,8
1993	38.957	20.314	18.643	52,1	18.500	1.568	1.815	8,93	63.244	0,311	9,2
1994	40.038	21.877	18.161	54,6	20.006	1.856	1.871	8,55	61.145	0,279	8,8
1995	41.176	22.286	18.890	54,1	20.586	1.568	1.700	7,63	59.483	0,267	7,9
1996	42.243	22.697	19.546	53,7	21.194	1.539	1.503	6,62	40.697	0,179	6,8
1997	43.299	22.755	20.544	52,6	21.204	1.398	1.552	6,82	33.321	0,146	7,0
1998	44.295	23.385	20.910	52,8	21.779	1.449	1.607	6,87	25.907	0,111	7,0
1999	45.311	23.878	21.433	52,7	22.048	2.164	1.830	7,66	17.475	0,073	7,7
2000	46.211	23.078	23.133	49,9	21.581	1.591	1.497	6,49	13.645	0,059	6,5
2001	47.158	23.491	23.667	49,8	21.524	1.404	1.967	8,37	20.242	0,086	8,5
2002	48.041	23.818	24.223	49,6	21.354	1.297	2.464	10,35	26.916	0,113	10,5
2003	48.912	23.640	25.272	48,3	21.147	1.143	2.493	10,55	34.151	0,144	10,7
2004	49.906	24.289	25.617	48,7	21.791	995	2.498	10,28	40.198	0,165	10,4
2005	50.826	24.565	26.261	48,3	22.046	817	2.520	10,26	60.355	0,246	10,5
2006	51.668	24.776	26.892	48,0	22.330	890	2.447	9,88	81.379	0,328	10,2

Kaynak: (1) İşgücü Verileri; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923–2007,

(2) Yurt Dışına Gönderilen İşçilerin Sayısı; Türkiye İş Kurumu İstatistikleri'nden alınmıştır.

Şekil 19. Yurt Dışına Gönderilen İşçilerin İşsizlik Üzerindeki Etkisi 1988–2006

Kaynak: Tablo 20'ye göre çizilmiştir.

b) Beyin Göçü

Beyin göçü olgusu 1960'ların ortalarından bu tarafa hem akademik çevreye hem de politikacılara inceleme konusu olmuştur. Türkiye'de ilk beyin göçü dalgası 1960'larda doktor ve mühendislerin göçüyle başlamıştır. Ülkedeki politik istikrarsızlıklar, düşük ücretler ve iş bulmadaki sınırlılıklar gibi faktörler yurt dışına giden öğrencilerin dönmeyerek orada yaşamayı tercih etmesine yol açmaktadır (Tansel ve Güngör, 2003). Özellikle son yıllarda, vasıflı profesyoneller ile üniversite mezunlarının Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu'na yoğun olarak göç ettiği görülmektedir (Kirişçi, 2003).

Başlangıçta çoğu erkeklerden oluşan 20–35 yaşları arasındaki ve üçte biri yetenekli işçilerden oluşan iş gücü ailelerini bırakarak göç etmişlerdir. 180.000 göçmen 1963–1966 yılları arasında Batı Almanya, Belçika, Hollanda ve Avusturya'ya göç etmiştir. 1970'lerde yaşanan petrol kriziyle birlikte Batı Avrupa ülkeleri göçmen işçi alımını durdurmuştur. Buna karşın özellikle Almanya ve Hollanda başta olmak üzere bu ülkelerin göçmen işçi talebi öğretmenler gibi vasıflı iş gücü üzerinde yoğunlaşmıştır (Sönmez ve McDonald, 2008).

Batı Avrupa ülkelerinde çalışmalarına izin verilen yabancı işçilerin büyük çoğunluğu genç, güçlü, sağlıklı, kalifiye ve yarı-kalifiye işçilerden oluşmuştur. Ayrıca yapılan pek çok saha çalışmasında Avrupa'da çalışma imkânına sahip bu işçilerin, “artık işgücü” olmadığı genellikle ülkede çalışan nitelikli işgücünden oluştuğu tespit edilmiştir (Tatlidil, 2007:227). Akdeniz'den işçi gönderen tüm ülkeler arasında Türkiye 1973 yılına kadar yurt dışına en yüksek oranda nitelikli iş gücü gönderen ülke konumundadır. Bu yıllar boyunca Türkiye'nin nitelikli iş gücünün %17'si yurt dışına göç etmiştir. Tabii ki bu yoğun göç hareketleri ekonomik çıktıları da olumsuz etkilemiş önemli ölçüde nitelikli işgücü açığı ortaya çıkmıştır. Nitelikli iş gücü göçü o dönemde başta DPT ve Türkiye Ticaret Odaları Birliği tarafından eleştirilmesine karşın, döviz geliri elde etmek adına yinede teşvik edilmiştir. Alman İş ve İşçi Bulma Kurumu'na ait 1968 tarihli raporda Yugoslav işçilerden sonra Türk işçilerin en nitelikli işçiler olduğu vurgulanmıştır (Unat, 2006: 96–97).

Türkiye'de yurt dışına göç edenlerin iyi eğitim almış, tecrübeli kişilerden yani gelişme için çok çok önemli kesimlerden oluşması yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır.

Türkiye'deki yetkililerin genellikle kırsal kesimden gelen göç başvurularına daha fazla öncelik vermelerine karşın bu durumun devam ettiği görülmüştür. Çok sayıda vasıflı işçinin göç etmesi yanında ülkede vasıfsız işçilerin sayıca fazla olması nedeniyle çeşitli meslek gruplarıyla ilgili olarak vasıflı iş gücü açığı ortaya çıkmış dolayısıyla da üretimde önemli düşüşler yaşanmıştır (Apak ve diğ., 2002:160–161).

Aşağıdaki Tablo (21)'da görüldüğü gibi göç sürecinin ilk başlarında giden iş gücü içinde kalifiye işçilerin oranı %30'lar civarında olmuştur. Bu oran işçi alımının durdurulduğu 1975 sonrası dönemde %50'leri geçmiştir. Çünkü kriz sonrası dönemde dış ülkelere gönderilen göçmen sayısı azalırken, göç edenlerin önemli bölümünü vasıflı işçiler oluşturmuştur. Çünkü artık Avrupa ve ABD vasıflı iş gücü talebinde birbiriyle yarışırken vasıfsız işçi alımı durma noktasına gelmiştir. Vasıflı iş gücü kaybı ülkemiz için çok olumsuz olmuş yeri dolmayan vasıflı iş gücü açığı ücretleri artırmış, üretimin azalmasına yol açarak adeta yüksek enflasyona davetiye çıkartmıştır. Diğer taraftan işçi maliyetlerindeki artış dış rekabet gücünü de düşürmüştür.

Artan ücretler dolayısıyla artan üretim maliyetleri, Türkiye'de 1968 den itibaren enflasyonun hızlanmasına yol açmıştır. 1968'in ortalarında yaklaşık %5 olan enflasyon oranı 1970'lerin sonlarına dek hızlanmaya devam etmiştir (Apak ve diğ., 2002:176-178).

Tablo 21. Türk İş Kurumu Aracılığıyla Yurt Dışına Giden Göçmenlerin Durumu (1964–1980)

Yıllar	Toplam	Kalifiye Göçmen oranı (%)
1964	66.176	-
1965	55.520	-
1966	34.410	25,0
1967	8.855	30,4
1968	43.204	28,0
1969	103.975	24,5
1970	129.575	27,0
1971	88.442	35,7
1972	85.229	33,7
1973	135.820	43,7
1974	20.211	34,9
1975	4.419	51,2
1976	10.558	73,4
1977	19.084	72,8
1974	20.211	34,9
1975	4.419	51,2
1976	10.558	73,4
1977	19.084	72,8

Kaynak: Sönmez ve McDonald (2008) (Pennix (1982)'den aktarmışlardır)

Günümüzde Beyin Göçü ve Nedenleri

1970'lerden sonra gelişmiş ülkelere yönelen göç akımları, vasıfsız işçilerin göçünden ziyade yetenekli, eğitilmiş kişilerin özellikle de araştırmacı ya da üniversite öğrencilerinin göçü şeklinde gerçekleşmiştir.

Beyin göçünü göç alan ve veren ülkeler açısından ayrı ayrı değerlendirmek gereklidir. Gelişmiş ülkeler açısından bakıldığında; bu ülkelerde, nüfus artış hızı düşük, eğitim çok pahalı, üretilen ürünlere talep fazladır. Yüksek teknolojik gelişme mevcut olup, sürekli kitlesel üretim yapılmaktadır. Bu iş ve hizmetleri karşılamak için bu ülkelerin yüksek ücretle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere nitelikli iş gücü ithal etmesi bunu kendi ülkesinde yerel kaynaklardan karşılamasından çok daha ucuz ve kârlı hale gelmektedir. Buna karşın gelişmekte olan ülkelerde, ücret/maaş eşitsizlikleri, eğitilmiş iş gücünde arz/talep dengesizliği, plansız/programsız eğitim sistemi, araştırma olanaklarının azlığı, beyin göçünü tetiklemektedir (Kaya, 2003). Özellikle öğrencilerin yurt dışında kalma kararındaki en önemli faktör yurt dışındaki sistemli ve düzenli yaşam tarzı iken, yurt dışında çalışanların Türkiye'ye geri dönmeme kararındaki en

önemli neden ise Türkiye'deki ekonomik ve siyasî istikrarsızlıktır (Tansel ve Güngör, 2004).

Tablo 22'de görüldüğü gibi, Türkiye 2008/09 döneminde ABD'ye en çok öğrenci gönderen 8. ülke konumunda olup, bu dönemde öğrenci sayısı bir önceki döneme göre %10 artarak 13.263'e yükselmiştir.

Tablo 22. ABD'ne En Çok Öğrenci Gönderen İlk 10 Ülke (2007/08 & 2008/09)

Sıra	Geldiği Bölge	2007/08	2008/09	2008/09 %	Değişim %
	Dünya Toplamı	623.805	671.616	100.0	7.7
1	Hindistan	94.563	103.260	15.4	9.2
2	Çin	81.127	98.235	14.6	21.1
3	Güney Kore	69.124	75.065	11.2	8.6
4	Kanada	29.051	29.697	4.4	2.2
5	Japonya	33.974	29.264	4.4	-13.9
6	Tayvan	29.001	28.065	4.2	-3.2
7	Meksika	14.837	14.850	2.2	0.1
8	Türkiye	12.030	13.263	2.0	10.2
9	Vietnam	8.769	12.823	1.9	46.2
10	Suudi Arabistan	9.873	12.661	1.9	28.2

Kaynak: Institute of International Education, Open Doors Report 2009

UNESCO (2005:95)'ya göre en çok öğrenci kabul eden ülkeler sırasıyla %25 ile ABD, %11 ile İngiltere, %10 ile Almanya, %9 ile Fransa, %8 ile Avustralya, %4 ile Japonya, %3 ile Rusya, %2 ile İspanya, Belçika, Kanada ve İtalya'dır. En çok öğrenci kabul eden bu ülkelerin Rusya hariç tamamı, çok yüksek insani gelişme endeksine sahip gelişmiş ülkeler olup, 2005 yılı için 71,4 insani gelişme endeksine sahip olan Türkiye'nin üstündedir. Günümüzde gelişmenin temel göstergesi olan insani gelişme endeksi kişi başına gelir, eğitim ve sağlık göstergelerinden türetilmiştir. Eğitimli insanlar insani gelişme yönünden daha gelişmiş ülkelere göç ederek daha iyi gelir ve hayat standardına kavuşmaktadırlar.

Tablo 23. En Çok Öğrenci Kabul Eden Ülkeler (2002/2003) ve İnsani Gelişme Endeksleri (2005)

Sıra	Ülke Adı	Aldığı Öğrenci (%)	HDI (İnsani Gelişme Endeksi)
1	ABD	25	78,7
2	İngiltere	11	79
3	Almanya	10	79,4
4	Fransa	9	80,4
5	Avustralya	8	81,1
6	Japonya	4	82,4
7	Rusya	3	65,5
8	İspanya	2	80,3
9	Belçika	2	78,9
10	Kanada	2	80,3
11	İtalya	2	80,8

Kaynak: HDI verileri; UNDP, "Human Development Report (HDR) , 2009 Statistical Tables'den, Öğrenci verileri; UNESCO 2005'ten alınmıştır.

OECD Factbook 2009'da, 2006 yılı itibarıyla OECD ülkelerinde yabancıların eğitim durumuna göre istihdam edilme oranları yayınlanmıştır. İstihdam oranları düşük eğitimliler için %40,4 iken, orta seviye eğitime sahip olanlar için %56,8 ve son olarak yüksek eğitimliler için %73 gibi oldukça yüksek seviyededir. Buna karşın yüksek öğrenimde işsizliğin %10'ların üstünde olduğu Türkiye'de eğitilmiş insanlar için göç etmek çekici hale gelmektedir.

Tablo 24. Türkiye'de Yüksek Öğrenimdekilerde İşsizlik Oranı

Yıllar	Genel İşsizlik Oranı	Yükseköğretimde İşsizlik Oranı
2004	10,8	12,2
2005	10,6	10,0
2006	10,2	9,6
2007	10,3	9,7
2008	11,0	10,3

Kaynak: TÜİK

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde GSYİH'dan AR-GE'ye yeterli kaynak aktarılmaması nedeniyle, bilim adamları bilimsel çalışmaları için gerekli imkân ve şartlardan yoksun kalmaktadır. Tablo 25'de Türkiye'nin küresel rekabetin temel dinamiği olan AR-GE'ye GSYİH'dan %0,6 oranında pay ayırdığı ve bu oranla, tam üyelik için büyük çaba harcadığı AB'nin ve OECD ülkeleri ortalamasının çok altında kaldığı görülmektedir. GSYİH'nın %2,7'sini AR-GE'ye ayıran ABD, hem OECD hemde AB ortalamasının üstündedir. UNESCO (2005:107-108)'ya göre araştırmacı başına yıllık ortalama harcama düzeyi gelişmekte olan ülkelerde 98.000 dolar iken

sanayileşmiş ülkelerde 191.000 dolar ve ABD’de 238.000 dolar gibi çok yüksek seviyededir. Bu veriler neden en çok öğrencinin ABD’ne göç ettiğini de ortaya koymaktadır. Gittikçe küreselleşen dünya da bilime, araştırmaya önemem veren, yeterli kaynak ayıran ülkeler bilim adamlarını kendi ülkelerine çekerek, bu alanda katlandıkları maliyetlerden çok daha fazlasını kazanmaktadırlar.

Tablo 25. AR-GE Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (%)

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Türkiye	0,48	0,54	0,53	0,48	0,52	0,59	0,58
ABD	2,75	2,76	2,66	2,66	2,59	2,62	2,66
EU-27 toplamı	1,74	1,76	1,77	1,76	1,73	1,74	1,77
OECD toplamı	2,21	2,25	2,22	2,22	2,19	2,23	2,26

Kaynak: OECD Factbook 2009

Araştırmacılar kendi ülkelerine döndükleri sürece onların hareketliliği çok problem olmamaktadır. Fakat araştırmacıların gittikleri ülkede sürekli kalmayı tercih etmeleri göç veren ülkenin araştırmacılarını bedava ihraç etmesi anlamına gelmektedir. Bilimsel yönden kendini geliştirmek isteyen araştırmacılar, çalışmalarını için kendilerine çok daha fazla olanakların sunulduğu gelişmiş ülkelere göç etmekte daha sonra ülkelerine geri dönmeyerek, elde ettikleri deneyimleri ülkelere aktaramamaktadırlar.

İş gücü göçünün yoğun olarak yaşandığı dönemlerde, konuyla ilgili araştırma ve değerlendirme yapan pek çok yazarın (S. Amin, G. Schiller, N. Abadan Unat, J. Gaultung, E. Tatlıdil gibi) vurguladığı gibi, nitelikli iş gücüne, ekonomik kalkınmalarını sağlamak için kendi ülkelerinin ihtiyaçları vardır (Tatlıdil, 2007:227). Bu nedenle göç eden kalifiye iş gücü, göç veren ülkelerin geri kalmışlığını pekiştirmektedir.

3.5.3.3. Genel Olarak Türk Dış Göçünün Olumsuzlukları

Havalelerin; iç piyasada çok yüksek para artışına yol açması, ihracat üzerinde azaltıcı etki yapabilir. Fakat gelen havale akımlarıyla ilgili yapılacak sterilizasyonlar bunu engelleyebilir. Bunun yanında havalelerin bağımlılığı artırması, havale kanallarının kara paranın aklanması ve terörün finansmanı için kullanılması gibi olumsuzlukları da vardır (Ratha, 2008). İşçi gelirlerinin göç veren ülkelerin kalkınmasına katkısı muhakkaktır ancak işçilerden transfer edilen gelirlerin toplumun hepsini değil bir kısmını zenginleşirmesi gelir dağılımını dahada bozmaktadır (Erdem ve Sayan, 2007).

Türkiye’de dış göçe bağlanan umutlar hemen hemen hiç gerçekleşmemiştir. Çünkü ülke daha çok ekonomik krizin içine düşmüş ve batı ekonomilerinin desteğine muhtaç hale gelmiştir. Ayrıca göç alan ülkenin ekonomisinde ortaya çıkabilecek bir olumsuzluğun göçmen işçileri işsiz bırakma olasılığı daima vardır. Bu durumda göç veren ülkenin işçi dövizleri ümidi sona erdiği gibi dönen işçilerin işsizliği sorunu da ortaya çıkacaktır. Ayrıca kalkınmak için gerekli yapısal dönüşümleri gerçekleştiremeyen her ülke gibi ülkemizde de tüm ümitler dış göçe bağlanmıştır. İşçi dövizlerine güvenen hükümetlerin hesapsız harcamaları bağımlılığı daha da arttırmıştır (Ersel, 2002: 71–72).

Diğer taraftan ülkeye gelen dövizler özellikle toprak ve konut fiyatlarını arttırarak enflasyonu arttırmıştır (Ersel, 2002: 72). Talep sabit tutulsa dahi göçün etkisi enflasyonisttir. Çünkü işçilerin özelliklede vasıflı işçilerin göçü arzı düşürür. Bunun yanında yurda gönderilen dövizler yerli malların talebini dolayısıyla da fiyatını arttıracaktır (Apak ve diğ., 2002:171-172).

İlk yıllarda Türkiye’den göç edenlerin yaklaşık üçte biri vasıflı iş gücü iken, bu oran günümüzde daha yüksek boyutlara ulaşmış Avrupa ve ABD vasıflı iş gücü ve öğrenciler dışında göçmen almamaya başlamıştır. Vasıflı iş gücünün kaybı bir taraftan ülkede üretimi düşürerek, diğer taraftan ücretleri arttırarak enflasyonu körüklemiştir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin beyin göçü nedeniyle görece zaten kıt olan beşeri sermayelerini kaybetmeleri göçün gelişme üzerindeki tüm olumlu etkilerini de yok etmektedir.

Son olarak göç veren gelişmekte olan ülkelerin beklediği ve Martin (2006) tarafında 3 R olarak ifade edilen yararlardan; havale akımlarının yararı ile göç eden iş gücünün iç piyasadaki işsizlik üzerindeki olumlu etkisi ülkemiz için gerçekleşmiştir. Fakat işçilerin kazandıkları deneyim ve birikimlerle ülkeye dönerek ekonomi için gerekli yatırımları yapmaları dolayısıyla ekonomiye yenilikleri adapte ederek rekabet gücünü arttırmaları beklentisi hiç gerçekleşmemiştir. Çünkü 1973 krizinden sonra Batılı Ülkeler’e işçi göçü durmasına karşın giden işçiler geri dönmek yerine ailelerini de yanlarına almayı tercih etmişler ve Abadan-Unat (2006)’ında ifade ettiği gibi adeta “Konuk işçilikten, ulus ötesi yurttaşlığa” geçmişlerdir.

Bütün bu sonuçlar çerçevesinde, genel olarak dış göçün olumsuzlukları şu şekilde özetlenebilir;

- Göçün yoğun yaşandığı ilk yıllarda (1964–1973) göç eden işçilerin yaklaşık üçte birinin vasıflı olması ve bunlarında yerinin doldurulamaması iç piyasada ücretleri artırmış ve üretimi düşürmüştür. Bu durum dış rekabet gücünü düşürürken enflasyonu da artırmıştır. Günümüzde öğrenci ve bilim adamı göçü şeklinde yoğunlaşan beyin göçü süreci, ülkede zaten kıt olan beşeri sermayenin bedava gelişmiş ülkeler ihraç edilmesi anlamına gelmekte olup, göçün gelişme üzerindeki tüm olumlu etkilerini de yok etmektedir.
- Havale akımlarının uyardığı talep sonucu ithalat artarken, ihracat azalmıştır. İç piyasada ortaya çıkan talep artışı yine enflasyonu tetiklemiştir.
- Belli kesimlerin döviz geliri elde etmesi nedeniyle gelir dağılımı bozulmuştur.
- İşçilerin birikimleriyle ülkeye dönüp gerekli yatırımları yapmaları beklenirken, onlar gittikleri ülkelere yerleşerek oraya yatırım yapmışlardır.
- İşçilerin havale akımlarıyla sağlanan yüksek miktarlardaki dövizleri gören hükümetler daha çok harcama yapmışlar, işçi dövizlerine bağımlılığı azaltacak gerekli yapısal reformları gerçekleştirilmeyerek ülkenin dış göçe dolayısıyla da işçi dövizlerine bağımlı bir ülke olmasına göz yummuşlardır.

BÖLÜM 4: TÜRKİYE’DE YAŞANAN İÇ GÖÇ OLGUSU

Türkiye’de kırsal kesimde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranının gelişmiş kabul edilen ülkelere göre oldukça yüksek olması, tarımsal üretimin yetersiz oluşu ve yaşanan iç göç olgusu Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarından bu yana ülkenin en önemli sorunları olarak dikkat çekmektedir (Akman, 1998:241).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın temel amaçlarından birisinin bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması olduğu ifade edilmiştir. Çünkü Türkiye’de yaşanan göç olgusunun en önemli nedeni bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarıdır. Bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları sonucu ortaya çıkan göç olgusu bir taraftan az gelişmiş bölgelerdeki nitelikli iş gücünü azaltarak, diğer taraftan mevcut talep hacmini düşürerek geri kalmış bölgelerin daha da kötüleşmesine yol açan kısır bir döngüye sebep olmaktadır. Buna karşın göç alan bölgelerde yetersiz altyapı, gürültü, suç oranlarındaki artış, gecekondulaşma, işsizlik gibi pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları sonucu ortaya çıkan iç göç sürecinin, mevcut durumu daha çok kötüleştirilmesi sorunun temeli olan bu bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılmasını gerekli kılmaktadır.

Yerleşim yerleri arasındaki göçler; şehirden şehre, şehirden köye, köyden şehre, köyden köye olmak üzere dört değişik şekilde olmaktadır (Kocaman, 2008). Türkiye’de 1945–50 döneminden günümüze kadar olan iç göçleri ve kentleşme olgusunu incelediğimizde karşımıza iki örüntü çıkmaktadır. İlk örüntü; ulusal kalkınmacı politikanın yerine liberal düşüncenin egemen olmaya çalıştığı, fakat kamunun öncülüğünün sürdüğü 1950–80 döneminde gerçekleşen, göçlerin varış noktasının hâkim kentlere yöneldiği kır-kent göçü şeklinde ortaya çıkmıştır. İkinci örüntü ise, kamunun üretiminden vazgeçerek küçültülmesi gibi fikirlerin öncülüğünde ekonomik liberalizme geçiş ve ekonominin uluslararası nitelik kazanma sürecinde yaşanan kent-kent arası göçler sayesinde büyük kentlerin oluştuğu süreçtir. Bu her iki göç süreci de gönüllü göç olgusudur. Fakat 1990’larda güvenlik nedeniyle Doğu ve Güneydoğu’dan Batı’ya yaşanan göç süreci önemli boyutlara ulaşmıştır. 1980’den itibaren nüfusun kır-kent dağılımı kent lehine dönüşmüş olup, yaşanan iç göçlerde kent-kent ağırlıklı hale gelmiştir (Peker, 1999:295–297). 1980’lerle birlikte Türkiye’de nüfusun çoğunluğunun kentlerde yaşamaya başlamasıyla birlikte kentten-kente göçün payı toplam iç göç içinde gittiçe artmıştır.

Örneğin 1980–85 döneminde iç göçün %56’sı kentlerden kentlere gerçekleşirken, bu oran 1985–90 döneminde %62’ye yükselmiştir (İçduygu ve Sirkeci, 1999a:253).

Tablo 26’da görüldüğü gibi, 1975–1980 döneminde göç edenlerin yüzde 48,90’ı şehirden şehre göç etmiş iken, sonraki dönemlerde şehirden şehre göç edenlerin oranı yükselmiş ve 1995–2000 döneminde göçlerin yüzde 57,80’i şehirden şehre göç şeklinde gerçekleşmiştir. Köyden şehre göçlerin payında zaman içinde dalgalanmalar gözlenmekte ise de, 1995–2000 döneminde göç eden kişilerin sadece yüzde 17,46’sı köyden şehre göç etmişlerdir.

Bu nedenle bu bölümde öncelikle, Türkiye’de 1950’lerden itibaren önem kazanan kırdan kente yaşanan iç göç olgusu ele alınacak daha sonra az gelişmiş illerimizden ve bölgelerimizden gelişmiş il ve bölgelerimize doğru yaşanan iç göç süreci ele alınacaktır.

Tablo 26. Göç Eden Nüfusun Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı (1975–2000)

Yerleşim Yerleri	1975–1980		1980–1985		1985–1990		1995–2000	
	Göç Eden Nüfus	Yüzde pay	Göç Eden Nüfus	Yüzde pay	Göç Eden Nüfus	Yüzde pay	Göç Eden Nüfus	Yüzde pay
Şehirden şehre göç	1.752.817	48,90	2.146.110	56,18	3.359.357	62,18	3.867.979	57,80
Köyden şehre göç	610.067	17,02	860.438	22,53	969.871	17,95	1.168.285	17,46
Şehirden köye göç	692.828	19,33	490.653	12,84	680.527	12,60	1.342.518	20,06
Köyden köye göç	528.709	14,75	322.709	8,45	392.935	7,27	313.481	4,68
Toplam	3.584.421	100,00	3.819.910	100,00	5.402.690	100,00	6.692.263	100,00

Kaynak: Kocaman, (2008:18)

4.1. Türkiye’de Kırdan-Kente Yaşanan İç Göç Olgusu

Gelişmekte olan ülkelerde şehirleşmenin oranı dramatik bir şekilde artmaktadır. Bu ülkelerde şehirlerde yaşayan insanların oranı 1950’de %18 iken 2000’de %40’a yükselmiş ve 2005’de ise yaklaşık % 54 düzeyinde olacaktır (Issah ve diğ., 2005:1). Nüfusun kırsal alanlardan koparak şehirlere yığılması tüm dünya da olduğu gibi ülkemiz içinde önemli bir problemdir.

4.1.1. Kırdan-Kente Yaşanan İç Göçün Boyutları

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, yaşanan iç göç batı deneyimlerinden farklıdır. Sanayileşmiş ülkelerde kentleşme sürecinde nüfus, yüksek doğum-yüksek ölüm

hızlarından düşük doğum–düşük ölüm hızlarına geçmiş dolayısıyla nüfus artışı düşük düzeyde kaldığı için kentsel alanlarda temel yapılanma sorunları ortaya çıkmamıştır. Fakat gelişmekte olan ülkelerde yüksek doğum- düşük ölüm hızları neticesinde nüfus hızla artmıştır (Peker, 1999:298).

Türkiye 1920’li yılların savaş yorgunluğunu oldukça hızlı bir şekilde üzerinden atmıştır. 1940’lı yılların sonlarına doğru ülkede her 10 kişiden 2’si kentlerde yaşarken, ikinci dünya savaşından sonra Türkiye’nin ABD (Amerika Birleşik Devletleri)’nin liderlik yaptığı Batı Dünyası’nın yanında yer almasıyla gerçekçi anlamda bir toplumsal dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümde yaşanan yapısal değişikliklerde motor görevi yapan yabancı sermayenin Türkiye’ye girişi 1947’de Marshall Yardımı ile askeri amaçlarla olurken 1948’den sonra askeri ve ekonomik amaçlarla gerçekleşmiştir. Bu süreçte 1948’de Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne üye olunurken bu tarihten itibaren 10 yıl içinde 1.200.000 ABD doları yardım alınmıştır. 1949’da Avrupa Konseyi’ne, 1952’de NATO’ya üye olunmuş ve Demokrat Parti bu dönemde liberal politikalar uygulamıştır. Alınan Marshall Yardımı tarımın mekanizasyonun sağlanması ve yol yapımında kullanılmıştır. Tarımda makineleşmeyle birlikte ekilebilir alanlar hızla genişlerken nüfus artışı hızlanmış bu da kentlere göç sürecini artırmıştır. 1950 yılında her on kişiden ancak ikisi kentte yaşarken, bu oran 1960’da her dört kişiden bir kişiye yükselmiş, 1970’de her üç kişiden birisi kentlerde yaşamaya başlamıştır (İçduygu ve Sirkeci, 1999b:273–274). Kırsal kesimden kentlere doğru yönelen bu göç dalgalarına karşın sanayi aynı hızla gelişmemiştir.

Gelişmiş toplumlarda kır ve kent arasında önemli bir yaşam farklılığı mevcut değilken, gelişmekte olan toplumlarda önemli ölçüde yaşam farklılığı vardır. Türkiye, kırdan kente kitlesel göç hareketleriyle ilk kez 1950’li yıllarda tanışmıştır. Türkiye %25’i kentlerde yaşayan tarım ağırlıklı bir ülke iken zamanla %70’i kentlerde yaşayan ve kent kökenli faaliyetlerin önemli hale geldiği bir ülkeye dönüşmüştür (Işık ve Pınarcıoğlu, 2002:95).

Tablo 27. Nüfus Sayımlarına Göre Köy ve Şehir Nüfusları

Sayım Yılları	Köy Nüfusu (milyon kişi)	Köy Nüfusunun Payı (%)	Şehir Nüfusu (milyon kişi)	Şehir Nüfusunun Payı (%)	Toplam
1927	10,3	75,8	3,3	24,2	13,6
1935	12,4	76,5	3,8	23,5	16,2
1940	13,5	75,6	4,3	24,4	17,8
1945	14,1	75,1	4,7	24,9	18,8
1950	15,7	75,0	5,2	25,0	20,9
1955	17,1	71,2	6,9	28,8	24,0
1960	18,9	68,1	8,9	31,9	27,8
1965	20,6	65,6	10,8	34,4	31,4
1970	21,9	61,6	13,7	38,4	35,6
1975	23,5	58,2	16,9	41,8	40,4
1980	25,1	56,1	19,6	43,9	44,7
1985	23,8	47,0	26,9	53,0	50,7
1990	23,2	41,0	33,3	59,0	56,5
2000	23,8	35,1	44,0	64,9	67,8
2008	17,9	25,0	53,6	75,0	72,0

Kaynak: TÜİK

Türkiye’de nüfus artış oranının sürekli azalmasına karşın, kent nüfus oranının sürekli bir şekilde arttığı görülmektedir. Türkiye’de nüfus artışının önemli ekonomik sorunlar yaratmasında yüksek kentleşme hızının etkisi de büyük olmaktadır. Tablo 27’de görüldüğü gibi 1980 yılına kadar köy nüfusunun toplam nüfus içindeki payı, şehir nüfusundan fazla iken bu tarihten sonra şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki payı köy nüfusunu aşmıştır. Şehir nüfusu 1927’deki %24,2 olan seviyesinden 2008 yılında %75’e yükselmiştir.

4.1.2. Türkiye’de Kırdan-Kente Göçün Nedenleri

Türkiye’de iç göç sürecini inceleyen pek çok yazar kırdan kente göçün dolayısıyla kentleşmenin nedenlerini itici, çekici ve iletilici güçler şeklinde sıralamıştır (Keleş, 2000:47; Yenigül, 2005:275–276; İçduygu ve Sirkeci, 1999a:250; Çelik, 2006:149). Bir tarafta göçmenlerin yaşadıkları yerlerden ayrılmalarına yol açan itici faktörler varken, diğer tarafta onların belli bölgelere göç etmesine dolayısıyla böyle bir göçün maliyetine katlanmalarına yol açan çekici faktörler vardır. Göçle ilgili yaptığı çalışmalarla adından çokça söz ettiren Lee (1966)’ye göre göç hareketlerini etkileyen 4 temel faktör mevcut olup bunlar; başlangıç noktasıyla ilgili faktörler, varış noktasıyla ilgili faktörler, ara

engel ve zorluklar ile kişisel faktörlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla Lee burada itici ve çekici faktörler ile göç edilen yere ulaşmadaki engelleri işaret etmektedir.

T.C. İç İşleri Bakanlığı Araştırma ve Etütler Merkezi'nin İç Göçten Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüm Önerileriyle ilgili Araştırma Raporu'na göre;

Ülkemizde yaşanan iç göçün belirleyici faktörleri şu şekilde sıralanmaktadır;

- (1) Kırsal kesimdeki yüksek doğurganlık ve hızlı nüfus artışı,
- (2) Kentlerin sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerden çekiciliği,
- (3) Kırsal alanın iticiliği,
- (4) Terörden kaynaklanan güvenlik sorunları,
- (5) Coğrafi şartlar ve doğal afetlerdir.

1950'li yıllarda başlayan ve hızlanan iç göç daha çok kırsal kesimin iticiliği ile açıklanırken, 1960'lı yılların sonlarında başlayan ve 1980'li yılların başına kadar devam eden iç göç süreci daha çok kentsel alanların çekiciliği, 1980'li ve 1990'lı yıllarda yaşanan iç göç süreci ise yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile açıklanmaktadır (İçduygu ve Sirkeci, 1999a:250).

DPT (2006:37)'nin 2007–2013 yılları için hazırladığı Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisinde; bölgelerarası gelişmişlik farklarının önemli ölçüde az gelişmiş yörelerin kırsal niteliği ve tarım ağırlıklı ekonomik yapıları ile ilişkili olduğunu ifade edilmiş ve az gelişmiş yörelerin en önemli özellikleri şu şekilde sıralanmıştır;

- Ekonominin genellikle verimi düşük tarımsal üretime bağlı olması ve bu bölgelerde iş ve gelir imkânlarının kısıtlı olması,
- Genç işgücü ve sermaye gibi üretken faktörlerin göç süreci nedeniyle kaybedilmesi,
- Göç süreci sonunda az gelişmiş bölgede kalan düşük nitelikli işgücünün girişimcilik kapasitesi ve verimliliğinin sınırlı bulunması,
- Altyapı, temel hizmetler ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi ihtiyacı, şeklinde sıralanmıştır.

Türkiye ekonomisinde bir taraftan sanayi ve hizmet sektörleri lehine yapısal dönüşüm gerçekleşirken, diğer taraftan bölgelerarası ve kırsal alanlardan kentlere gerçekleşen göç nedeniyle kırsal alanlar kentlerin gösterdiği gelişme ivmesini yakalayamamıştır. Özellikle 1950’li yıllarda tarımdaki mekanizasyon süreci ile başlayan, 1980’lerde Piyasa Reformu Programı’nın uygulamaya konulmasıyla serbestleşen ekonomi politikaları ile yeni bir ivme kazanan kentleşme süreci kırsal nüfusun çözülmesi sonucunu doğurmuştur.

1950’li yıllarda nüfusun yüzde 75’i köylerde yaşamaktayken, bu oran 1980’de yüzde 56’ya, 2000 yılında ise yüzde 35’e gerilemiştir. Ancak, nüfus yapısındaki bu hızlı değişime rağmen halen ülke nüfusunun önemli bir bölümü oluşturan 23,7 milyon kişi köy statüsündeki yerleşimlerde yaşamaktadır. 1995–2000 döneminde, 1980–1990 dönemine göre köylerden şehirlere gerçekleşen göçün ivmesi yavaşlamıştır. Marmara Bölgesi, Ankara ili, Ege ve Akdeniz kıyılarında bulunan illerde bulunan köyler göç almakta iken, ülkenin kalan kısmında ağırlıklı olarak göç vermektedir (DPT, 2006:6).

Türkiye’de 1950’lerde yaşanan hızlı dönüşüm süreci içinde özellikle kırsal ve kentsel nüfus oranlarında görece hızlı değişimler olmuştur. Bu dönemlerde dünya sistemi ile etkileşimi hızlanan Türkiye’de tarım makineleşmeye ve modernleşmeye başlamış, topraklar belli ellerde toplanmaya başlamıştır. Bunun yanında, nüfus artışı, tarımda düşük üretkenlik, kırsal alanda artan işsizlik, kentte eğitim olanaklarının iyi olması gibi nedenlerle 1950’ler de köyden kente iç göç hızlanmıştır (İçduygu ve Sirkeci, 1999a:250–251, Apan, 2006). Tarihsel süreçte bu göç dalgasını arttıran diğer önemli bir unsur da kırsal kesimde gittikçe artan kan davaları ve terör olaylarıdır.

Bu çalışmada, göç olgusu ekonomik yönleriyle ele alınmış olup, kırdan kente göçün nedenleri genel olarak aşağıdaki gibidir;

4.1.2.1. Kırsal Kesimdeki Yetersiz Tarımsal Toprak Miktarı

1912–1913 yıllarında yapılan tarım sayımları çerçevesinde Anadolu için düzenlenen ve 1 milyon aileyi kapsayan araştırmaya göre toplam tarımla uğraşan ailelerin %1’i toplam toprakların %39’una sahipken, %87’si toplam toprağın %35’ine sahipti (Köymen, 1999:2). Dolayısıyla toprağın bu dengesiz dağılımı Cumhuriyet dönemine de yansımıştır.

Cumhuriyet döneminde toprak dağılımına ilişkin veriler ilk olarak 1950–52 yılları arasında toplanmış ve “1950 Ziraat Sayımı Neticeleri” başlığıyla yayımlanmıştır. Bu sayıma göre köylerde yaşayan 2.760.304 ailenin 336.860’ı yani ailelerin %12’sinden fazlası topraksız idi. 1950 sayımına göre toprak dağılımının en adaletsiz olduğu bölgeler sırasıyla Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Ege bölgeleriydi. 1950 yılı verilerine göre toprakların %62,1’i 50 dekarın altındayken, %21,8’i 50–99 dekar, %10,3’ü 100–199 dekar, % 4,2’si 200–400 dekar olup, sadece %1,5’i 500 dekarın üzerindeydi. 1970 yılında DPT’nin yaptığı hesaplara göre Türkiye’de ortalama asgari geçimlik toprak miktarı 70 dekar olup, bu oran buğday bölgesi İç Anadolu’da 80 dekar, pamuk bölgesi Akdeniz’de 40 dekar idi (Köymen, 1999:19–21). 1952, 1963 ve 1980 yıllarında yapılan sayımlara göre 50 ve daha az dekar toprak işleyen aileler toplam üreticilerin %62-72’si arasında değişmiştir (Kazgan, 1999:32). Örneğin 1963 yılında yapılan tarım sayımlarına göre tarım işletmelerinin %68,8’inin sahip bulunduğu toprak genişliğinin 50 dekarı geçmediği görülmüştür. Bu oran 1970 tarım sayımında %75,2’ye yükselmiştir. (Keleş, 2000: 48). Dolayısıyla toprakların büyük bölümünün 50 dekar gibi asgari geçimlik düzeyin altında olması verimli tarım yapma imkânını ortadan kaldırırken nüfusu tarımdan iten önemli bir faktördür.

1930’larda başlayan toprak reformu çabalarıyla hükümet büyük toprak sahiplerine dokunmadan topraksız köylüye hazine arazilerinden toprak verilmesini amaçlamıştır. Fakat bütün dönemler boyunca toprak reformuyla ilgili düzenlemelere şiddetle karşı çıkan bir muhalefetle karşılaşmıştır. Bu amaçla 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılmış fakat bu kanun hazineye ait toprakların dağıtılmasından ileri gitmemiştir (Köymen, 1999:12–30).

1970’lerden 1990’lara kadar uzanan dönemde Türkiye tarımının diğer önemli bir sorunu da verimli tarım topraklarının sürekli olarak tarım dışı arsalarla dönüşmesi ve kişi başına düşen tarım arazisinin miktarının zamanla azalmasıdır. 1934’te 7,4 dekar olan kişi başına toprak miktarı 1960’da 9,5 dekara çıkmasına karşın 1990’da 4,9 dekara inmiştir (Köymen, 1999:19–29).

Kongar (1993:399–400) yaptığı çalışmada, tarımsal işletmelerin %88’inin işlenebilir toprakların ancak %48’i üzerinde çalıştığını, buna karşın işletmelerin %12’sinin ise işlenebilir toprakların %50’sinden çoğunu kullandığını ifade etmiştir. Tarımsal

etkinliklerin düşük ekonomik verimliliği kırsal alanlarda gelir düzeyini düşürmüştür. Tarımdaki gelirin düşüklüğü yanında toprağın çok eşitsiz ve küçük parçalara bölünmesi Türk köylüsünü göçe mecbur bırakmıştır.

Sonuç olarak; tarımda verimin düşük olması, tarımsal gelirin az olması, toprak sahipliğinin dengesiz dağılımı, tarım topraklarının çok parçalanmış olması ve tarımda makineleşme 1950’li yıllardan sonra Türkiye’de tarımsal kesimin en belirleyici özelliği olmuştur (Keleş, 2000: 48; Yenigül, 2005:276).

4.1.2.2. Gelir Düzeyi ve İstihdam Yönünden Kırsal-Kent Arasındaki Farklılıklar

Basit ekonomik teoriye göre, üretim faktörleri nispeten çok kazandıkları yerlerden az kazandıkları yerlere hareket etmektedirler. Böyle bir durum tüm üretim faktörlerinde olduğu gibi iş gücünün de tüm piyasalarda eşit bir kazançta sahip olmasını sağlamaktadır (Munro, 1974:635).

Türkiye’de göçü, itici güçlerin yanı sıra, çekici güçler de etkilemiştir. Çekici güçlerin başlıcası, yüksek gelir ve istihdam fırsatıdır (Çelik, 2006:159). Nüfusu kente çeken başlıca etkenler; köy-kent gelir farklılıkları, daha iyi eğitim, kentin cazibesi, iş bulma ümidi, daha yüksek yaşam standardı, ulaşım olanakları, kentlerdeki sosyal ve kültürel olanaklardan faydalanma isteği gibi faktörlerdir (Apan, 2006).

a) Kırsal Kesimin Gelir ve İstihdam Yönünden Dezavantajları

Makineleşme, sermaye/emek oranındaki artışı ifade eder. Türkiye’de izlenen ekonomi politikaları ile birlikte tarımda makineleşme, kırsal kesimin ekonomik ve sosyal yapısında değişikliğe neden olmuştur. Bu değişikliğin, göçü de etkilediği söylenebilir (Çelik, 2006:158). Mekanizasyon, tarımda olumlu gelişmelere sebep olmasına karşın, makineleşmeyle birlikte kalabalık ailelerde iş gücü fazlalığı ortaya çıkmış, bu da büyük şehirlere göç olgusunu ortaya çıkarmıştır (Doğan, 2006:68).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında soğuk savaş döneminin başlaması ile birlikte ABD, Avrupa ekonomilerinin hızla gelişmesi için ‘Marshall Planı’ çerçevesinde mali yardımlarda bulunmuş ve Türkiye’de bu yardımlardan belirli bir oranda pay almıştır. Bu yardımlarla Türkiye özellikle tarımsal üretimi artırmaya yönelik tarımsal araç-gereç ithalatında bulunmuş ve bu sayede tarımsal üretim hızla artmaya başlamıştır. Devlet

tarımsal üretimi artırabilmek için gerekli olan yol yapımını, sulama kanallarını ve traktör ithalatını da yurt dışından sağlanan Marshall yardımı ile tamamlanmaya çalışmıştır. Makineleşme sayesinde işlenmeyen toprakların tarıma açılmasıyla birlikte özellikle 1950’li yılların ilk yarısında tarımsal üretimde çok büyük artışlar gerçekleşmiştir. Buna paralel olarak tarımsal ihracatta, önemli ölçüde artmaya başlamıştır.

İkinci dünya savaşını izleyen yıllarda Türkiye’de traktör sayısı hızla artmıştır. 1952’de 31.145 olan traktör sayısı, 1973’de 156.139’a, 1983’te 491.000’e 1986’da 610.315’e ve 1992’de 723.000 gibi yüksek bir sayıya ulaşmış bu nedenle de köylerde açığa çıkan iş gücü ailesiyle birlikte kentlere akın etmiştir. Dolayısıyla tarımda makineleşme kentleşmeyi hızlandıran en önemli faktörlerden biri olmuştur (Keleş, 2000: 49). Traktör sayısı ve traktörle işlenen toprakların tüm topraklar içindeki oranı zamanla artmıştır. Diğer taraftan ekilebilir toprakların sınırına ulaşılmamasıyla yeni toprak kullanma olanağı kalmamıştır. Dolayısıyla makineleşme sonucunda işini kaybeden işçilerin kente göç etmekten başka çareleri kalmamıştır (Kongar, 1993:400–401).

Tablo 28. İşsizlik Oranları (2005–2008)

Yıllar	Türkiye	Kent	Kır	Kır (Tarım Dışı)
2008	11	12,8	7,2	15,4
2006	9,9	12,1	6,5	13,2
2005	10,3	12,7	6,8	14,8

Kaynak: TÜİK

Kırsal alanda son yıllarda artış eğilimi gösteren işsizlik, 2008 yılı için yüzde 7,2 ile kentlerdeki % 12,8 olan işsizlik oranından bir hayli düşük kalsa da, önemli düzeyde gizli işsizlik barındıran tarım sektörü hesaplama dışı tutulduğunda tarım dışı işsizlik yüzde 15,4 seviyesine ulaşmakta ve işsizlik kentlere kıyasla daha önemli boyutlara ulaşmaktadır.

İşsizlik sorunu daha ziyade genç erkek nüfusu etkilemektedir. Gelir kaynaklarının yetersizliği ve düzensizliği, kayıt dışı istihdam koşulları ve sosyal güvenlik sistemindeki yetersizlikler nedeniyle tarım kesimi başta olmak üzere kırsal kesimde çalışanların çoğunluğu sosyal güvenlik şemsiyesi dışındadır. Çalışanların sosyal sigorta kapsamı dışında olması, aynı zamanda sağlık sigortası hizmetleri dışında kalmalarına da neden

olmaktadır. Bu durum, kişilerin yeşil kart sistemine geçmesine ya da sağlık güvencesinden yoksun yaşamalarına neden olmaktadır (DPT, 2006).

Tablo 29. İstihdamın Sektörel Dağılımı 1990–2008 (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	İnşaat
1990	46,9	15,8	33,2	5
1995	44,1	16,1	33,9	6
2000	36	17,7	40	6,3
2005	29,6	19,4	45,8	5,3
2008	23,7	21	49,5	5,9

Kaynak: DPT, TÜİK

Tablo 29’da görüldüğü gibi tarım sektörünün istihdamdaki payı 1990’dan 2008 yılına kadar azalan bir seyir izlemiştir. Sırasıyla 1990 yılında yüzde 46,9 olan tarımın istihdam içindeki payı, 2000 yılında %36’ya, 2008 yılında %24’e kadar düşmüştür. Fakat sektör ulusal istihdam içindeki nisbi önemini büyük oranda korumaktadır.

Tablo 30. İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayri Safi Milli Hâsıla (1987 sabit fiyatlarla) (1.000.000 TL.)

Yıl	GSMH	Tarım	GSMH İçindeki Payı (%)	Sanayi	GSMH İçindeki Payı (%)	Hizmetler	GSMH İçindeki Payı (%)
1923	2.928,50	1.263,50	43,1	309,20	10,6	1.355,80	46,3
1925	3.793,30	1.696,60	44,7	338,40	8,9	1.758,30	46,4
1930	5.393,90	2.525,10	46,8	539,30	10	2.329,50	43,2
1940	8.677,90	3.890,60	44,8	1.267,40	14,6	3.519,90	40,6
1950	38.505,90	15.760,80	40,9	5.054,10	13,1	17.691,00	45,9
1960	70.868,60	26.590,50	37,5	11.099,80	15,7	33.178,30	46,8
1970	34.468.624,10	10.595.792,40	30,7	6.039.971,30	17,5	17.832.860,40	51,7
1980	50.869.915,2	12.287.950,90	24,2	10.424.177,6	20,5	28.157.786,7	55,4
1990	84.591.716,9	13.746.286,6	16,3	21.872.602,6	25,9	48.972.827,7	57,9
2000	119.144.472,00	15.641.800,00	13,1	33.170.615,00	27,8	70.332.057,00	59,00
2005	145.650.603,00	16.625.493,00	11,40	42.107.627,00	28,90	86.917.483,00	59,70
2006	154.342.719,40	17.109.107,50	11,1	45.289.495,40	29,30	91.944.116,40	59,60

Kaynak: TÜİK

Tablo 30’da iktisadi faaliyet kollarına göre GSMH’nın dağılımı görülmektedir. 1923’te GSMH’nın %43,1’ini tarım sektörü sağlarken bu oran zamanla azalmış 1980 sonrası tarım sektörünün payı sanayi sektörünün gerisinde kalmıştır. Dolayısıyla kırsal alanda kişi başına gelir azalmış ve hızla şehirlere göç başlamıştır. Buna karşın hizmetler sektörü ve sanayi sektörünün GSMH içindeki payı zamanla artmıştır.

Tablo 31. Yoksul Fert Sayısının Oranı (%) 2004–2007 (1)

	2004	2005	2006	2007
	Yoksul Oranı (%)	Yoksul Oranı (%)	Yoksul Oranı (%)	Yoksul Oranı (%)
Türkiye	25,60	20,50	17,81	18,56
Kent	16,57	12,83	9,31	10,61
Kır	39,97	32,95	31,98	32,18

(1) Gıda ve gıda dışı harcamalar dikkate alınmıştır.

Kaynak: TÜİK

Tablo 31’de 2004–2007 yılları arasındaki yoksulluk oranları görülmektedir. Yoksulluk oranı 2007 yılında 2004 yılına göre, hem Türkiye genelinde, hem de kırsal ve kentsel alanlarda düşmüştür. Fakat gerek 2004 yılında, gerekse 2007 yılında yoksulluk oranları kırsal kesimde kentlerin iki katından fazladır. Bu durum yoksul halkın göç etmekten başka bir çaresinin olmadığını göstergesidir.

b) Ketlerin Gelir ve İstihdam Yönünden Üstünlükleri

Nüfusun büyük kentlerde toplanmasını açıklayan kuramlar, bu kentlerin aynı zamanda sanayi yatırımlarının yoğunlaştığı yerler olduğu varsayımına dayanır. 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Yasasıyla yerli sanayi harekete geçirilememiş, bu nedenle de devlet temel sanayi dallarında yatırımlar yapmıştır. 1927 yılında yapılan sanayi sayımı sonuçlarına göre Türkiye’de 65.245 sanayi işletmesi varken bu işletmelerde 256.855 kişinin çalıştığı tespit edilmiştir. Fakat bu kuruluşlardan %90,8’i 10 ve daha az işçi çalıştırmaktaydı. 1950 yılında sanayi işletmelerinin sayısı 98.828’e çıkmış ve buralarda çalışanların sayısı ise 353.994’e yükselmiş olup, bunların ancak %2,2’sinin büyük sanayi kuruluşu olduğu tespit edilmiştir. 1964 yılında yapılan sanayi ve işyeri sayımına göre işyeri sayısı 160.771’e çalışan sayısı ise 649.472’ye yükselmiş olup, büyük işletmelerin oranı %18,74 düzeyine çıkmıştır. Buna paralel olarak sigortalı işçi sayısı da artmış 1970 yılında 1.250.000’ye ulaşarak 1960 yılının iki katına çıkmıştır. 1986’da 2,8 milyona ulaşan sigortalı sayısı 1995’te 3 milyonu bulmuştur. Sanayi yatırımlarının yoğunlaştığı kentlerde hizmet dalları da buna bağlı olarak gelişmiş ve hizmet sektöründe çalışan nüfusta artmıştır (Keleş, 2000: 50–52).

Tablo 32. Sosyal Sigorta Uygulaması Kapsamına Giren İşyeri ve Sigortalı Sayısı

Yıl	İşyeri sayısı	Sigortalı sayısı
1963	24.335	710.820
1970	109.391	1.313.500
1980	241.580	2.204.807
1990	514.390	3.446.502
2000	753.275	5.254.125
2005	977.984	6.918.505
2006	1.036.328	7.818.642

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923–2007

Tablo 32’de görüldüğü gibi sosyal sigortalar kapsamına giren iş yeri sayısı hızla artmıştır. 1963 yılında 24.335 olan işyeri sayısı, 2006 yılında 1.036.328’e yükselmiştir. Sigortalı sayısı ise 1963 yılında 710.820 iken 2006 yılında bu sayı 1963 yılına göre yaklaşık 10 kat artarak 7.818.642’ye yükselmiştir. Sonuçta sigortalı iş imkânına sahip kentler tarım kesiminde artan işsizliğe karşın önemli bir çekim alanı oluşturmuştur. Sanayileşme süreciyle birlikte köylerde yaşamı zorlaşan halk fabrikalarda işçi olarak çalışmayı kurtuluş olarak görmüştür.

Kentlerde iş olanakları iş gücü artış hızının çok altında olmasına karşın yine de sanayi kesimindeki yüksek ücretler çekicilik konusunda önemli bir yere sahip olmuştur. Örneğin 1965 yılında sanayi kesiminde kişi başına gelir, tarım kesimindeki kişi başına gelirin yaklaşık 4,5 katı düzeyinde olmuştur (Keleş, 1973:38, Aktaran, Kongar, 1993:402).

4.1.2.3. Eğitim ve Sağlık Hizmetleri ile Altyapı Yatırımları Yönünden Farklar

Issah ve diğ. (2005:87)’ne göre insanların göç etmelerinde sadece gelir farklılıkları değil, aynı zamanda altyapı ve konfor farklılıkları da güçlü etkiye sahiptir. Bu nedenle hükümetler kırsal alanda yapılması gerekli zorunlu yatırımlara önem vermelidir.

Ekonomik nedenler, göçü ortaya çıkaran etmenlerin en önemlilerinden biridir. Kır-kent arasındaki fırsatların tartışılması sadece iş ve gelir/ücret açısından yapılmayıp aynı zamanda kentsel refah ve olanaklarını da içermektedir. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan genç kesimlerden bir bölümü eğitimlerini ilerletmek ve becerilerini geliştirmek için göçe karar verirken, diğerleri de kırsal yaşam tarzının sunduğu olanaklardan tatmin olmadıkları için göç etmektedir (Yenigül, 2005:276). 1950’lerden sonra şehirlerde

nüfusun hızlı artışında; ekonomik kalkınmayla birlikte eğitim ve istihdam imkanları ile alt yapının daha iyi olması etkili olmuştur (Karluk, 1999:11). Tüm bunlar kentleri çekici hale getiren en önemli faktörlerdir.

Kırsal alanlarda eğitim olanaklarının sınırlı ve düşük nitelikte kalması bireylerin kentlere göç etmesinde etkili olmaktadır. Köylerde ilköğretim sonrası okulların bulunmayışı nedeniyle aileler çocuklarını kente gönderebilecekleri gibi bazen kendileri de çocuklarının eğitimi için göç etmektedir (Çelik, 1999:141). Özellikle üniversite sınavlarında çocuklarının iyi bir bölüm kazanmasını isteyen aileler tüm maddi imkânsızlıklarına rağmen çocuklarının daha iyi bir liseye devam etmesi ya da dershaneye gitmesi için şehirlere göç etmekten kaçınmamaktadırlar.

DPT (2006)'nın Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisine göre; sosyo ekonomik koşulların yanında, kırsal nüfusun örgün eğitim olanaklarına erişiminin ilköğretimden sonra sınırlı bulunması, öğrencilerin örgün eğitim sürecinden zorunlu olarak erken ayrılmalarında etkili olmaktadır. Tüm ilköğretim okullarının %73'ü köylerde kurulu bulunurken, ortaöğretim kurumlarının ancak %7'si köylerde bulunmaktadır. Diğer taraftan, nüfusu azalan ve eğitim hizmetlerine erişim güçlüğü yaşanan köylerde bulunan sınırlı sayıdaki öğrenciye eğitim hizmetleri sunumunun daha etkin ve sürekli kılınması amacıyla taşınmalı eğitim hizmeti verilmektedir. Kırsal kesimde, 2000 yılında yaklaşık 3 olan doğurganlık hızı, 2003 yılında 2,65'e gerilemiştir. Bu değer az gelişmiş bölgelerde 4'ün üstüne çıkmaktadır. Ancak, kırsal yerleşimlerdeki kadınların sadece yüzde 57,7'si doğum öncesinde doktor hizmeti alabilmektedir. Doğumların yüzde 35'i ise evde yapılmaktadır. Sağlık hizmetlerine doğrudan erişim imkânı bulan köy oranının düşük olması ana çocuk sağlığı, koruyucu sağlık hizmetleri ve mobil sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasını ve etkin kılınmasını zorunlu kılmaktadır.

Tablo 33. Sağlık Ocaklarının Yerleşim Yerlerine (Kent/Kır) Göre Dağılımı (1997–2001)

YILLAR	1997	1998	1999	2000	2001
KIR (%)	65,6	65,1	64,8	61,8	61
KENT (%)	34,4	34,9	35,2	38,2	37,7

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı, 2001 Yılı İstatistik Yıllığı

Tablo 33'de sağlık ocaklarının 1997–2001 yılları arasında kır-kent arası dağılımı görülmektedir. Kırsal kesimde yerleşimin dağınık olması nedeniyle sağlık ocaklarının

sayısı kentlere göre doğal olarak fazladır. Fakat bu sayı yüzde olarak zamanla düşmektedir. Örneğin 1997 yılında kırsal kesimde %65,6 olan sağlık ocağı sayısı 2001’de %61’e gerilemiştir.

Türkiye’de 2005 yılı itibarıyla, yaklaşık 35 bin köy ve sayıları 40 bini aşan köy başlısı yerleşim birimi bulunmaktadır. Kırsal yerleşimlerin plansız, dağınık, küçük ve sayıca fazla olması, köylerin önemli bir bölümünün yüksek, eğimli, engebeli sahalarda kurulmuş bulunmaları fiziki ve sosyal altyapı hizmetlerinin sunumunun aksamasına neden olduğu gibi, kırsal yerleşimlerin kalkınma açısından belirleyici olan ekonomik ölçeği yakalayamaması sonucunu da doğurmaktadır.

1960 sonrası yaşanan planlı dönemde kırsal ekonomilerin geliştirilmesi, kırsal alana hizmet ve altyapı sunumunun etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi, küçük ve dağınık kırsal yerleşim yapısından kaynaklanan sorunların çözümü amaçlanmıştır. Bu çerçevede, kırsal alanlarda yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik model arayışları hızlanmış ve geliştirilen merkez köy, köy-kent gibi kalkınma modelleriyle bu temel sorunun çözülmesine çalışılmıştır. Ancak, bu konuda çok fazla başarı sağlanamamıştır.

DPT Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2006:8–9)’ne göre; Türkiye’nin uzun vadeli bilgi toplumuna dönüşüm hedefinde, kırsal kesimin bilgiye erişim imkânları kısıtlı kalmaktadır. Kişisel bilgisayarlara sahip olma ve internete evde erişim imkânı olan hane oranı nispeten düşüktür. 2005 yılı itibarıyla internete erişim imkânı olan hanelerin oranı kentte %11,6 iken, kırsal yerleşimlerde %3,5 düzeyindedir.

Tablo 34. Bir Yıldan Uzun Süre Bilgisayar ve İnternet Kullanım Oranları Kır-Kent (2008).

Yerleşim alanı	Bilgisayar kullanımı	İnternet kullanımı
Kent (%)	2,2	1,6
Kır (%)	2,0	1,3

Kaynak: TÜİK

Tablo 34’de TÜİK’in 2008 verilerine göre bir yıldan uzun süre bilgisayar ve internet kullananların nüfus içindeki yüzde oranları görülmektedir. Kentlerde hem bilgisayar hemde internet kullanım oranları kırsal alanlardan fazladır.

4.1.2.4. İletişim Ağlarındaki Gelişme

Lee (1966;54–55) yaptığı çalışmada gidilen yerden ana ülkeye doğru geriye giden bilgi akımlarının göçü kolaylaştırdığını ifade etmiştir. Arkadaşların ve akrabaların yardımı sayesinde yeni göçler çok kolaylaşmaktadır.

Bu nedenle kentin çekiciliği ile kırsal iticiliği göç sürecini etkileyen tek etken değildir. Bu süreçte ulaşım ve iletişim yapısına ilişkin teknolojik gelişmeler de göçü hızlandırmaktadır. İletişim araçlarının gelişimi kırsal yaşayanları şehirlerdeki yaşam konusunda bilgi sahibi yapmakta ve ulaşım sistemindeki gelişmeler de aynı şekilde kırsaldaki nüfusun hareketliliğini arttırmaktadır.

Türkiye’de köyden kente göç daha çok pazar ekonomisi ile bütünleşen köylerden başlamış ve artan iletişim ile ulaşım olanakları özellikle göç etme sürecinin başlangıç aşamasında son derece etkili olmuştur (Kongar, 1993:401). Türkiye’de 1945–50 döneminde başlayan kırsal-kent göçünün temelinde de, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi ekonomik ve sosyal gelişmeler vardır. Karayolu ve motorlu taşıt ulaşımının artması ile köy-kent arasında her türlü ilişki yoğunluk kazanmıştır. Haber kanallarının artması ile köylünün ve kentlinin sistemden haberdar olma ve buna göre karar alabilme durumu kolaylaşmıştır. Kentsel ücretin köye göre farklılığı ve yıl temelinde fazlalığı kırsal kent göçünü başlatmıştır (Peker, 1999:296).

Tablo 35. Türkiye’de Karayolu Ağındaki Gelişmeler

Yıllar	Karayolu uzunluğu (Km)	Köy Yolları Uzunlukları (Tepsiye, Stabilize, Asfalt ve Ham Yol Toplamı)
1963	58.451	162.055
1970	59.453	162.055
1980	60.761	172.103
2000	61.090	354.642
2005	61.939	285.632*

*Köy İşleri Genel Müdürlüğüne yapılan yol master planı çerçevesinde ham yol uzunlukları yeniden düzenlenmiş ve kullanılmadığı belirlenen bir kısım ham yol ülke kırsal yol ağından çıkarılmıştır. Bu nedenle toplam yol uzunluklarında azalma görülmektedir.

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923–2007

Tablo 35 ve 36 karayolu ağlarının ve telefon kullanımının ülke genelinde özellikle köylerde zamanla yaygınlaştığını göstermektedir. Karayolu ağının yaygınlaşması kırsal kesimden şehirlere ulaşımı kolaylaştırmış ulaşım maliyetlerini düşürmüştür. Yük

hayvanlarıyla ayda belki de yılda bir gidilebilen şehirlere gidiş geliş süreleri kıaldıkça insanlar şehirler hakkında daha kolay bilgi sahibi olmuş, zamanla köyden şehre göç olgusuna alışmışlardır. Bu karşın 1970'lere kadar köylerde telefon yokken, zamanla telefon kullanımı yaygınlaşmış bu gün kırsal kesimde telefonu olmayan hane kalmamıştır. Bütün bunların yanında televizyon, internet gibi iletişim araçlarının günümüzde tüm ülkede yaygınlaşmasıyla şehirlerdeki imkânlardan ve hayat standardından kolayca haberdar olan köy halkı, uzaklık ve yabancılık korkusu çekmeden daha iyi iş, çocuklarının eğitimi ya da daha iyi yaşamak için şehre göç etmekten kaçınmamıştır.

Tablo 36. Telefon Abone Sayısı ve Telefon Haberleşmesi

Yıllar	Telefon Abone Sayısı	Konuşulan Kontör Sayısı (Şehir içi, şehirlerarası ve milletlerarası)	Telefonu Olan Köy Sayısı
1923	-	2.097	-
1930	15.503	15.700	-
1940	22.964	29.930	-
1950	58.139	74.178	-
1960	180.030	268.684	-
1970	376.987	491.578	-
1980	1.147.782	1.850.000	7.795
1990	6.893.267	26.708.189	39.245
2000	18.395.171	125.549.106	51.335
2005	18.978.223	63.975.620	51.334

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923–2007

4.1.2.5. Türkiye’de Uygulanan Avrupa Birliği Tarım Politikalarının Türk Tarımına Etkisi

a) AB’nin Ortak Tarım Politikası

1957 yılında Roma Antlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu’nda ortak bir tarım politikasının oluşturulması ilk başlardan beri en önemli konu olarak öngörülmüştür. 1960 yılında tesis edilen Ortak Tarım Politikası (OTP) üye devletlerin uyacağı bir sistemin, ortak kuralların ve mekanizmaların uygulamaya koyulduğu ilk ortak politika olma özelliğini taşımaktadır (Atakan, 1998).

Roma anlaşması ile AET kurulduğunda, topluluğu oluşturan altı ülkenin (B. Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) yurttaşları, 2. dünya savaşından yeni çıkmış ve açlığı tanımış bir kuşağı temsil etmekteydi (Günaydın, 2005; Karluk, 1998:185). 1950'lerin ortalarında altı üyeli topluluk ülkeleri, 65 milyon hektar tarımda kullanılabilir alana ve tarımda çalışan 18 milyonluk bir nüfusa sahipti. Ortak bir tarım politikası ile piyasaların açılması, arzın istikrara kavuşturulması ve geniş pazar yapısıyla ilgili avantajların optimum kullanılması amaçlanmıştır. Bu hedefler doğrultusunda 1962 yılında tüm üye ülkelerin uyması gereken ortak tarım politikası benimsenerek yürürlüğe girmiştir. Ortak tarım politikasının amaçları Roma Antlaşmasınının 39. maddesinde tarımda verimliliğin artırılması çalışanlara uygun bir yaşam seviyesi sağlanması, pazarların istikrara kavuşturulması, ürün arzının garanti edilmesi ve tarım ürünlerinin tüketicilere uygun fiyatlarla sunulması olarak belirlenmiştir. OTP, AB'de üretilen tarımsal ürünlerin %90'ını yüksek fiyatlarla satın alıp AB içindeki tüketicilere düşük fiyatlarla satılmasına dayanmaktaydı. Bu nedenle üye ülkeler, tarım sektöründeki yüksek fiyatlı destekleme politikalarının finansmanını sağlamak için 4 Nisan 1962 tarihinde Avrupa Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu (FEOGA)'nu kurmuşlardır (Karluk, 1998:186–200).

İlk dönemlerinde topluluk bütçesinin yarısına yakın rakamlarla finanse edilen OTP, kırsal ve tarımsal altyapı sorunlarını büyük ölçüde çözmüş, üretime bağlı gelir desteği politikaları ile verimlilik artışı sağlanmış ve buna bağlı üretim artışları ile topluluk temel ürünlerde kendine yeterliliği yakalamıştır. Buna karşın OTP'nin başarısı, beraberinde kendi krizini de üretmiştir. Çünkü üretimi destekleyen politikalardan daha çok yararlanmak isteyen topluluk üretimi her geçen yıl daha çok üreterek üretim stoklarını büyütüştür. Stokların eritilebilmesi için dış pazarlarda ABD ile sübvansiyonlar savaşına girilirken, tüm bu gelişmeler anormal bütçe yükünü ve uluslararası alanda sürtüşmeleri ortaya çıkarmıştır (Günaydın, 2005).

Yüksek fiyat, sınırsız destekleme ve etkin koruma ilkelerine dayanan OTP iki temel sorunu ortaya çıkarmıştır; Bunlardan ilki üretim fazlaları iken ikincisi bütçede yarattığı maliyetlerdir. AB'de 1973–88 yılları arasında tarımsal üretim yıllık %2 oranında iken iç tüketim yıllık %0,5 düzeyinde kalmıştır. Bu durum önemli düzeyde stoka yol açmıştır. Diğer taraftan arzın sürekliliğini sağlamaya yönelik müdahale alımlarının üretimi çok

arttırması bütçeye çok önemli yükler getirmiştir. Bu dönemde bütçe giderlerinin %60-70'inin destekleme alımları oluşturmuştur. 1975 yılında 4.5 milyar ECU olan FEOGA garanti bölümü harcamaları hızla artarak 1993 yılında 35.3 milyar ECU' ya yükselmiştir (Karluk, 1998:203). Destekçi politikaların iç talep karşılanmasına rağmen sürmesi dolayısıyla ortaya çıkan üretim fazlası ve mali yük OTP'nin kendi başarısının kurbanı olduğunun bir göstergesidir (Şahinöz, 2006).

Bu problemlerin çözümü için 1986 yılında, GATT Uruguay Turu tarım görüşmeleri başlamıştır. Görüşmeler, esas olarak ABD ve AB'nin pazarlığı şeklinde gelişmiş ve sekiz yıl sürmüştür. Uruguay turu tarım görüşmeleri sürerken, OTP ile ilgili en köklü reformlardan birisi olan 1992 Reformları gerçekleştirilmiştir (Günaydın, 2005). OTP'nin AB içinde neden olduğu mali sorunların ve dünya piyasalarında yol açtığı ticari karmaşanın ortadan kaldırılması için Mayıs 1992 tarihinde Lizbon Zirvesi'nde kararlaştırılan reform, sorunlara kaynaklık eden tarımsal fazlayı besleyen mevcut destekleme sistemini ele almıştır. Zirveden çıkan sonuç, tarımsal destekleme fiyatlarının dünya piyasa fiyatları düzeyine çekilmesi ve aşırı üretim fazlasının ortadan kaldırılmasıdır. Bunun için sorunlu ürünlerin destekleme fiyatlarının aşamalı olarak azaltılması ve zorunlu nadas uygulamasına gidilmesi planlanmıştır. Fiyat ve üretimdeki düşüşler nedeniyle üretici gelirlerindeki gerilemelerin doğrudan ödemeler ile telafi edilmesi amaçlanmıştır. Aralıksız uygulanan bu reformlar sayesinde 2006 yılı itibariyle AB iç fiyatları dünya fiyatlarına uyumlu hale gelmiştir (Şahinöz, 2006).

Sonuç olarak AB'nin Ortak Tarım Politikası (OTP), üye ülkelerinin tarım politikalarını belirlenen hedeflere ulaşmak için birleştiren, birlik bütçesinin yarısını, ekonomisinin %5'ine karşılık gelen tarım sektörüne aktaran çok geniş kapsamlı bir mekanizmadır. Ortak Tarım Politikası, kuruluşundan bu yana sürekli reformlarla yenilenmiş olmasına karşın, mekanizmanın işleyişi istikrarlı bir yapı sergilemiştir. Çünkü tarıma verilen destekler, politika araçlarıyla şekil değiştirmiş ancak miktar olarak azalma göstermemiştir. Ortak Tarım Politikası'nın başlangıçtaki temel amacı, gıda güvencesinin sağlanması iken, daha sonraları bu amacın gerçekleştirilmesi ile birlikte yerini, üretimi kısıtlayıcı amaçlara bırakmış, kırsal kalkınma ve çevre konuları ön plana çıkmıştır (Dellal, 2004).

b) Türkiye'nin Ortak Tarım Politikalarına Uyum

1963 Ankara Anlaşması ile başlayan AB'ye tam üyelik süreci ve 1996 yılında uygulamaya giren Gümrük Birliği çerçevesinde, Türk tarım politikalarının OTP'ye uyumu zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu süreçte 1970 yılında imzalanıp 1973 yılında uygulamaya giren Katma Protokol'ün 33/1. Maddesinde, "Tarım ürünlerinin Türkiye ve Topluluk arasında serbestçe dolaşımı için Türkiye, 22 yıllık bir dönem içinde kendi tarım politikalarını OTP'ye uyumlu hale getirmek için gerekli önlemleri alır." ifadesi mevcuttur. Fakat planlanan bu 22 yıllık dönemde uyum konusunda çokta kayda değer bir adım atılamamıştır (Şahinöz, 2006).

Türkiye'de tarım kesiminin istikrar programları kapsamına doğrudan girmesi, 24 Ocak 1980 süreci ile başlamıştır. 1980'li yıllarda dünya da Keynesyen düşünceden neo-liberal politikalara geçiş süreci yaşanmış ve buna bağlı olarak Türkiye bu dönemde ithal ikameci politikaları terk etmiştir. 24 Ocak 1980 kararları ile IMF ve Dünya Bankasının önerdiği politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu amaçla devalüasyon yapılmış, KİT zamları ortaya çıkmış, fiyat denetimlerinin kaldırılması, gündeme gelmiştir. Bu dönemden sonra Türkiye tarımı ve köylüsü için oldukça zor yıllar başlamıştır. Köylünün ürününün pazarlama ve fiyat garantisini oluşturan, girdi desteği sağlayan tarımsal KİT'ler hızla özelleştirilmiş, tarımsal kamu yönetimi dağıtılmış, destekleme kapsamı daraltılmış, tarımsal ürün fiyatları baskılanmış, iç ticaret hadleri Cumhuriyet döneminde görülmemiş ölçüde tarımın aleyhine dönmüştür. Örneğin iç ticaret hadleri, 1976-79 yılları 100 kabul edildiğinde, 1988 yılında % 53'e düşmüş yani % 47 tarım aleyhine dönmüştür. Bütün bu olumsuzluklar kırsal kesimdeki yoksulluğu derinleştirmiş ve kırdan kopuşu hızlandırarak sistemin dönemsel gereksinimine uygun olarak, ucuz ve sürekli işgücü kaynağı olarak köylü kesimi kentlerin varoşlarına yığmıştır (Günaydın, 2008).

Dünya tarım politikalarıyla ilgili olarak Uruguay Turu görüşmeleri sonrası "daha az devlet, daha çok piyasa" ifadesiyle özetlenebilen liberal eğilimler etkili olmaya başlamıştır. Bu nedenle Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere, gelişmiş ülkeler 1994 yılında imzalanan Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülükleri nedeniyle, tarım ürünlerinin dış koruma oranlarında, ihracat sübvansiyonlarında ve iç destek miktarlarında önemli indirimler gerçekleştirmişlerdir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ise, kısmen DTÖ Tarım Anlaşması, kısmen kamu finansman kısıtları, esas olarak da Uluslararası Para Fonu (IMF) ile imzalanan Yapısal Uyum Programları'nın bir gereği olarak daha az müdahaleci tarım politikaları uygulamışlardır (Şahinöz, 2006).

1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe giren Uruguay Turu Tarım Anlaşması her ne kadar tarım sektöründe liberalizasyonu dünya genelinde uygulamaya sokan ve DTÖ'ne üye ülkelerin imza koyduğu bir uluslararası anlaşma olmasına karşın; esas olarak ABD ve AB'nin gereksinimlerine uygun düzenlemeler içermektedir (Günaydın, 2008). Bu nedenle 2000 yılı Ekonomik İstikrar Programı ile birlikte uygulamaya giren **“tarım reformu”**nun içerdiği bulunan **“doğrudan gelir desteği”** sisteminin temel amacı AB'de Mayıs 92 reformu ile uygulamaya sokulan “telafi edici ödeme” sistemine uyumun sağlanmasıdır (Şahinöz, 2006).

Türkiye AB müzakere sürecinde en fazla tartışılacak konulardan biri yine tarım ve Ortak Tarım Politikasına uyumdur. Çünkü Ortak Tarım Politikası, birlik genelinde de en çok üzerinde durulan ve yasal mevzuatı son derece karmaşık olan bir konudur. Uyum konusundaki sorunlar, esas olarak AB ve Türkiye'nin ekonomik ve yapısal farklılıklarından ileri gelmektedir (Dellal, 2004).

c) Türkiye'de Tarımı Destekleme Uygulamalarının Tarihsel Gelişimi

Türkiye tarımsal destekleme sistemi, IMF ve Dünya Bankasının talepleri doğrultusunda radikal olarak değiştirilmiş ve büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. Günaydın (2008), tarihsel süreçte tarımsal desteklemelerle ilgili gelişmeleri şu şekilde özetlemiştir;

✓ Türkiye'de uzun yıllardan beri en yaygın olarak başvurulan destekleme aracı, pazar fiyatı desteklemeleri olup, bu yöntemde hükümetler, hangi ürünleri hangi fiyattan satın alacağını belirleyerek, bunun için alım yapacak kuruluşu görevlendirmişlerdir. İlk pazar fiyat desteği uygulaması olan buğday destekleme alımlarına 1932 yılında T.C.Ziraat Bankası aracılığıyla başlanmış, 1938 yılında TMO'nun kurulması ile bu görev TMO'ne devredilmiştir. TŞFAŞ, Çaykur, Tekel, Kooperatifler, devlet destekleme alımında görev alan diğer bazı kamu kuruluşları olmuşlardır.

✓ 1960 yılında devlet destekleme alımı kapsamına alınmış ürün sayısı 6 iken (buğday, arpa, çavdar, tütün, çay, şeker pancarı), bu sayı 1970 sonlarında 24'e çıkarılmıştır. Bu

ürünler; buğday, arpa, çavdar, yulaf, pamuk, tütün, yaş çay yaprağı, şeker pancarı, soya, ayçiçeği, fındık, antep fıstığı, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, çekirdekli kuru üzüm, zeytin, haşhaş, gül çiçeği, yer fıstığı, kolza, zeytinyağı, tiftik, yapağı, yaş ipek kozasıdır.

✓ 24 Ocak kararlarından sonra ürün sayısında tekrar azalma olmuş ve 1990 yılında destekleme kapsamındaki ürün sayısı 10'a düşmüştür (buğday, arpa, çavdar, mısır, çeltik, yulaf, tütün, şekerpancarı, haşhaş, nohut).

✓ Aynı sayı 1991 yılında 24'e, 1992 yılında ise 26'ya yükselmiştir.

✓ 5 Nisan 1994 kararlarıyla birlikte kapsama alınan ürün sayısı 9'a (hububat ürünleri, şekerpancarı, haşhaş ve tütün) düşürülmüş ve bu sayıda 2000'li yıllara kadar önemli bir değişiklik olmamıştır. 2000'li yıllarda, tüm destekleme alımları tasfiye edilmeye başlanmıştır.

✓ Ürün destekleri konusunda bu dönemdeki bir başka gelişmede, Türkiye'de uygulanacak destekleme fiyatları düzeyinin niyet mektuplarına konu olmasıdır. Bu bağlamda hububat, tütün, şeker fiyatları, genellikle dünya fiyatlarına endeksenerek istikrar programı metinlerine "yapısal kriter" olarak konulmuş, dış yardım zorunluluğu içinde bulunan hükümetler bunlara aynen uymuşlardır.

✓ Pazar fiyatı desteği yanında uygulanmakta olan girdi desteği (gübre, tohum, su, tarımsal mücadele ilaçları, tarımsal kredi) uygulamaları da "istikrar programları" çerçevesinde, kaldırılmaya başlanmıştır.

✓ 2000 yılı Ekonomik İstikrar Programı ile birlikte Türkiye'de, tüm tarımsal destekler ortadan kaldırılarak doğrudan gelir desteği (DGD) sistemine geçilmiştir.

2000 yılı Ekonomik istikrar Programı ile birlikte uygulamaya giren "Doğrudan Gelir Desteği Sistemi", AB'de Mayıs 92 reformu ile uygulamaya sokulan telafi edici ödeme sistemine benzerlik göstermektedir. Dünya Bankası'nın desteği ile 2000 yılından itibaren uygulanmaya başlayan tarım reformunun temel amaçları aşağıdaki gibidir (Yalçınkaya ve diğ., 2006:109):

1. Doğrudan gelir desteği,
2. Fiyat ve girdi desteklerinin aşamalı olarak kaldırılması,

3. Tarımdaki devlet işletmelerinin özelleştirilerek tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasında hükümet müdahalesinin azaltılmasıdır.

d) Gelişme ve Tarım Sektörünün Büyüklüğü

Gelişen bir ekonominin en önemli bileşenlerinden birini tarım sektörü oluşturmaktadır. Bir ülkenin GSYİH'si içinde tarım sektörünün payına bakarak ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında fikir yürütmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse Çin'de bu değer 1990'da %27 iken 1999'da %17'ye düşmüştür. Oysa Arnavutluk örneğinde tarımın payının 1990'da %37 iken 1999'da %57'ye yükselmesi ülke gelişimi açısından iyimser bir gösterge değildir (Kesbiç ve diğ., 2005).

Teoride, tarım sektöründe istihdamın payı ile iktisadi gelişme arasındaki ilişkinin ters olduğu, kabul edilmesine karşın Türkiye'nin sahip olduğu mevcut tarım imkânı ülke için bir zenginliktir. Fakat bu doğal kaynak çok kötü kullanılmakta ve hatta harcanmaktadır. Kalkınma ve iktisadi gelişme, tarımın istihdam içindeki payının azalması olarak algılanmamalıdır. Çünkü tarımın istihdam içindeki payının azalması durumunda ülkenin gelişeceği kesin değildir (Türktan, 2006).

Ulusal ekonomiler güçlendikçe, büyüyen GSMH içerisinde tarımın payının görece olarak azalmasının nedeni, tarımda yaratılan katma değer, diğer sektörlerle oranla daha düşük olmasıdır. Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren tarımın gelişme hızı gerilemiş ve bazı yıllarda negatif büyüme rakamları kaydedilmiştir. Fakat aynı dönemde sanayi de istenen gelişmeyi gösteremediği için Türkiye üretimden kopmuştur. 1970 sonrası 30 yılı aşkın sürede; tarımın GSMH'ya katkısı % 40'lar düzeyinden % 13'ler düzeyine inerken, sanayinin GSMH'ya katkısı % 17 düzeyinden ancak % 24 düzeyine yükselmiştir (Günaydın, 2008).

AB ile sıkıntılı geçmesi beklenen müzakere süreci içerisinde, Türkiye'nin başını ağrıtabilecek fasılların başında tarım konusu gelmektedir. Türkiye'nin tarım sektöründeki potansiyeli istihdam gücü ve AB ile kıyaslandığında ortaya çıkan verimlilik sorunu, bu konudaki yaşanacak sıkıntıları her geçen gün artırmaktadır. Tablo 37'de 2003 rakamlarına göre tarımda AB-Türkiye karşılaştırmasına ilişkin veriler bulunmaktadır. Göstergelere bakıldığında hedeflenen amaca ulaşmak için bir hayli fazla yol kat edilmesi gerektiği açıkça görülmektedir (MÜSİAD, 2006).

Tablo 37. Tarımda Türkiye- AB Karşılaştırması (2003)

GÖSTERGE	TÜRKİYE	AB 15	AB 25
Toplam Yüzölçümü (km kare)	769.604	3.234.627	3.973.200
Tarım Alanı (1000 ha)	26.578	130.004	163.479
Sulanan tarım Alanı (1000 ha)	5.215	13.101	25.220
İşletme Sayısı (1000 adet)	3021	6771	---
Ortalama İşletme Büyüklüğü (ha)	6.1	18.7	---
Nüfus (1000)	69.884	379.483	453.683
Toplam istihdam (1000)	20.811	163.758	192.647
Toplam tarımsal istihdam (1000)	6.799	6.487	10.082
Toplam istihdamda tarımın payı (yüzde)	32.7	4	5.2
GSMH'da tarımın payı	11.5	1.6	1.6
Toplam ihracatta tarımın payı (yüzde)	10.3	6.2	6.5
Kişi başına milli gelir (ppp)	5.900	23.300	21.400
İşsizlik oranı (yüzde)	10.3	8	9
Gübre tüketimi (1000 ton)	1743	14.846	21.872

Kaynak: MÜSİAD (2006)

Tablo 37'de görüldüğü gibi 2003 yılı itibariyle Türkiye'de istihdamın % 33'ü tarımda iken bu oran 25 AB ülkesi için ortalama 5,2 gibi çok düşük bir düzeydedir. GSMH içinde tarımın payı Türkiye'de %11,5 iken 25 AB ülkesi için ortalama %1,6'dır. Türkiye'de tarımın GSMH içindeki payı yüksek olmasına karşın, tarım kesiminde kişi başına gelir 25 AB ülkesi ortalamasının yaklaşık %25'i kadardır. Kırsal kesimde yaşanan bu yoksulluk izlenen politikalarla dahada ağırlaşmakta adeta kırdan-kente göçe davetiye çıkarılmaktadır.

Tablo 38. Tarımsal Desteklemelerin GSYİH ve Bütçe İçindeki Payı (2000–2008)

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Tarımsal Destekleme Ödemelerinin GSYİH İçindeki Payı (%)	0,2	0,4	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,6
Faiz Giderlerinin GSYİH İçindeki Payı (%)	12,3	17,1	14,8	12,9	10,1	7	6,1	5,8	5,3
Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Bütçe İçindeki Payı (%)	0,7	1,2	1,6	2	2	2,3	2,7	2,7	2,6
Faiz Giderlerinin Bütçe İçindeki Payı (%)	39,8	47,2	43,2	41,4	37,1	28,6	25,8	23,9	22,3

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı 2010 Yılı Bütçe Gerekçesi

25 Nisan 2006 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 5488 sayılı Tarım Kanunu’nun 21. maddesine göre “Tarımsal destekleme programlarına bütçeden ayrılacak kaynak, gayrisafi millî hâsılanın yüzde birinden az olamaz” hükmüne rağmen tarımsal desteklemeye 2007 bütçesinden GSYİH’nin yüzde 0,7’si, 2008 bütçesinden GSYİH’nin yüzde 0,6’sı düzeyinde ödeme yapılmıştır. Bu durum tarımsal destekleme ödemelerinin GSYİH’ya oranının kanun hükmüne rağmen düşmekte olduğunu göstermektedir. Buna karşın bütçeden faize aktarılan kaynak hızla artmakta hatta milyonlarca çiftçiye verilecek desteğin dokuz katını aşmaktadır.

Türkiye’deki desteklemelerin, AB üyesi ülkelerle kıyaslandığında son derece yetersiz kaldığı görülmektedir. 2008 yılı itibarıyla AB’de nüfusunun sadece %5,8’ini oluşturan tarım nüfusu için verilen fert başına destek 1800 euro iken, Türkiye nüfusunun %27’sini oluşturan tarım nüfusu için verilen fert başına destek ise sadece 246 dolardır. AB’nin bir yılda tarıma yaptığı sübvansiyon 45 milyar Euro olup, bu rakam toplam bütçesinin yaklaşık yüzde 38’ini oluşturmaktadır (Yetkin, 2008). Buna karşın yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 2008 yılı itibarıyla Türkiye’de tarımsal desteklerin bütçe içindeki payı sadece % 2,6’dır.

Gelişmenin göstergesi, tarımsal nüfusun ne pahasına olursa olsun azalması değil, aksine tarımsal nüfusun sanayi sektöründeki gelişme paralelinde azaltılmasıdır. İstikrar programlarına uyum ve AB’ne tam üyelik için nüfusun %30’unun istihdam edildiği bu sektörde üretime bağlı olmayan, doğrudan gelir desteğini uygulayarak, üreticileri üretimden yabancılaştırmak, uygulanan sadaka politikasıyla tarımsal üretimden kopmalarını sağlamak, vasıfsız köylü nüfusunun şehirlere yığmaya devam edecektir. Özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelere yöneldiği bu ortamda belki de bu sayede kapitalizmin “yedek işgücü ordusu” da oluşturulmuş olacaktır. Çünkü gelişmiş ülkeler günümüzde düşük vasıflı göçmenleri ülkelerinde istihdam etmek yerine, tıpkı Lewis (1954)’in ifade ettiği gibi gelişmekte olan ülkelere yatırım yaparak, gerekli ucuz iş gücünü o ülkeden sağlamaktadırlar. Örneğin T.C. Hazine Müsteşarlığı’nın Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2008 Yılı Raporu’ na göre 2007 yılında dünya da gerçekleşen uluslararası doğrudan yatırımların %85’i gelişmiş ülkeler kaynaklıdır. 2007 yılı itibarıyla 2,1 trilyon dolarla ABD ve 1,4 trilyon dolarla İngiltere en fazla yatırım stokuna sahip ülkeler arasında ilk iki sırayı almaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler dünya toplam yurtiçi uluslararası yatırım stokunun %31'ine sahiptir. Uluslararası doğrudan yatırımların yöneldiği gelişmekte olan ülkeler arasında Hong Kong, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya, Meksika ve Singapur gibi görece saatlik ücretin düşük olduğu ülkeler ilk sıralarda yer almaktadır. Türkiye ise 145,6 milyar dolarlık stoku ile dünya genelinde 21. sırada yer almaktadır. Türkiye'ye 2008 yılı içerisinde gerçekleşen nakit sermaye girişinin %75,8'i AB ülkeleri, %5,8'i ABD kaynaklıdır.

Sonuç olarak; kırsal kesimde 1950'lerle başlayan makineleşme ile çalışan insanların gizli işsiz durumuna düşmeleri, tarım yapılan arazilerin miras yoluyla ciddi boyutlarda parçalanması dolayısıyla verimli üretim yapılamaması, kırsal kesimde yaşanan hızlı nüfus artışı, yetersiz sağlık ve eğitim hizmetleri, yetersiz alt yapı gibi faktörler kırsal kesimi itici kılmış ve kırdan kente göç sürecini artırmıştır. Bunun yanında AB'ye uyum için gittikçe azalan desteklemeler nedeniyle köylü kendi kaderine terk edilerek gözden çıkarılmıştır. Yoksullaşan üretimi unutmuş köylü nüfus mecburen göç edecektir. Buna karşın kentlerin daha iyi iş bulma imkânı, eğitim ve sağlık bakımından kırsal kesime göre daha iyi olması, ailelerin çocuklarına daha iyi bir gelecek hazırlama isteği, kentte daha güvende olma hissi, sosyal güvence arayışı gibi faktörler kır-kent göçünü hızlandırmıştır.

4.2. Türkiye'de İller ve Bölgeler Arasında Yaşanan İç Göçlerin Ampirik Olarak Değerlendirilmesi

Sanayileşmiş ülkelerde 18. yüzyılın sonlarına doğru başlayan kentleşme ve buna bağlı göç hareketleri, gelişmekte olan ülkelerde ve ülkemizde 1950'li yıllardan sonra gündeme gelmiştir. Sanayileşme hareketlerinin etkisiyle göçmenler öncelikle en yakın yerleşim merkezlerine, daha sonra da gerek iletişim ve ulaşım araçlarındaki gelişmeler ve gerekse de toplumun sosyo-ekonomik ve siyasal açıdan gelişme kaydetmesi sonucunda belli başlı metropol alanlara yığılmıştır (Öztürk ve Altuntepe, 2008: 1588–1591).

Sosyo-ekonomik bakımdan az gelişmiş, iş ve eğitim imkânlarının sınırlı olduğu küçük nüfuslu şehirlerden ve yüksek doğurganlık, aşırı parçalanmış toprak yapısı, işsizlik ve yoksulluk gibi sorunların yoğun olduğu kırsal kesimlerden, büyük kentlere yönelen göçler sonucunda nüfusun büyük çoğunluğu sanayinin, hizmetlerin ve turizmin

yoğunlaştığı metropol denilen büyük kentlerde yaşamaya başlamıştır. 1975 yılında 13,3 milyon olan kent nüfusunun (20.000 ve daha fazla nüfuslu yerler) toplam nüfusa oranı yüzde 32,9 iken, geçen yirmi beş yıldan sonra 2000 yılında kent nüfusu 38,7 milyona, ülke nüfusuna oranı ise yüzde 57'ye yükselmiştir. Kalkınma planları çerçevesinde uygulanan politika ve tedbirler, geri kalmış bölgelerin kalkınarak bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasında olumlu gelişmeler sağlamasına rağmen, bölgelerarası dengesizliklerin halen sürmesi az gelişmiş yörelerden gelişmiş sanayi bölgelerine göçlerin devam etmesine sebep olmuştur. 1975–2000 döneminde, Türkiye genelinde toplam nüfus içinde göç eden nüfusun payı giderek artmıştır. 1975–1980 döneminde nüfusun yüzde 9,3'ünü oluşturan 3,6 milyon kişi göç etmiş iken, 1995–2000 döneminde nüfusun yüzde 11'ini teşkil eden 6,7 milyon kişi göç etmiştir (Kocaman, 2008:6–12). Eğer 1995–2000 gibi bu beş yıllık dönemin yıllık ortalamasını ele alırsak bulacağımız rakam yıllık bazda ortalama %2,2 kişinin göç ettiğini ifade edecektir. Buna karşın ADNKS göre 2007–2008 ve 2008–2009 dönemlerinde yapılan sayımlarda sırasıyla nüfusun %3,18'i ve %3,08'i göç etmiştir. Bunun anlamı iç göç hareketlerinin zamanla azalmayarak daha da arttığı dolayısıyla bölgesel gelişme farklılıklarının azaltılmasında hiçbir başarı sağlanamadığıdır.

Ekonomik gelişmenin ilk aşamalarında mekânsal kutuplaşmalar, kıt olan ulusal kaynakların etkin kullanımını mümkün kıldığı için, meşru ve gerekli görülmüştür. Ancak, bu düşünce özellikle gelişmiş toplumlarda, giderek önemini yitirmeye başlamıştır. Çünkü kutuplaşma olgusu her ne kadar gelişme sürecinin ilk aşamalarında kaynakların etkin kullanımına elverişli bir ortam hazırlasa da, belirli bir aşamadan sonra ekonomik ve toplumsal maliyetleri artırmaktadır. Türkiye'de de olduğu gibi bu maliyetler çoğu ülkede gözlenen büyük kent (metropol) sorunları ile geri kalmış bölge sorunlarıdır (Dinçer ve diğ.,2003:9).

Eğer gerekli tedbirler alınmazsa bir taraftan göç veren bölgelerde yoksulluk derinleşirken, diğer tarafta hızla göç alan metropoller de yoğun trafik, gürültü, çevre kirliliği, artan suç oranları gibi olumsuzluklar artacak, hatta bundan daha da önemlisi metropolde yaşayanlar arasında ayrışma ve kutuplaşma ortaya çıkacaktır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı için Hazırlanan Proje Raporu (2003)'nda da vurgulandığı gibi metropollerde “yeni yoksulluk” gibi bir kavramını ortaya çıkaran bu süreçte, bir tarafta ekonomik yönden iyi durumda olan kitleler ile göçle şehre gelmiş, düzenli bir işi

dolayısıyla geliri olmayan, çocuğunu okula göndermek için gerekli yol, önlük, defter, okul idaresi tarafından istenen katkı gibi maliyetleri karşılayamayan hatta çocuğunun beslenme çantasına sadece bir parça ekmek ya da hiçbir şey koyamadığı için okula gönderemeyen insanlar arasındaki sosyal ayrışma daha da derinleşecektir.

Tanımlar

Çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için, yapılan analiz ve değerlendirmelerde kullanılan başlıca terimlerin tanımları aşağıda verilmiştir.

Göç eden nüfus: Sayım günündeki daimi ikametgâh yeri ile sayımdan beş yıl önceki daimi ikametgâh yeri farklı olan kişiler göç eden nüfus olarak yorumlanmıştır. Bu tanım gereği göç eden nüfus beş ve daha yukarı yaştaki nüfusu kapsamaktadır. İkametgâhı bilinmeyenler, mevsimlik göçler, ikametgâh değişikliği yurt dışı olanlar ve sayımlar arasında birden fazla ikamet değişikliği yapanlar bu çalışmanın kapsamına dâhil değildir.

Daimi ikametgâh: Bir kişinin ikamet ettiği yer, yıl içerisinde en uzun süre yaşadığı yerleşim yeridir.

Aldığı göç: Ülke sınırları içindeki, belirli bir alana diğer alanlardan gelen göçtür.

Verdiği göç: Ülke sınırları içindeki belirli bir alandan, diğer alanlara giden göçtür.

Net göç: Belirli bir alanın aldığı göç ile verdiği göç arasındaki farktır. Belirli bir alanın aldığı göç verdiğiğinden fazla ise net göç pozitif, verdiği göç aldığı göçten fazla ise net göç negatiftir.

Net göç hızı: Göç edebilecek her bin kişi için net göç sayısıdır.

Net göç hızı aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır.

$$m_{(i-i)} = [(M_i - M_i) / (P_{i,t+n} - 0,5 * (M_i - M_i))] * k$$

Burada;

$m_{(i-i)}$: Net göç hızını,

M_i : Bölgenin ya da ilin aldığı göçü,

M_i : Bölgenin ya da ilin verdiği göçü,

$M_i - M_i$: Net göçü,

$P_{i,t+n}$: i'nin t+n zamandaki daimi ikametgah nüfusunu,

t : Başlangıç tarihini,

n : Yıl olarak süreyi,

i : Göçün incelendiği alanı,

k : Sabit sayı (k=1000)'yı ifade etmektedir (TÜİK).

İller arası göç: Bir ilin idari sınırları içinden diğer bir ilin idari sınırları içine olan göçlerdir.

İl içi göç: Bir ilin idari sınırları içindeki il merkezi, ilçe merkezi, bucak ve köyler arasındaki göçlerdir.

Yerleşim yerleri arasındaki göç: Şehirden şehire, şehirden köye, köyden şehre, köyden köye olan göçlerdir.

Şehir: İl ve ilçe merkezlerinin belediye sınırları içindeki alanlardır.

Köy: Bucak ve köylerdir.

Kent: 20.000 ve daha fazla nüfuslu yerleşim birimleridir. Nüfus ve sağlık araştırmasında 10.000 ve daha fazla nüfuslu yerler kent olarak tanımlanmıştır.

Kır: 20.000'den az nüfuslu yerleşim birimleridir (Kocaman, 2008:3).

4.2.1. İller ve Bölgeler Arasındaki Göçün Genel Görünümü

Ekonomik gelişme tüm ülkelerde hatta tüm bölgelerde aynı düzeyde olmamaktadır. Belli bölgelerde doğal kaynakların fazla olması, beklenmedik bir buluş ve coğrafik bir konum nedeniyle hızlı gelişme imkânı gelişmenin başlangıçta bu alanlarda ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Fakat belli noktada başlayan bu gelişmenin orada yoğunlaşarak artmasının en önemli nedenleri ölçek ekonomisinden yararlanmak isteyen işletmelerin o bölgeye yeni yatırımlar yapmaları ya da dışsal ekonomi dediğimiz birlikte bulunmanın avantajlarından yararlanmak için bir araya gelmeleridir. Bu durum kentleşme olgusunu da karşımıza çıkarmaktadır (Dinler, 1998:117–127). İşletmelerin

belli bölgelerde ya da kentlerde yoğunlaşması insanların bu bölgelerde daha kolay iş bulmalarını sağlamaktadır.

Gelirin düşük olduğu kırsal ve az gelişmiş yörelerimizden, metropol denilen büyük kentlere akan göç, nüfusun mekânsal dağılımını da önemli ölçüde değiştirmektedir. Göç dalgalarıyla hızla büyüyen kentlerde beliren; eğitim ve sağlık hizmetleri yetersizlikleri ile arsa ve konut ihtiyacı, su, enerji, altyapı ve genel olarak belediye hizmetlerinin yetersizliği, trafik sıkışıklığı, kalabalık, izdiham, gürültü ve çevre kirliliği, suç ve suçlu artışı gibi büyük kent sorunları, kamu yatırım ihtiyacını da artırarak, kamu maliyesine ek bir yük getirmektedir. Bunun yanında hızla göç veren geri kalmış bölgelerde bir taraftan yatırımların temel belirleyicisi olan yerel efektif talep hacmi daralırken, diğer yandan da yerel gelişmenin temel unsurları olan genç işgücü ve sermaye bölge dışına akmaktadır. Bu durum, zaten geri kalmış bölgeyi daha da durgunluğa itmekte ve kaçınılmaz olarak kamu müdahalesini gerekli kılmaktadır. Böylece; bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları, sadece geri kalmış yöreler açısından değil, gelişmiş bölgeler açısından da düzeltilmesi gereken bir sorun olmaktadır. Türkiye ile ilgili yapılan araştırma sonuçlarına göre, ülkenin batısında yer alan Marmara, Ege, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri nisbi olarak gelişmiş olmasına karşın, Doğu Anadolu, Karadeniz'in dağlık bölgeleri ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı yörelerinin; gelir istihdam ve genel olarak refah bakımından, Türkiye ortalamalarının oldukça altında kaldığı tespit edilmiştir (Dinçer ve diğerleri, 1996:5–10). Türkiye'de iç göç diğer birçok ülkede olduğu gibi gelişmemiş bölgelerden, sanayinin ve turizmin yoğunlaştığı gelişmiş batı ve kıyı bölgelerine doğrudur. Sanayileşme süreci, Türkiye'de kentleşmenin en büyük nedenidir. Bu nedendir ki; Türkiye'de en fazla kentleşmenin olduğu bölgeler, gelişmiş ve sanayileşmiş batı ve kıyı bölgeleridir.

Tablo 39'da düzey 1'e göre bölgelerin aldıkları net göç rakamları görülmektedir. Gerek 1995–2000 gerekse 2007–2008 ve 2008–2009 yılları arasında net göç düzeyi pozitif olan bölgeler sanayinin ve turizmin yoğunlaştığı İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu ve Akdeniz gibi gelişmiş kıyı ve batı bölgeleridir. Buna karşın Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri aldıklarından daha fazla göç vermişlerdir.

Tablo 39. Bölgelerin (Düzey 1) Aldığı Net Göçler

Bölgeler	1995–2000	2007–2008	2008–2009
İstanbul	407.448	26.675	39.481
Batı Marmara	67.794	30.074	12.573
Ege	184.003	34.692	16.563
Doğu Marmara	81.828	82.161	42.570
Batı Anadolu	90.900	20.063	31.544
Akdeniz	2.728	19.449	4.790
Orta Anadolu	-95.005	-34.299	-19.170
Batı Karadeniz	-231.791	-19.529	-10.842
Doğu Karadeniz	-75.820	-5.622	1.585
Kuzeydoğu Anadolu	-112.607	-58.268	-32.588
Ortadoğu Anadolu	-109.588	-39.613	-33.207
Güneydoğu Anadolu	-209.890	-55.783	-53.299

Kaynak: TÜİK

Türkiye’de iller, aldıkları göçün büyüklüğüne göre sıralandığında, 1975–2000 döneminde İstanbul, Ankara ve İzmir illeri aldığı göçün büyüklüğü itibarıyla daima ilk sıralarda yer almıştır. Bu illerden sonra aynı dönemde en fazla göç alan diğer il grubunu Bursa, Kocaeli, Adana, İçel ve Konya illeri oluşturmuştur. Antalya ili ise, en fazla göç alan iller grubuna 1985–2000 döneminde dâhil olmuştur. Buna karşılık illerin aldığı göçlerden illerin verdiği göç çıkarılarak elde edilen illerin net göç eden nüfus büyüklükleri mukayese edildiğinde, 1975–1980 döneminde 67 ilden 18 il, 1980–1985 döneminde 19 il, 1985–1990 döneminde 73 ilden 20 il ve 1995- 2000 döneminde ise 81 ilden 23 il verdiği daha fazla göç almıştır. Yirmi beş yıllık dönemde İstanbul ve İzmir illeri, net göç eden nüfus büyüklüğü itibarıyla ilk sıralarda yer almışlardır. Sıraları değişmekle birlikte Bursa, Kocaeli, Ankara, Antalya illeri de net göç eden nüfusu en fazla olan ilk 10 il arasında yer almışlardır. Aldığı göçten daha fazla göç veren iller arasında ise, 1975–1990 döneminde Kars ili ilk sırada olmak üzere, Sivas ve Erzurum illeri, 1995–2000 döneminde Samsun, Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri yer almaktadır (Kocaman, 2008:21–23).

Beşer yıllık dönemler için yapılan nüfus sayımlarından sonra 2008 ve 2009 yıllarında adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre sayımlar yapılarak, 2007–2008 ve 2008–2009 yılları arasında illerin iç göç verileri yayınlanmıştır. Bir yıl gibi çok kısa bir süreyi kapsayan bu göç verileri incelendiğinde yine 1975–2000 yılları arasında aldıkları göç bakımından ön plana çıkan illerin yoğun olarak göç aldığı tespit edilmiştir. Örneğin bu dönemlerde sırası değişmekte birlikte net göç oranı en yüksek olan iller, İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya,

Bursa, Tekirdağ, Kocaeli ve Eskişehir iken, net göç oranı en düşük olan iller arasında Erzurum, Diyarbakır, Muş, Ağrı, Yozgat, Mardin, Şanlıurfa illeri yer almaktadır. Tarihsel süreçte en çok göç alan ve en çok göç veren illerin çok fazla değişmemesi ve göç sürecinin aralıksız sürdüğü kabul edilirse iç göçü önlemeye yönelik politikaların çokta başarılı olmadığı söylenebilir. Göç sürecinde ortaya çıkan başarısızlığın en önemli sebebi, göç veren bölgelerde yeterli sanayileşmenin sağlanamaması ve göçü önlemeye dönük uzun vadeli bir göç politikasının uygulanmamasıdır. Bu noktada göçün ekonomik belirleyicilerinin ortaya konulması dahada önemli hale gelmektedir. Çünkü bu belirleyiciler çerçevesinde uzun vadeli göç politikalarının uygulanması daha da kolaylaşacaktır.

Tablo 40. Seçilmiş İllerin Net Göç Eden Nüfus Büyüklüklerine Göre Sıralı Dağılımı (1975–2009)

Net Göç Eden Nüfusu En Fazla Olan 10 İl											
1975–1980		1980–1985		1985–1990		1995–2000		2007-2008		2008-2009	
İller	Net Göç Eden Nüfus	İller	Net Göç Eden Nüfus	İller	Net Göç Eden Nüfus	İller	Net Göç Eden Nüfus	İller	Net Göç Eden Nüfus	İller	Net Göç Eden Nüfus
İstanbul	288.653	İstanbul	297.598	İstanbul	656.677	İstanbul	407.448	Antalya	36.225	İstanbul	39.481
İzmir	119.896	İzmir	82.173	İzmir	146.208	İzmir	120.375	Bursa	35.594	Ankara	37.079
Bursa	58.720	İçel	49.593	Bursa	83.641	Ankara	90.884	Ankara	30.562	İzmir	26.873
Kocaeli	53.640	Bursa	47.434	Kocaeli	83.262	Antalya	90.457	İzmir	27.248	Antalya	17.064
Ankara	49.499	Kocaeli	41.287	Antalya	82.737	Bursa	85.325	İstanbul	26.675	Kocaeli	12.033
İçel	40.273	Ankara	36.631	İçel	74.717	Tekirdağ	51.335	Tekirdağ	25.161	Trabzon	10.394
Antalya	17.142	Antalya	25.339	Ankara	69.511	Muğla	42.921	Kocaeli	23.018	Bursa	10.247
Hatay	14.046	Adana	23.829	Adana	26.934	Aydın	21.553	Muğla	10.948	Eskişehir	9.121
Kayseri	10.698	Aydın	9.365	Manisa	20.946	İçel	18.429	Yalova	10.114	Tekirdağ	8.589
Aydın	9.382	Eskişehir	8.506	Aydın	19.077	Denizli	15.205	Eskişehir	9.761	Çankırı	8.335
Net Göç Eden Nüfusu En Az Olan 10 İl											
Gümüşhane	-21.762	Tunceli	-17.797	Mardin	-34.750	Tokat	-37.172	Konya	-11.258	Kars	-6.632
Yozgat	-21.905	Sürt	-18.232	Giresun	-34.828	Hatay	-38.241	Sivas	-11.557	Yozgat	-7.841
Malatya	-23.183	Zonguldak	-18.551	Malatya	-35.207	Adana	-40.497	Şanlıurfa	-11.772	Şanlıurfa	-7.964
Çorum	-23.753	Ağrı	-19.005	Ağrı	-37.312	Adıyaman	-40.745	Adana	-12.823	K. Maraş	-8.413
Ağrı	-24.986	Giresun	-19.955	Ordu	-42.910	Mardin	-42.082	Mardin	-13.826	Erzurum	-8.851
Mardin	-28.919	Ordu	-24.230	Tokat	-45.746	Zonguldak	-44.009	Yozgat	-14.765	Çorum	-9.027
Şanlıurfa	-35.253	Trabzon	-25.496	Trabzon	-51.495	Erzurum	-46.491	Ağrı	-15.255	Muş	-10.024
Erzurum	-46.093	Sivas	-37.687	Sivas	-76.451	Diyarbakır	-48.064	Muş	-15.838	Ağrı	-10.498
Sivas	-50.302	Erzurum	-48.745	Erzurum	-88.298	Şanlıurfa	-49.312	Diyarbakır	-16.100	Diyarbakır	-11.534
Kars	-70.872	Kars	-50.426	Kars	-105.025	Samsun	-51.644	Erzurum	-24.586	Mardin	-22.012

Kaynak: TÜİK

4.2.2. İller Arası İç Göçün Nedenleri

Yapılan bilimsel çalışmalar göç tahminleriyle ilgili birbirine alternatif iki metot izlemektedir. Bunlardan birincisi, göç eğilimini irdeleyen oldukça ciddi yapılmış anket çalışmalarından çıkan verilerin bilimsel tekniklerle analiz edilmesi iken, ikincisi ise ekonometrik yöntemlerdir (Erzan ve diğ., 2004:1). Türkiye’de göçün nedenlerini açıklamaya dönük en önemli çalışma 2000 Genel Nüfus Sayımında göç eden kişilere sorulan sorularla ortaya çıkmıştır. Bir nevi anket çalışması sonuçları olarak değerlendirilebilecek bu veriler, 1995–2000 döneminde iller arası göç etmiş kişilerin göç etme nedenleri ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Buna karşın ekonometrik yöntemlerle iç göçü açıklayan çalışma sayısı çok azdır. Genellikle göç olgusu nitel olarak açıklanmaya çalışılmış olup, daha çok göçün sosyolojik boyutları incelenmiştir.

Çalışmada günümüz Türkiye’sinin en önemli sorunu olan göç olgusunun ekonomik nedenleri analiz edilerek, bu sorunun çözümü için farklı politika önerileri ortaya konulmuştur. Çünkü bölgeler ya da iller arası göçlerin boyutlarının ve yönünün analiz edilmesi gelişmiş bölgelere yönelen göçün önlenmesini sağlayacak gerekli politikaların oluşturulması açısından büyük önem arz etmektedir.

Bu çerçevede, bu bölümde ilk olarak Türkiye’de iç göçün nedenleri 2000 Genel Nüfus Sayımı kapsamında yapılan anket sonuçları çerçevesinde genel olarak değerlendirilmiştir. Daha sonra iç göç sürecini açıklamaya yönelik ekonometrik analizler yapılmıştır. Bu ekonometrik analizlerde, öncelikle iller arası iç göçün en önemli sebebi olan sanayileşme ile göç arasındaki ilişki, basit regresyon modeli yoluyla analiz edilmiştir. Daha sonra illerin aldıkları iç göç üzerinde, insani gelişmenin, istihdamın, kişi başına gelir ve kamu yatırımlarının etkisi kurulan çoklu regresyon modeli yoluyla ortaya konulmuştur. Son olarak doğu illeri ile gelişmiş batı-kıyı illeri arasındaki göç akımı yine kurulan çoklu regresyon modeli yoluyla incelenmiştir. Doğu-batı göç sürecinin açıklandığı bu modelde, illerdeki istihdam imkânları, yoksulluk oranları, okuma yazma oranları ve suçlu sayıları bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.

4.2.2.1. Göç Olgusunu Açıklamaya Yönelik Çalışmalar

a) Uluslararası Çalışmalar

Literatürde göçü etkileyen faktörlerle ilgili olarak üç önemli konu mevcuttur. Bunlardan birincisi, literatürde en erken dönemlerde yurt dışının çekici yönleri ve yurt içinin itici yönleri ele alınmıştır. İkinci olarak, göç veren ve alan ülkeler arasındaki şartlar ele alınmış olup, bu süreçte iki önemli değişkenin öne çıktığı görülmüştür. Bu değişkenler; kişi başına gelir ya da ortalama ücret ile istihdam fırsatlarıdır. Üçüncü olarak zaman serisiyle ilgili pek çok çalışmada gecikmelerin önemli olduğu ifade edilmiş ve özellikle gecikmeli bağımlı değişkenler vurgulanmıştır. Bunlar göçün network (ağ) etkisini belirtmekte olup, daha önce göç etmiş akraba ve arkadaşlar göçü çekici hale getirerek göç maliyetlerini düşürmektedir (Hatton, 1995:408–409).

Tarihsel süreçte göçün belirleyicilerini açıklamaya yönelik çalışmaların başlangıcı Ravenstein'in 1885 yılında yaptığı çalışmaya kadar inmektedir. Bu çalışmadan günümüze kadar göçü açıklamaya yönelik pek çok teorik ve ampirik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların en önemli ortak noktası, göç olgusunun genellikle bölgeler arası gelir ve istihdam farklılıkları gibi ekonomik faktörlere bağlı olarak açıklanmasıdır. Aşağıda göç olgusunu açıklamaya yönelik olarak yapılmış ve literatürde önemli yer tutan çalışmalar özetlenmiştir;

Neo-klasikler göç üzerine ilk sistematik teoriyi oluşturmuşlardır. Göç konusuna bilimsel yönden ilk katkıyı 19.yy Coğrafyacısı Ravenstein göçün kurallarını formülize ederek yapmıştır. O göçü kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak görmüş ve göçün daha çok ekonomik sebeplere bağlı olduğunu açıklamıştır. Makro düzeyde neo-klasik teori göçü iş gücü arz ve talebinin coğrafik farklılıklarıyla açıklamıştır. Bunun sonucu olarak iş gücü ücretlerin düşük olduğu alanlardan, iş gücünün kıt olduğu dolayısıyla da ücretlerin yüksek olduğu bölgelere gitmektedir. Kapital ise bunun tersi yönde hareket etmektedir (Haas, 2008:4–7; Unat, 2006:22; Rotte ve Vogler, 1999:2; Wood, 1982:300).

Göç konusuna bilimsel yönden ilk katkıyı yapan ve çalışması İngiltere'nin 1881 yılı nüfus sayımına dayanan Ravenstein (1885)'e göre göçmenler genellikle yüksek gelirli ve hızlı büyüyen büyük ticaret ya da endüstri merkezlerinden birini tercih etmektedir. Bu çalışma göçle ilgili olarak yapılan bu ilk çalışma olmasına karşın, göçün temel

belirleyicileri olan daha yüksek gelir ve daha fazla istihdam imkânının göçü olumlu yönde etkilediğini buna karşın göç maliyetini arttıran mesafesinin göçü olumsuz yönde etkilediğini vurgulaması açısından çok önemlidir.

Lee (1966), Ravenstein'in 19. yüzyıl göç kurallarını yeniden inceleyerek revize etmiş ve göçle ilgili yeni analitik çerçeveyi ileri sürmüştür. Lee'nin bakış açısına göre göç kararı; bulunulan yerdeki faktörlere, gidilecek yerdeki faktörlere, uzaklık, fiziksel engeller, göç yasaları gibi faktörlerden oluşan engellere ve kişisel faktörlere bağlıdır. Bireyler yaşadıkları bölgelerin ve gidecekleri bölgelerin artı ve eksi yönlerine bakacaklar ve ara engelleri de dikkate alarak göç edip etmemeye karar vereceklerdir.

Neo-klasiklerin öncülüğünü yapan M.P. Todaro (1969:138–148) yaptığı çalışmada, az gelişmiş ülkelerdeki kırdan kente yaşanan göç olgusunu ve bunun sonucunda şehirlerde yaşanan işsizlik olgusunu ele almıştır. Çünkü kırsal göçmenler gittikçe artan şekilde şehirlere göç etmekte fakat şehir ekonomisi bu işçilerin birçoğuna sürekli bir iş imkânı sağlayamamaktadır. Modelde; kırdan kente göç sürecinde iki faktör önemli derecede rol oynamaktadır. Bunlar kır-kent gerçek gelir farklılıkları ile şehirde bir işe girebilme olasılığıdır. Analiz sonucunda şehirde iş bulma olasılığının, gelir farklarına göre göç üzerinde daha önemli rol oynadığı tespit edilmiştir.

Yine M.P. Todaro'nun J. R. Haris'le yaptığı (1970:126–142) çalışmada, kır ve kentlerden oluşan “iki sektörlü” bir model kullanılmıştır. Bu çalışmada kırsal kesimde pozitif marjinal üretim olmasına ve kentlerde önemli derecede işsizlik olmasına karşın, kırdan kente iş gücü göçünün gittikçe arttığı vurgulanmıştır. Onlara göre kentsel beklenen gelir kırsal reel gelirden büyük olduğu sürece işgücü göçü devam edecektir.

Banerjee ve Kanbur (1981:7–29), Todaro'nun (1969) yılında yaptığı ve kır-kent göçüyle ilgili yeni ufuklar açan çalışmasına benzer çalışma yapmışlardır. Hindistan'ın 1961 nüfus sayımı verilerinin kullanıldığı bu çalışmada beklenen gelir farklılıklarıyla kırdan kente göç arasında Todaro (1969)'ya benzer şekilde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Özellikle göç etmenin fırsat maliyeti olarak ele alınan kırsal sektör gelirinin göç kararlarında çok etkili olduğu gözlenmiştir. Kırsal sektördeki gelir artışları ise göç etmenin fırsat maliyetini artıracığı için kırdan kente göç akımı azalacaktır.

Issah ve diğ. (2005:1–44) yaptıkları çalışmada, Harris-Todaro modelini baz almalarına karşın, modellerine altyapı düzeyini, alt yapı için ayrılan hükümet bütçesini ve altyapı yatırımlarının (elektrik, su, sağlık eğitim gibi) işsizlik üzerindeki yararlarını dahil etmişlerdir. Çalışmada Gana'nın 1970–1999 yılları arasındaki kırdan kente göç süreci açıklanmış olup, insanların göç etmelerinde sadece gelir farklılıklarının değil aynı zamanda altyapı ve konfor farklılıklarının da güçlü bir etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır.

Lazareva (2008:1–28) yaptığı çalışmada, Eski Sovyetler Birliği Ülkelerinden, Rusya'ya gelen Rus ya da Rusça konuşan insanların yer seçimlerini ve iş gücü piyasasına etkilerini ele almıştır. Rus nüfusunun 2004–2005 yılı verileri kullanılarak yapılan bu çalışmada, göçmenlerin bölgeler arası yer seçimini etkileyen temel ekonomik faktörler olarak; iş bulma olasılığı, iş bulunması durumunda ömür boyunca elde edilmesi beklenen kazanç, taşınma maliyeti (bölgelerin uzaklığına bağlı) ve göç edilen bölgedeki hayat pahalılığı yani yaşam maliyeti (bölgedeki fiyat düzeyine ve alt yapı düzeyindeki gelişmeye bağlı) ele alınmıştır. Göçmenler onların yeteneklerini talep eden bölgeleri seçerken iş bulmak için yerli halktan daha çok kendileri gibi göçmen olan kişilerle rekabet etmektedirler.

Bouare (2001–2002:23–28) yaptığı çalışmada, 1996 nüfus sayımı verilerini kullanarak Güney Afrika'daki iç göçü gravity modelini modifiye ederek incelemiştir. Çalışmada bağımlı değişken olan iller arası iç göç; görelî GSYİH, görelî işsizlik, görelî rapor edilmiş suçlar ile görelî akrabalık bağlarına bağlı olarak açıklanmış ve çalışma sonucunda Güney Afrika'daki iller arası göçün, suç oranları ve GSYİH'ya çok duyarlı olmasına karşın, akrabalık ve işsizliğe daha az duyarlı olduğu tespit edilmiştir.

Cebula (2005:267–274) yaptığı çalışmada, 1999–2002 yılları arasında ABD'deki toplam iç göçün ekonomik ve ekonomik olmayan belirleyicilerini incelemiştir. Çalışma sonuçlarına göre eyaletlerin aldığı göçler beklenen ya da cari kişi başına gelirin artan, buna karşın ortalama yaşam maliyetlerinin azalan bir fonksiyonudur. Eyaletlerdeki park alanları, dinlenme ya da eğlence yerleri, sıcaklık düzeyi, batıda bir yerde olması, çok güneş alması gibi ekonomik olmayan faktörler göçü pozitif yönde etkilerken, suç oranları ve tehlikeli atıkların çok olması eyaletlere olan göçü azaltmaktadır.

Cebula ve Alexander (2006:116–123) yaptıkları çalışmada, 2000–2004 yılları arasında ABD'nin eyaletler arası net göçünü belirleyen ekonomik ve ekonomik olmayan faktörlere bağlı bir model kurmuşlardır. En küçük kareler yöntemine göre yapılan çözümlemede sadece göçü etkileyen ekonomik faktörler ile yaşam kalitesini pozitif yönde etkileyen faktörler değil yaşam kalitesini ya da hayat standardını negatif yönde etkileyen faktörler de ele alınmıştır. ABD'nin eyaletleri arasında 2000–2004 döneminde gerçekleşen net iç göçünü, eyaletteki bir ailenin ortalama gelir düzeyinin, istihdamdaki büyüme oranının, sıcaklık düzeyinin ve yerel yönetimlerin yaptığı harcamaların (eğitim vb. alanlara) pozitif etkilediği buna karşın geçim maliyetinin, tehlikeli atıkların, zehirli kimyasalların ve kişiler üzerindeki vergi yüklerinin negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Clark ve Cosgrove (1991:311–328) yaptıkları çalışmada bireylerin göç etme kararı arkasındaki motivasyon üzerinde yoğunlaşmışlardır. Büyük kentlere yönelen göç sürecinde göç edilen mesafe üzerinde; ücret dengesizliklerinin (ekonomik faktörler) ve hayatı kolaylaştıran faktörlerin (iyi iklim şartları gibi) etkileri karşılaştırılmış ve hem ekonomik hemde hayatı kolaylaştırıcı farklılıkların bölgeler arası göçü açıklamada önemli ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda üretim faktörlerinin verimliliklerinin dolayısıyla ücretlerin yüksek olduğu bölgelerin göç aldığı buna karşın görece ekonomik büyümesi ortalamanın altında olan bölgelerin ise dışarıya göç verdiği belirlenmiştir.

Saltz (1998:599–601) çalışmasında, 1985–1989 yılları arasında ABD'de gelir vergisi politikalarının eyaletler arasındaki göçe etkisini araştırmıştır. Bağımlı değişken olan eyaletin aldığı net iç göç oranı ile; ilgili eyalette beklenen ortalama reel gelir, eyaletin batıda olması, 55 yaşın altındaki göçmen sayısının payı arasında pozitif bir ilişki saplanırken, eyalette mevcut gelir vergisi ile negatif bir ilişki ortaya çıkmıştır.

Renas ve Kumar (1978:95–104); 1960–1970 yılları arasında ABD'deki Standart Anakentsel İstatistik Alanların (SMSA) aldığı net göçü açıklamışlardır. Analiz sonucunda işsizlik düzeyi ve yaşam maliyetindeki artışın alınan göçü azalttığı buna karşın ortalama gelir düzeyinin alınan göçü artırdığı tespit edilmiştir.

Gatons ve Cebula (1972:207–212) çalışmalarında iş gücü hareketlerinin bölgesel ücret farklılıklarına tepkisini ele almışlardır. Onların bu çalışmalarının en önemli noktası eğer ücret farklılıklarıyla işçi hareketleri arasında beklendiği gibi pozitif bir ilişki varsa

bunun anlamı; mevcut ücret farklılığının bireylerin işgücü piyasaları arasındaki hareketinin maliyetini karşılayacak düzeyde büyük olduğudur.

Galloway ve Cebula (1973:991–995), yaptıkları çalışmada, Gatons ve Cebula (1972)'nin daha önce ortaya koydukları ücret farklılıklarıyla işçi hareketleri arasındaki pozitif ilişkinin doğruluğunu test etmişlerdir. Bu amaçla ABD'deki eyaletler arasındaki net göçle, bu eyaletlerde geçerli ücret düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz sonucunda, orta gelir grubundaki eyaletler arasındaki net göçle kişi başına gelir arasındaki ilişki istatistiksel açıdan anlamlı çıkmazken, aşırı düşük ve yüksek gelirli eyaletler arasındaki net göçle kişi başına gelir arasındaki ilişki istatistiksel olarak yüksek düzeyde anlamlı çıkmıştır. Bulunan bu sonuçla Cebula ve Gatons'un (1972) yaptıkları çalışmanın doğruluğu da teyit edilmiştir.

Galloway ve Vedder (1971:885–897), 1860–1913 tarihleri arasında Büyük Britanya'dan ABD'ne yapılan göçü açıklamak için itici ve çekici faktörleri bir arada değerlendirmişlerdir. Çalışmada göçmenleri ana ülkeden (Büyük Britanya) iten ve göç alan ülkeye (ABD) çeken ekonomik faktörler modele konulmuştur. Göç veren Büyük Britanya'daki görece düşük ücret ve yüksek işsizlik oranları itici faktörler olarak değerlendirilirken, ABD'deki görece yüksek ücret ve düşük işsizlik oranları çekici faktörler olarak değerlendirilmiştir. En küçük kareler yöntemine göre yapılan analizde çekici faktörlerin itici faktörlere göre çok daha önemli rol oynadığı sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan kısa dönemde istihdam fırsatlarının ücret farklılıklarına göre göç akımlarını daha fazla açıkladığı tespit edilmiştir.

Hatton (1995) yaptığı çalışmada İngiltere'nin 1870–1913 yılları arasındaki dış göç verilerini kullanarak basit bir zaman serisi modeli kurmuştur. Kullanılan eşbütünleşme regresyon modelinde göç; yurt dışı/yurt içi ücret oranlarına, yurt dışı istihdam oranına, yurt içi istihdam oranına ve göç edilen yerdeki göçmen stokuna bağlı olarak açıklanmıştır. Analizler kısa dönem göç dalgalanmalarının büyük ölçüde istihdam oranlarına bağlı olduğunu buna karşın uzun dönem göç dalgalanmalarının ise büyük ölçüde göreceli ücretlere bağlı olduğunu göstermiştir.

Zoubanov (2004), Hatton (1995)'un yaptığı modeli çok az değiştirerek on üç AB ülkesi arasındaki net göç oranlarını 1984–1999 yılları için panel veri analizi yoluyla açıklamıştır. Bu çalışmada göç akımını etkileyen ülkelere özgü nitelikler ele alınmıştır.

Göç alan ülkelerdeki kişi başına gelir, gecikmeli net göç oranı ve yabancı nüfus stoku göç belirleyicisi olarak anlamlı bulunmuştur. Buna karşın teoride göç belirleyicisi olarak kabul edilen istihdam oranlarının veriler tarafından desteklenmediği tespit edilmiştir.

Alvarez-Plata ve diğ. (2003: 1-61), Orta ve Doğu Avrupa'da bulunan AB'ne aday on ülkeden AB ülkelerine yönelecek göç akımını tahmin etmeye yönelik bir rapor hazırlamışlardır. Bu çalışmada beşeri sermaye yaklaşımı olarak adlandırılan modellerle uyumlu bir model kullanılmış ve insanların göçün yararları maliyetlerini aşarsa göç kararı verilecekleri vurgulanmıştır. Aynı model Erzan ve diğ. (2003), tarafından Türkiye'nin AB üyeliği ve işçi hareketlerinin serbestleşmesi sürecinde AB-15 ülkelerine olacak muhtemel göçün 2004-2030 yılları arasında tahmini amacıyla da kullanılmıştır. Bu çalışmada Türkiye dâhil, tüm Avrupa ülkelerinden 1967-2001 döneminde Almanya'ya olan göçün analizi sonucu elde edilen parametrelerle 2004-2030 döneminde Türkiye'den olası göç simülasyonları yapılmıştır. Modelde göçmenlerin geldikleri ülkenin nüfusuna oranı bağımlı değişken olarak ele alınırken; göç veren ülkelerdeki gelir, iki ülkenin istihdam oranları, göç veren ve alan ülkeler arasındaki gelir oranı ve "network"ün önemini vurgulayan eski göçmen sayıları bağımsız değişken olarak değerlendirilmiştir. Analiz sonucu elde edilen tahminlerde elde edilen bütün katsayıların yüksek derecede anlamlı çıktığı ve modelin bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklama gücünün çok yüksek olduğu gözlenmiştir. Ancak, ilgili parametrelerin küçük değerler alması, Avrupa içi göçün gelire ve istihdam oranına çok fazla duyarlı olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.

b) Türkiye'de İç Göçü Açıklamaya Yönelik Çalışmalar

Kocaman (1998:45-94) yaptığı çalışmada 1965-1990 yılları arasında Türkiye'de iç göçleri ve göç edenlerin niteliklerini incelemiştir. Kocaman bu çalışmasında 1985-1990 yılları arasında illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksiyle aldıkları net göç arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İllerin Sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksleri olarak Dinçer ve diğ.(1996)'nin illerin gelişmişliklerini gösteren 58 sosyo ekonomik veri kullanılarak hesapladıkları endeks değerleri alınmıştır. Çalışmada öncelikle iller sosyo ekonomik gelişmişlik endeks değerlerine göre beş ayrı bölüme ayrılmış ve aldıkları net göç oranlarına göre değerlendirme yapılmıştır. Yapılan incelemede birinci ve ikinci

derecedeki gelişmiş illerden Kayseri ve Kırıkkale hariç tümünün pozitif net göç oranına sahip iller olduğu buna karşın üçüncü derecede gelişmiş illerden Manisa, Bilecik, Uşak, Sakarya illeri dışındaki tüm iller ile dördüncü ve beşinci gelişmişlik düzeylerindeki illerin tamamının aldığı göçten daha fazla göç verdiği tespit edilmiştir. Yine aynı çalışmada gelir durumunun illere göçü ne oranda etkilediğini ortaya koymak için illerin 1987 yılı kişi başına GSYİH ile 1985–1990 yılları arasındaki net göç oranları arasındaki ilişki incelenmiştir. Net göç oranlarının bağımlı değişken, kişi başına GSYİH'nin bağımsız değişken olduğu regresyon analizinde fert başına düşen GSYİH'nin büyüklüğünün illere göçün önemli ölçüde etkilediği ortaya konulmuştur. Buradan hareketle bu çalışmadan elde edilen temel sonuç; göçlerin az ve orta derecede gelişmiş illerden, çok gelişmiş iller ile bu illerin çevresinde yer alan illere doğru yoğunlaştığı şeklindedir.

Akman (1998:237–289) yaptığı çalışmada Türkiye'de ki iş gücü arz talep dengesiyle iç göç arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışmada tarımsal işgücü fazlası yüksek olan illerin kişi başına GSMH'lerinin ve sosyo-ekonomik gelişmişliklerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle gelişmemiş bu yöreler iş gücü talebinin yüksek olduğu gelişmiş bölgelere yoğun şekilde göç vermektedir.

Yamak ve Yamak (1999) gelir dağılımının iç göç üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bunun için 67 ilin 1980–1990 dönemi net göç oranları ile kişi başına düşen gelir rakamları arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak incelemiştir. Çalışmanın ampirik kısmında, yöresel bazdaki gelir dengesizliğinin iç göç üzerinde önemli rol oynadığı ve bu rolün de net göç veren illerin düşük gelir düzeyinden ziyade net göç alan illerin yüksek gelir düzeylerinden kaynaklandığını vurgulamıştır.

Gür ve Ural (2004) yaptıkları analizde Türkiye'de 1990 yılı nüfus sayımına göre illerin aldıkları göç ile illerdeki kişi başına düşen gelir düzeyi, işveren sayısı, ücretli kadın çalışanların ücretli erkek nüfusa oranı, uzman pratisyen hekim oranı, nüfus yoğunluğu, öğrenci öğretmen oranı, kişi başına düşen elektrik tüketimi arasındaki ilişkiyi ekonometrik analiz yoluyla incelemiştir. Ele alınan bağımsız değişkenlerin göçü %71 oranında açıkladığı tespit edilmiş olup, özellikle gelir ve iş bulma olasılığı gibi ekonomik değişkenlerin kentlere göçü daha yüksek oranda açıkladığı görülmüştür.

Çelik (2006) yaptığı çalışmada Gür ve Ural'a benzer bir yolla Türkiye'deki iç göçlerin nedenlerini ekonometrik analiz yoluyla incelemiştir. Bu çalışmada 2000 yılı verileri kullanılmıştır. Modelin tahmin sonuçları incelendiğinde modelin göçü % 38 gibi oldukça düşük bir oranda açıkladığı tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden gelirin katsayısının işaretinin pozitif (+) olması beklenirken elde edilen sonuç, beklenilen aksine negatif (-) olmuştur. Buna karşın diğer katsayıların işaretleri beklentiler doğrultusunda çıkmıştır.

Karabulut ve Polat (2007) yaptıkları çalışmada Ağrı Alt Bölgesi'ni oluşturan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan il merkezlerinde toplam 1600 anket uygulayarak göçün nedenlerini, göç eğilimini ve bu konuyla ilgili yapılması gerekenlere yönelik sonuçlar elde etmeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda göç etme düşüncesi ile etnik köken farklılıkları, akrabaların göç etmiş olması, aile içi geçimsizlikler, komşularla yaşanan olumsuzluklar ve terör olayları arasında anlamlı ilişkiler olmadığı belirlenmiştir. Buna karşın daha iyi bir iş imkânına sahip olma isteği, maddi imkânsızlıklar, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği, sosyal faaliyetlerin yetersizliği, iklim şartlarının zorluğu arttıkça göç etme düşüncesinin de arttığı belirlenmiştir.

Yüceol (2007) yaptığı çalışmada Türkiye'de İBBS Düzey 2 bazında bölgesel işgücü hareketleri ile işsizlik arasındaki ilişkiyi analiz ederek, bölgesel işgücü hareketliliği ve bölgesel işsizlik oranları arasında zayıf bir ilişkinin varlığını tespit etmiştir.

Öztürk ve Altuntepe (2008) yaptıkları çalışmada, Türkiye'de en çok göç alan illerin başında yer alan İstanbul'a yönelik iç göçleri incelemişlerdir. Bu çalışmada, semt pazarcılarına yönelik anket çalışması yapmışlardır. Göçlerin temel nedeni ekonomik gerekçelerdir. Göçü başlatan, kentlerin ekonomik bakımdan gelişmiş olması değil, kırların yetersiz kalmasıdır. İç göç kararının, daha çok göç alan yörelerdeki yüksek gelir düzeyinden etkilendiği tespit edilmiştir.

Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (2009), Güneydoğu sorunuyla ilgili olarak yaptığı araştırmada, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini incelemiştir. Ana dil ayrımı yapmadan yapılan anketlerde Güneydoğu'da geri kalmışlığın en önemli nedenleri; %73,7 ile eğitim eksikliği, %57,4 ile bölgeye yapılan yatırımların yetersizliği ve %39 ile bölgedeki görevlilerin yetersizliği ve liyakatsizliği olarak tespit edilmiştir.

İnsani Yardım Vakfı tarafından, GENAR'a Doğu ve Güneydoğu Anadolu Yoksulluk ve Sosyal Durum Raporu (2008) hazırlanmıştır. Araştırma sürecinde, 17 Doğu ve Güneydoğu Anadolu ili (Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Erzurum, Malatya, Van, Mardin, Adıyaman, Batman, Ağrı, Şırnak, Muş, Siirt, Bingöl, Hakkâri, Kars ve Tunceli) ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç almış olan illerin 7'sinde (İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Mersin, Adana ve Antalya) olmak üzere toplam 24 ilde ve adı geçen tüm illere bağlı 96 ilçede çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda 3782 katılımcıyla (2512 Doğu ve Güneydoğu illerinde ve 1270 diğer illerde) yüz yüze anket, 341 derinlemesine görüşme ve 42 katılımcılı grup çalışması yapılmıştır. Böylece, toplam olarak 4165 katılımcının görüşü alınmıştır. Bölge halkı sorunların kaynağını birinci dereceden ekonomik faktörlere bağlamaktadır. Bunların en başında işsizlik vurgusu öne çıkarken, daha sonra sırasıyla yoksulluk, eğitimsizlik, yatırım eksikliği gelmektedir.

Onat (2001:339–352), GAP bölgesinden Ankara'ya yönelen göçleri analiz etmek amacıyla, Kayaş ve Mamak ilçelerinin gecekondü bölgelerinde yaşayan 60 aile üzerinde inceleme yapmıştır. Elde edilen bulgulara göre; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç eden bu insanların eğitim düzeyleri oldukça düşük olup, göç etmelerindeki en temel faktörler işsizlik ve geçim sıkıntısıdır. Genellikle enformal sektörlerde çalıştıkları için sosyal güvenceden yoksun olan bu göçmenlerin, elde ettikleri gelir düzeyi de oldukça düşüktür.

4.2.2.2. 2000 Genel Nüfus Sayımına Göre 1995–2000 Döneminde İller Arası Göç Etmiş Kişilerin Göç Etme Nedenleri

Kocaman (2008) yaptığı çalışmada 1995–2000 döneminde Türkiye'de iller arası iç göç edenlerin göç etme nedenlerini TÜİK'ten alarak (Bkz. Tablo 41 yayınlamıştır. Bu dönemde göç etmiş olan 4.788.193 kişinin yaklaşık dörtte birinin hane halkı fertlerinden birine bağımlı olarak göç ettikleri görülmüştür. Bu durum göç olgusunda ilişkiler ağı (network) etkisinin önemini ortaya koymaktadır. Bu dönemde göç edenlerin %25,67'si hane halkı fertlerinden birine bağımlı olarak, %20,05'i iş arama/bulma, %13,42'si tayin/atama, %11,56'sı eğitim ve %7,43'ü evlilik gibi nedenlerle başka bir şehre göç etmiştir. Aile olmanın bir gereği olarak ortaya çıkan, hane halkı fertlerinin birbirine bağımlı göçünü saymazsak, insanları göçe zorlayan en önemli faktör iş arama/bulma

amacıdır. İş bulma amacıyla ortaya çıkan göç akımına, tayin/atama amacıyla ortaya çıkan göç akımlarında eklersek göç edenlerin yaklaşık %33,47'sinin istihdam ve buna bağlı nedenlerle göç ettiğini söyleyebiliriz. Bu durum yine ekonomik faktörlerden istihdam amacının iç göçün en önemli sebebi olduğunu göstermektedir.

Tablo 41. İller Arası Göç Eden Nüfusun Göç Etme Nedenlerine Göre Dağılımı (1995–2000)						
Göç Nedenleri	Göç Eden Nüfus			Yüzde Dağılım		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
İş Arama/Bulma	753.333	206.639	959.972	28,06	9,83	20,05
Tayin/Atama	439.040	203.317	642.357	16,35	9,67	13,42
Hane halkı Fertlerinden Birine Bağımlı Göç	456.775	772.314	1.229.089	17,01	36,72	25,67
Eğitim	339.862	213.648	553.510	12,66	10,16	11,56
Evlilik	21.100	334.612	355.712	0,79	15,91	7,43
Deprem	73.374	73.184	146.558	2,73	3,48	3,06
Güvenlik	20.301	10.898	31.199	0,76	0,52	0,65
Diğer	543.879	264.420	808.299	20,26	12,57	16,88
Bilinmeyen	37.371	24.126	61.497	1,39	1,15	1,28
Toplam	2.685.035	2.103.158	4.788.193	100	100	100

Kaynak: TÜİK

4.2.2.3. İllerin Aldığı Göç İle İllerin Sanayileşme Düzeyleri Arasındaki İlişki

Yukarıda görüldüğü gibi 1995–2000 yılları arasında iller arasında gerçekleşen göçün en önemli sebebi iş arama/bulma amacıyla. Genellikle net göç oranı pozitif olan illerin başında yer alan İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya, Bursa, Tekirdağ, Muğla, Aydın, İçel, Denizli, Kocaeli gibi illerin ortak özelliği sanayileşmiş ya da turizm yönünden gelişmiş olmalarıdır. Bu nedenle Türkiye’de iller arasındaki göçü önlemenin yollarından en önemlisi o bölgenin yapısına uygun işletmelerin kurularak, o bölgedeki istihdam imkânlarının artırılmasıdır.

Günümüzde sanayi sektörünün gelişmesi tarım ve hizmetler sektörlerini de olumlu yönde etkilemektedir. Çünkü tarım sektörü, bir taraftan gelişmesini sürdürmek ve verimliliğini artırmak için sanayi sektöründen girdi aldığı gibi, diğer taraftan sanayi sektörüne hammadde sağlamaktadır. Bunun yanında tabii ki sanayinin gelişmesi beraberinde ticari ve mali kesim ile diğer hizmetler sektörü faaliyetlerini de canlandırmaktadır. Bu durum kutuplaşma dediğimiz olguyu ortaya çıkarırken, bunun

sonucunda yaşanan göç süreci de kutuplaşmaya daha fazla katkı sağlamaktadır. Bu nedenle sanayileşme göç için önemli bir belirleyici olmaktadır.

Bu bölümde, illerin imalat sanayi gelişmişlik endeksleriyle aldıkları göç arasındaki ilişki incelenerek, illerin sanayileşme farklılıklarının göç üzerinde ne kadar önemli rol oynadığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Yöntem ve Veri Seti:

Çalışmada, 1995–2000 döneminde her bir ilin aldığı göçün yüzdesiyle, illerin imalat sanayi gelişmişlik endeksleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için SPSS 13.0 paket programıyla regresyon analizi yapılmıştır.

Regresyon analizinde kullanılan veriler Ek 1'deki tabloda görülmektedir. Bağımlı değişken olarak kullanılan illerin aldıkları göçün yüzdeleri (Y_i), TÜİK'ten alınırken, bağımsız değişken olarak ele alınan imalat sanayi gelişmişlik endeksi değerleri (X_i) Dinçer ve diğ.,(2003) tarafından 81 il için yapılan Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması araştırmasından alınmıştır.

Dinçer ve diğ. (2003) tarafından yapılan bu çalışmada ele alınan imalat sanayii göstergeleri, illerde faaliyet gösteren kamu sektörüne ait işyerlerinin tamamı ile özel sektörde on ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerini kapsamaktadır. İmalat sanayii sektörünün gelişmişlik sıralaması sekiz sanayi değişkeni veri seti olarak alınarak yapılmıştır. Sanayi sektörü değişkenleri ve kodları sırasıyla şunlardır: Sanayi İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (İSSANAYİ), Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı (OSBPRS), Küçük Sanayi Siteleri İş Yeri Sayısı (KSSİŞYER), İmalat Sanayii İş Yeri Sayısı (İMİŞYER), İmalat Sanayii Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı (İMÇALORT), İmalat Sanayii Kurulu Güç Kapasite Miktarı (KURUGÜÇ), Fert Başına İmalat Sanayii Elektrik Tüketimi (SANELK/N) ile Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri (İMKDEG/N)'dir. Değişkenlerin tamamı 2000 yılı verilerini içermekte olup, imalat sanayii göstergeleri, 2000 yılı itibariyle, DİE'den, organize sanayi bölgesi parsel sayıları ile küçük sanayi siteleri işyeri sayıları, 2000 yılı itibariyle, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'ndan temin edilmiştir (Dinçer ve diğ.,2003:108).

Tablo 42. Göç ve İmalat Sanayi Gelişmişlik Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi		
Değişkenler	Katsayılar	
	Standartlaştırılmamış katsayılar	Standartlaştırılmış katsayılar
Sabit	1,235**	-
X _i	1,846**	0,783**
R ²	0,783	
Ayarlanmış R ²	0,614	
Anova-Anlamlılık	0,000	
Y_i = 1,235 + 1,846 X_i		
Y _i = İllerin aldığı göçün yüzdesi (1995–2000)		
X _i = İmalat Sanayi Gelişmişlik Endeksi (2000)		

**%1 anlamlılık seviyesini, *%5 anlamlılık seviyesini belirtir.

İllerin imalat sanayi gelişmişlik endeksi ile aldıkları göç arasında istatistiksel açıdan anlamlı güçlü pozitif bir doğrusal ilişki vardır. Bağımsız değişken olan imalat sanayi gelişmişlik endeksi bağımlı değişken olan illerin aldığı göç miktarını %61 oranında açıklamaktadır. Modelde ki bağımsız değişkenin katsayısı beklendiği gibi pozitiftir. Model ve sabit terim dâhil olmak üzere her iki değişken istatistiksel açıdan %1 seviyesinde anlamlıdır. Göç üzerinde, illerin imalat sanayi gelişmişlik endeksini gösteren “X_i”değişkeni, 0,783 gibi oldukça yüksek düzeyde pozitif etkiye sahiptir. Bu sonuç, Türkiye’de iller arası göç üzerinde, illerin sanayileşme düzeylerinin yani istihdam imkânlarının önemli etkisinin olduğunu, dolayısıyla da iç göçün önlenbilmesinin temel koşulunun istihdam imkânlarının göç veren illerde artırılması gerektiğini göstermektedir.

4.2.2.4. Türkiye’de İller Arası Göçün Ekonomik Belirleyicileri: İller Arası İstihdam, Gelir, İnsani Gelişme ve Kişi Başına Kamu Yatırımları Farklılıkları

Bu bölümde Türkiye’deki iç göç olgusunun ekonomik belirleyicilerini açıklamak için, yukarıda bahsedilen uluslararası literatür temelinde tarafımızca bir model geliştirilmiştir. Bunun için öncelikle tüm önemli göç modellerinin temel açıklayıcı değişkenleri olan istihdam ve kişi başına gelir oranları açıklayıcı değişken olarak modele konulmuş, daha sonra insanların yaşamlarını kolaylaştıran ve göçü olumlu yönde etkileyen kişi başına yapılan kamu yatırımları da modele eklenmiştir. Çalışmayı diğer göç modellerinden ayıran en önemli fark, ikinci aşamada kişi başına gelir değişkeninin yerine kişi başına geliri de kapsayan insani gelişme endeksi (HDI)’nin modele dâhil edilmesidir. Göçü açıklayan bir modelde insani gelişme endeksinin açıklayıcı değişken olarak kullanılması çalışmanın literatüre önemli bir katkısıdır.

Model ve Veri Seti

Uygulamada çoğu zaman basit regresyon modeli yetersiz kalmakta bu nedenle araştırmalarda tek bağımsız değişkenli model (basit regresyon) yerine çoklu regresyon modeli kullanılmaktadır (Gujarati, 2006: 191). Çünkü iller arası göç üzerinde birden fazla ekonomik faktör etkili olmaktadır.

Türkiye’de iller arasında 1995–2000 yılları arasında gerçekleşen iç göçü açıklamak için ekonomik göç teorilerine uygun iki ayrı çoklu regresyon modeli kurulmuştur. Bu modellerden birincisinde iller arası göç; illerdeki istihdam imkânı, kişi başına gelir ve kişi başına yapılan kamu yatırımlarına bağlı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Sonra modelde kişi başına gelir değişkeninin yerine günümüzde gelişmenin temel ölçüsü olarak kabul edilen insani gelişme endeksi (HDI) kullanılmıştır. Çoklu regresyon analizlerinde SPSS 13.0 paket programı kullanılmış olup, regresyon analizinde kullanılan veriler Ek 2’deki tabloda görülmektedir. Modelde kullanılan verilerden göç verileri, istihdam, kişi başına gelir ve kamu yatırımı verileri TÜİK’ten, insani gelişme endeksi verileri UNDP’den alınmıştır.

Çalışmada kullanılan modeller;

$$\ln M_i = \beta_0 + \beta_1 \ln E_i + \beta_2 \ln(W/W_{ort})_i + \beta_3 \ln KBKY_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

$$\ln M_i = \beta_0 + \beta_1 \ln E_i + \beta_2 \ln(HDI/HDI_{ort})_i + \beta_3 \ln KBKY_i + \varepsilon_i \quad (2)$$

gibi olup değişkenler aşağıdaki gibi sembolize edilmiştir:

M_i =1995–2000 yılları arasında illerin aldıkları göçün, göç eden toplam nüfus içindeki yüzdesi,

E_i =2000 yılı itibariyle i. ilde istihdam edilen nüfusun² toplam istihdama oranı; i. ilde istihdam olanağı,

$(W/W_{ort})_i$ = 2000 yılı itibariyle i. ilin dolar cinsinden kişi başına cari gelir düzeyinin 2000 yılı Türkiye’nin ortalama dolar cinsinden kişi başına cari gelir düzeyine oranı; i. ile göç etmenin mali getirisi,

² 12 ve daha yukarı yaştaki nüfus dikkate alınmıştır.

$KBKY_i = 2000$ yılı itibariyle i . ilde kişi başına yapılan kamu yatırımlarının, 2000 yılı Türkiye'nin ortalama kişi başına yapılan kamu yatırımına oranı; i . ile aktarılan kamu kaynaklarının büyüklüğü,

$(HDI/HDI_{ort})_i = 2000$ yılı itibariyle i . ilin insani gelişme endeksinin 2000 yılı Türkiye'nin ortalama³ insani gelişme endeksine oranı; i . ile göç etmenin insani gelişme yönünden getirisi,

ϵ_i = rassal hata terimi, Ln ; doğal logaritma notasyonudur.

Bu bağımsız değişkenler i . ilde yaşam kalitesini pozitif yönde etkileyen ve hayatı kolaylaştıran faktörleri temsil etmektedir.

Genel olarak insanlar daha iyi gelir ve yaşama koşullarına sahip olabilmek için göç etmektedirler. Literatürde önceleri refahın temel göstergesi olarak kişi başına gelir düzeyi ele alınırken, daha sonraları kişi başına gelir yanında sağlık, eğitim gibi insanca yaşam için gerekli pek çok faktör de refahın temel göstergesi olarak değerlendirilmiştir. İşte insani gelişme kavramı bu noktada ortaya çıkmıştır. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ekonomik büyümenin getirdiklerinin, o ülkenin insanları için refah ve fırsat anlamına gelmediği anlaşılmış bu nedenle de “insani gelişme endeksi” üzerine de daha fazla durulmaya başlanmıştır. UNDP (2002:253;2007/2008:356)'nin insani gelişme raporlarına göre insani gelişme endeksinin hesaplanmasında üç temel faktör etkili olmaktadır. Bunlardan birincisi, doğumdan itibaren yaşam beklentisi ile ölçülen *sağlıklı ve uzun bir ömür*; ikincisi yetişkinlerde okur-yazarlık oranı ve tüm eğitim aşamalarını kapsayan okullaşma oranı ile ölçülen *bilgi düzeyi*; üçüncüsü ise, kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla rakamları kullanılarak ölçülen *iyi bir yaşam standardıdır*. Bilgi düzeyinin ölçülmesinde kullanılan okur-yazarlık oranının ağırlığı 2/3 iken, okullaşma oranının ağırlığı ise 1/3'tür. İndeks değeri 0 ile 1 arasında değişmektedir. İndeks değeri 1'e ne kadar yakınsa, insani gelişme o kadar iyi demektir.

Bu nedenle çalışmada literatürde olduğu gibi göçü açıklamak için sadece kişi başına gelir rakamları kullanılmamış ikinci modelde kişi başına gelir değişkeni yerine kişi

³ Ortalama insani gelişme endeksi değeri; Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın yayınladığı, Human Development Report 2009'da bulunan, ülkelere ait insani gelişme endeksi trendlerinden alınmış olup, bu rakam Türkiye için 2000 yılı itibariyle 0,758'dir.

başına gelir, sağlık ve eğitim yönünden gelişme düzeylerini kapsayan insani gelişme endeksi (HDI) modele konulmuştur.

Modelin Tahmini

Çoklu regresyon analizlerinde doğru bir analiz yapılabilmesi için modeldeki bağımsız değişkenlerin etkilerinin birbirinden bağımsız olması yani çoklu bağlantının olmaması gerekir. Çoklu doğrusal bağlantı doğrusal regresyon modelinde bulunan açıklayıcı değişkenlerden bazılarının ya da tümünün kendi aralarında çok güçlü bir ilişki içinde olmalarıdır (Tarı, 2008:161). Böyle bir güçlü ilişkinin varlığının işaretlerinden birisi basit korelasyon matrisinde yer alan iki bağımsız değişken arasında basit korelasyon katsayısının oldukça anlamlı ($r > \%75$) olmasıdır (Albayrak, 2005:109).

Kurulan modellerde çoklu bağlantının olması durumunda istatistiksel açıdan anlamsız sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin çoklu bağlantının olması durumunda, standart hatanın yüksek olması yanında, bazı değişkenlerin katsayılarının istatistiksel açıdan anlamsız çıkması ve oldukça yüksek R^2 değeriyle karşılaşılmaktadır. Kurulan modellerde çoklu bağıntı olup olmadığı VIF ve tolerans değerlerine bakılarak kontrol edilebilmektedir (Gujarati, 2006; Andrews and A Boyne, 2008:800; Rault ve diğ., 2007: 11; Koçaş, 2007; Albayrak, 2005:109–111)⁴.

Tablo 43’de model 1 ve model 2 için basit korelasyon katsayıları görülmektedir. Her iki modelde bağımsız değişkenler arasında pozitif ilişki olmasına karşın bu ilişki zayıftır. Bağımsız değişkenler arasındaki en yüksek ilişki birinci modelde 0,39 iken, ikinci modelde 0,42’dir. Bağımlı değişkenin bağımsız değişkenlerle olan ilişkisi beklendiği gibi pozitifdir. İllerin aldığı göçle; istihdam imkânları arasında çok güçlü pozitif bir ilişki varken, kişi başına gelir ya da insani gelişme endeksi ve kişi başına yapılan kamu yatırımları arasında görece daha zayıf bir ilişki mevcuttur. Her ne kadar bağımsız değişkenler arasındaki ilişki %75’ten küçükse de 1. modelde kişi başına gelir ile kişi başı kamu yatırımları arasındaki ilişki ve 2. modelde insani gelişme endeksi ile kişi başına kamu yatırımları arasında görülen ilişki, kişi başına kamu yatırımı ile göç

⁴ VIF: Varyans enflasyon faktörünün yüksek, ya da toleransın da küçük olması çoklu bağıntı olduğunun göstergesidir. $VIF(\hat{\beta}_i) = (1 - R_i^2)^{-1}$, $Tolerance(\beta_i) = (VIF)^{-1} = (1 - R_i^2)$. VIF 10’a eşit veya daha büyük ($VIF \geq 10$) ise, anlamlı çoklu bağlantı probleminden söz edilir.

arasındaki ilişkisinden büyüktür. Bu nedenle çoklu doğrusal bağlantı belirsizliğini gidermek için VIF metoduna başvurmakta fayda vardır.

Tablo 43. Basit Korelasyon Katsayıları

1. Model	ln Mi	ln Ei	ln(W/W _{ort}) _i	ln KBKY _i
ln Mi	1	,929**	,531**	,307**
ln Ei	,929**	1	,388**	,195
ln(W/W _{ort}) _i	,531**	,388**	1	,366**
ln KBKY _i	,307**	0,195	,366**	1
2. Model				
2. Model	ln Mi	ln Ei	ln(HDI/HDI _{ort}) _i	ln KBKY _i
ln Mi	1	,929**	,540**	,307**
ln Ei	,929**	1	,424**	,195
ln(HDI/HDI _{ort}) _i	,540**	,424**	1	,330**
ln KBKY _i	,307**	0,195	,330**	1

**%1 anlamlılık seviyesini, *%5 anlamlılık seviyesini belirtir.

Kurulan modelde çoklu bağlantının olmadığı bir göstergesi de Tablo 44’de görülen VIF değerleridir. Her iki modelde de değişkenlere ait VIF değerleri 10’dan küçük olduğu için modellerde çoklu bağlantı problemi yoktur.

Tablo 44. Varyans Büyütme Faktörü (VIF) Yöntemine Göre Çoklu Bağlantı Testi

1. Model		
Değişkenler	Tolerans	VIF
ln E _i	0,846	1,182
ln(W/W _{ort}) _i	0,762	1,313
ln KBKY _i	0,863	1,159
2. Model		
Değişkenler	Tolerans	VIF
ln E _i	0,816	1,225
ln(HDI/HDI _{ort}) _i	0,756	1,322
ln KBKY _i	0,888	1,127

Modellerin tahmininde adım-adım (stepwise) regresyon yaklaşımına başvurularak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklamadaki önemleri ve gerekliliği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu yöntemde değişkenler belirli bir sıra içinde modele yerleştirilmekte ve modelde yarattıkları değişimin F istatistiği ve R² değeri kullanılarak önemli ya da önemsiz olmasına bakılarak ilerlenmektedir. Tahmin aşamalarında ilave her bir değişkenin modele ilavesinin anlamlı olduğu görülmüştür.

Aşağıda adım-adım regresyon sonuçları görülmektedir. Burada amaç modellerdeki değişkenlerin her birinin bağımlı değişkeni açıklamada ki katkısını göstermektir. Son ilave değişkenin eklenmesiyle bulunan model, modelin tamamının bağımlı değişkeni açıklama gücünü vermektedir. Genel olarak modellere ilave edilen her bir değişkenin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve modele katkı sağladığı tespit edilmiştir.

Tablo 45. Adım-Adım (step-wise) Regresyon Sonuçları					
1. MODEL			2. MODEL		
ADIMLAR	Değişkenler	Katsayılar¹	ADIMLAR	Değişkenler	Katsayılar¹
1. Adım	Sabit	4,304**	1. Adım	Sabit	4,304**
	ln E _i	0,929**		ln E _i	0,929**
	R ²	0,863		R ²	0,863
	Ayarlanmış R ²	0,861		Ayarlanmış R ²	0,861
	Anova-Anlamlılık	0,000		Anova-Anlamlılık	0,000
2. Adım	Değişkenler	Katsayılar¹	2. Adım	Değişkenler	Katsayılar¹
	Sabit	4,036**		Sabit	4,023**
	ln E _i	0,851**		ln E _i	0,853**
	ln(W/W _{ort}) _i	0,200**		ln(HDI/HDI _{ort}) _i	0,178**
	R ²	0,897		R ²	0,889
	Ayarlanmış R ²	0,894		Ayarlanmış R ²	0,886
Anova-Anlamlılık	0,000	Anova-Anlamlılık	0,000		
3. Adım	Değişkenler	Katsayılar¹	3. Adım	Değişkenler	Katsayılar¹
	Sabit	4,034**		Sabit	4,023**
	ln E _i	0,846**		ln E _i	0,847**
	ln(W/W _{ort}) _i	0,173**		ln(HDI/HDI _{ort}) _i	0,150**
	ln KBKY _i	0,079*		ln KBKY _i	0,093*
	R ²	0,902		R ²	0,896
Ayarlanmış R ²	0,898	Ayarlanmış R ²	0,892		
Anova-Anlamlılık	0,000	Anova-Anlamlılık	0,000		
Bağımlı değişken= Ln M _i			Bağımlı değişken= Ln M _i		
(1) Bağımsız değişkenlerin katsayıları, standartlaştırılmış regresyon katsayılarıdır.					
**%1 anlamlılık seviyesini, * %5 anlamlılık seviyesini belirtir.					

Yukarıda adım adım regresyon sonuçları görülmektedir. Bu yöntemde amaç modellerdeki değişkenlerin her birinin bağımlı değişkeni açıklamadaki katkısını görmektir.

Birinci adımda; her iki modele konulan illerdeki istihdam edilenlerin sayılarının toplam istihdama oranı, illerin aldıkları göçü %86,1 oranında açıklamaktadır. Bu ilk adımda tüm değişkenlerin katsayıları %1 düzeyinde anlamlıdır.

İkinci adımda; birinci modele, illerdeki kişi başına gelirin ortalama gelire oranı eklenmiştir. Modelin ayarlanmış R^2 değeri %89,4'e yükselirken, bu değişkenin göçü açıklamadaki ilave katkısı sadece %3,3'tür. Modeldeki, tüm değişkenlerin katsayıları %1 düzeyinde anlamlıdır.

İkinci modelde, birinci modeldeki gelir oranı değişkeninin yerine, illerin insani gelişme endekslerinin, ortalama insani gelişme endeksine oranı modele eklenmiştir. Modelin ayarlanmış R^2 değeri %88,6'ya yükselirken, bu değişkenin göçü açıklamadaki ilave katkısı %2,5'dir. Modeldeki, tüm değişkenlerin katsayıları %1 düzeyinde anlamlıdır.

Üçüncü adımda; modellere son değişken olan illerdeki kişi başına yapılan kamu yatırımlarının ortalamaya oranı eklenmiş ve önerilen modele ulaşılmıştır.

Bu değişkenin eklenmesiyle birinci modelde modelin ayarlanmış R^2 değeri %89,8'e yükselirken, bu değişkenin göçü açıklamadaki ilave katkısı %0,4'tür. Modelde kişi başına yapılan kamu yatırımları değişkeninin katsayısı %5 düzeyinde anlamlı iken, sabit terim dâhil diğer tüm değişkenlerin katsayıları %1 düzeyinde anlamlıdır.

İkinci modelde kişi başına yapılan kamu yatırımlarının modele eklenmesiyle ayarlanmış R^2 değeri %89,2'ye yükselirken, bu değişkenin göçü açıklamadaki ilave katkısı %0,6'dır. Modelde kişi başına yapılan kamu yatırımları değişkeninin katsayısı %5 düzeyinde anlamlı iken, sabit terim dâhil diğer tüm değişkenlerin katsayıları %1 düzeyinde anlamlıdır.

Yorum

Modellerdeki bağımsız değişkenlerin katsayıları beklendiği gibi pozitifdir. Kurulan modellerin her ikisi de istatistiksel açıdan %1 seviyesinde anlamlı olduğu gibi her iki modelin bireysel parametreleri de anlamlıdır. Analiz sonuçlarına göre illerin aldıkları

göçün en önemli belirleyicisi illerin sağladıkları istihdam imkânlarıdır. Bunun en önemli göstergesi illerin aldıkları göç üzerinde, illerin istihdam içindeki paylarını gösteren “lnE_i” değişkeninin etkisinin (0,846–0,847), gelir değişkeninin etkisinden (0,173), insani gelişme endeksinin etkisinden (0,15) ve kişi başına yapılan kamu yatırımının etkisinden (0,079–0,093) büyük olmasıdır. Dolayısıyla iller arası göçün yaklaşık %90’ını belirleyen, bu üç değişkenden en önemlileri sırasıyla istihdam imkânları, gelir ya da insani gelişme farklılıkları ile kişi başına düşen kamu yatırımlarıdır. Modelde göçü etkileyen en önemli faktör istihdam edilebilirlik olduğundan göç veren illerde öncelikle istihdam olanaklarını artırmak gerekmektedir. TÜİK’in 2008 yılı il bazındaki işsizlik rakamları incelediğinde en çok göç alan illerde işsizliğin beklenenin aksine yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin 2007–2008 döneminde net göç düzeyi en yüksek olan Antalya, Bursa, Ankara, İzmir ve İstanbul’da işsizlik oranı sırasıyla %9,7–10,8–11,8–11,8 ve %11,2’dir. Buna karşın net göç düzeyi en düşük olan Erzurum, Diyarbakır, Muş, Ağrı ve Yozgat illerinde işsizlik oranı sırasıyla %6,2–15,7–13,2–6,5 ve 12,2 düzeyindedir. Net göç düzeyi en düşük olan Erzurum’un işsizlik oranının, Türkiye’nin çekim merkezi olan ve net göç oranı en yüksek olan Antalya, Bursa, Ankara, İzmir ve İstanbul gibi beş ilin altında olması iç göçün belirleyicisinin işsizlikten ziyade istihdam imkânı olduğunun kanıtlamaktadır.

Ülke çapında nüfusun dengeli yerleşmesinin sağlanması, yani göçün getirdiği sorunların üstesinden gelinmesi için kıt kaynakların göç alan büyük şehirlere aktarılması yerine, göç veren illere doğru kaydırılması önemli bir politika tercihi olabilir. Bu sayede göç veren bölgede artan kamu ve özel sektör yatırımları istihdamı ve insani gelişmeyi artırarak göçün azalmasına katkıda bulunacaktır.

4.2.2.5. Türkiye’de Doğu Bölgeleri ve Kıyı-Batı Bölgeleri Arasındaki Çelişkinin Yarattığı Kitlesele Göç Süreci

Türkiye’de son yıllardaki en önemli tartışma konularından birisi doğu ve batı-kıyı bölgeleri arasındaki gelişme farklılıkları ve bunun yarattığı göç sorunudur. Bu nedenle bu bölümde ADNKS göre 2007–2008 ve 2008–2009 dönemlerinin aritmetik ortalamasına göre en çok göç alan on altı il; “çekim merkezi” olarak kabul edilerek doğu illerinden ve doğu illeri dışındaki illerden (batı illeri) bu çekim merkezi konumundaki on altı İl’e olan göç hareketleri ayrı ayrı analiz edilmiştir. Kurulan

ekonometrik modellerde doğu ile batı-kıyı bölgeleri arasındaki gelişme farklılıklarının dolayısıyla göçün sebebi olduğu düşünölen istihdam imkânı, yoksulluk, eğitimsizlik ve suçlu sayısı açıklayıcı değişken olarak ele alınmıştır.

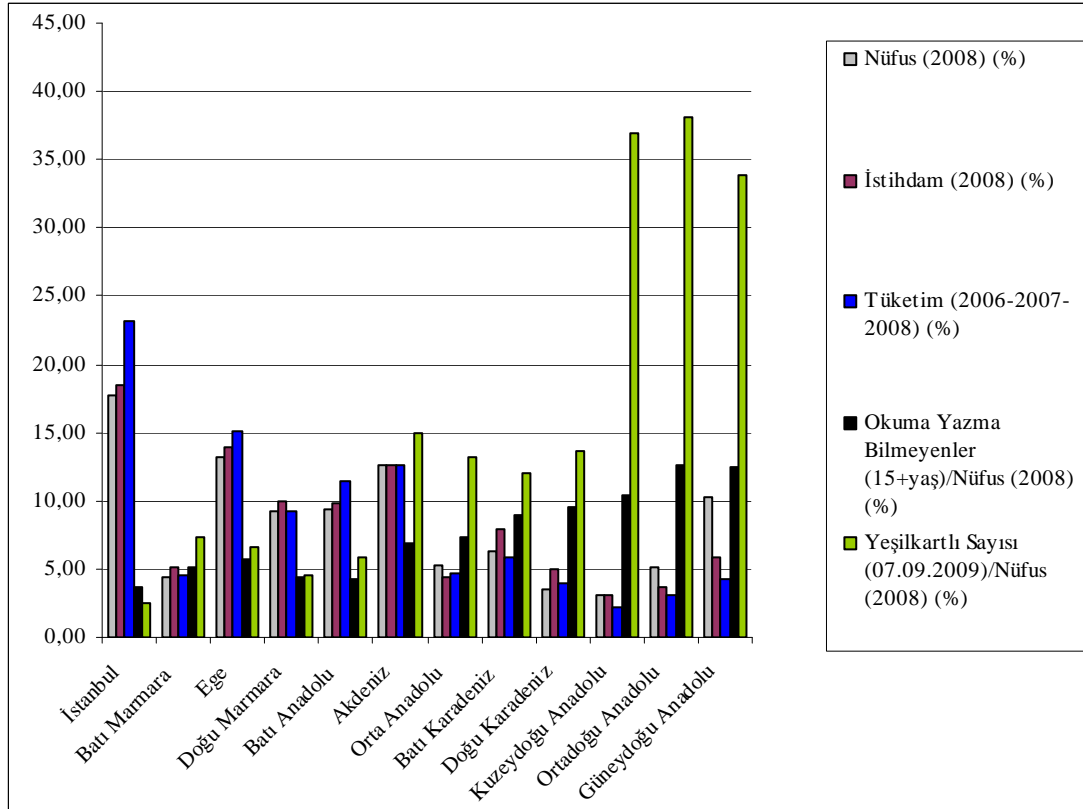
Bakırtaş (2009) yaptığı çalışmada, Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve sosyolojik olarak yaşadığı çelişkinin tüm dünyada ve bölgelerde yaşanan çelişkilere benzer biçimde olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışmada dünya da yaşanan “Kuzey-Güney Çelişkisi” ya da “Doğu-Batı Çelişkisine” benzer şekilde, Türkiye’de “Kıyı-Batı ve Dağ-Doğu Çelişkinin” yaşandığı vurgulanmıştır. Çünkü dünyadaki zenginlik Kuzey ya da Batı’da buna karşın yoksulluk da Güney ya da Doğu’da oluşurken, Türkiye’de zenginlik “Kıyı-Batı”da ve yoksulluk da “Dağ-Doğu” da oluşmaktadır. Zengin “Kıyı-Batı” gelişmiş bölge ve kentlerden oluşurken, “Dağ-Doğu” ise geri kalmış bölge ve kentlerden oluşmaktadır. Bu çelişkinin göstergeleri gelir, tüketim, istihdam, eğitim, sosyal güvence gibi faktörlere bağlı olarak açıklanabilmektedir.

Aşağıdaki şekilde (Şekil 20) göröldüğü gibi, göçle nüfusun yığıldığı zengin batı ve kıyı bölgeleri tüketim ve istihdam yönünden diğer bölgelere göre oldukça ileri düzeydedir. Buna karşın yoksulluğu temsil eden yeşil kartlı sayısı ve okuma yazma bilmeyen nüfus miktarı başta Güneydoğu ve Ortadoğu Anadolu bölgelerinde olmak üzere kıyı ve batı bölgelerine göre çok daha yüksektir. Geri kalmış bölgelerin toplam tüketimden aldıkları payın düşük olmasının yanında bu bölge halkı eğitim, sağlık gibi insanca yaşamak için gerekli olan alanlara yeterince kaynak ayıramamaktadır. Çünkü gelirleri düşük olan bu bölge insanların birinci önceliği karınlarını doyurmaktır. TÜİK’in 2 Aralık 2008 tarih ve 185 sayılı haber bülteninde, düzey 1’e göre 2005–2006–2007 yılları için hane halklarının tüketim amaçlı yaptığı harcamaların payları yayınlanmıştır. Bu bültende yer alan harcamaların bölgesel dağılımını incelendiğinde doğu bölgelerindeki düşük gelirli halkın öncelikli hedefinin gıda harcamaları olduğu görölecektir. Örneğin, İstanbul için gıda ve alkolsüz içeceklerin, bölgenin toplam tüketim harcamaları içindeki payı %21 iken, bu pay Güneydoğu Anadolu’da %39, Kuzeydoğu Anadolu’da %30 ve Ortadoğu Anadolu’da %32’dir. Buna karşın İstanbul bölgesinde eğitim ve sağlığa yapılan harcamaların tüketim harcamaları içindeki payı sırasıyla %2,5 ve %2,7 iken, Güneydoğu Anadolu bölgesinde bu pay sırasıyla sadece %1,1 ve %1,8’dir. Yoğun

şekilde göç veren bu bölgelerde yoksul halkın eğitim ve sağlığa gerekli kaynak ayırması yoksulluğu daha da derinleştirmektedir.

Özellikle hızla göç veren bölgeler DPT (2006:37)'nin 2007–2013 yılları için hazırladığı Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi'nde de belirtildiği gibi genç ve yetenekli işgücünü kaybetmekte, göç süreci sonunda az gelişmiş bölgelerde kalan düşük nitelikli işgücünün girişimcilik kapasitesi de düşük kalmaktadır. Bunun yanında verilen göç nedeniyle bölgedeki efektif talep azalışı da yatırımları azaltmaktadır. Tabii ki bu süreç göç veren bölgelerin geri kalmasına yol açan, *işsizlik-göç-düşük girişimcilik ve düşük talep - işsizlik-göç* şeklindeki kısır döngüyü de beslemektedir.

Şekil 20. Bölgelerin (Düzye-1) Nüfus, İstihdam, Tüketim, Yeşil Kart ve Okuma-Yazma Bilmeyenlerin Oranları

Kaynak: Nüfus, İstihdam, Tüketim Verileri ile Okuma Yazma Bilmeyenlerin Sayısı; TÜİK'ten, Yeşil Kartlıların Sayısı; Sağlık Bakanlığı'ndan (07.09.2009 tarihi itibarıyla yeşil kart sayısı) alınmıştır.

Gelişme yönünden ortaya çıkan doğu ve batı-kıyı bölgeleri arasındaki bu çelişki nüfusu doğu bölgelerinden gelişmiş batı ve kıyı bölgelerine yığılmaktadır. Yaşanan bu göç olgusu göç veren bölgelerin daha da geri kalmasına yol açan hızlı bir kısır döngüye yol açmaktadır. Tablo 39'da bu kısır döngünün varlığının en önemli kanıtıdır. Bu tabloda

Genel Nüfus Sayımına göre 1995–2000 yılları arasında ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)’ne göre 2007–2008 ile 2008–2009 yılları arasında düzey 1’e göre bölgelerin aldığı net göç düzeyleri görülmektedir. Her iki dönemde de net göç düzeyi pozitif ve negatif olan bölgelerin aynı olması Türkiye’de göçü önleme konusunda başarı sağlanamadığının bir göstergesidir. Sırasıyla, sanayi ve turizm yönünden gelişmiş İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz bölgelerinin net göç düzeyi pozitif iken, bunun aksine görece az gelişmiş Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin net göç oranı negatiftir.

Model ve Veri Seti

Çalışmada kullanılan model; Türkiye’de 2008–2009 yılları arasında Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi çerçevesinde tespit edilen iller arası göçü açıklamaya yönelik olarak kurulmuştur. Yukarıda bahsedildiği üzere literatürdeki tüm önemli göç modellerinin temel açıklayıcı değişkenleri istihdam değişkeni ve gelir oranlarıdır. Diğer taraftan özellikle 1990 sonrası dönemde doğu illerinde artan terör olayları doğu batı göçü üzerinde çok etkili olmaktadır. Bunun yanında Türkiye’deki doğu-batı çelişkisinde ileri sürülen en önemli faktörlerden birisi de, doğu illerinde eğitimsizliğin dolayısıyla da yoksulluğun çok yaygın olduğu şeklindedir. Bu çerçevede kurulan çoklu regresyon modelinde; Türkiye’de iller arası göç; istihdam imkânını temsil eden *girişim sayısına*, düşük geliri dolayısıyla yoksulluğu temsil eden *yeşil kartlı sayısına*⁵ ya da eğitimsizliği temsil eden *okuryazar olmayan sayısına* ve son olarak huzursuzluğu temsil eden *suçlu sayılarına* bağlı olarak açıklanmıştır. Modelde kullanılan değişkenlerden okuryazar olmayan kişi sayısı ile yeşil kartlı sayısı arasında çok yüksek korelasyon tespit edildiği için bu değişkenler ayrı ayrı modele dahil edilerek çoklu bağlantı sorunu önlenmiştir. Bu yüksek korelasyon eğitimsiz insanların gelirlerinin de düşük olacağı yönündeki görüşlere uygundur. Kurulan çoklu regresyon modelinin analizlerinde SPSS 13.0

⁵ Yeşil Kartlar 18.6.1992 tarih ve 3816 sayılı Kanun kapsamında verilmektedir. Bu Kanun; hiçbir sosyal güvenlik kurumunun güvencesi altında bulunmayan ve bu Kanunun öngördüğü usul ve esaslar çerçevesinde belirlenecek aylık geliri veya aile içindeki gelir payı 4857 sayılı İş Kanununa göre belirlenen asgari ücretin vergi ve sosyal sigorta primi dışındaki miktarının 1/3’ünden az olan ve Türkiye’de ikamet eden Türk vatandaşlarınınin tedavi giderlerinin yeşil kart verilerek devlet tarafından karşılanmasını amaçlamaktadır.

programı kullanılmış olup, regresyon analizinde kullanılan veri seti Ek tablo 3,5 ve 6'da verilmiştir.

Çalışma iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiş olup, *birinci aşamada* mevcut 81 il için Ek Tablo 3'deki veri seti kullanılarak model tahmini yapılmıştır. *İkinci aşamada* Türkiye'deki iller Ek Tablo 4'te görüldüğü gibi 3 gruba ayrılmıştır. Yapılan gruplandırmada 2007–2008 ve 2008–2009 yılları arasında her bir ilin aldığı göç miktarının aritmetik ortalamasının, yine bu dönemlerde göç etmiş toplam göçmenlerin aritmetik ortalaması içindeki payı dikkate alınmıştır. Bu illerden 1. gruptaki iller; 2007–2008 ve 2008–2009 dönemlerinin ortalamasına göre en çok göç alan ve çekim merkezi konumundaki görece gelişmiş 16 ildir. 2. gruptaki iller en çok göç alan iller arasında yer almayan, Düzey 1'e göre Kuzeydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu ile Doğu Karadeniz'de bulunan doğu illeridir. 3. grupta ise 1. ve 2. grupta yer almayan iller yer almaktadır. Yani bu gruptaki iller Kuzeydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu ile Doğu Karadeniz bölgelerinde ve gelişmiş 16 il arasında yer almayan, görece ülkenin batı ve kıyı bölgelerinde yer alan illerdir.

Analizin ilk aşamasında öncelikle çekim merkezi konumunda ki birinci grup illerle ikinci gruptaki doğu illerinin oluşturduğu 45 ilden (bkz. ek tablo 5) oluşan kümeye model uygulanmış, daha sonra birinci ve üçüncü gruptaki iller birleştirilerek elde edilen 52 ilden (bkz. ek tablo 6) oluşan küme üzerinde model tekrarlanmıştır. Her iki kümedeki illerin aldıkları göç rakamları küme içindeki illere göre hesaplanmış olup, kümenin dışındaki illerden alınan göç rakamları ele alınmamıştır. Burada amaç modelde kullanılan değişkenlerin, doğu illerinden ya da doğu illeri dışındaki illerden çekim merkezlerine olan göç süreci üzerinde farklı etkiye sahip olup olmadıklarını tespit etmektir.

Çalışmada kullanılan modeller;

$$M_i = \beta_0 + \beta_1 YK_i + \beta_2 G_i + \beta_3 S_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

$$M_i = \beta_0 + \beta_1 OKYZB_i + \beta_2 G_i + \beta_3 S_i + \varepsilon_i \quad (2)$$

gibi olup değişkenler aşağıdaki gibi sembolize edilmiştir:

M_i =2008–2009 döneminde illerin aldıkları göçün, aynı dönemde göç eden toplam nüfus içindeki yüzdesini,

YK_i = i. ilde mevcut yeşil kartlı sayısının i. ilin nüfusuna oranı; i. ildeki yoksulluğu,

$OKYZB_i$ = 2008 yılı itibariyle i. ilde mevcut 15 yaş ve üzeri okuma yazma bilmeyen nüfusun, i. ilin nüfusuna oranı; i. ildeki yetersiz eğitimi,

G_i = 2008 yılı itibariyle i. ildeki girişim sayısının Türkiye'deki toplam girişim sayısına oranı; i. ildeki iş bulma ihtimalini ve yapılan yatırımları,

S_i = İkametgâhı i. ilde olan ve 2008 yılı itibarıyla ceza infaz kurumundan çıkan hükümlülerin sayısının, i. ilin nüfusuna oranı; suçluların yoğun olduğu illeri,

ε_i =rassal hata terimini ifade etmektedir.

Modelin Tahmini

Çoklu regresyon analizlerinde doğru tahminlerin yapılabilmesi için bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantının olmaması gerekir. Bu nedenle bağımsız değişkenler arasındaki basit korelasyon katsayılarına ve VIF değerlerine bakarak çoklu bağlantının olup olmadığı araştırılmıştır.

Tablo 46'de görüldüğü gibi okuma yazma bilmeyen ve yeşil kartlı sayısı arasında 0,86'in üzerinde çok güçlü pozitif korelasyon vardır. Basit korelasyon matrisinde yer alan iki bağımsız değişken arasında basit korelasyon katsayısının oldukça anlamlı ($r > \%75$) olması çoklu bağlantının göstergesidir (Albayrak, 2005:109). Bu nedenle bu değişkenler modelde ayrı ayrı kullanılarak çoklu bağlantı sorunu önlenmiştir. Korelasyon tablosu incelendiğinde beklendiği gibi illerin aldığı göçle; yeşil kartlı sayısı, okuma yazma bilmeyenlerin sayısı ve suçlu sayısı arasında negatif bir ilişki vardır. Buna karşın illerin aldığı göçle girişim sayısı arasında pozitif bir ilişki vardır.

Tablo 46. Basit Korelasyon Katsayıları

	M_i	YK_i	$OKYZB_i$	G_i	S_i
M_i	1	-,252*	-,334**	,986**	-,071
YK_i	-,252*	1	,861**	-,241*	-,619**
$OKYZB_i$	-,334**	,861**	1	-,320**	-,570**
G_i	,986**	-,241*	-,320**	1	-,043
S_i	-,071	-,619**	-,570**	-,043	1

**%1 anlamlılık seviyesini, * %5 anlamlılık seviyesini belirtir.

Tablo 47. 81 İl İçin Model Tahmini Sonuçları

1. Model= $M_i = \beta_0 + \beta_1 YK_i + \beta_2 G_i + \beta_3 S_i + \varepsilon_i$				
Değişkenler	Katsayılar ¹	Sig	Tolerans	VIF
Sabit	0,888**	0,000		
YK _i	-0,061**	0,013	0,545	1,835
G _i	0,969**	0,000	0,882	1,133
S _i	-0,068**	0,005	0,577	1,732
R ²	0,98			
Ayarlanmış R ²	0,97			
Anova-Anlamlılık	0,000			
<i>Standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre oluşturulan denklem:</i> $M_i = -0,061 YK_i + 0,969 G_i - 0,068 S_i$				
2. Model= $M_i = \beta_0 + \beta_1 OKYZB_i + \beta_2 G_i + \beta_3 S_i + \varepsilon_i$				
Değişkenler	Katsayılar ¹	Sig	Tolerans	VIF
Sabit	1,071**	0,000		
OKYZB _i	-0,064**	0,009	0,556	1,800
G _i	0,963**	0,000	0,822	1,217
S _i	-0,066**	0,004	0,618	1,618
R ²	0,98			
Ayarlanmış R ²	0,98			
Anova-Anlamlılık	0,000			
<i>Standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre oluşturulan denklem:</i> $M_i = -0,064 OKYZB_i + 0,963 G_i - 0,066 S_i$				
(1) Bağımsız değişkenlerin katsayıları, <u>standartlaştırılmış</u> regresyon katsayılarıdır.				

**%1 anlamlılık seviyesini, * %5 anlamlılık seviyesini belirtir.

Tablo 48. Doğu illeri ile Çekim Merkezi Konumundaki İllerin Göç Tahmin Sonuçları

1. Model= $M_i = \beta_0 + \beta_1 YK_i + \beta_2 G_i + \beta_3 S_i + \varepsilon_i$				
Değişkenler	Katsayılar ¹	Sig	Tolerans	VIF
Sabit	1,524**	0,000		
YK _i	-0,071**	0,014	0,503	1,988
G _i	0,968**	0,000	0,806	1,240
S _i	-0,053*	0,043	0,591	1,691
R ²	0,98			
Ayarlanmış R ²	0,98			
Anova-Anlamlılık	0,000			
Standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre oluşturulan denklem: $M_i = -0,071 YK_i + 0,968 G_i - 0,053 S_i$				
2. Model= $M_i = \beta_0 + \beta_1 OKYZB_i + \beta_2 G_i + \beta_3 S_i + \varepsilon_i$				
Değişkenler	Katsayılar ¹	Sig	Tolerans	VIF
Sabit	1,608**	0,001		
OKYZB _i	-0,060*	0,050	0,469	2,134
G _i	0,968**	0,000	0,742	1,348
S _i	-0,046	0,090	0,584	1,714
R ²	0,98			
Ayarlanmış R ²	0,98			
Anova-Anlamlılık	0,000			
Standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre oluşturulan denklem: $M_i = -0,060 OKYZB_i + 0,968 G_i - 0,046 S_i$				
(1)Bağımsız değişkenlerin katsayıları, <u>standartlaştırılmış</u> regresyon katsayılarıdır.				

***%1 anlamlılık seviyesini, * %5 anlamlılık seviyesini belirtir.

Tablo 49. Batı İlleri ile Çekim Merkezi Konumundaki İllerin Göç Tahmin Sonuçları

<i>I. Model=</i> $M_i = \beta_0 + \beta_1 YK_i + \beta_2 G_i + \beta_3 S_i + \varepsilon_i$				
Değişkenler	Katsayılar ¹	Sig	Tolerans	VIF
Sabit	1,878**	0,001		
YK _i	-0,074	0,062	0,832	1,202
G _i	0,926**	0,000	0,817	1,225
S _i	-0,078*	0,046	0,840	1,190
R ²	0,94			
Ayarlanmış R ²	0,94			
Anova-Anlamlılık	0,000			
<i>Standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre oluşturulan denklem:</i>				
$M_i = -0,074 YK_i + 0,926 G_i - 0,078 S_i$				
<i>2. Model=</i> $M_i = \beta_0 + \beta_1 OKYZB_i + \beta_2 G_i + \beta_3 S_i + \varepsilon_i$				
Değişkenler	Katsayılar ¹	Sig	Tolerans	VIF
Sabit	2,187**	0,000		
OKYZB _i	-0,085*	0,029	0,839	1,192
G _i	0,918**	0,000	0,791	1,264
S _i	-0,073*	0,053	0,891	1,123
R ²	0,94			
Ayarlanmış R ²	0,94			
Anova-Anlamlılık	0,000			
<i>Standartlaştırılmış regresyon katsayılarına göre oluşturulan denklem:</i>				
$M_i = -0,085 OKYZB_i + 0,918 G_i - 0,073 S_i$				
(1) Bağımsız değişkenlerin katsayıları, <u>standartlaştırılmış</u> regresyon katsayılarıdır.				

**%1 anlamlılık seviyesini, * %5 anlamlılık seviyesini belirtir.

Kurulan modellerde çoklu bağıntı olmadığı basit korelasyon katsayılarına bakılarak tespit edilmiş olup, bu durum tablolarda görülen VIF değerlerinin 10'dan küçük olması nedeniyle de teyit edilmiştir (Gujarati, 2006; Andrews and A Boyne, 2008:800; Rault ve diğ., 2007: 11; Koçaş, 2007; Albayrak, 2005:109–111).

Yorum

Modellerdeki tüm bağımsız değişkenlerin işaretleri beklendiği gibidir. Bağımlı değişken olan illerin aldığı göç; yeşil kartlı sayısı (YK_i) ya da okuma yazma bilmeyenlerin sayısı ($OKYZB_i$) ve suçlu sayısı (S_i) ters ilişkili olduğu için bu üç değişken tüm modellerde negatif işaretlidir. Buna karşın istihdam imkânını temsil eden girişim sayısı ile illerin aldığı göç arasında tüm modellerde pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Modellerin tümü istatistiksel açıdan %1 seviyesinde anlamlıdır.

Seksen bir il için kurulan çoklu regresyon modellerinde; sabit terim dâhil tüm bağımsız değişkenlerin katsayıları %1 düzeyinde anlamlıdır. İki modelde de illerin aldıkları göçün en önemli belirleyicisi illerin sağladıkları istihdam imkânlarıdır. İllerin aldıkları göç üzerinde, illerin istihdam imkânını gösteren “ G_i ” değişkeninin etkisi, sırasıyla 0,969 ve 0,963 olup, yeşil kartlı sayısı ve okuma yazma bilmeyenlerin sayısı (-0,061 ve -0,064) ile suçlu sayısının etkisinden (-0,068 ve -0,066) daha büyüktür. Dolayısıyla iller arası göçün yaklaşık %98’ini belirleyen, bu üç değişkenden en önemlileri sırasıyla illerin istihdam imkânı, suçlu sayısı ve son olarak yeşil kartlı sayısı ya da okuma yazma bilmeyenlerin sayısıdır.

Doğu illerinden çekim merkezi konumundaki illere yönelen göçün çoklu regresyon modellerinden; birinci modelde sabit terim dâhil tüm değişkenler istatistiksel açıdan anlamlıdır. İkinci modelde ise suçlu sayısı hariç tüm değişkenler istatistiksel açıdan anlamlıdır. İki modelde de yine illerin aldıkları göçün en önemli belirleyicisi illerin sağladıkları istihdam imkânlarıdır. İllerin aldıkları göç üzerinde, illerin istihdam imkânını gösteren “ G_i ” değişkeninin etkisi 0,968 olup, yeşil kartlı sayısı ve okuma yazma bilmeyenlerin sayısı (-0,071 ve -0,060) ile suçlu sayısının etkisinden (-0,053 ve -0,046) büyüktür. Dolayısıyla iller arası göçün yaklaşık %98’ini belirleyen, bu üç değişkenden en önemlileri sırasıyla istihdam imkânları, yeşil kartlı sayısı ya da okuma yazma bilmeyenlerin sayısı ile suçlu sayısıdır.

Batı illerinden çekim merkezi konumundaki illere yönelen göçün çoklu regresyon modellerinden; birinci modelde değişkenlerden yeşil kartlıların sayısı hariç diğer tüm değişkenler istatistiksel açıdan anlamlıdır. İkinci modelde ise, tüm değişkenler istatistiksel açıdan anlamlıdır. Yine her iki modelde de illerin aldıkları göç üzerinde, illerin istihdam imkânını gösteren “ G_i ” değişkeninin etkisi (0,926 ve 0,918) diğer

değişkenlerin etkisinden büyüktür. Dolayısıyla iller arası göçün yaklaşık %94'ünü belirleyen, bu üç değişkenden en önemlileri sırasıyla istihdam imkânı, okuma yazma bilmeyenlerin sayısı ile suçlu sayısıdır.

Analiz sonuçları göstermiştir ki; Türkiye'de iller arası göç tahmini için kurulan tüm modeller de göç üzerindeki en etkili faktör istihdam imkânını arttıran girişimci sayısıdır. Buna karşın yoksulluğu temsil eden yeşil kartlı sayısı değişkeninin katsayısı 81 ilin göçü için yapılan tahminler de ve doğu illerinden çekim merkezi konumundaki illere yönelen göçün tahmininde anlamlı iken, batı illerinden çekim merkezi konumundaki illere yönelen göçün tahmininde istatistiksel açıdan anlamsız bulunmuştur. Diğer taraftan modellerde kullanılan bağımsız değişkenlerin göçü açıklama gücünde, doğu ve batı illeri için farklılık göstermiştir. Örneğin batı illeri ile çekim merkezi konumundaki iller arasında yapılan hesaplamada; bağımsız değişkenler göçü %94 oranında açıklarken, doğu illeri ile çekim merkezi konumundaki iller arasında yapılan hesaplamada göçü %98 gibi daha yüksek oran da açıklamaktadır.

Sonuç olarak; istihdam imkânını arttıran girişim sayısı, yoksulluk ya da eğitimsizlik ile suçlu sayıları doğu illerinden çekim merkezine yönelen göç akımları üzerinde daha etkilidir. Bunun yanında yoksulluk, batı illerinden çekim merkezlerine yönelen göç üzerinde etkili değilken, doğu illerinden çekim merkezlerine yönelen göç üzerinde etkilidir. Dolayısıyla doğu-batı göçünü önlemek için doğu bölgelerinde istihdam imkânlarını arttıran kamu ya da özel yatırımların artırılması, temel eğitim sürecine daha fazla katılım sağlanarak okuma yazma bilmeyenlerin sayısının azaltılması temel hedef olmalıdır. Bu sayede doğu bölgelerinde yoksulluk ve suç işleme oranları da azaltılabilecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Göç, günümüzün en önemli ekonomik ve toplumsal konularından birisidir. Bu nedenle 2009 Küresel İnsani Gelişme Raporu da göç ve insani gelişme konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu raporda eşitsizliklerle dolu dünyanın dört bir yanındaki birçok kişinin hayatta kalmak ya da iyi bir yaşam sürme olanaklarını arttırmak için doğduğu şehirden ya da köyden göç ettiğini bu sayede bireylerin ailelerinin gelirini, eğitimini ve sosyal katılımını geliştirdikleri ve hatta çocuklarına daha iyi bir gelecek sağladıkları ifade edilmiştir. Buradan hareketle diyebiliriz ki; göç özgür insanların refah arayışıdır. Göç için insanların özgür olması yanında göçle refahlarını artırma imkânlarının mevcut olması zorunludur. Refah artışı için ise gidilen yerde daha iyi iş, gelir, eğitim, sağlık gibi insani gelişmenin temel unsurlarının var olması gereklidir.

Tarihsel süreçte araştırmacıların öncelikle uluslararası göç süreci üzerinde yoğunlaşmaları sebebiyle göçü açıklayan teoriler, dış göçü açıklamaya yönelik olarak oluşturulmuş olup, bu teoriler ekonomik teori, tarihsel-yapısalcı yaklaşım ve göç sistemleri teorileri şeklinde ifade edilmiştir. Uluslararası göç hareketlerinin en eski kuramı ekonomik gelişme ile ilgili olarak geliştirilmiştir. Bireylerin göç etme güdülerini artıran en önemli sebepler daha yüksek gelir ve istihdam imkânı, daha iyi kamu hizmeti alabilme imkânı dolayısıyla daha iyi hayat beklentisidir. Göç konusuna bilimsel yönden ilk katkıyı göçün kurallarını formülize ederek yapan 19. yüzyıl Coğrafyacısı Ravenstein (1885)'de göçü kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak görmüş ve göçün daha çok ekonomik sebeplere bağlı olduğunu açıklamıştır.

Günümüz dünyasında bireylerin kendi isteklerine göre özgürce göç edemedikleri görülmektedir. Bu noktada tarihsel yapısalcı yaklaşım devreye girmektedir. Neo-klasik yaklaşımda bireyler göç konusunda kendi iradeleri doğrultusunda hareket ederken tarihsel-yapısalcı yaklaşımda göç olgusunu belirleyen en önemli unsur yapısal şartlar yani sermayenin emek gücü arayışıdır. Emek göçü kapitalizmin merkez ülkelerinin ihtiyaç duyduğu iş gücünü sağlamayı amaçlamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde hızla sanayileşen Avrupa Birliği ülkeleri için çalışacak iş gücü önemli hale gelirken, Türkiye gibi yeterince sanayileşememiş ülkelerde mevcut fazla iş gücü ve döviz sıkıntısı göç için gerekli yapısal şartları oluşturmuştur. Bu yapısal şartlar sonucu olgunlaşan ortamda önce Batı Almanya ile sonra diğer AB ülkeleri ile yapılan ikili

anlaşmalar göç sistemleri teorisini işaret etmektedir. Göç veren ülkenin vatandaşlarının göç ettiklerinde daha kolay iş bulacaklarını ve daha iyi gelir elde edeceklerini düşünmeleri ise neo-klasik teoriyi işaret etmektedir. Göç eden kişilerin önce akrabalarını daha sonra kendi çevrelerindeki insanları göçe cesaretlendirmeleri nedeniyle göçmen sayısının hızla artması ise ilişkiler ağının önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla göç teorileri gerçek hayatta iç içe geçmiş durumdadır. İnsanların refahlarını artırmak için özgürce göç etmelerinin ön koşulu ise göç alan ve veren ülkeler arasındaki ikili anlaşmalar sayesinde göç kanallarının açılmasıdır.

Göç teorileri, daha çok göç sürecine yoğunlaşmış olup, göçün göç gönderen ülkeler üzerindeki etkilerini açıklamamışlardır. Tarihsel süreçte Türkiye'nin de yabancı ülkelere önemli düzeyde işçi gönderdiği düşünülürse, göçün göç gönderen ülkelerin gelişmesinde nasıl bir etkisinin olduğu önemli hale gelmektedir. Teoride göçün göç gönderen ülkeler üzerindeki etkisiyle ilgili olarak iki radikal karşıt yaklaşım vardır. Bu yaklaşımlardan birisi *göç iyimsercileri* iken diğeri *göç kötümsercileri* şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Burada ilginç olan nokta göç ve gelişme arasındaki ilişkiyi açıklayan düşüncelerin kapitalist dünya düzeninin ihtiyaçlarına uygun olarak gelişmesidir. Çünkü İkinci Dünya Savaşından sonra hızla sanayileşen Avrupa Birliği ülkeleri ve diğer gelişmiş ülkeler iş gücü açığını geliştirmekte olan ülkelere karşılar, bu dönemde göçün gelişme üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu savunan optimalist düşünce hâkimdir. Buna karşın gelişmiş ülkelerin iş gücü talebinin kesintiye uğradığı 1973 yılından sonra göç kötümsercilerinin düşünceleri ön plana çıkmaktadır.

1950 ve 1960'larda geçerli olan optimalist bakış açısına göre göç sayesinde kuzeyden güneye yatırımlar artacak, geleneksel toplum hızla liberalizmi keşfedecek, rasyonel ve demokratik düşünceler yaygınlaşacak, modern bilgi ve eğitim göç veren bölgelerde gelişecektir. Gidilen ülkelere göçmenlerin gittiği ana ülkeye transfer edilen bu bilgi, deneyim, yetenek gibi akımlar geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik kalkışa geçmesinde çok katkıda bulunmaktadır. Göç konusunda iyimser bir bakış açısı sergileyen Martin (2006b:12-13)'e göre göç iş gücünün düşük ücretli ülkelere yüksek ücretli ülkelere taşınması olup, üç kazananlı bir sonuca yol açmaktadır. Bu üç kazanan taraflardan birisi göçmenler, diğeri göç alan ülke ve sonuncusu göç veren ülkedir. Göçmenlerin göçle

elde edecekleri yarar yüksek ücret, göç alan ülkenin yararı daha çok istihdam ve daha yüksek gayri safi milli hâsıla, göç gönderen ülkenin yararı ise vatandaşlarını dış ülkede istihdam edebilme, gelen işçi havaleleri ve işçilerin yurt dışından geri dönüşleridir.

1973 yılından sonra göç kötümsercilerinin düşünceleri ağırlık kazanmıştır. Ekonomik krizle birlikte tüm dünyada ekonomik dar boğaz ve artan işsizlik süreciyle karşılaşmıştır. Bu dönemde uluslararası göç süreci kesintiye uğramıştır. Neo-marksist terminolojiye göre göç ve işçi havaleleri eşitsizliğe dayalı kapitalist sistemi çoğaltmakta ve pekiştirmektedir. Bağımlılık ve yapısalcı bakış açısı göçün uluslararası eşitsizlikleri artırdığı ve kalifiye insan kaynaklarını belli ülkelere yoğunlaştırdığını savunmaktadır.

İyimser ve kötümser bakış açılarını birleştiren çoğulcu bakış açısına göre, göçün göç gönderen ülkeye katkısı olumlu ya da olumsuz olabilmektedir. Eğer göç gönderen ülkenin göçle gönderdiği bu iş gücünü ikame edebilecek iş gücü mevcutsa, işçilerin gönderdikleri havaleleri verimli yatırımlara dönüştürülmesini sağlayacak iyi işleyen kredi mekanizması ya da piyasa mekanizması varsa ve ilerde yurt dışından ülkeye dönen iş gücü yetenek ve deneyimlerini piyasaya aktarabiliyorsa bu durumda göç süreci, göç gönderen ülke ya da bölgenin gelişmesini sağlayacaktır.

Göçün gelişme üzerindeki yukarıda sayılan etkilerinin yanı sıra, gelişmenin de göç üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri mevcuttur. Düşük gelir seviyeli üçüncü dünya ülkelerinde finansal kısıtlamaların çözümü, nüfus artışı, sosyal değişim, iletişimin gelişmesi ve göç ağlarının genişlemesi kısa ve orta vadede göçü artırırken, uzun dönemde gelir düzeyindeki yakınsama ve ülke tercihi göç miktarını düşürmektedir. Yani gelişme süreciyle birlikte, göç ters U şeklinde, kısa dönemde artarken uzun dönemde azalmaktadır. Bu düşünceye göre insanlara sunduğu ekonomik imkânların eşit olduğu ülkeler arasında göç süreci azalmaktadır. Bu durum ekonomik göç teorilerine de uygundur.

Göç Politikaları Enstitüsünün (MPI); 2005 yılı verilerine göre en çok göçmen kabul eden dünyadaki ilk on ülke sırasıyla ABD, Rusya, Almanya, Fransa, Suudi Arabistan, Kanada, Hindistan, İngiltere, İspanya, Avustralya'dır. Tüm dünyada bulunan 191 milyon göçmenin %52'sini bu on ülke barındırmaktadır. En yüksek göçmene sahip ülke %20'lik payla ABD olup, dünyadaki her beş göçmenden birisi bu ülkede yaşamaktadır. Güneyde bulunan gelişmekte olan ülkelerle kuzeyde bulunan gelişmiş OECD ülkeleri

arasındaki göçmen stokunun 1985 ve 2005 yılları arasındaki yirmi yıllık süreçte değişimi incelendiğinde güneyde bulunan gelişmekte olan ülkelerde göçmen stoku %50 artarken, kuzeyde bulunan OECD ülkelerinde %100 artmıştır. Bu durum bize beklendiği gibi göçmenlerin gelişmiş ülkelere göç ettiğini yani ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arttıkça daha fazla göçmen aldıklarını göstermektedir. Bu durum ekonomik göç teorilerine de uygundur.

Dünyadaki uluslararası göç hareketlerinin en önemli belirleyicileri; ülkelerarası insani gelişme, ücret, sosyal güvence ve istihdam imkânlarındaki farklılıklardır.

Dünyadaki en önemli göç koridorlarını incelersek, özgür insanlar için göçün en önemli belirleyicisinin ekonomik faktörler olduğunu görebiliriz. İnsanlar daha iyi gelir ve yaşama koşullarına sahip olan ülkelere yani insani gelişme indeksinin daha yüksek olduğu ülkelere göç etmektedir. 2005 yılı itibarıyla dünyadaki en önemli göç koridorlarını oluşturan ülkeler ve onların insani gelişme endeksleri incelendiğinde üç istisna (Kanada-ABD, Hindistan-Bangladeş, Hindistan-Nepal) dışında tüm göç koridorlarında beklendiği gibi göç veren ülkelerin insani gelişme endeksleri göç alan ülkelere daha düşüktür. Türkiye-Almanya göç koridoru 2,7 milyon göçmenle dünyadaki en önemli 3. göç koridorunu oluşturmaktadır. İki ülkenin insani gelişme endekslerine bakıldığında beklendiği gibi Türkiye'nin gelişme endeksi Almanya'nın gelişme endeksinden daha düşüktür. Göç koridorları incelendiğinde ABD'nin çok sayıdaki göç koridorunda göçmen alan ülke konumunda olduğunu görülmektedir. Dünyada en çok göç veren ülkeler 11,5 milyon kişiyle Meksika ve Rusya olup, Türkiye 4,4 milyon göçmenle en çok göç veren 7. ülke konumundadır.

Dünyadaki en önemli göç koridorları içinde en büyüğü 10,3 milyon göçmenle NAFTA üyesi iki ülke olan Meksika-ABD'lerinin oluşturduğu göç koridorudur. Bu durumu göç teorileri yönünden değerlendirirsek; Meksikalı göçmenlerin daha fazla iş bulma imkânına, daha iyi ücret ve yaşam koşullarına sahip olacakları ekonomik olarak gelişmiş ABD'ne gitmeleri ekonomik göç teorisine uymaktadır. Yine iki ülke arasındaki ekonomik iş birliği anlaşmaları da göçü tetiklemekte olup bu durum göç sistemleri teorisini desteklemektedir. Bunun yanında kapitalizmin merkezi konumundaki ABD'nin ekonomisi için gerekli iş gücünü Meksika başta olmak üzere diğer gelişmekte

olan ülkelerden çekmesi tarihsel yapısalcı yaklaşıma uygundur. Bu durum göç teorilerinin göç hareketleri üzerindeki etkilerinin içi içe geçtiğini göstermektedir.

İnsani gelişme yanında uluslararası göçün diğer önemli ekonomik belirleyicisi göç edilen ülkelerdeki daha iyi ücret, sosyal güvence ve istihdam imkânıdır. A. Lewis (1954)'in de ifade ettiği gibi, sanayi devrimi sonrası hızla sanayileşen Batılı ülkeler öncelikle kendi kırsal nüfuslarını sanayi bölgelerine çekmişler bunun yetersiz kalmasından sonra ise sanayilerinin iş gücü ihtiyacını nüfus artış hızı yüksek az gelişmiş ülkelerden karşılamaya başlamışlardır. Yani işçi göçünü ilk tetikleyen olay gelişmiş ülkelerin iş gücü talebidir. Gelişmiş Batılı ülkelerin göç alarak ülkedeki iş gücü potansiyelini artırmaları kapitalizmin devamı için gerekli olan “Yedek İş Gücü Ordusu” içinde bir koşul olarak ifade edilmektedir.

En çok göç veren ilk beş ülke olan Meksika, Rusya Hindistan, Çin, Ukrayna'nın ortak özelliği, imalat sanayii ücretlerinin düşük olmasıdır. Buna karşın önemli ölçüde göç alan ABD ve AB ülkelerinde imalat sanayi saatlik ücretleri görece yüksektir. Örneğin dünyadaki göçmenlerin %20'sini barındıran ABD'de 2006 yılı itibariyle saatlik ücret 23,82 dolar olup, bu rakam saatlik ücreti 2,75 dolar olan Meksika'nın yaklaşık dokuz, 2,18 olan Rusya'nın on bir, 0,58 olan Hindistan'ın kırk bir, 1,14 dolar olan Çin'in yirmi bir ve 1,74 dolar olan Ukrayna'nın yaklaşık on dört katıdır. Böyle bir durum göçü ülkeler ya da bölgelerarası gelir farklılıklarına dayandıran ekonomik göç teorilerine de uygundur.

ILO'nun verileri dünyadaki göç hareketleri üzerinde ekonomik koşulların yönlendirici etkisini açıkça ortaya koymaktadır. ILO verilerine göre dünyadaki bölgeleri ekonomik durumları yönünden değerlendirirsek; Gelişmiş Ekonomiler&Avrupa Birliği ülkelerinde istihdam içinde hizmetler ve sanayi sektörünün payının tarıma göre oldukça yüksek olduğu buna karşın Sub-Saharan Afrika ve Asya ülkelerinde (Güney Asya, Güney-Doğu Asya&Pasifik, Doğu Asya) istihdam içinde tarım sektörünün payının daha ağırlıkta olduğu görülmektedir. Özellikle tarım sektörünün ağırlıkta olduğu bölgeler görece az gelişmiş bölgeler olup, çalışan nüfusun büyük bölümü yoksulluk sınırının altında gelir elde etmekte ve sosyal güvenceden yoksun olarak çalışmaktadır. Sosyal güvencesi olmayan ve yoksulluk sınırının altında gelir elde eden çalışan sayısının en yüksek olduğu bölgelerden Güney Asya'da bulunan Hindistan, Bangledesh, Pakistan,

Afganistan gibi ülkeler 2005 yılı itibariyle dünyada en çok göç veren ülkeler arasında yer almaktadır.

Önemli ölçüde ABD'ye göçmen gönderen ve dünyada en fazla havale geliri elde eden bölgelerden birisi olan Latin Amerika ve Karayipler'de yoksulluk sınırının altında gelir elde eden ve sosyal güvencesi olmayan çalışan sayısının az olduğu görülmektedir. Bu bölgelerin göç vermesinin sebebi, bölgedeki ülkelerin ABD gibi gelişmiş bir ülkeye mesafe olarak çok yakın olmalarıdır.

Bu noktada göç etmenin maliyeti üzerinde etkili olan mesafe faktörü devreye girmektedir. Çünkü Latin Amerika ülkelerinin dünyanın en büyük göçmen potansiyeline sahip ülkesi ABD'ye mesafe olarak yakın olması, göç sürecinde mesafenin önemini vurgulayan Lee (1966)'yi destekler niteliktedir. Özellikle dünyanın en büyük göç koridoru olan Meksika-ABD göç koridorunun bu bölgede olmasının yanında yine bu bölgenin diğer önemli göç veren ülkeleri Küba, El Salvador ve Dominik Cumhuriyetleri ABD ile dünyanın diğer önemli göç koridorlarını oluşturmaktadır.

Sub-Saharan Afrika bölgesinde ise çalışan nüfusun %85'i yoksulluk sınırının altında gelir elde etmekte, %74'ü sosyal güvenceden yoksun olarak çalışmakta ve çalışan işçi başına verimlilik çok düşük düzeyde kalmaktadır. Bu duruma rağmen bu bölge ülkeleri en çok göç veren ülkeler arasında yer almamaktadır. Bunun anlamı insanların göç etmek için yeterli maddi imkânâna sahip olmamaları ya da siyasi engellerin olması durumunda neo-klasik göç teorisinin göçü açıklamada yetersiz kalacağıdır.

Gelişmiş ekonomiler ve Avrupa Birliği ülkelerinde iş gücü verimliliği çok yüksek sosyal güvencesi olmayan nüfus ise çok düşüktür. Bunun yanında bu gelişmiş bölgelerde çalışanların tamamı yoksulluk sınırının üstünde gelir elde etmektedir. Sonuçta insanlar yoksulluk sınırının altında gelir elde ettikleri bölgelerden, daha iyi gelir ve sosyal güvence elde edebilecekleri AB ülkelerine, ABD'ye ve diğer gelişmiş ülkelere göç etmektedir.

Türkiye'nin dış göçünün temel nedeni öncelikle yapısal sebeplerdir. Bu sebeplerden ilki Batı Avrupa ülkelerinin İkinci Dünya Savaşı sonrası hızla sanayileşmeleri nedeniyle duydukları iş gücü ihtiyacı iken ikincisi iş gücü arzı fazla olan ve dış açıkları nedeniyle

önemli ölçüde döviz ihtiyacı bulunan Türkiye'nin durumudur. Bu yapısal şartlar mevcut iken 1960'ların başında öncelikle Almanya ile yapılan işçi gönderimi anlaşması daha sonra diğer AB ülkeleriyle de tekrarlanmıştır. Bu süreç bize göç sistemleri teorisini ifade etmektedir. Yine önemli ölçüde işsizlik riskiyle karşı karşıya olan Türk işçilerin istihdam edilme ve daha çok gelir elde etme imkânına kavuşmak için AB ülkelerine göç etmeleri ekonomik göç teorisine uygun iken, göç eden işçilerin daha sonra diğer aile fertlerini ve akrabalarını yurt dışına götürmeleri networkun (ilişkiler ağı) önemine işaret etmektedir. Görüldüğü gibi Türk dış göçünde tüm göç teorilerinin etkisini görmek mümkündür.

Dış göç sürecinin Türkiye için sonuçları çok önemli olmuştur. Özellikle gelen işçi havaleleri döviz darboğazının aşılmasında, büyümenin hızlanmasında önemli yararlar sağlarken, işsiz vatandaşların göçü işsizlik baskısını azaltmıştır. Fakat gelen havaleler işçi dövizlerine bağımlılığı artırmıştır.

Göç süreciyle birlikte gelen havale akımları zamanla artmıştır. Türkiye için 1984–2007 yılları için yapılan analizlerde havale akımlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından daha önemli ve daha istikrarlı olduğu tespit edilmiştir. Gelen işçi havaleleri özellikle konut alımına gittiği için bu durum büyüme ve istihdamı olumlu etkilemiştir. Kişi başına işçi gelirlerindeki artış dolar cinsinden kişi başına gelir artışını da tetiklemiştir. Özellikle 1968–73 dönemlerinde kişi başına işçi dövizlerinin kişi başına gelir içindeki payı devamlı artarak 1968 yılındaki %0,59 olan seviyesinden 1973 yılında %4,23'e yükselmiştir. Bunun da etkisiyle Avrupa'ya göçün önemli boyutlara ulaştığı 1969–1972 yılları arasında ülke çok hızlı büyüme sürecine girmiş 1969'daki %4,3 lük büyüme oranı 1972'de 2 kattan fazla artarak %9,2'ye yükselmiştir.

Göçmenlerin gönderdiği havaleler 1960'ların başından itibaren Türkiye'nin yıllık dış ticaretinin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. İşçi gelirlerinin dış ticaret dengesine oranı 1968 yılında %40 iken bu oran hızla artarak 1973 yılında tarihteki en yüksek seviyesi olan %154'lük bir düzeye ulaşmıştır. Daha sonraki süreçte bu oran gittikçe azalarak 1990 yılında %35'e 2002 yılında %12,5'lere kadar düşmüştür. Bu düşüşte özellikle dış ticaret açıklarının işçi gelirlerine göre çok daha hızlı artmasının etkisi büyüktür.

Bütün bunlara karşın dış göçün bazı olumsuz etkileri de ortaya çıkmıştır. Özellikle göçe karşı çıkanların savunduğu, işçi havalelerinin bağımlılığı artırması, gelir dağılımını bozması ve beyin göçü olgusu Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. 1960'ların başından itibaren 1973 krizine kadar gelen yüksek havale akımları bağımlılığı artırmış, kalkınmak için gerekli yapısal dönüşümler gerçekleştirilememiş tüm ümitler dış göçe bağlanmıştır. İşçi dövizlerine güvenen hükümetlerin hesapsız harcamaları bağımlılığı arttırırken, işçilerden transfer edilen gelirlerin toplumun hepsini değil bir kısmını zenginleştirilmesi gelir dağılımını bozmuştur.

Türkiye'nin dış göç sürecinin başlarında, göç eden iş gücü içinde kalifiye işçilerin oranı %30'lar civarında olmuştur. Bu oran işçi alımının durdurulduğu 1975 sonrası dönemde %50'leri geçmiştir. Günümüzde Avrupa ve ABD, uzman, akademisyen, öğrenci gibi yüksek yetenekli göçmenleri ülkelerine çekmek için birbiriyle yarışırken, yabancı işçi göçünü engellemektedirler. Örneğin Marfouk (2008)'un yaptığı bir çalışmada, OECD ülkelerine gelen yüksek yetenekli göçmenlerin %51'inin ABD'ye, %24'ünün Avrupa ülkelerine göç ettiği tespit edilmiştir. Türkiye'nin dış göç sürecinde vasıflı iş gücü kaybı ülke için çok olumsuz olmuş yeri dolmayan vasıflı iş gücü açığı ücretleri artırmış, üretimin azalmasına yol açarak adeta yüksek enflasyona davetiye çıkartmıştır. Diğer taraftan işçi maliyetlerindeki artış dış rekabet gücünü de düşürmüştür.

Günümüzde yine uluslararası göç süreci gelişmiş ülkeler tarafından yönlendirilmekte olup, en önemli dış göç akımı öğrenci ve araştırmacıların göçü şeklinde ortaya çıkmaktadır. ABD ve AB ülkeleri en çok öğrenci kabul eden ülkeler olup, dünyadaki bilimsel gelişmelerin merkezi olmayı amaçlamaktadırlar. Dünyada en çok öğrenci kabul eden ülkeler sırasıyla %25 ile ABD, %11 ile İngiltere, %10 ile Almanya, %9 ile Fransa ve %8 ile Avustralya şeklindedir. En çok öğrencinin göç ettiği ABD'ye 2008/09 döneminde sırasıyla en fazla öğrenci gönderen üç ülke Hindistan, Çin ve Güney Kore'dir. Türkiye 13.263 öğrenciyle ABD'ne en çok öğrenci gönderen 8. ülke konumundadır. Türkiye'nin eğitim amacıyla yurt dışına öğrenci göndermesi önemli olmasına karşın eğitimini tamamlayan bu öğrencilerin tekrar ülkeye geri dönmemeleri beyin göçü dediğimiz beşeri sermayenin yurt dışına bedava ihracı anlamına gelmektedir. Türkiye'de beyin göçünün en önemli nedenleri, yüksek öğrenim düzeyinde yaşanan yüksek işsizlik, AR-GE'ye yeterli kaynak ayrılamaması ile yaşanan ekonomik

ve siyasi istikrarsızlıklardır. Tabii ki her ne sebeple olursa olsun yaşanan beyin göçü süreci geri kalmışlığı pekiştirmektedir.

Küresel İnsani Gelişme Raporu (UNDP, 2009)'na göre göç eden insanların çok büyük bir çoğunluğu, kendi ülkeleri sınırları içinde yer değiştirmektedir. Yapılan tahminlere göre ülke içi göçmenlerin sayısı yaklaşık 740 milyon civarında olup, bu rakam ülkelerarası göç edenlerin hemen hemen 4 katıdır. Bu durum dikkatimizi iç göçlere çekmektedir. Göç olgusunun Türkiye bağlamında değerlendirildiği bu çalışmada ülkedeki iç göç süreci oldukça önemlidir.

Türkiye'de 1945–50 döneminden günümüze kadar olan iç göç sürecini ve kentleşme olgusunu incelediğimizde karşımıza iki farklı aşama çıkmaktadır. Bunlardan ilki; Ulusal kalkınmacı politikanın yerine liberal düşüncenin egemen olmaya çalıştığı, fakat kamunun öncülüğünün sürdüğü 1950–80 döneminde gerçekleşen, göçlerin varış noktasının hâkim kentlere yöneldiği kır-kent göçü şeklinde ortaya çıkmıştır. İkinci aşamada ise, kamunun üretiminden vazgeçerek küçültülmesi fikrinin ön plana çıktığı ekonomik liberalizme geçiş ve ekonominin giderek uluslararası nitelik kazanma sürecinde yaşanan kent-kent arası göçler sayesinde büyük kentlerin oluştuğu aşamadır. Bahsedilen her iki göç süreci de gönüllü göç olgusudur. Fakat 1990'larda güvenlik nedeniyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan batı bölgelerine yönelen göç süreci önemli boyutlara ulaşmıştır (Peker, 1999). 1980'den itibaren nüfusun kır-kent dağılımı kent lehine dönüşmüş olup, şehir nüfusu 1927'deki %24,2 olan seviyesinden 2008 yılında %75'e yükselmiştir.

Genel olarak Türkiye'de kırdan-kente göç sürecinin sebepleri; Kırsal kesimdeki yetersiz tarımsal toprak miktarı, gelir düzeyi ve istihdam yönünden kentlerin kırsal alana göre üstün olması, eğitim ve sağlık hizmetleri ile altyapı yatırımları yönünden farklar, iletişim ağlarındaki gelişme ve Avrupa Birliği politikalarının Türk tarımında yarattığı olumsuz etkilerdir. Kırdan kente yaşanan göç süreci genellikle kitlelerin kırsal kesimden ayrılmalarına yol açan itici faktörlerle ve onların belli kent ya da bölgelere göç etmesine dolayısıyla böyle bir göçün maliyetine katlanmalarına yol açan çekici faktörlere bağlı olarak açıklanmaktadır.

Osmanlı döneminde toprakların dengesiz dağılımı Cumhuriyet Dönemine de yansımıştır. Türkiye'de ortalama asgari geçimlik toprak miktarı 70 dekar olup, bu oran

buğday bölgesi İç Anadolu'da 80 dekar, pamuk bölgesi Akdeniz'de 40 dekar olarak tespit edilmiştir (Köymen, 1999:19–21). 1952, 1963 ve 1980 yıllarında yapılan tarım sayımlarına göre 50 ve daha az dekar toprak işleyen ailelerin toplam üreticilerin %62-72'si arasında değiştiği görülmüştür. Toprakların büyük bölümünün 50 dekar gibi asgari geçimlik düzeyin altında olması verimli tarım yapma imkânını ortadan kaldırırken nüfusu tarımdan iten önemli bir faktördür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında soğuk savaş döneminin başlaması ile birlikte ABD, Avrupa ekonomilerinin hızla gelişmesi için 'Marshall Planı' çerçevesinde mali yardımlarda bulunmuş ve Türkiye'de bu yardımlardan belirli bir oranda pay almıştır. Bu yardımlarla Türkiye özellikle tarımsal üretimi artırmaya yönelik tarımsal araç-gereç ithalatında bulunmuş ve bu sayede tarımsal üretim hızla artmaya başlamıştır. Bu hızlı makineleşme süreci nedeniyle işini kaybeden işçilerin kentlere göç etmekten başka çareleri kalmamıştır.

Gelir kaynaklarının yetersizliği ve düzensizliği, kayıt dışı istihdam koşulları ve sosyal güvenlik sistemindeki yetersizlikler nedeniyle tarım kesimi başta olmak üzere kırsal kesimde çalışanların çoğunluğu sosyal güvenlik şemsiyesi dışında kalmaktadır. Bu durum, kişilerin yeşil kart sistemine geçmesine ya da sağlık güvencesinden yoksun yaşamalarına neden olmaktadır. TÜİK'in verilerine göre tarım sektörünün GSMH içindeki payı yaklaşık %10 olmasına karşın toplam istihdam içindeki payının yaklaşık %24 düzeyinde olması tarım sektöründe yaratılan kişi başına katma değer dolayısıyla kişi başına gelirin düşük kalmasına yol açmaktadır. Önemli ölçüde gizli işsiz barındıran kırsal kesimde yoksul sayısı da kentlerin üç katından fazladır.

Kırsal kesimdeki bu olumsuz faktörlere karşın, sanayinin ve buna bağlı hizmetler sektörlerinin yoğunlaştığı büyük kentlerin, insanlara sağladıkları sosyal güvenceli iş imkânı yanında eğitim, sağlık ve alt yapı yönünden kırsal kesime göre daha iyi olmaları göç sürecinde etkili olmuştur. Bütün bu faktörlere ilaveten ulaşım ve iletişim yapısına ilişkin teknolojik gelişmeler de göçü hızlandırmaktadır. İletişim araçlarının gelişimi kırdaki yaşayanları şehirlerdeki yaşam konusunda bilgi sahibi yapmakta ve ulaşım sistemindeki gelişmeler de aynı şekilde kırdaki nüfusun hareketliliğini arttırmaktadır.

Kır-kent göç süreci sadece iç piyasadan kaynaklanan sebeplerle gerçekleşmiş bir durum değildir. Bunun yanında tam üye olunmak istenen AB'nin ortak tarım politikası ve buna

uyum amacıyla izlenen politikalarda kırdan kente göç sürecini hızlandırmıştır. 1963 Ankara Anlaşması ile başlayan AB'ye tam üyelik süreci ve 1996 yılında uygulamaya giren Gümrük Birliği çerçevesinde, Türk tarım politikalarının OTP'ye uyumu zorunluluğu ortaya çıkmış olmasına karşın tarım kesiminin istikrar programları kapsamına doğrudan girmesi, 24 Ocak 1980 süreci ile başlamıştır. Keynesyen düşünceden neo-liberal politikalara geçişe bağlı olarak Türkiye ithal ikameci politikalar terk edilerek IMF ve Dünya Bankası'nın istediği politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle yaşanan 1994 ve 2000/2001 ekonomik krizleriyle tarımsal kesime yönelik destek miktarı ve desteklenen ürün sayısı da azalmıştır. Dünya Bankası'nın desteğiyle 2000 yılından itibaren uygulanmaya başlanan tarım reformu ile "Doğrudan Gelir Desteği (DGD)" uygulaması başlamış, fiyat ve girdi desteklerinin ortadan kaldırılması, tarımı destekleyen KİT'lerin özelleştirilmesi, devlet müdahalesin azaltılması hedeflenmiştir.

Bu politikalar doğrultusunda bütçeden tarıma ayrılan pay da önemli ölçüde düşmüştür. 5488 sayılı Tarım Kanunu'nun 21. maddesine göre "Tarımsal destekleme programlarına bütçeden ayrılacak kaynak, gayrisafi millî hâsılının yüzde birinden az olamaz" hükmüne rağmen tarımsal desteklemeye 2007 bütçesinden GSYİH'nın yüzde 0,7'si, 2008 bütçesinden GSYİH'nin yüzde 0,6'sı düzeyinde ödeme yapılmıştır.

AB'de nüfusunun sadece %5,8'ini oluşturan tarım nüfusu için 2008 yılı itibariyle verilen fert başına destek 1800 euro iken, Türkiye nüfusunun %27'sini oluşturan tarım nüfusu için verilen fert başına destek ise sadece 246 dolardır. AB'nin bir yılda tarıma yaptığı sübvansiyon toplam bütçesinin yaklaşık yüzde 38'ini oluşturmaktadır (Yetkin, 2008). Buna karşın 2008 yılı itibariyle Türkiye'de tarımsal desteklerin bütçe içindeki payı sadece %2,6'dır. AB ülkelerinin aksine tarımda yapısal dönüşümünü gerçekleştirememiş olan Türkiye'nin AB'ne üyelik amacıyla; görece AB'ne göre fazla olan tarımsal nüfusun çözülmesini hızlandırmak için DGD gibi üretime bağlı olmayan desteklemeler yapması ve bütçeden düşük pay ayırması sadece köylü nüfusu şehirlere yığacaktır. Özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelere yöneldiği bu ortamda belki de bu sayede kapitalizmin "yedek iş gücü ordusu" da oluşturulmaktadır.

Kır-kent göç süreci 1980 sonrası dönemde nüfusun büyük çoğunluğunun kentlerde yaşaması nedeniyle önemini kaybetmiştir. Bu dönemde kent-kent dediğimiz küçük ve az gelişmiş illerden sanayinin ve turizmin yoğunlaştığı büyük kentlere hızlı bir göç süreci yaşanmaktadır. Bu durum “büyükkent (metropol)” sorunları ile “geri kalmış bölge sorunlarını ortaya çıkarmıştır. 1995–2000 dönemin de yıllık baz da nüfusun ortalama %2,2’si göç etmiş iken, ADNKS göre 2007–2008 ve 2008–2009 dönemlerinde yapılan sayımlarda sırasıyla nüfusun %3,18’i ve %3,08’inin göç etmesi, iç göç hareketlerinin zamanla azalmadığını hatta daha da arttığını, dolayısıyla bölgesel gelişme farklılıklarının azaltılmasında hiçbir başarı sağlanamadığını göstermektedir. Bu nedenle birçok nedeni ve sonucu olan iç göç hareketlerinin iyi analiz edilmesi ve buna yönelik tedbirlerin alınması, stratejilerin geliştirilmesi, ülkemizin geleceği açısından çok önemlidir.

Türkiye’de iç göçün nedenleriyle ilgili en kapsamlı çalışma 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı çerçevesinde yapılan anket sonuçları çerçevesinde yapılmıştır. Bu çalışmaya göre 1995–2000 döneminde göç etmiş kişilerin %25,67’sinin hane halkı fertlerinden birine bağımlı olarak göç ettikleri görülmüştür. Bu göç olgusunda ilişkiler ağı (network) etkisinin önemini ortaya koymaktadır. Bu dönemde göç edenlerin %20,05’i iş arama/bulma, %13,42’si tayin/atama, %11,56’sı eğitim ve %7,43’ü evlilik gibi nedenlerle başka bir şehre göç etmiştir. Aile olmanın bir gereği olarak ortaya çıkan, hane halkı fertlerinin birbirine bağımlı göçünü saymazsak, insanları göçe zorlayan en önemli faktör iş arama bulma amacıdır. İş bulma amacıyla ortaya çıkan göç akımına, tayin/atama amacıyla ortaya çıkan göç akımlarını da eklersek göç edenlerin yaklaşık %33,47’sinin istihdam amacıyla göç etmektedir. Bu durum ekonomik faktörlerden istihdam amacının iç göçün en önemli belirleyicisi olduğunu göstermektedir.

Genellikle net göç oranı pozitif olan illerin başında yer alan İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya, Bursa, Tekirdağ, Muğla, Aydın, İçel, Denizli, Kocaeli gibi illerinin ortak özelliği sanayileşmiş ya da turizm yönünden gelişmiş olmalarıdır. Günümüzde sanayi sektörünün gelişmesi tarım ve hizmetler sektörlerini de olumlu yönde etkilemektedir. Dolayısıyla hızla sanayileşen iller yarattıkları istihdam imkânları nedeniyle önemli ölçüde göç alan illerdir. İllerin sanayileşme farklılıklarının göç üzerinde ne kadar önemli rol oynadığı 1995–2000 döneminde, illerin aldıkları göç ile imalat sanayi gelişmişlik endeksleri arasında kurulan basit doğrusal regresyon modeliyle

açıklanmıştır. Modelin analiz sonuçlarına göre bağımsız değişken olan imalat sanayi gelişme endeksi bağımlı değişken olan illerin aldığı göç düzeyini %61 oranında açıklamıştır. Bu sonuç aynı döneme ait anket sonuçlarına benzer şekilde Türkiye’de iller arası göç üzerinde sanayileşme düzeylerinin yani istihdam imkânlarının önemli etkisinin olduğunu, dolayısıyla iç göçün önlenemesinin temel koşulunun istihdam imkânlarının göç veren illerde artırılması gerektiğini göstermektedir.

Uluslararası literatürdeki tüm önemli göç modellerinin temel açıklayıcı değişkenleri arasında en önemlileri istihdam ve kişi başına gelirdir. Bu çerçevede Türkiye’deki 1995–2000 yılları arasında iller arasında gerçekleşen iç göç olgusu iki ayrı çoklu regresyon modeli kurularak açıklanmıştır. İlk modelde göç illerdeki istihdam imkânı, kişi başına gelir ve kişi başına yapılan kamu yatırımlarına bağlı olarak açıklanırken, ikinci modelde kişi başına gelir değişkeninin yerine günümüzde gelişmenin temel ölçüsü olarak kabul edilen insani gelişme endeksi (HDI) kullanılmıştır. Özellikle insani gelişme endeksinin göçü açıklamak için bağımsız değişken olarak modele konulması literatüre çok önemli bir katkıdır. Analiz sonuçları incelendiğinde modellerin ve değişkenlerin katsayılarının istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ve bu iki modelin illerin aldıkları göçü yaklaşık %90 düzeyinde açıkladığı görülmüştür. Modellerdeki üç değişkenin katsayılarına göre bir değerlendirme yaparsak; göç üzerinde en önemli değişkenler sırasıyla; istihdam imkânı, gelir ya da insani gelişme farklılıkları ile kişi başına düşen kamu yatırımlarıdır.

Türkiye’de son yıllardaki en önemli tartışma konularından birisi doğu ve batı-kıyı bölgeleri arasındaki gelişme farklılıkları ve bunun yarattığı göç sorunudur. Ülkedeki doğu bölgelerinden batı-kıyı bölgelerine yönelen göçün iyi analiz edilerek, belirleyicilerinin doğru tespit edilmesi, gerekli önlemlerin alınmasını da kolaylaştıracaktır. Bu amaç doğrultusunda kurulan ekonometrik modellerde, doğu ile batı-kıyı bölgeleri arasındaki göçün sebebi olduğu düşünülen; istihdam imkânı, yoksulluk, eğitimsizlik ve suçlu sayısı açıklayıcı değişken olarak ele alınmıştır.

Öncelikle seksen bir il için kurulan çoklu regresyon modelinin iller arası göçü %98 gibi oldukça yüksek bir oranda açıkladığı tespit edilmiştir. Buna karşın aynı değişkenler doğu illeri dışındaki illerden (batı illeri) çekim merkezlerine yönelen göç sürecini %94 oranında açıklarken, doğu illerinden çekim merkezlerine yönelen göçü %98 gibi görece

daha yüksek bir düzeyde açıklamaktadır. Diğer taraftan doğu illeri ile çekim merkezi konumundaki iller arasındaki göçü açıklayan modellerde istihdam imkânını artıran girişim sayısı, yeşil kartlı sayısı ve okuma yazma bilmeyenlerin sayıları istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuş olmasına karşın, batı illeri ile çekim merkezi konumundaki iller için oluşturulan modelde yoksulluğu temsil eden yeşil kartlı sayısının istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüştür. Bunun anlamı yoksulluğun göç veren doğu illeri için, göç veren batı illerine göre daha önemli bir faktör olduğu dolayısıyla doğu illerinde yoksullukla mücadeleye daha fazla önem verilmesinin gerekliliğidir.

Bu bulgular, gerek Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (2009) gerekse İnsani Yardım Vakfı (2008)'nin doğu bölgelerinin en büyük sorununun ekonomik kaynaklı olduğu, bununda bölgedeki işsizlik, yatırım eksikliği ile eğitimsizlikten kaynaklandığını ifade eden araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir.

İş bulma ümidiyle büyük şehirlere yığılan nüfus bir taraftan göç alan bu bölgelerde kamu yatırım ihtiyacını arttırırken, buralarda işsizliği, suç oranlarını ve trafik sorununu da arttırmaktadır. Büyük kitlelerin yığıldığı metropollerde işsizlik oranları oldukça yüksek olmasına karşın insanları buraya çeken en önemli faktör “şehrin parlayan ışıkları” olarak ifade edilen iş bulma ümididir. Aşırı nüfus yoğunluğu insani gelişmenin temel belirleyicileri olan eğitim ve sağlık hizmetlerini de aksatmakta olup, bu sorunları göç veren illere yönelik uygulanacak devlet politikalarıyla çözmek mümkün iken, göç alan illere yeni kaynak aktarımları yapılarak etkin olmayan bir yerleşim ve buna paralel olarak ülke çapında dengesiz ekonomik büyüme ve gelişme oluşmaktadır. Göçün önlenmesi için Issah ve diğ. (2005), Cebula ve Alexander (2006) gibi yazarlar devletin göç veren bölgelerdeki alt yapı, eğitim gibi alanlardaki yatırımları artırmasının gerekliliğini vurgulamışlardır. Modellerimizde de görüldüğü gibi kamu yatırımları göçü pozitif yönde etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İller arası iç göçü önlemek amacıyla uygulanacak politikalara ışık tutmak için yapılan bu çalışmadan çıkartılan temel sonuç; M.P. Tadora (1969)'nın, Banerjee ve Kanbur (1981)'un ifade ettiği gibi göç alan bölgelere kamu fonlarını aktarmak yerine, göç veren illere ya da kırsal kesime kamu fonlarını aktararak bu bölgelerdeki istihdam ve refah düzeyinin arttırılmasıdır.

Türkiye’de göç veren bölgelerin geliştirilmesi kalkınma planlarında temel hedef olarak vurgulanmasına karşın bunda çokta başarı sağlanamamıştır. Örneğin DPT (1981:26)’nin 1950–1980 döneminde iller arasındaki göçü değerlendirmek amacıyla yaptığı çalışmada, göçü önlemek için uygulanacak en önemli politikanın, göç veren az gelişmiş bölgelerde sanayi ve hizmetler sektörlerinin yoğunlaştığı çekim merkezlerinin oluşturulması gerektiği bu sayede metropollere yönelen göçün azalacağı ifade edilmiştir. Yine DPT (2006)’nin Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda, yoğun göç baskısı altında olan kentlerin göçten kaynaklanan temel sorunlarının tespit edilmesi, fiziki ve sosyal altyapının iyileştirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Göç veren bölgelerde ise, yenilikçi, rekabet edebilir, yüksek katma değer yaratabilen öncü sektörlerin seçilmesi ve kamunun bölgesel kalkınmaya ilişkin destek politikalarının oluşumunda, bölgesel gelişme düzey ve potansiyellerinin dikkate alınması hedeflenmiştir. Bu sayede göçe yol açan itici faktörler engellenerek soruna kökten çözüm bulunabilecektir.

Çalışmamızda, yapılan ampirik analizlerde en önemli göç nedeninin istihdam imkânı olduğu görülmüştür. Bu nedenle göçün önlenmesi için, kırsal kesimde ve göç veren bölgelerde prodüktif istihdam alanlarının oluşturulması, bölgesel farklılıkların azaltılması için uzun vadeli, tutarlı politikaların oluşturulması gereklidir. Göç veren bölgelerin özelliklerine uygun sanayi kuruluşlarının ve bunu destekleyici hizmet sektörlerinin kurulması bu bölgelerde iş bulma imkânını artıracaktır. Dolayısıyla göç veren bölgelerde sadece gelir arttırıcı sosyal yardımlarda bulunmak yeterli olmayıp, bunun yanında iş bulma imkânlarının da arttırılması çok daha sağlıklı ve uzun vadeli bir çözümdür.

KAYNAKÇA

- ADAMS, Jr., Richard H. (2007), "International Remittances and the Household: Analysis and Review of Global Evidence", *World Bank Policy Research Working Paper 4116*, February, s.1-31,
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=959054, 20.11.2009.
- AKAN, Yusuf ve İbrahim Arslan (2008), *Göç Ekonomisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- AKMAN, Numan (1998), "Türkiye'de Tarımsal İşgücü Arz-Talep Dengesi ve İç Göç", Editör: BULUTAY, Tuncer, *Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam*, Tarımda İstihdam İstatistikleri Alanında DİE Kapasitesinin Güçlendirilmesi Projesi, Yayına Hazırlayan: Ayşe ARSLAN, DİE Matbaası, (Aralık), Ankara, s.236-289.
- ALBAYRAK, Ali Sait (2005), "Çoklu Doğrusal Bağlantı Halinde Enküçük Kareler Tekniğinin Alternatifi Yanlı Tahmin Teknikleri ve Bir Uygulama", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s.105-126.
- ALPER, Ahmet Murat (2005), *İşçi Dövizlerini Belirleyen Makro Ekonomik Etkenler: Türkiye Örneği*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü Ankara,
<http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/ahmetmuratalper.pdf>, 31.12.2009.
- ALVAREZ-PLATA, Patricia, Herbert Brücker and Boriss Siliverstovs (2003), "Potential Migration from Central and Eastern Europe into the EU-15" – *An Update*, DIW Berlin,
http://sustainableeconomics.de/documents/dokumentenarchiv/17/41211/report_europeancommission_20040218.pdf, 23.06.2009.
- ANDREWS, Rhys and George A Boyme (2008), "Organizational Environments and Public-service Failure: an Empirical Analysis", *Environment and Planning C: Government and Policy 2008*, Volume 26, s.788-807.
- APAN, Ahmet (2006), "Türkiye'de İç Göç Olgusu: Nedenler ve Sonuçlar", *Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi*, Cilt 11, Sayı 5, s. 26-33,
<http://ahmetapan.blogcu.com/725075/>, 20.09.2007.
- APAK, S., A. Aytaç, ve A. Oğuzhan (2002), "Yurt Dışına İşçi Göçü ve Türkiye Ekonomisi'ne Etkileri", Editör: DİKMEN, Ahmet Alpay, *Kentleşme Göç ve Yoksulluk*, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, İmaj Yayınevi, Ankara, s.151-195.

- ARTUKOĞLU, Oğuzhan Sökmen (2005), *Yurtdışı İşçi Tasarruflarının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Banka Sistemi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
<http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/oguzhansokmenartukoglu.pdf>, 24.02.2009.
- ATAÇ, Kuter (1983), “İşçi Göçü: Bazı Kuramsal Sorunlar”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Haziran, s. 97–111.
- ATAKAN, Mehtap (1998), *Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türkiye'nin Uyumu*, T.C. Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı AT ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara.
http://www.gumruk.gov.tr/tr-TR/abdisiliskiler/aaa/ortak_tarim.pdf, 12.05.2009.
- BAKIRTAŞ, Tahsin (2009), “Türkiye’de Yoksulluk Olgusu’nun Yapısal Ekonomik Analizi (1908–2008)”, Yıldız Teknik Üniversitesi, *Department of Economics, Working Papers*, <http://ideas.repec.org/p/yil/wpaper/0016.html>, 13.10.2009.
- BANERJEE, B. and S.M. Kanbur (1981), “On The Specification and Estimation of Macro Rural-Urban Migration Functions With: An Application to Indian Data”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol:43, s.7–29.
- BİLGE ADAMLAR STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ (2009), *Güneydoğu Sorununun Sosyolojik Analizi (Teknik Rapor)*, (Temmuz), Ankara.
- BOUARE, Oumar (2000–2001), “Determinants of Internal Migration In South Africa”, *SA Journal of Demography*, 8(1), s.23–28.
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1315405, 05.06.2009.
- BORJAS, G.J. (1989), “Economic Theory and International Migration”, *International Migration Review*, Special Silver Anniversary Issue: Vol: 23, No:3, s.457–485.
- CASTLES Stephen, ve Mark J. Miller (2008), *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Çev., Bülent Uğur Bal- İbrahim Akbulut, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- CEBULA, Richard J. (2005) “Internal Migration Determinants: Recent Evidence”, *International Advances in Economic Research*, s. 267–274.
- CEBULA, Richard J. and Gigi M. Alexander (2006), “Determinants of Net Interstate Migration, 2000–2004”, *The Journal of Regional Analysis and Policy*, Special Section on Migration - JRAP 36(2): 116-123. © 2006 MCRSA. All Rights Reserved, s.116–123,
<http://www.jrap-journal.org/pastvolumes/2000/v36/F36-2-1.pdf>, 05.06.2009.

- CLARK, David E. and James C. Cosgrove (1991), “Amenities Versus Labor Market Opportunities: Choosing the Optimal Distance to Move”, *Journal of Regional Science*, Vol. 31, No.3, s.311–328.
- ÇELİK, Fatih (2006), “İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı ile Analizi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:27, Temmuz-Aralık, s.149–170,
http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi27/sayi_27.htm, 20.09.2007.
- ÇELİK, Fatih (1999), *Ekonomik Yönleriyle İç Göç Olgusu*, T.C. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÇELİK, Fatih (2005), “İç göçler: Teorik Bir Analiz”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı:2, s. 167–184.
- DELGADO-WISE, R. (2007), “Migration and Development: Lessons from the Mexican Experience”, Universidad Autónoma de Zacatecas Luis Eduardo Guarnizo, *Migration Information Source*, (February),
<http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=581>, 23.02.2009.
- DELLAL, İlkey (2004), “Ortak Tarım Politikası’nda Reform, DTÖ ve Türkiye”, *Tarım Ekonomisi Araştırma Enstitüsü T.E.A.E – Bakış*, Sayı 7, Nüsha 3, Aralık,
<http://www.aeri.org.tr/PDF/Bks-7-3.pdf>, 12.05.2009.
- DİNÇER, B., M. Özaslan ve E. Satılmış (1996), “İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması ” Ankara: *DPT. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü*,
<http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dincerb/il/>, 20.09.2007.
- DİNÇER, B., M. Özaslan ve T. Kavasoglu (2003), “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Araştırması”, *DPT. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü*, (Mayıs), Ankara,
<http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/gosterge/2003-05.pdf>, 02.06.2008.
- DİNLER, Zeynel (1998), *Bölgesel İktisat*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- DOCQUIER, Frédéric and Abdeslam Marfouk (2006), “International Migration by Educational Attainment 1990–2000”, Editors: ÖZDEN, Çağlar and Maurice Schiff, *International Migration, Remittances, and the Brain Drain*, Washington DC: World Bank. s. 151–199,
http://www.ime.gob.mx/investigaciones/2006/estudios/migracion/inter_migration_remittances.pdf, 15.02.2009.
- DOCQUIER, Frédéric, B. Lindsay Lowell and Abdeslam Marfouk (2007), “A Gendered Assessment of The Brain Drain”, *Discussion Paper 2007–45*, *Département des Sciences Économiques de l’Université catholique de Louvain*, November, s.1–33,
<http://edoc.bib.ucl.ac.be:83/archive/00000385/01/2007-45.pdf>, 23.02.2009.

- DOĞAN, Ali Ekber (2002), “Yeni Bir Uluslararası Göç Dalgasının Eşiğinde: Dünya Kentleri’ne Göç”, Türk Sosyal Bilimler Derneği, *Kentleşme Göç ve Yoksulluk*, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Editör: DİKMEN, Ahmet Alpay, İmaj Yayınevi, Ankara, s.19–53.
- DPT (1981), *Türkiye’de 1950–1980 Döneminde İller Arası Göçlerin Genel Değerlendirilmesi*, SPD Araştırma Şubesi, Ankara.
- DPT (2001a), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: Nüfus, Demografi Yapısı, Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3345/oik572.pdf, 24.11.2007.
- DPT (2001b), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: İş Gücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yurt Dışında Yaşayan Türkler Alt Komisyonu Raporu*, Ankara, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3353/oik650.pdf, 23.02.2009.
- DPT (2006), *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 – 2013)*, 1 Temmuz 2006 Cumartesi - Mükerrer Resmî Gazete Sayı: 26215, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/1968/plan9.pdf, 31.12.2009.
- DPT (2006), *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2007–2013)*, 04.02.2006 tarih ve 26070 Sayılı Resmi Gazete, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/strateji/kirsal.pdf>, 17.01.2008.
- DPT (2007), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950–2006)*, DPT Yayınları, Ankara.
- DPT (2008), *Uluslararası Ekonomik Göstergeler 2008*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ueg/2008/2008.asp>, 15.11.2009.
- DOĞAN, Mesut (2006), “Türkiye Ziraatında Makineleşme: Traktör ve Biçerdöverin Etkileri”, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, *Coğrafya Dergisi*, Sayı:14, s.66–75, İstanbul.
- DUNLEVY, James A., and Henry A. Gemery (1977), "The Role of Migrant Stock and Lagged Migration in the Settlement Patterns of Nineteenth Century Immigrants," *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 59, No. 2 (May), s.137–144.
- DUSTMANN, Christian (2003), “Return Migration Wage Differentials, and the Optimal Migration Duration”, *European Economic Review* 47, s.353–369.
- ERSEL, Birsen (2002), “Türkiye’den Yurt Dışına İşçi Göçü Akımı ve Ortaya Çıkardığı Sosyal Politika Sorunları”, Editör: DİKMEN, Ahmet Alpay, *Kentleşme Göç ve Yoksulluk*, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, İmaj Yayınevi, Ankara, s. 55–80.

- ERDEM, Pınar F. ve Serdar Sayan (2007), “Türk ve Alman Ekonomilerindeki İş Çevrimlerinin Almanya’dan Türkiye’ye Transfer Edilen İşçi Gelirleri Üzerindeki Etkileri: Ekonometrik Analiz”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları* 2(3), s.103–130,
http://www.uedtp.org.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/dergi/2007_s_onbahar/4.pdf, 23.02.2009.
- ERZAN, Refik, Umut Kuzubaş ve Nilüfer Yıldız (2004) “ Büyüme ve Göç Senaryoları: Türkiye-AB”, *AB-Türkiye İlişkilerinde Göç Konuları: Dış Göç Dinamikleri ve Göçmenlerin Uyumu Konferansı*, 8–9 Ekim, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul,
<http://www.econ.boun.edu.tr/cee/gocturkiyeab.pdf>, 23.06.2009.
- EUWALS, Rob, Jaco Dagevos, Merove Gijsberts and Hans Roodenburg (2007), “Immigration, Integration and The Labour Market: Turkish Immigrants in Germany And The Netherlands”, *Discussion Paper No. 2677* (March),
<ftp://repec.iza.org/RePEc/Discussionpaper/dp2677.pdf>, 25.02.2009.
- GALLAWAY, L. E. and R. J. B. Cebula (1973), “Differentials and Indeterminacy in Wage Rate Analysis: An Empirical Note”, *Industrial and Labor Relations Review*, Vol. 26, No.3 (April), s.991-995.
- GALLAWAY, L. E. and R. K. Vedder (1971), “Emigration from the United Kingdom to The United States: 1860-1913”, *The Journal of Economic History*, Vol. 31, No. 4 (December), s.885-897.
- GATONS, P. and R.J. Cebula (1972), “Wage Rate Analysis: Differentials and Indeterminacy”, *Industrial and Labor Relations Revie*, Vol. 25, issue 2, s.207–21.
- GÖÇ POLİTİKALARI ENSTİTÜSÜ (MPI),
<http://www.migrationinformation.org/datahub/charts/6.1.shtml>, 23.11.2008.
- GÖKTÜRK, Atilla (2003), “AB ve Göç”,
http://www.sav.org.tr/Almanak_yazilar%5CAB_2003_1_A_GOKTURK.htm, 10.04.2008.
- GREENWOOD, M. J. (1970), “Lagged Response in The Decision to Migrate”, *Journal of Regional Science*, Vol. 10, No. 3, s. 375-384.
- GUJARATI, Damodar N. (2006), *Temel Ekonometri*, Çev., Ümit Senesen ve Gülay Günlük Senesen, 4. Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- GÜNAYDIN, Gökhan (2005), “Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası, Türkiye Tarım Sektörü İçin Bir Çıkış Yolu Olabilir mi?”, *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası*, Yayına Giriş Tarihi: 10.02.2005,
http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=156&tipi=5&sube=, 12.05.2009.

- GÜNAYDIN, Gökhan (2008), “Küreselleşen Piyasa, Yoksullaşan Köylü”, *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası*, Yayına Giriş Tarihi: 30.06.2008,
http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=8877&tipi=38&sube=0,
12.05.2009.
- GÜNŞOY, Güler (2005), “İnsani Gelişme Kavramı ve Sağlıklı Yaşam Hakkı”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2005, s.35–52,
<http://iibf.karaelmas.edu.tr/sbd/makaleler/1303-9245/200501002035052.pdf>,
07.07.2008.
- GÜR, Timur Han ve Emel Ural (2004), “Türkiye’de Köylere Göçün Nedenleri”, *Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, s.23–38.
- HAAS, Hein De (2007) “Remittances, Migration and Social Development, A Conceptual Review of the Literature”, *Social Policy and Development Programme Paper Number 34*, October,
[http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/\(httpAuxPages\)/8B7D005E37FFC77EC12573A600439846/\\$file/deHaaspaper.pdf](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/(httpAuxPages)/8B7D005E37FFC77EC12573A600439846/$file/deHaaspaper.pdf), 20.09.2007.
- HAAS, Hein De (2008), “Migration and Development A Theoretical Perspective”, International Migration Institute, *James Martin 21st Century School University of Oxford, Working Papers, Paper 9*,
<http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/WP9%20Migration%20and%20development%20theory%20HdH.pdf>, 20.09.2007.
- HARRIS J.R. and M.P. Todaro (1970), “Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis”, *American Economic Review* 60, s.126–142.
- HATTON, T. J. (1995) “A Model of U.K. Emigration, 1870–1913”, *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 77, No. 3 (August), s. 407–415.
- HOLLIFIELD, James F., Pia M Orrenius and Thomas Osang (2006), “Migration, Trade, and Development: An Overview” *Edited by HOLLIFIELD, James F., Pia M. Orrenius and Thomas Osang, Migration, Trade, and Development, Proceedings of a Conference Hosted by The Federal Reserve Bank of Dallas, October 6, 2006, Published December 2007. s.3-8*,
<http://www.dallasfed.org/research/pubs/migration/migration.pdf>, 23.02.2009.
- INSTITUTE OF INTERNATIONAL EDUCATION, *Open Doors Report 2009*,
<http://opendoors.iienetwork.org/?p=150811>, 31.12.2009.
- IOM, *World Migration 2005*, <http://www.iom.int/>, 11.05.2008.
- ILO, <http://www.ilo.org>, 17.12.2008.

- ISSAH, İsmail, Tariq Y. Khan and Komei Sasaki (2005), “Do Migrants React to Infrastructure Difference Between Urban and Rural Areas? Development of an Extended Haris-Todaro Model”, *RURDS*, Vol. 17, No:1, March, <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa04/PDF/26.pdf>, 20.09.2007.
- IŞIK, Oğuz ve M. Melih Pınarcıoğlu (2002), *Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İÇDUYGU, Ahmet ve İbrahim Sirkeci (1999a), “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, Editör: BAYDAR, Oya, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 249–268.
- İÇDUYGU, Ahmet ve İbrahim Sirkeci (1999b), “Bir Ülke, Bir Aile ve Birçok Göç: Cumhuriyet Döneminde Bir Toplumsal Dönüşüm Örneği”, Editör: BAYDAR, Oya, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 269–294.
- İÇDUYGU, Ahmet (2004), “Türkiye-AB İlişkileri Bağlamında Nüfus ve Göç”, *Avrupa Birliği ve Avrupa Parlamentosuna Yönelik Komisyon Bildirimi, Türkiye’nin Katılma Doğru İlerleyişine İlişkin Avrupa Komisyonu Tavsiye Kararı*, Brüksel, www.ku.edu.tr/files/corporate/sunum_aicduygu.ppt, 23.02.2009.
- İNSANİ YARDIM VAKFI (2008), *Kendi Dilinden Doğu ve Güneydoğu Anadolu: Yoksulluk ve Sosyal Durum Raporu*, <http://insaniyardim.ihh.org.tr/36.-sayi/dosya-kendi-dilinden-dogu-ve-guneydogu-anadolu-yoksulluk-ve-sosyal-durum-r-2.html>, 28.09.2009.
- KARABULUT, Kerem ve Dilek Polat (2007), “Türkiye’de Yaşanan Göç Olgusu Üzerine Bir Alt Bölge Uygulaması”, *8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, 24–25 Mayıs, İnönü Üniversitesi, Malatya, <http://eisemp8.inonu.edu.tr/bildiri-pdf/karabulut-polat.pdf>, 20.09.2007.
- KARLUK, Rıdvan (1998), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul.
- KARLUK, Rıdvan (1999), *Türkiye Ekonomisi*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul.
- KATSELİ, T., Robert E.B. Lucas and Theodora Xenogiani (2006), “Effects of Migration on Sending Countries: What Do We Know?”, *OECD Development Centre, Working Paper No. 250*, <http://www.oecd.org/dataoecd/24/54/37053726.pdf>, 20.09.2007.
- KAYA, Muammer (2003), “Beyin Göçü/Erozyonu”, *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 2 Sıra: 13 / No: 152.
- KAZGAN, Gülten (1999), “1980’lerde Türk Tarımında Yapısal Değişme”, Editör: Baydar, Oya, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s.31–36.

- KELEŞ, Ruşen (2000), *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KESBİÇ, C. Yenal, Ercan Baldemir ve Sibel Doğan (2005), “Rekabet Gücü Ölçümü ve Önemi: Türk Tarım Sektörü İçin Bir Analiz”, *VII Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, 26–27 Mayıs, İstanbul Üniversitesi, <http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/sempozyum.pdf>, 12.05.2009.
- KİRİSCİ, Kemal (2003), “Turkey: A Transformation from Emigration to Immigration”, *Migration Information Source*, November, <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=176>, 23.02.2009.
- KOCAMAN, Tuncer (1998), “Türkiye’de İç Göçler: İllerarası ve Kır-Kent Göçleri ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965–1990)”, Editör: BULUTAY, Tuncer, *Tarımda İstihdam İstatistikleri Alanında DİE Kapasitesinin Güçlendirilmesi Projesi, Türkiye’de Tarımsal Yapı ve İstihdam*, Yayına Hazırlayan: Ayşe ARSLAN, DİE Matbaası, Ankara, (Aralık), s. 45–94.
- KOCAMAN, Tuncer (2008), "Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965–2000)", *DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/nufus/kocamant/icgoc.pdf>, 25.06.2008.
- KOÇAŞ, Cenk (2007), “Ekonometrik Rekabet Modelleme, Pazar Tepki Analizi ve Talep Tahmini”, (Prepared By: Aykaç, Selcen and Irmak, Melek and Duran, Yasin) *İstanbul Ticaret Odası Yayınları; 2007-74*, ISBN: 9789944602648, <http://research.sabanciuniv.edu/9528/>, 25.08.2009.
- KONGAR, Emre (1993), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Cilt 1-2, Remzi Kitabevi A.Ş. İstanbul.
- KÖYMEN, Oya (1999), “Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları”, Editör: BAYDAR, Oya, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul. s.1–30.
- KURT, Hacı (2007), “Göç Eğilimleri ve Olası Etkileri”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=340>, 29.12.2007.
- LAZAREVA, Olga (2008), “Russian Migrants to Russia: Choice of Location and Labor Market Outcomes”, *Paper Provided by Center for Economic and Financial Research (CEFIR) in its series Working Papers with number w0117*, (April), s.1–28, <http://www.cefir.ru/papers/WP117.pdf>, 05.06.2009.
- LEE, S. L. (1966), “A Theory of Migration”, *Demography*, Vol: 3, No:1, s. 47–57.
- LEWİS, W.A. (1954), *Economic Development With Unlimited Supplies of Labour*, Manchester School of Economic and Social Studies 22:139-91, Çev., Metin Berk, Ankara: *Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları (1966)*, Ankara.

- LUCAS, Robert E. B. (2008), “International Labor Migration in A Globalizing Economy”, *Carnegie Papers, Trade, Equity, and Development Program Number 92*, July, s.1–27,
http://www.carnegieendowment.org/files/international_migration_globalizing_economy.pdf, 23.02.2009.
- MARFOUK, Abdeslam (2008), “International Migration and Brain Drain From Developing Countries”, *Université Libre De Bruxelles (ULB) Austrian Research Foundation For International Development Conference*, October 15, Vienna,
http://www.oefse.at/Downloads/veranstaltungen/1510/Marfouk_Presentation_15.10.08_NEU.pdf, 15.02.2009.
- MARTIN, Philip (2006a), “The Effects of Migration on Sending Countries: A Comparison of Mexico and Turkey”, *Well-Being And Social Policy*, Vol 2, No. 2, s. 89–101,
http://well-being.ciss.org.mx/pdf/en/2006/vol_2_num_2_5_06_en.pdf, 23.02.2009.
- MARTIN, Philip (2006b), “The Trade, Migration and Development Nexus”, *Edited by HOLLIFIELD, James F., Pia M. Orrenius ve Thomas Osang, Migration, Trade, and Development*, Proceedings of a Conference Hosted by the Federal Reserve Bank of Dallas, October 6, 2006, Published December 2007. s.11-34,
<http://www.dallasfed.org/research/pubs/migration/migration.pdf>, 23.02.2009.
- MASSEY, Douglas. S., Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino, and J. Edward Taylor (1993), “Theories of International Migration: A Review and Appraisal”, *Population and Development Review*, Vol. 19, No.3 (September), s. 431–466.
- MUNRO, John M (1974), “Migration in Turkey”, *Economic Development and Cultural Change*: Vol.22, No.4, s.634–653.
- MÜSİAD (2006), “Türkiye’yi En Çok Zorlayacak Başlıklardan Tarım’da AB Karşılaştırması”, *Türkiye-Avrupa Birliği Bülteni: 17–23 Temmuz*, Sayı: 04.
www.musiad.org.tr/abbulteni/musiad_turkiye_ab_bulteni_04.pdf, 12.05.2009.
- OECD (2006), “International Migrant Remittances and Their Role in Development”, ISBN 92–64–03627-X, *International Migration Outlook SOPEMI 2006*, s.139–161,
<http://www.oecd.org/dataoecd/61/46/38840502.pdf>, 13.12.2008.
- OECD, <http://www.oecd.org/>
- OECD, *Uluslararası Göç Görünüm Raporu: SOPEMI – 2008*,
<http://www.oecd.org/dataoecd/31/26/41275965.pdf>, 13.12.2008.

- OECD Factbook 2009, *Economic, Environmental and Social Statistics*,
<http://oberon.sourceoecd.org/vl=491948/cl=43/nw=1/rpsv/factbook2009/index.htm>, 31.12.2009.
- ONAT, Ümit (2001), “GAP Projesi, Kentleşme ve Göç Olgusu”, Editörler: ONAT, Ü., ve A. Altay, *Bölgesel Kalkınma Sürecinde Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmet Sempozyumu’99*, Afşaroğlu Matbaası, Ankara, s. 339-352.
- ÖZTÜRK, Mustafa ve Nihat Altuntepe (2008), “Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, *Journal of Yasar University*, 3(11), 1587–162.
- PEKER, Mümtaz (1999), “Türkiye’de İçgöçün Değişen Yapısı”, Editör: BAYDAR, Oya, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 295–322.
- RADİKAL GAZETESİ (28.11.2007 Tarihli),
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=240115>, 07.07.2008
- RATHA, Dilip, Sanket Mohapatra ve Zhimei Xu (2008), “Outlook for Remittance Flows 2008–2010: Growth Expected to Moderate Significantly, But Flows to Remain Resilient”, *Migration and Development Brief 8, Migration and Remittances Team Development Prospects Group*, The World Bank (November 11),
http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/MD_Brief8.pdf, 17.12.2008.
- RATHA, Dilip (2008), “Development Implications of Migration and Remittances: The International Remittances Agenda”, *Development Prospects Group, World Bank, Annual Meeting of International Agricultural Trade Research Consortium: Immigration and Labor in a Global Economy Washington, DC* (January 7).
<http://aede.osu.edu/programs/anderson/trade/Ratha.pdf>, 30.01.2009.
- RAULT, Christophe, Ana Maria Sova and Robert Sova (2007), “The Endogeneity of Association Agreements and Their Impact on Trade for Eastern Countries: Empirical Evidence for Romania”, *William Davidson Institute Working Paper Number 868*, The William Davidson Institute at The University of Michigan,
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1017285, 20.02.2010.
- RAVENSTEIN, E.G. (1885), “The Laws of Migration”, *Journal of the Statistical Society of London*, Vol: 48, No:2, s. 167–235.
- RENAS S.M. and R. Kumar (1978), “The Cost of Living, Labor Market Opportunities, and the Migration Decision: A Case of Misspecification?”, *Annals of Regional Science*, 12(2), s.95–104.

- ROTTE Ralph and Michael Vogler (1999), “The Effects of Development on Migration: Theoretical Issues and New Empirical Evidence”, *Discussion Paper No. 46*, June, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=169071, 20.09.2007.
- SAĞLIK BAKANLIĞI, *Yeşil Kart Kayıtlarının İllere Göre Dağılımı*, (07.09.2009 tarihi itibarıyla yeşil kart sayısı), http://ykart.saglik.gov.tr/ykbs/ykbs_ilaktif.jsp, 11.10.2009.
- SALTZ, I. S. (1998), “State Income Tax Policy and Geographic Labour Force Mobility in The United States”, *Applied Economics Letters*, (5), s.599–601.
- SEYİDOĞLU, Halil (2007), *Uluslararası İktisat*, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- SÖNMEZ, Yontem and Scott Mcdonald (2008), “Turkish Labour Migration: Turkey-Germany Migration Corridor”, Paper Prepared For *The 11th Global Economic Analysis Conference*, “Future of Global Economy”, Marina Congress Centre, Helsinki, Finland, June, <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/3840.pdf>, 23.02.2009.
- ŞAHİNÖZ, Ahmet (2006), “Türkiye–AB Müzakere Sürecinde Türk Tarımı”, *İşveren Dergisi*, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Ocak, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1364&id=72, 12.05.2009.
- TANSEL, Aysit ve Nil Demet Güngör (2003), “Brain Drain’ From Turkey: Survey Evidence Of Student Non-Return”, *Working Paper 0307*, http://www.erf.org.eg/cms.php?id=publication_details&publication_id=323, 30.01.2009.
- TANSEL, A. ve Nil Demet Güngör (2004), “Türkiye’den Yurt Dışına Beyin Göçü: Ampirik Bir Uygulama”, *Erc Working Paper in Economic 04/02*, <http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series04/0402.pdf>, 31.12.2009.
- TARI, Recep (2008), *Ekonometri*, Avcı Ofset, İstanbul.
- TATLIDİL, Ercan (2007), “Türkiye’de ve Almanya’da İşgücü Piyasası Politikaları”, *Türkiye’de ve Almanya’da Ekonomik ve Sosyopolitik Yapısal Reformlar Toplantısı*, İzmir, 18–19 Ekim, s. 209–235, <http://www.konrad.org.tr/Wirtschaft%202007%20tr/13Tatli.pdf>, 24.02.2009.
- TAYLOR, J. Edvard (2006), “International Migration and Economic Development”, *International Symposium on International Migration and Development*, Population Division Department of Economic and Social Affairs United Nations Secretariat, Turin, Italy, 28–30 June. http://www.un.org/esa/population/migration/turin/Symposium_Turin_files/P09_S_YMP_Taylor.pdf, 20.09.2007.
- TCMB, *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi*, <http://evds.tcmb.gov.tr/>, 24.02.2009.

- T.C. MALİYE BAKANLIĞI (2009), *2010 Yılı Bütçe Gerekçesi*, Ekim 2009, Ankara.
- TODARO, M.P. (1969), "A Model of Labour Migration and Urban Employment in the LDCs", *American Economic Review*, Vol.59, s.138–148.
- TODARO, M. P. (1976), "Internal Migration in Developing Countries: A Review of Theory, Evidence, Methodology and Research Priorities", *International Labour Office*, Geneva.
- T.C. HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI (2009), *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2008 Yılı Raporu*, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü.
- T.C. İÇ İŞLERİ BAKANLIĞI ARAŞTIRMA VE ETÜDLER MERKEZİ, *İç Göçten Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Araştırma Raporu, http://www.arem.gov.tr/proje/ars_rapor/ic_goc_sorun_cozum.htm, 04.12.2007.
- T.C. SAĞLIK BAKANLIĞI (2001), *Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2001 Yılı İstatistik Yıllığı*, <http://www.saglik.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF71BE64510F6C8BC9BCE6CB6771470A25>, 14.01.2008.
- TUNA, Yusuf ve Güran Yumuşak (2003), "Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Örneği", http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=169, 07.07.2008.
- TÜİK (TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU) (2006), *Türkiye İstatistik Yıllığı 2006*, <http://www.tuik.gov.tr/yillik/yillik.pdf>, 24.12.2007.
- TÜİK (TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU) (2008), *İstatistik Göstergeler 1923–2007*, http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 24.02.2009.
- TÜİK İNTERNET SİTESİ, <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>
- TÜRKTAN, Gülden (2006), "AB Uyum Sürecinde Kırsal Kesimde İstihdam Sorunu" *Toplantısı Konuşması, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği*, (22 Mart), [http://www.tusiad.org/tusiad_cms.nsf/LHome/1A08A9C1178C634AC225735400312447/\\$FILE/abistihdam.pdf](http://www.tusiad.org/tusiad_cms.nsf/LHome/1A08A9C1178C634AC225735400312447/$FILE/abistihdam.pdf), 10.05.2009.
- TÜRKİYE İŞ KURUMU İSTATİSTİKLERİ, <http://www.iskur.gov.tr/LoadExternalPage.aspx?uicode=statikistatistikindex>, 20.11.2009.
- UNAT, Nermin Abadan (2006), *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*, Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık Müzik Yapım ve Haber Ajansı Ltd. Şti., İstanbul.
- UNDP (2008), *Türkiye 2008 İnsani Gelişme Raporu*, http://www.genclikpostasi.org/v1.5/condocs//İnsani%20Gelisme%20Raporu/NHDR-TURKIYE/nhdr_tr.pdf, 07.07.2008.

- UNDP (2002), *Human Development Report – 2002*, Oxford University Press NY, http://hdr.undp.org/en/media/hdr_2002_en_complete.pdf, 07.07.2008.
- UNDP (2003), “Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi”, *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı için Hazırlanan Proje Raporu*, Proje Sorumluları: Prof. Dr. Ayşe BUĞRA ve Prof. Dr. Çağlar KEYDER, Araştırma Asistanları: Utku B. BALBAN ve Burcu YAKUT, http://www.undp.org.tr/publicationsDocuments/new_poverty.pdf, 25.02.2010.
- UNDP (2004), *Human Development Report Turkey 2004*, http://hdr.undp.org/en/reports/nationalreports/europethecis/turkey/turkey_2004_en.pdf, 07.07.2008.
- UNDP (2007/2008), *Human Development Report – 2007/2008*, Palgrave Macmillan Pres, http://hdr.undp.org/en/media/hdr_20072008_en_complete.pdf, 07.07.2008.
- UNDP (2009), *Human Development Report 2009*, <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2009/>
- UNDP, *HDI (İnsani Gelişme Endeksi Verileri)*, <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/1.html>, 15.10.2009.
- UNDP, *Human Development Report (HDR), 2009 Statistical Tables*, <http://hdr.undp.org/en/statistics/data/>, 31.12.2009.
- UNESCO (2005), *Towards Knowledge Societies*, Unesco World Report, Unesco Publishing, Published in 2005 by The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization 7, Place De Fontenoy F-75352 Paris 07 SP, Paris. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001418/141843e.pdf>, 31.12.2009.
- WICKRAMASEKARA, Piyasiri (2002), “Policy Responses to Skilled Migration: Retention, Return and Circulation”, *Perspectives On Labour Migration 5 E*, Social Protection Sector International Migration Programme International Labour Office Geneva, s.1–28. www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/pom/pom5e.pdf, 23.02.2009.
- WOOD, Charles H. (1982), “Equilibrium and Historical-Structural Perspectives on Migration”, *International Migration Review*, Vol. 16, No. 2, s. 298–319.
- WORLD BANK, *Migration and Remittances: Top 10*, <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1199807908806/Top10.pdf>, 23.11.2008.

- WORLD BANK, *Migration and Development Brief 3: Remittance Trends 2007*,
<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,print:Y~isCURL:Y~contentMDK:21122856~isCURL:Y~menuPK:3145470~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883~isCURL:Y,00.html>,
23.11.2009.
- VOGLER Michael and Rotte, Ralph (2000), “The Effects of Development on Migration: Theoretical Issues and New Empirical Evidence”, *Journal of Population Economics*, s. 485–508.
- YAMAK, Rahmi ve Nebiye Yamak (1999), “Türkiye’de Gelir Dağılımı ve İç Göç”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1,
<http://www.sbe.deu.edu.tr/Yayinlar/dergi/dergi01/dergi01.htm>, 20.09.2007.
- YALÇINKAYA, Neslihan, M. Hakan Yalçinkaya ve Coşkun Çılbant (2006) “Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:13, Sayı:2, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa,
<http://www.bayar.edu.tr/~iibf/dergi/pdf/c13s22006/nyhycc.pdf>, 12.05.2009.
- YENİGÜL, Sevinç Bahar (2005), “Göçün Kent Mekânı Üzerine Etkileri”, *G.Ü. Fen Bilimleri Dergisi*, 18(2), s. 273–288.
- YETKİN, İbrahim (2008), “2008 Yılında Tarımsal Desteklemenin Neresindeyiz”,
<http://www.karasaban.net/2008-yilinda-tarimsal-desteklemenin-neresindeyiz/>,
05.03.2010.
- YÜCEOL, Hüseyin Mualla(2007), “Türkiye’de Bölgesel İşgücü Hareketleri, İşsizlik ve Ekonomik Kalkınma”, “İş, Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi* Cilt:9 Sayı:1, (Ocak), ISSN: 1303–2860,
<http://www.taccsoutheast.com/docs/Bilgi%20Bankasi%20Insights/Bilgi%20Bankasi/Makaleler/issizlik%20ve%20kalkinma.pdf>, 10.06.2008.
- XENOGLANI, Theodora (2006), “Migration Policy and its Interactions with Aid, Trade and Foreign Direct Investment Policies: A Background Paper”, *OECD Development Center, Working Paper No. 249*, (June).
<http://www.oecd.org/dataoecd/60/28/37036220.pdf>, 20.09.2007.
- ZOUBANOV, Nikolai (2004), “Assessing General and Country-Specific Determinants of Migration in The European Union, A Panel Data Approach”, *Birmingham Business School, The University of Birmingham, UK*,
http://www.iza.org/en/webcontent/teaching/summerschool/html/7thsummer_school_files/ss2004_zoubanov.pdf, 05.06.2009.

EKLER

Ek 1. İllerin Aldıkları Göç İle İmalat Sanayi Gelişmişlik Endeksleri

S. No	İLLER	Alınan Göç (1995–2000)	Net Göç	Toplam Göç Eden Nüfus (1995–2000)	İlin Aldığı Göç/Toplam Göç (%) (Yi)	İmalat Sanayi Gelişmişlik Endeksi (2000) (Xi)
1	ADANA	92.684,00	-40.497	4.788.193	1,936	0,744
2	ADİYAMAN	17.624,00	-40.745	4.788.193	0,368	-0,585
3	AFYON	35.636,00	-16.616	4.788.193	0,744	-0,023
4	AĞRI	24.586,00	-26.213	4.788.193	0,513	-0,746
5	AKSARAY	18.892,00	-4.769	4.788.193	0,395	-0,539
6	AMASYA	30.294,00	-9.099	4.788.193	0,633	-0,492
7	ANKARA	377.108,00	90.884	4.788.193	7,876	1,672
8	ANTALYA	171.982,00	90.457	4.788.193	3,592	-0,230
9	ARDAHAN	8.791,00	-13.526	4.788.193	0,184	-0,821
10	ARTVİN	14.374,00	-11.560	4.788.193	0,3	-0,657
11	AYDIN	76.570,00	21.553	4.788.193	1,599	-0,232
12	BALIKESİR	80.207,00	4.804	4.788.193	1,675	0,149
13	BARTIN	10.069,00	-15.658	4.788.193	0,21	-0,537
14	BATMAN	20.133,00	-18.032	4.788.193	0,42	-0,606
15	BAYBURT	6.027,00	-5.360	4.788.193	0,126	-0,797
16	BİLECİK	24.586,00	10.105	4.788.193	0,513	0,879
17	BİNGÖL	13.795,00	-11.407	4.788.193	0,288	-0,785
18	BİTLİS	24.270,00	-7.104	4.788.193	0,507	-0,750
19	BOLU	25.532,00	-10.254	4.788.193	0,533	0,157
20	BURDUR	17.328,00	-5.374	4.788.193	0,362	-0,316
21	BURSA	180.171,00	85.325	4.788.193	3,763	2,699
22	ÇANAKKALE	42.818,00	11.491	4.788.193	0,894	0,033
23	ÇANKIRI	20.869,00	-4.471	4.788.193	0,436	-0,590
24	ÇORUM	27.073,00	-33.022	4.788.193	0,565	-0,255
25	DENİZLİ	57.412,00	15.205	4.788.193	1,199	0,714
26	DİYARBAKIR	62.996,00	-48.064	4.788.193	1,316	-0,525
27	DÜZCE	23.982,00	2.243	4.788.193	0,501	-0,240
28	EDİRNE	35.973,00	-5.106	4.788.193	0,751	-0,175
29	ELAZIĞ	36.075,00	-12.363	4.788.193	0,753	-0,256
30	ERZİNCAN	29.336,00	-1.325	4.788.193	0,613	-0,654
31	ERZURUM	50.809,00	-46.491	4.788.193	1,061	-0,553
32	ESKİŞEHİR	62.802,00	9.582	4.788.193	1,312	0,497
33	GAZİANTEP	68.550,00	3.499	4.788.193	1,432	1,064

34	GİRESUN	30.844,00	-5.849	4.788.193	0,644	-0,539
35	GÜMÜŞHANE	13.777,00	-4.003	4.788.193	0,288	-0,740
36	HAKKÂRİ	13.369,00	-2.346	4.788.193	0,279	-0,816
37	HATAY	47.298,00	-38.241	4.788.193	0,988	0,651
38	İĞDIR	11.944,00	-1.361	4.788.193	0,249	-0,759
39	ISPARTA	45.579,00	13.869	4.788.193	0,952	-0,226
40	İÇEL	117.894,00	18.429	4.788.193	2,462	0,264
41	İSTANBUL	920.955,00	407.448	4.788.193	19,234	5,137
42	İZMİR	306.387,00	120.375	4.788.193	6,399	2,933
43	K.MARAŞ	33.864,00	-25.530	4.788.193	0,707	-0,030
44	KARABÜK	15.440,00	-8.640	4.788.193	0,322	0,494
45	KARAMAN	13.374,00	-2.771	4.788.193	0,279	-0,251
46	KARS	28.937,00	-18.331	4.788.193	0,604	-0,736
47	KASTAMON	26.171,00	-11.689	4.788.193	0,547	-0,388
48	KAYSERİ	64.169,00	-3.307	4.788.193	1,34	0,459
49	KIRIKKALE	23.455,00	-11.626	4.788.193	0,49	0,347
50	KIRKLARELİ	29.968,00	5.270	4.788.193	0,626	0,695
51	KİRŞEHİR	19.273,00	-10.748	4.788.193	0,403	-0,396
52	KİLİS	7.157,00	-4.042	4.788.193	0,149	-0,631
53	KOCAELİ	119.301,00	211	4.788.193	2,492	2,918
54	KONYA	107.316,00	2.787	4.788.193	2,241	0,799
55	KÜTAHYA	38.553,00	-1.064	4.788.193	0,805	-0,208
56	MALATYA	49.192,00	-16.823	4.788.193	1,027	-0,254
57	MANİSA	76.526,00	3.687	4.788.193	1,598	0,451
58	MARDİN	26.083,00	-42.082	4.788.193	0,545	-0,711
59	MUĞLA	80.782,00	42.921	4.788.193	1,687	-0,477
60	MUŞ	13.379,00	-24.069	4.788.193	0,279	-0,786
61	NEVŞEHİR	23.171,00	-1.954	4.788.193	0,484	-0,453
62	NİĞDE	27.740,00	-699	4.788.193	0,579	-0,415
63	ORDU	35.790,00	-36.958	4.788.193	0,747	-0,419
64	OSMANİYE	23.845,00	-10.385	4.788.193	0,498	-0,547
65	RİZE	25.050,00	-7.473	4.788.193	0,523	-0,306
66	SAKARYA	50.354,00	-15.898	4.788.193	1,052	0,196
67	SAMSUN	59.628,00	-51.644	4.788.193	1,245	-0,031
68	SİİRT	17.932,00	-17.062	4.788.193	0,375	-0,723
69	SİNOP	16.205,00	-16.387	4.788.193	0,338	-0,609
70	SİVAS	43.309,00	-35.627	4.788.193	0,904	-0,376
71	ŞANLIURFA	38.320,00	-49.312	4.788.193	0,8	-0,549
72	ŞIRNAK	28.457,00	5.950	4.788.193	0,594	-0,816
73	TEKİRDAĞ	88.618,00	51.335	4.788.193	1,851	1,722

74	TOKAT	33.384,00	-37.172	4.788.193	0,697	-0,330
75	TRABZON	52.923,00	-9.977	4.788.193	1,105	-0,451
76	TUNCELİ	15.705,00	-3.123	4.788.193	0,328	-0,804
77	UŞAK	18.807,00	-2.058	4.788.193	0,393	-0,073
78	VAN	35.053,00	-32.353	4.788.193	0,732	-0,664
79	YALOVA	22.774,00	514	4.788.193	0,476	0,821
80	YOZGAT	32.948,00	-26.275	4.788.193	0,688	-0,504
81	ZONGULDAK	27.839,00	-44.009	4.788.193	0,581	0,885

Kaynak: İmalat Sanayi Gelişmişlik Endeksi (2000) verileri; Dincer ve Diğ., (2003:118)'den
Göç verileri; TÜİK' ten alınmıştır.

Ek 2. İller Arası İstihdam, Gelir, İnsani Gelişme ve Kişi Başına Kamu Yatırımları Farklılıkları

		İllerin Aldığı Göçün payı (2000) (%) ¹		İllerin toplam istihdam içindeki payı (2000) ²		Dolar cinsinden kişi başına cari gelirin ortalamaya oranı (2000) ³		Kişi başına kamu yatırımlarının ortalamaya oranı (2000) ⁴		İllerin insani gelişme endekslerinin ortalamaya oranı (2000) ⁵	
Sıra No	İller	Mi	Ln Mi	Ei	Ln Ei	(W/Wort) _i	Ln (W/Wort) _i	KBKY _i	ln (KBKY) _i	(HDI/HDIort) _i	ln(HDI/HDIort) _i
1	ADANA	1,936	0,661	0,0220	-3,816	1,117	0,111	1,21	0,194	0,991	-0,009
2	ADIYAMAN	0,368	-1,000	0,0080	-4,823	0,425	-0,856	0,36	-1,027	0,860	-0,151
3	AFYON	0,744	-0,296	0,0141	-4,262	0,587	-0,532	0,33	-1,099	0,943	-0,058
4	AĞRI	0,513	-0,667	0,0071	-4,952	0,280	-1,272	0,23	-1,450	0,755	-0,282
5	AKSARAY	0,395	-0,929	0,0061	-5,102	0,485	-0,723	0,15	-1,882	0,884	-0,123
6	AMASYA	0,633	-0,457	0,0059	-5,127	0,697	-0,361	0,49	-0,722	0,951	-0,050
7	ANKARA	7,876	2,064	0,0530	-2,937	1,411	0,344	2,12	0,751	1,045	0,044
8	ANTALYA	3,592	1,279	0,0293	-3,532	0,990	-0,010	1,03	0,028	1,040	0,039
9	ARDAHAN	0,184	-1,693	0,0027	-5,923	0,360	-1,022	0,38	-0,971	0,864	-0,146
10	ARTVİN	0,3	-1,204	0,0031	-5,780	0,957	-0,044	2,78	1,021	1,001	0,001
11	AYDIN	1,599	0,469	0,0173	-4,057	0,997	-0,003	0,68	-0,384	1,032	0,031
12	BALIKESİR	1,675	0,516	0,0183	-4,002	0,959	-0,042	0,86	-0,151	1,045	0,044
13	BARTIN	0,21	-1,561	0,0037	-5,591	0,461	-0,775	0,55	-0,603	0,926	-0,077
14	BATMAN	0,42	-0,868	0,0042	-5,465	0,530	-0,635	0,21	-1,551	0,850	-0,163
15	BAYBURT	0,126	-2,071	0,0017	-6,389	0,445	-0,810	0,16	-1,804	0,905	-0,100
16	BİLECİK	0,513	-0,667	0,0033	-5,717	1,197	0,180	1,03	0,030	1,042	0,041
17	BİNGÖL	0,288	-1,245	0,0037	-5,590	0,362	-1,015	2,25	0,810	0,793	-0,232
18	BİTLİS	0,507	-0,679	0,0046	-5,379	0,300	-1,203	0,30	-1,196	0,761	-0,273
19	BOLU	0,533	-0,629	0,0052	-5,268	1,934	0,659	0,74	-0,297	1,074	0,071
20	BURDUR	0,362	-1,016	0,0043	-5,460	0,928	-0,075	0,28	-1,266	0,984	-0,016
21	BURSA	3,763	1,325	0,0318	-3,450	1,187	0,172	1,73	0,548	1,094	0,090
22	ÇANAKKALE	0,894	-0,112	0,0091	-4,695	1,178	0,164	2,83	1,039	1,032	0,031
23	ÇANKIRI	0,436	-0,830	0,0047	-5,351	0,545	-0,606	1,09	0,089	0,898	-0,107
24	ÇORUM	0,565	-0,571	0,0095	-4,656	0,774	-0,256	1,27	0,240	0,958	-0,043
25	DENİZLİ	1,199	0,181	0,0163	-4,117	0,955	-0,046	0,66	-0,412	1,034	0,034

26	DİYARBAKIR	1,316	0,275	0,0153	-4,179	0,575	-0,553	1,28	0,244	0,881	-0,126
27	DÜZCE	0,501	-0,691	0,0060	-5,111	0,557	-0,585	0,70	-0,363	0,970	-0,031
28	EDİRNE	0,751	-0,286	0,0076	-4,886	1,229	0,206	0,61	-0,499	1,015	0,014
29	ELAZIĞ	0,753	-0,284	0,0075	-4,898	0,766	-0,266	0,44	-0,830	0,921	-0,082
30	ERZİNCAN	0,613	-0,489	0,0052	-5,259	0,520	-0,653	0,69	-0,369	0,861	-0,149
31	ERZURUM	1,061	0,059	0,0124	-4,392	0,494	-0,706	0,77	-0,265	0,872	-0,137
32	ESKİŞEHİR	1,312	0,272	0,0094	-4,667	1,146	0,136	2,05	0,718	1,038	0,038
33	GAZİANTEP	1,432	0,359	0,0144	-4,240	0,715	-0,336	1,77	0,568	0,979	-0,021
34	GİRESUN	0,644	-0,440	0,0082	-4,799	0,637	-0,451	0,35	-1,056	0,908	-0,097
35	GÜMÜŞHANE	0,288	-1,245	0,0032	-5,747	0,507	-0,679	0,69	-0,378	0,883	-0,125
36	HAKKARİ	0,279	-1,277	0,0030	-5,824	0,381	-0,964	0,52	-0,649	0,806	-0,216
37	HATAY	0,988	-0,012	0,0200	-3,914	0,834	-0,182	0,53	-0,641	0,985	-0,015
38	İĞDIR	0,249	-1,390	0,0025	-6,004	0,397	-0,924	0,42	-0,878	0,834	-0,182
39	ISPARTA	0,952	-0,049	0,0086	-4,762	0,716	-0,334	3,90	1,360	0,955	-0,046
40	İÇEL	2,462	0,901	0,0237	-3,744	1,121	0,114	1,05	0,052	0,999	-0,001
41	İSTANBUL	19,234	2,957	0,1335	-2,013	1,502	0,407	1,07	0,068	1,104	0,099
42	İZMİR	6,399	1,856	0,0493	-3,010	1,463	0,380	1,14	0,135	1,094	0,090
43	K.MARAŞ	0,707	-0,347	0,0146	-4,226	0,656	-0,421	2,66	0,978	0,889	-0,117
44	KARABÜK	0,322	-1,133	0,0030	-5,826	0,760	-0,274	0,45	-0,793	0,982	-0,019
45	KARAMAN	0,279	-1,277	0,0037	-5,592	0,952	-0,050	0,34	-1,092	0,939	-0,063
46	KARS	0,604	-0,504	0,0054	-5,212	0,386	-0,953	0,44	-0,816	0,850	-0,163
47	KASTAMON	0,547	-0,603	0,0071	-4,948	0,819	-0,200	0,87	-0,144	0,929	-0,074
48	KAYSERİ	1,34	0,293	0,0141	-4,259	0,785	-0,243	0,48	-0,739	0,984	-0,016
49	KIRIKKALE	0,49	-0,713	0,0045	-5,415	1,162	0,150	1,36	0,308	0,950	-0,051
50	KIRKLARELİ	0,626	-0,468	0,0064	-5,052	1,486	0,396	0,31	-1,182	1,020	0,020
51	KİRŞEHİR	0,403	-0,909	0,0037	-5,609	0,655	-0,422	0,90	-0,106	0,933	-0,070
52	KİLİS	0,149	-1,904	0,0015	-6,517	0,788	-0,238	0,51	-0,681	0,975	-0,025
53	KOCAELİ	2,492	0,913	0,0193	-3,945	2,569	0,944	1,09	0,090	1,146	0,137
54	KONYA	2,241	0,807	0,0316	-3,455	0,762	-0,272	0,44	-0,830	0,974	-0,027
55	KÜTAHYA	0,805	-0,217	0,0116	-4,460	0,767	-0,265	0,74	-0,303	0,966	-0,035
56	MALATYA	1,027	0,027	0,0120	-4,423	0,634	-0,456	0,49	-0,718	0,931	-0,071

57	MANİSA	1,598	0,469	0,0222	-3,808	1,119	0,113	0,19	-1,654	1,029	0,029
58	MARDİN	0,545	-0,607	0,0082	-4,804	0,391	-0,938	0,20	-1,601	0,840	-0,174
59	MUĞLA	1,687	0,523	0,0151	-4,190	1,446	0,369	2,67	0,981	1,086	0,082
60	MUŞ	0,279	-1,277	0,0066	-5,015	0,247	-1,400	0,95	-0,046	0,757	-0,278
61	NEVŞEHİR	0,484	-0,726	0,0056	-5,183	0,989	-0,011	0,34	-1,086	0,970	-0,031
62	NİĞDE	0,579	-0,546	0,0061	-5,107	0,851	-0,161	0,36	-1,010	0,939	-0,063
63	ORDU	0,747	-0,292	0,0146	-4,230	0,468	-0,760	0,40	-0,908	0,893	-0,113
64	OSMANIYE	0,498	-0,697	0,0054	-5,228	0,530	-0,634	0,28	-1,288	0,922	-0,081
65	RİZE	0,523	-0,648	0,0057	-5,166	0,830	-0,186	0,52	-0,649	0,956	-0,045
66	SAKARYA	1,052	0,051	0,0121	-4,413	1,004	0,004	0,67	-0,405	1,078	0,075
67	SAMSUN	1,245	0,219	0,0194	-3,941	0,791	-0,235	0,61	-0,489	0,985	-0,015
68	SİİRT	0,375	-0,981	0,0030	-5,812	0,476	-0,743	0,16	-1,817	0,839	-0,175
69	SİNOP	0,338	-1,085	0,0040	-5,510	0,639	-0,448	0,51	-0,673	0,925	-0,078
70	SİVAS	0,904	-0,101	0,0113	-4,479	0,595	-0,518	1,16	0,151	0,933	-0,070
71	ŞANLIURFA	0,8	-0,223	0,0165	-4,103	0,442	-0,815	0,93	-0,068	0,817	-0,203
72	ŞİRNAK	0,594	-0,521	0,0042	-5,472	0,282	-1,265	0,38	-0,955	0,739	-0,303
73	TEKİRDAĞ	1,851	0,616	0,0116	-4,457	1,160	0,149	0,35	-1,062	1,055	0,054
74	TOKAT	0,697	-0,361	0,0132	-4,330	0,602	-0,507	0,16	-1,842	0,901	-0,104
75	TRABZON	1,105	0,100	0,0158	-4,149	0,655	-0,423	0,46	-0,775	0,947	-0,054
76	TUNCELİ	0,328	-1,115	0,0017	-6,368	0,677	-0,390	6,50	1,872	0,904	-0,101
77	UŞAK	0,393	-0,934	0,0054	-5,225	0,696	-0,363	0,40	-0,908	0,991	-0,009
78	VAN	0,732	-0,312	0,0107	-4,541	0,380	-0,967	0,27	-1,311	0,813	-0,207
79	YALOVA	0,476	-0,742	0,0028	-5,878	1,586	0,461	0,76	-0,278	1,106	0,100
80	YOZGAT	0,688	-0,374	0,0109	-4,518	0,425	-0,855	0,16	-1,804	0,877	-0,131
81	ZONGULDAK	0,581	-0,543	0,0109	-4,523	1,285	0,251	0,73	-0,317	1,020	0,020

Kaynak:

- 1) İllerin göç verileri (2000) (%); TÜİK' ten,
- 2) İllerin istihdam verileri (2000); TÜİK, 2000 genel nüfus sayımı veri tabanından (12 ve daha yukarı yaştaki nüfus),
- 3) İller itibarıyla dolar cinsinden cari fiyatlarla kişi başına gelir verileri (2000): TÜİK' ten,
- 4) İllerdeki kişi başına kamu yatırımları ve Türkiye ortalaması (2000): T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, İl Göstergeleri 1980–2003, DİE Matbaası-Ankara, 2004. s.74'den,
- 5) İllerin insani gelişme endeksleri ve Türkiye'nin ortalama insani gelişme endeksi verileri (2000): İllerin insani gelişme endeksi verileri; UNDP, Human Development Report Turkey 2004'den, Türkiye'nin ortalama insani gelişme endeksi değeri UNDP'nin, Human Development Report 2009'dan alınmış olup, bu rakam Türkiye için 2000 yılı itibarıyla 0,758'dir.

Ek 3. 81 İl İçin Yapılan Tahminlerde Kullanılan Değişkenler

İller	İllerin Ald.Göç/Toplam Göç (%) ¹	Yeşil Karthıların Sayısı ² (A)	Nüfus (2008) ³ (B)	(A/B)	Okuma yazma bilmeyenlerin sayısı (15+yaş) (2008) (C) ⁴	(C/B)	İllerdeki İş kayıtlarına göre girişim sayılarının toplam içindeki payı (2008) ⁵	Daimi ikametgâhına göre ceza infaz kurumundan çıkan hükümlüler (2008) ⁶ (D)	(D/B)
	Mi			YKi		OKYZBi	Gi		Si
Adana	2,3999	331.280	2.026.319	0,1635	151423	0,0747	0,0233	1712	0,0008
Adıyaman	0,5405	245.418	585.067	0,4195	70507	0,1205	0,0053	353	0,0006
Afyonkarahisar	0,9040	64.063	697.365	0,0919	48353	0,0693	0,0087	1099	0,0016
Ağrı	0,5416	305.135	532.180	0,5734	66651	0,1252	0,0033	425	0,0008
Aksaray	0,4567	71.318	370.598	0,1924	30695	0,0828	0,0042	403	0,0011
Amasya	0,5156	38.217	323.675	0,1181	21599	0,0667	0,0038	511	0,0016
Ankara	7,5187	162.330	4.548.939	0,0357	153179	0,0337	0,0686	4786	0,0011
Antalya	3,3838	105.562	1.859.275	0,0568	83004	0,0446	0,0388	2825	0,0015
Ardahan	0,1688	34.337	112.242	0,3059	10762	0,0959	0,0010	107	0,0010
Artvin	0,2774	17.758	166.584	0,1066	11254	0,0676	0,0025	176	0,0011
Aydın	1,2751	90.921	965.500	0,0942	67917	0,0703	0,0165	1721	0,0018
Balıkesir	1,4875	93.954	1.130.276	0,0831	68543	0,0606	0,0179	1691	0,0015
Bartın	0,3382	14.866	185.368	0,0802	17733	0,0957	0,0023	271	0,0015
Batman	0,8192	219.454	485.616	0,4519	63235	0,1302	0,0034	348	0,0007
Bayburt	0,1386	16.539	75.675	0,2186	6022	0,0796	0,0008	65	0,0009
Bilecik	0,3703	9.616	193.169	0,0498	7391	0,0383	0,0024	251	0,0013
Bingöl	0,3123	128.744	256.091	0,5027	36419	0,1422	0,0018	219	0,0009
Bitlis	0,5183	165.989	326.897	0,5078	44544	0,1363	0,0022	146	0,0004
Bolu	0,5726	11.105	268.882	0,0413	14914	0,0555	0,0035	390	0,0015
Burdur	0,3641	18.890	247.437	0,0763	15051	0,0608	0,0042	441	0,0018
Bursa	2,9779	91.477	2.507.963	0,0365	111092	0,0443	0,0362	3008	0,0012
Çanakkale	0,6890	25.668	474.791	0,0541	25910	0,0546	0,0079	919	0,0019
Çankırı	0,9015	13.284	176.093	0,0754	15267	0,0867	0,0016	149	0,0008
Çorum	0,6112	85.130	545.444	0,1561	54308	0,0996	0,0064	674	0,0012
Denizli	0,8994	47.500	917.836	0,0518	56848	0,0619	0,0152	1438	0,0016
Diyarbakır	1,4477	549.099	1.492.828	0,3678	217845	0,1459	0,0110	1302	0,0009
Düzce	0,5254	23.659	328.611	0,0720	18971	0,0577	0,0045	535	0,0016
Edirne	0,6787	44.711	394.644	0,1133	24522	0,0621	0,0062	679	0,0017
Elazığ	0,7108	100.661	547.562	0,1838	62576	0,1143	0,0059	541	0,0010
Erzincan	0,5349	27.897	210.645	0,1324	18373	0,0872	0,0024	207	0,0010
Erzurum	1,1100	247.713	774.967	0,3196	72155	0,0931	0,0072	574	0,0007
Eskişehir	1,4460	36.124	741.739	0,0487	24457	0,0330	0,0091	900	0,0012
Gaziantep	1,6127	245.817	1.612.223	0,1525	130056	0,0807	0,0196	1931	0,0012
Giresun	0,7586	58.709	421.766	0,1392	47639	0,1130	0,0055	344	0,0008
Gümüşhane	0,3881	27.591	131.367	0,2100	10271	0,0782	0,0014	68	0,0005
Hakkâri	0,1928	122.163	258.590	0,4724	36997	0,1431	0,0015	154	0,0006
Hatay	1,2761	298.071	1.413.287	0,2109	110460	0,0782	0,0165	1217	0,0009
İğdır	0,2315	66.296	184.025	0,3603	24254	0,1318	0,0023	203	0,0011
İsparta	0,8330	33.546	407.463	0,0823	21132	0,0519	0,0053	371	0,0009

İstanbul	17,3657	324.167	12.697.164	0,0255	458897	0,0361	0,2348	8418	0,0007
İzmir	5,2030	172.228	3.795.978	0,0454	165221	0,0435	0,0641	4301	0,0011
Kahramanmaraş	0,8279	264.073	1.029.298	0,2566	96858	0,0941	0,0105	623	0,0006
Karabük	0,3805	10.961	216.248	0,0507	17046	0,0788	0,0031	235	0,0011
Karaman	0,3511	26.483	230.145	0,1151	13686	0,0595	0,0028	364	0,0016
Kars	0,4036	114.005	312.128	0,3653	30268	0,0970	0,0028	277	0,0009
Kastamonu	0,5832	35.190	360.424	0,0976	44038	0,1222	0,0051	400	0,0011
Kayseri	1,3891	93.987	1.184.386	0,0794	66054	0,0558	0,0134	993	0,0008
Kırkkale	0,7090	21.017	279.325	0,0752	18987	0,0680	0,0030	252	0,0009
Kırklareli	0,4631	22.731	336.942	0,0675	13250	0,0393	0,0051	400	0,0012
Kırşehir	0,4894	33.022	222.735	0,1483	17502	0,0786	0,0024	231	0,0010
Kilis	0,2084	32.722	120.991	0,2704	12326	0,1019	0,0014	101	0,0008
Kocaeli	2,7015	51.042	1.490.358	0,0342	62282	0,0418	0,0196	1385	0,0009
Konya	2,0582	210.213	1.969.868	0,1067	116962	0,0594	0,0264	2032	0,0010
Kütahya	0,6836	38.378	565.884	0,0678	42532	0,0752	0,0069	735	0,0013
Malatya	1,1536	132.014	733.789	0,1799	65924	0,0898	0,0081	546	0,0007
Manisa	1,2866	147.817	1.316.750	0,1123	97611	0,0741	0,0185	2471	0,0019
Mardin	0,8179	284.120	750.697	0,3785	106171	0,1414	0,0066	384	0,0005
Mersin	2,1626	215.136	1.602.908	0,1342	104380	0,0651	0,0220	2133	0,0013
Muğla	1,2691	34.133	791.424	0,0431	31399	0,0397	0,0179	1068	0,0013
Muş	0,4541	179.477	404.309	0,4439	57405	0,1420	0,0023	175	0,0004
Nevşehir	0,4008	30.707	281.699	0,1090	18429	0,0654	0,0042	392	0,0014
Niğde	0,5627	59.776	338.447	0,1766	26189	0,0774	0,0039	371	0,0011
Ordu	1,3561	137.722	719.278	0,1915	84255	0,1171	0,0082	545	0,0008
Osmaniye	0,6780	82.746	464.704	0,1781	37817	0,0814	0,0051	779	0,0017
Rize	0,5556	21.598	319.410	0,0676	22756	0,0712	0,0047	257	0,0008
Sakarya	1,1344	61.973	851.292	0,0728	42874	0,0504	0,0124	1276	0,0015
Samsun	1,7378	186.914	1.233.677	0,1515	103649	0,0840	0,0148	1299	0,0011
Siirt	0,3789	133.891	299.819	0,4466	45220	0,1508	0,0016	140	0,0005
Sinop	0,4275	21.937	200.791	0,1093	21226	0,1057	0,0025	191	0,0010
Sivas	1,0379	100.196	631.112	0,1588	55559	0,0880	0,0065	512	0,0008
Şanlıurfa	1,2155	586.903	1.574.224	0,3728	203637	0,1294	0,0148	699	0,0004
Şırnak	0,3735	193.685	429.287	0,4512	65583	0,1528	0,0050	210	0,0005
Tekirdağ	1,6833	40.550	770.772	0,0526	28719	0,0373	0,0118	794	0,0010
Tokat	1,4598	100.334	617.158	0,1626	60876	0,0986	0,0064	808	0,0013
Trabzon	1,6481	78.231	748.982	0,1044	60970	0,0814	0,0101	598	0,0008
Tunceli	0,1833	21.926	86.449	0,2536	9253	0,1070	0,0008	83	0,0010
Uşak	0,3886	29.834	334.111	0,0893	25785	0,0772	0,0050	492	0,0015
Van	1,0222	529.050	1.004.369	0,5267	141385	0,1408	0,0083	602	0,0006
Yalova	0,5485	13.561	197.412	0,0687	7009	0,0355	0,0034	248	0,0013
Yozgat	0,7915	88.043	484.206	0,1818	43427	0,0897	0,0053	489	0,0010
Zonguldak	0,7268	30.231	619.151	0,0488	47668	0,0770	0,0079	871	0,0014

Kaynak: (1) İllerin aldıkları göçler (2008-2009 dönemi); TÜİK'ten, (2) Yeşil kartlıların sayısı; Sağlık Bakanlığı'ndan (07.09.2009 tarihi itibarıyla yeşil kart sayısı), (3) Nüfus verileri; TÜİK veri tabanından, (4) Okuma yazma bilmeyenlerin sayıları; TÜİK ADNKS'den, (5) İllerdeki İş kayıtlarına göre girişim sayıları ve (6) Daimi ikametgâhına göre ceza infaz kurumundan çıkan hükümlülerin sayıları; TÜİK bölgesel istatistiklerinden alınmıştır.

Ek 4. 2007–2008 ve 2008–2009 Dönemlerinde İllerin Aldıkları Göçün Ortalamasının, Aynı Dönemlerde Göç Eden Toplam Göçmenlerin Ortalaması İçindeki Payı (%)

1. Grup -En çok göç alan iller (çekim merkezleri)			2. Grup-Doğu İlleri			3. Grup-Batı İlleri		
Sıra no	İller	Aldıkları Göç (%)	Sıra no	İller	Aldıkları Göç (%)	Sıra no	İller	Aldıkları Göç (%)
1	İstanbul	16,9236	1	Diyarbakır	1,4203	1	Aydın	1,3945
2	Ankara	7,2044	2	Trabzon	1,3920	2	Tokat	1,3801
3	İzmir	5,1759	3	Ordu	1,2871	3	Kayseri	1,3545
4	Antalya	3,7186	4	Şanlıurfa	1,1684	4	Hatay	1,2860
5	Bursa	3,3163	5	Malatya	1,1375	5	Sakarya	1,1018
6	Kocaeli	2,7580	6	Mardin	1,0177	6	Kahramanmaraş	0,9902
7	Adana	2,1988	7	Van	0,9767	7	Denizli	0,9498
8	Mersin	2,1096	8	Erzurum	0,9717	8	Sivas	0,9331
9	Konya	2,0296	9	Giresun	0,8216	9	Afyonkarahisar	0,8534
10	Tekirdağ	1,8887	10	Batman	0,7714	10	Isparta	0,8121
11	Samsun	1,6468	11	Elazığ	0,6916	11	Zonguldak	0,7515
12	Gaziantep	1,6242	12	Rize	0,5694	12	Yozgat	0,7329
13	Balıkesir	1,5671	13	Ağrı	0,5390	13	Çankırı	0,7282
14	Manisa	1,4872	14	Adıyaman	0,5375	14	Osmaniye	0,7234
15	Muğla	1,4255	15	Bitlis	0,5169	15	Çanakkale	0,7051
16	Eskişehir	1,4206	16	Erzincan	0,5087	16	Çorum	0,6540
			17	Şırnak	0,4784	17	Kütahya	0,6519
			18	Siirt	0,4511	18	Yalova	0,6413
			19	Muş	0,4482	19	Kastamonu	0,6168
			20	Gümüşhane	0,3982	20	Niğde	0,6150
			21	Kars	0,3965	21	Kırıkkale	0,6035
			22	Bingöl	0,3539	22	Edirne	0,5850
			23	Artvin	0,2861	23	Amasya	0,5162
			24	Hakkari	0,2686	24	Bolu	0,5068
			25	Tunceli	0,2430	25	Düzce	0,4983
			26	İğdır	0,2381	26	Aksaray	0,4736
			27	Kilis	0,2142	27	Kırklareli	0,4639
			28	Ardahan	0,1866	28	Kırşehir	0,4605
			29	Bayburt	0,1352	29	Sinop	0,4403
						30	Nevşehir	0,4101
						31	Burdur	0,3950
						32	Uşak	0,3849
						33	Karabük	0,3746
						34	Karaman	0,3715
						35	Bilecik	0,3656
						36	Bartın	0,3544

Ek 5. Doğu İlleri ve Çekim Merkezleri Arasındaki Göç

S. No	İller	Mi*	YK _i	OKYZBi	G _i	S _i
1	İstanbul	21,7044	0,0255	0,0361	0,2348	0,0007
2	Ankara	7,6246	0,0357	0,0337	0,0686	0,0011
3	İzmir	6,7293	0,0454	0,0435	0,0641	0,0011
4	Antalya	4,0688	0,0568	0,0446	0,0388	0,0015
5	Bursa	4,0964	0,0365	0,0443	0,0362	0,0012
6	Kocaeli	3,5515	0,0342	0,0418	0,0196	0,0009
7	Adana	3,1441	0,1635	0,0747	0,0233	0,0008
8	Mersin	3,0542	0,1342	0,0651	0,022	0,0013
9	Konya	2,5422	0,1067	0,0594	0,0264	0,001
10	Tekirdağ	2,2411	0,0526	0,0373	0,0118	0,001
11	Samsun	2,4952	0,1515	0,084	0,0148	0,0011
12	Gaziantep	2,2216	0,1525	0,0807	0,0196	0,0012
13	Balıkesir	2,074	0,0831	0,0606	0,0179	0,0015
14	Manisa	1,7752	0,1123	0,0741	0,0185	0,0019
15	Muğla	1,5879	0,0431	0,0397	0,0179	0,0013
16	Eskişehir	1,7614	0,0487	0,033	0,0091	0,0012
17	Trabzon	2,6093	0,1044	0,0814	0,0101	0,0008
18	Diyarbakır	2,372	0,3678	0,1459	0,011	0,0009
19	Ordu	2,2275	0,1915	0,1171	0,0082	0,0008
20	Şanlıurfa	1,8791	0,3728	0,1294	0,0148	0,0004
21	Malatya	1,8075	0,1799	0,0898	0,0081	0,0007
22	Van	1,6687	0,5267	0,1408	0,0083	0,0006
23	Erzurum	1,6454	0,3196	0,0931	0,0072	0,0007
24	Batman	1,4065	0,4519	0,1302	0,0034	0,0007
25	Mardin	1,357	0,3785	0,1414	0,0066	0,0005
26	Giresun	1,2163	0,1392	0,113	0,0055	0,0008
27	Elazığ	1,1168	0,1838	0,1143	0,0059	0,001
28	Rize	0,9003	0,0676	0,0712	0,0047	0,0008
29	Adıyaman	0,858	0,4195	0,1205	0,0053	0,0006
30	Erzincan	0,8207	0,1324	0,0872	0,0024	0,001
31	Bitlis	0,8171	0,5078	0,1363	0,0022	0,0004
32	Ağrı	0,8073	0,5734	0,1252	0,0033	0,0008
33	Muş	0,7203	0,4439	0,142	0,0023	0,0004
34	Gümüşhane	0,6491	0,21	0,0782	0,0014	0,0005
35	Kars	0,6195	0,3653	0,097	0,0028	0,0009
36	Siirt	0,6038	0,4466	0,1508	0,0016	0,0005
37	Şırnak	0,5572	0,4512	0,1528	0,005	0,0005
38	Bingöl	0,4911	0,5027	0,1422	0,0018	0,0009
39	Artvin	0,4407	0,1066	0,0676	0,0025	0,0011
40	İğdır	0,3632	0,3603	0,1318	0,0023	0,0011
41	Kilis	0,3188	0,2704	0,1019	0,0014	0,0008
42	Hakkari	0,2917	0,4724	0,1431	0,0015	0,0006
43	Tunceli	0,2803	0,2536	0,107	0,0008	0,001
44	Ardahan	0,2708	0,3059	0,0959	0,001	0,001
45	Bayburt	0,2119	0,2186	0,0796	0,0008	0,0009

*İllerin aldıkları göçün, toplam göç içindeki (%) payı (Mi); TÜİK'in 2008–2009 göç verileri kullanılarak, kümeyi oluşturan 45 İl'e göre hesaplanmış olup, küme dışındaki illerden alınan göç rakamları ele alınmamıştır.

Ek 6. Batı İlleri ve Çekim Merkezleri Arasındaki Göç

S. No	İller	Mi*	YK _i	OKYZBi	G _i	S _i
1	İstanbul	17,1738	0,0255	0,0361	0,2348	0,0007
2	Ankara	9,5496	0,0357	0,0337	0,0686	0,0011
3	İzmir	6,3091	0,0454	0,0435	0,0641	0,0011
4	Antalya	4,4784	0,0568	0,0446	0,0388	0,0015
5	Bursa	3,2745	0,0365	0,0443	0,0362	0,0012
6	Kocaeli	3,324	0,0342	0,0418	0,0196	0,0009
7	Adana	2,5877	0,1635	0,0747	0,0233	0,0008
8	Mersin	2,3201	0,1342	0,0651	0,022	0,0013
9	Konya	2,8244	0,1067	0,0594	0,0264	0,001
10	Tekirdağ	2,2551	0,0526	0,0373	0,0118	0,001
11	Samsun	2,0479	0,1515	0,084	0,0148	0,0011
12	Gaziantep	1,4161	0,1525	0,0807	0,0196	0,0012
13	Balıkesir	1,9846	0,0831	0,0606	0,0179	0,0015
14	Manisa	1,6985	0,1123	0,0741	0,0185	0,0019
15	Muğla	1,722	0,0431	0,0397	0,0179	0,0013
16	Eskişehir	1,9935	0,0487	0,033	0,0091	0,0012
17	Tokat	2,1224	0,1626	0,0986	0,0064	0,0013
18	Kayseri	1,9164	0,0794	0,0558	0,0134	0,0008
19	Aydın	1,6308	0,0942	0,0703	0,0165	0,0018
20	Hatay	1,5809	0,2109	0,0782	0,0165	0,0009
21	Sakarya	1,5133	0,0728	0,0504	0,0124	0,0015
22	Sivas	1,4223	0,1588	0,088	0,0065	0,0008
23	Çankırı	1,3598	0,0754	0,0867	0,0016	0,0008
24	Afyonkarahisar	1,2931	0,0919	0,0693	0,0087	0,0016
25	Denizli	1,238	0,0518	0,0619	0,0152	0,0016
26	Yozgat	1,1671	0,1818	0,0897	0,0053	0,001
27	İsparta	1,1612	0,0823	0,0519	0,0053	0,0009
28	Kahramanmaraş	1,0849	0,2566	0,0941	0,0105	0,0006
29	Zonguldak	1,0468	0,0488	0,077	0,0079	0,0014
30	Kırıkkale	1,0325	0,0752	0,068	0,003	0,0009
31	Kütahya	0,9767	0,0678	0,0752	0,0069	0,0013
32	Çanakkale	0,9399	0,0541	0,0546	0,0079	0,0019
33	Edirne	0,9273	0,1133	0,0621	0,0062	0,0017
34	Osmaniye	0,9017	0,1781	0,0814	0,0051	0,0017
35	Çorum	0,856	0,1561	0,0996	0,0064	0,0012
36	Kastamonu	0,8312	0,0976	0,1222	0,0051	0,0011
37	Bolu	0,816	0,0413	0,0555	0,0035	0,0015
38	Niğde	0,8139	0,1766	0,0774	0,0039	0,0011
39	Düzce	0,7271	0,072	0,0577	0,0045	0,0016
40	Amasya	0,716	0,1181	0,0667	0,0038	0,0016
41	Yalova	0,7122	0,0687	0,0355	0,0034	0,0013
42	Kırşehir	0,696	0,1483	0,0786	0,0024	0,001
43	Aksaray	0,6467	0,1924	0,0828	0,0042	0,0011
44	Kırklareli	0,6236	0,0675	0,0393	0,0051	0,0012
45	Sinop	0,6122	0,1093	0,1057	0,0025	0,001
46	Nevşehir	0,5671	0,109	0,0654	0,0042	0,0014

47	Karabük	0,5508	0,0507	0,0788	0,0031	0,0011
48	Uşak	0,544	0,0893	0,0772	0,005	0,0015
49	Burdur	0,5198	0,0763	0,0608	0,0042	0,0018
50	Karaman	0,5096	0,1151	0,0595	0,0028	0,0016
51	Bilecik	0,4931	0,0498	0,0383	0,0024	0,0013
52	Bartın	0,4905	0,0802	0,0957	0,0023	0,0015

*İllerin aldıkları göçün, toplam göç içindeki (%) payı (Mi); TÜİK'in 2008–2009 göç verileri kullanılarak, kümeyi oluşturan 52 İl'e göre hesaplanmış olup, küme dışındaki illerden alınan göç rakamları ele alınmamıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Orhan KANDEMİR, 1975 yılında Bolu'nun Seben İlçesinde doğmuştur. İlk, orta ve lise öğrenimini Seben ilçesinde tamamlamıştır. 1997 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü'nü kazanmıştır. Lisans eğitimini 1997 yılında bölüm birincisi ve fakülte ikincisi olarak tamamlamıştır. 2003 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümünde yüksek lisans eğitimine başlamış ve "Türkiye'nin 2000/2001 Ekonomik Krizlerinin Nedenleri ve Alınan Önlemler" adlı tezini 2005 yılında bitirerek, yüksek lisansını tamamlamıştır. 2006 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümünde doktora eğitimine başlamıştır.